

**T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**FAHREDDİN ER-RÂZÎ'NİN TEFSİRİNDE HİRİSTİYANLIK
VE HİRİSTİYANLAR**

(DOKTORA TEZİ)

Mehmet Yusuf YAGIR

**Danışman:
Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI**

ŞANLIURFA - 2013

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı'nda 055261101 numaralı Mehmet Yusuf YAGIR'ın hazırladığı "Fahredden er-Râzî'nin Tefsirinde Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar" konulu Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 04/07/ 2013 tarihinde, saat 10:00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

04/07/ 2013

(Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Abdurrahman ~~ELMALI~~

Üye
Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ

Üye
Doç. Dr. Atilla YARGICI

Üye
Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR

Üye
Prof. Dr. Mesut ERDAL

Bu Tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

12.09.2013

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılarının, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalına bağlı Tefsir Bilim Dalı Doktora öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “Fahredden er-Râzî'nin Tefsirinde Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar” konulu tezdeki bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

(.../.../2013)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Mehmet Yusuf YAGIR

İmzası

YAZISMA ADRESİ:

Bağlar M. Diyarbakır Cad. İmam Hatip Lisesi

Lojmanları, 2/A-5

Hilvan/Şanlıurfa

Tlf. Kod. (0505) 2939435

ÖNSÖZ

Hıristiyanlık, günümüzde geniş bir insan kitlesinin bağlı olduğu ilahi kaynaklı büyük dinlerden biridir. Ancak İslam ve kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'e nasip olan Cenab-ı Allah'ın koruma vaadi, Hıristiyanlık ve kutsal kitabı için söz konusu olmamıştır. İlahi kaynaklı bu din, zamanla tahrife maruz kalmış; tevhid inancından teslis inancına doğru bir seyir izlemiştir. Hıristiyanlığın yaşadığı değişimi anlamak, bu değişime zemin hazırlayan etkenleri anlamakla mümkündür. Hz. Meryem'in kız olmakla beraber, Yahudi geleneğine rağmen Beytü'l-Makdis'e kabul edilmesi; hiçbir erkeğin dokunması olmaksızın Hz. İsa (a.s.)'a hamile kalması ve bu hamileliğin neticesinde doğurduğu çocuğun henüz kundakta iken konuşması gibi etkenler bu dinin -daha doğmadan- değişimine zemin hazırlayan ilk etkenlerdir. Hıristiyanlığın doğduğu bölgenin, başta Yahudiler ve putperestler olmak üzere birçok kültürün uğrak alanı olması; Hz. İsa (a.s.)'ın baskı ve zulüm altında peygamberlik hayatının üç yıl gibi kısa bir süre devam etmesinden dolayı İncil'in yazıya geçirilemeyip korunmasız bir vaziyette kalması; nihayetinde Hz. İsa (a.s.)'ın çarmıha gerildiği ve akabinde tekrar dirildiği iddiaları Hıristiyanlığın mahiyet değiştirmesi yolunda büyük bir etkiye sahiptir.

Hıristiyanlığın tevhidden-teslis istikametine doğru geçirdiği değişim serüveninin baş aktörü de, üç dünyanın adamı (Yahudi, Putperest ve Roma İmparatorluğu kültürüyle yoğrulmuş bir zat) olarak tanımlanan, felsefeyle hemhal olmuş Yahudi Pavlus (Saul)'tur. Pavlus'un sözde Hıristiyanlığı, Hıristiyanlığın mecrasını değiştirmedeki en büyük etkendir. İncil'in tahrif edilmesi ve ilahi kitaptan ziyade, tarihi menkıbeler manzumesine dönüşmesi de Pavlus'un tesis ettiği dinin alt yapısını oluşturmaya yönelik hamlelerdendir.

Kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim, Hıristiyanlığa ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. Kur'an-ı Kerim'de, bu dinin peygamberi Hz. İsa (a.s) ve annesi, bu dinin mensupları ve dini sürükledikleri mecra hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu geçen konuları bizlere daha anlaşılır ve daha ayrıntılı bir şekilde sunanlar ise, Kur'an-ı Kerim üzerinde yoğunlaşan ve bir anlamda konunun uzmanı olan müfessirlerdir. Bu

müfessirlerin en meşhurlarından biri de Fahreddîn er-Râzî'dir. Er-Râzî, yaşadığı dönemin en meşhur şahsiyetlerinden olmakla beraber, şöhreti kendinden sonra da devam eden büyük alimlerden biridir. Birçok ilim dalında söz sahibi olan ve bu ilimlerin her biriyle ilgili te'lif edilmiş eserleri bulunan er-Râzî, dirayet tefsirinde de yeni bir çıkır açmıştır. O, yaşadığı dönemden günümüze kadar takip ve taklit edilen bir tefsir mirası bırakmıştır. Onun otuz iki ciltlik *Mefatihü'l-Gayb (et-Tefsirü'l-Kebîr)* adlı tefsirinde Hıristiyanlık hakkında çok değerli ifadeler yer almaktadır. Fahreddîn er-Râzî'nin, kendi dönemindeki meşhur bir Hıristiyan din bilginiyle, Hıristiyanlık hususunda tartıştıkları ve bu tartışmanın neticesinde mağlup olan Hıristiyan din bilgininin İslam'ı tercih ettiğini anlatan *Münazara fi'r-Redd 'ale'n-Nasârâ* adlı bir eserin bulunması da onun Hıristiyanlık hakkındaki fikirlerine ayrı bir önem katmaktadır. Bu yüzden dinler arası çatışmaların, dinler arası diyalogların ve misyonerlik faaliyetlerinin yoğunlaştığı günümüzde, Hıristiyanlık hakkında zaman aşımına uğramayan fikirleri bulunan Fahreddîn er-Râzî gibi önemli bir şahsiyete ait geniş hacimli tefsirde dağınık halde bulunan Hıristiyanlık hakkındaki bilgileri ve değerlendirmeleri müstakil bir çalışmada ele almanın yararlı olacağı kanaati bizde oluştu.

Bu araştırmayı yaparken öncelikle dolaylı veya doğrudan Hıristiyanlar ve Hıristiyanlıkla ilgili ayetleri tespit ettik. (Ayet mealleri için ağırlıklı olarak TDV'nin Kur'an-ı Kerim ve Mealine müracaat etmekle beraber gerekli yerlerde farklı meallere de müracaat ettik.) Sonra bu ayetleri Fahreddin er-Razi'nin *Mefatihü'l – Gayb* (1425–1426 /2005 yılında basılmış on bir ciltlik baskı esas alınmıştır.) adlı eserinde ele alınıp yorumlandığı şekliyle inceledik. Konunun özelliği sebebiyle klasik tefsirlere de müracaat ettik. Bu arada müellife ait olan *Münazara fi'r-Redd 'ale'n-Nasârâ* adlı eseri analiz ederek müellife ait görüşleri ortaya koyduk. Çalışmamızda Fahreddîn er-Râzî'nin Hıristiyanlar ve Hıristiyanlık hakkında yapmış olduğu açıklama ve yorumlardan tutarlı ve tutarsız olanları ortaya koyup eleştirmek suretiyle değerlendirdik. Gerekli yerlerde müfessirimizin eserlerinden doğrudan alıntılar yaparak görüşlerinin orijinal şeklini yansıtmaya çalıştık. Ayrıca bu çalışmamızda gerekli yerlerde, farklı görüşlere –bir ölçüde- yer verdik ve müfessirimizin fikirleriyle karşılaştırarak değerlendirdik. Yine gerekli yerlerde başta Yeni Ahit olmak üzere Hıristiyan kaynaklarına müracaat ettik.

Yaptığımız çalışma bir giriş, dört bölüm ve bir sonuç kısmından ibarettir. Giriş bölümünde Fahreddîn er-Râzî'nin hayatı, eserleri, tefsirinin tanıtımı, Hıristiyanlıkla ilgili kaynakları ve Hıristiyanlığın kısa tarihçesine yer verdik. Birinci Bölüm'de Fahreddîn er-Râzî'nin tefsirinde Hz. Meryem ve Hz. İsa (a.s); İkinci Bölüm'de Hıristiyanlığın tartışmalı konularından olan teslis, İncil'in tahrif edilmesi ve asli günah meselesi; Üçüncü Bölüm'de Fahreddîn er-Râzî'nin Hıristiyanları yeren ve öven ayetlerle ilgili yorumlarını ele aldık. Dördüncü Bölüm'de ise Hıristiyan Müslüman İlişkileri başlığı altında, Fahreddîn er-Râzî'nin, tefsirinde yer verdiği ehl-i kitaba hayat hakkı tanınması, ehl-i kitabın kadınlarıyla evlenme, yemeklerinin yenmesi ve onlarla genel dostluk münasebetlerine dair görüş ve yorumlarına değindik.

Bu çalışmanın öncesi ve sonrasında bana her türlü desteği veren değerli hocam Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI'ya teşekkürü bir borç addediyorum. Yine çalışmam esnasında bana yardımcı olan ve çalışmamı tashih eden Yard. Doç. Dr. Mehmet DİLEK hocama ve tezimin değerlendirme komitesinde bulunan Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR'e ve Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ'e teşekkür ederim.

Mehmet Yusuf YAGIR
Şanlıurfa- 2013

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VIII
ÖZET.....	IX
ABSTRACT	X
GİRİŞ	1
1. Fahreddîn er-Râzî 'nin Hayatı ve Eserleri	1
1.1. Hayatı ve İlmi Şahsiyeti	1
1.2. Eserleri	5
2. Fahreddîn er-Râzî 'nin Mefatihü'l-Gayb Adlı Tefsirinin Genel Tanıtımı .	6
3. Fahreddîn er-Râzî 'nin Hıristiyanlıkla İlgili Eser ve Çalışmaları	12
4. Fahreddîn er-Râzî 'nin Hıristiyanlıkla İlgili Kaynakları	14
5. Genel Kaynaklara Göre Hıristiyanlığın Kısa Tarihçesi	18
5.1. Hıristiyan Kelimesinin Menşei	18
5.2. Hz. İsa (a.s)'ın Zuhur Ettiği Ortam	20
5.3. Hz. İsa (a.s)'ın Hayatı ve Dini Faaliyeti	22
5.4. Hıristiyanlığın Hz. İsa (a.s)'dan Sonraki Tarihçesi	24
6. Tezin Konusu (Problem), Yöntemi ve Sınırlılıkları	39
1. BÖLÜM: FAHREDDÎN ER-RÂZÎ TEFSİRİNDE HZ. MERYEM VE HZ. İSA (A.S)	41
1. Fahreddîn er-Râzî Tefsirinde Hz. Meryem	41
1.1. Hz. Meryem'in Adı ve Ailesi	41
1.2. Hz. Meryem'in Doğumu ve Büyümesi	44
1.3. Hz. Meryem'in Özellikleri	47
1.4. Hz. Meryem'in Hz. İsa (a.s)'a Hamile Kalması	49
2. Fahreddîn er-Râzî Tefsirinde Hz. İsa (a.s)	56
2.1. Hz. İsa (a.s)'ın Babasız Yaratılması	56
2.2. Hz. İsa (a.s)'ın Doğumu	59
2.3. Hz. İsa (a.s)'ın Beşikteyken Konuşması	63

2.4. Hz. İsa (a.s)'ın İsim ve Vasıfları	67
2.5. Hz. İsa (a.s)'ın Risaleti ve Kendisine Kitap Verilmesi	75
2.6. Hz. İsa (a.s)'ın Mucizeleri	87
2.6.1. Çamurdan Yaptığı Kuşun Canlanması	87
2.6.2. Âmâları ve Alacalı Hastaları İyileştirmesi	88
2.6.3. Allah'ın İzniyle Ölüleri Diriltmesi	89
2.6.4. Gaybtan Haber Vermesi	90
2.6.5. Gökten Sofra İnmesi	91
2.7. Hz. İsa (a.s)'ın Havârîleri	98
2.8. Hz. İsa (a.s)'ın Ref'i (Göğe Yükseltilmesi)	105

2. BÖLÜM:FAHREDDİN ER-RÂZÎ TEFSİRİNDE HİRİSTİYANLIKTAKİ

TARTIŞMALI KONULAR

1. Teslis Meselesi

1.1. Kur'an-ı Kerim'de Teslisin Varlığını Bildiren Ayetler

1.2. Yeni Ahit'te Teslisi İfade Eden Bölümler

1.3. Fahreddîn er-Râzî'ye Göre Teslis, Teslisin Başlangıcı ve Müessisi

1.4. Fahreddîn er-Râzî'nin Teslisin Unsurlarını (Uknumlarını) Zat ve Sıfat
Yönünden Değerlendirmesi

1.5. Fahreddîn er-Râzî'ye Göre Hz. İsa (a.s)'ın Tanrılaştırılmasında
Hıristiyanların Dayanakları ve Bunların Tenkidi

1.6. Hıristiyanların Hz. İsa'yı Allah'a Oğul İsnad Etmeleri Hakkında
Fahreddîn er-Râzî'nin Değerlendirmeleri

1.7. Hıristiyanlara Göre Hz. İsa (a.s)'ın Tabiatı ve Fahreddîn er-Râzî'nin
Bunu Tenkidi

1.7.1. Fahreddîn er-Râzî'ye Göre Hıristiyanlar'ın Allah'ın Hz. İsa'yla
İttihad Ettiğine Dair İddiaları ve Bu İddiaların Çürütülmesi

1.7.2. Fahreddîn er-Râzî'ye Göre Hıristiyanlar'ın Allah'ın, Hz. İsa veya
Hz. Meryem'e Hulul Ettiğine Dair İddiaları ve Bu İddiaların
Çürütülmesi

1.8. Fahreddîn er-Râzî'nin Teslisin Bir Unsuru Olan "Ruhu'l-Kudüs"
(Kutsal Ruh) İle İlgili Değerlendirmeleri

2. İncil'in Tahrif Edilmesi

2.1. İncil'in Mahiyeti

2.2. İncil'in Muhtevası	148
2.3. Fahreddîn er-Râzî'ye Göre İncil'in Tahrif Edilmesi	151
2.4. Fahreddîn er-Râzî'ye Göre Allah'ın Hıristiyanlara “İncil İle Hükmetmeler” Emrinin Anlamı	155
3. Hıristiyanlıkta Asli Günah ve Keffaret Meselesi	156
3. BÖLÜM: FAHREDDİN ER-RÂZÎ'NİN HIRİSTİYANLARI YEREN VE ÖVEN AYETLERLE İLGİLİ YORUMLARI	162
1. Hıristiyanları Yeren Ayetler ve Fahreddîn er-Râzî'nin Yorumları	162
1.1. Hıristiyanların Dalalete Düşmeleri (Din Konusunda Sapmaları) ve Dinde Haddi Aşmaları	162
1.2. Rahiplerden Birçoğunun Haksız Yollarla İnsanların Mallarını Yemesi Ve İnsanları Allah Yolundan Saptırmaları	170
1.3. Hıristiyanların Ruhbanlığı İhdas Etmelerine Rağmen Buna Gereği Gibi Uymamaları	171
1.4. Hıristiyanların Kendilerinin Allah'ın Oğulları ve Sevgilileri Olduklarını İddia Etmeleri	172
1.5. Hıristiyanların Hz. İbrahim Hususunda Çekişmeleri	174
1.6. Hıristiyanların Allah İle Yaptıkları Antlaşmayı (Misakı) Bozmaları .	175
1.7. Hıristiyanların Allah'ın Ayetlerini İnkâr Etmeleri	178
1.8. Ehl-i Kitabın Allah'ın Nurunu Ağızlarıyla Söndürmek İstemeleri	179
1.9. Hıristiyanların Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Müslümanlar Hakkındaki Olumsuz Düşünceleri	181
2. Hıristiyanların İhtilafa Düşmesi İle İlgili Fahreddîn er-Râzî'nin Yorumları	182
2.1. Hıristiyanlarda İhtilafı Bildiren Ayetler Ve Fahreddîn er-Râzî'nin Değerlendirmeleri	182
2.2. Fahreddîn er-Râzî 'ye Göre Farklı Hıristiyan Mezheplerinin Ortaya Çıkması	186
3. Hıristiyanları Öven Ayetler ve Fahreddîn er-Râzî 'nin Yorumları	187
3.1. Havarilerin ve İslam'ın Zuhuruna kadar Daima Var Olan Mü'min Hıristiyan Bir Zümrenin Varlığının Övülmesi	187
3.2. Hıristiyanların Sevgi Bakımından Müslümanlara En Yakın İnsanlar Olmaları ve Bunun Sebebi	190

3.3. Hz. İsa (a.s.)'a İttiba Edenlerin Kalplerine Şefkat ve Rahmet Konmuş Olması ve Ruhbanlığı İhdas Etmeleri	192
4. BÖLÜM: FAHREDDİN ER-RÂZÎ TEFSİRİNDE HİRİSTİYAN MÜSLÜMAN MÜNASEBETLERİ.....	193
1. Hıristiyanlarla Dini Münasebetler.....	193
1.1. Ehl-i Kitabın Müşrik Sayılıp Sayılamayacağı Hususu ve Fahreddîn er-Râzî'nin Değerlendirmeleri.....	193
1.2. Kur'an-ı Kerim'e Göre Ehl-i Kitapla Mücadele Biçimi ve Fahreddîn er-Râzî'nin Değerlendirmeleri	194
1.3. Kur'an-ı Kerim'in Mü'minleri, Hıristiyanları Velî Edinmekten Nehyetmesi İle İlgili Fahreddîn er-Râzî'nin Yorumları	199
1.4. Müslümanların, Kendilerine Tabi Olmadıkça Ehl-i Kitabı Memnun Edemeyeceklerine Dair Ayetler ve Fahreddîn er-Râzî'nin Yorumları	203
1.5. Fahreddîn er-Râzî'ye Göre Hz. İsa (a.s.)'ın Nüzulü Meselesi.....	205
2. Hıristiyanlarla Genel Münasebetler	212
2.1. İslâm'ın Ehl-i Kitaba Cizye Vermeleri Şartıyla Hayat Hakkı Tanınması ve Fahreddîn er-Râzî'nin Yorumları	212
2.2. Ehl-i Kitapla Evlenme İle İlgili Ayetler ve Fahreddîn er-Râzî'nin Değerlendirmeleri	215
2.2.1. Ehl-i Kitap Bir Kadınla Evliliğin Mübah Olduğunu Savunanların Delilleri	216
2.2.2. Ehl-i Kitap Bir Kadınla Evliliğin Haram Olduğunu Savunanların Delilleri	217
2.2.3. Ehl-i Kitap Kadınla Evlenmede Zimmi-Harbi Farklılığı ve Fahreddîn er-Râzî'nin Yorumu	222
2.3. Ehl-i Kitabın Yiyeceklerinin Yenmesi Hakkında Fahreddîn er-Râzî'nin Yorumları	225
SONUÇ	218
KAYNAKÇA	230
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR

a.s	:	Aleyhisselam
b.	:	Bin
bkz.	:	Bakınız
b.y.y.	:	Basım yeri yok
çev.	:	Çeviren
DİA	:	Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
Fak.	:	Fakültesi
haz.	:	Hazırlayan
HRÜ	:	Harran Üniversitesi
Hz.	:	Hazreti
İlh.	:	İlahiyat
İSAM	:	İslam Araştırmaları Merkezi
M.Ö.	:	Milattan Önce
M.S.	:	Milattan Sonra
ö.	:	Ölümü
r.a.	:	Radiyallahu anh.
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı
s.a.v	:	Sallallahu Aleyhi Ve Sellem
sad.	:	Sadeleştiren
trc.	:	Tercüme
thk.	:	Tahkik
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	:	Tarih yok
Ün.	:	Üniversitesi
vb.	:	Ve benzeri
Yay.	:	Yayınları

ÖZET

FAHREDDİN ER-RÂZÎ'NİN TEFSİRİNDE HİRİSTİYANLIK VE HİRİSTİYANLAR

Bu çalışmanın konusu tefsir alanında büyük bir üne kavuşmuş Fahreddîn er-Râzî adlı müfessirin, geniş hacimli tefsirinde Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar hakkındaki düşünceleri, yorum ve değerlendirmeleridir. Hedef, Fahreddin er-Razi'nin Hıristiyanlık ve Hıristiyanlarla ilgili düşünce, yorum ve değerlendirmelerinin, günümüz Hıristiyanlığının anlaşılmasındaki pratik değerini ortaya koymaktır.

Araştırma, Fahreddîn er-Râzî'nin yorum ve değerlendirmeleri ışığında, Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar hakkında bilgi veren Kur'an ayetlerinin vermek istediği mesajın daha net bir şekilde anlaşılmasını amaçlamaktadır. Bu araştırmada önce Kur'an-ı Kerim'de yer alan Hıristiyanlık ve Hıristiyanlarla ilgili ayetler tespit edilmiştir. Sonra Fahreddîn er-Râzî'nin bu ayetlere bakışı ele alınmıştır. Er-Râzî'nin fikirlerini açık bir şekilde ortaya koymak için de diğer tefsirlerle kıyaslama yapılmıştır.

Çalışma, Fahreddîn er-Râzî'nin Hıristiyanlığa ve Hıristiyanlara yönelik yorum ve değerlendirmelerde akli delilleri kullanarak yerinde tespitler yaptığı ve yerinde cevaplar verdiğini gösterdiği gibi, er-Râzî'nin bazen de akli delillerle dayanmayan bilgilere yer verdiğini göstermiştir. Çalışma ayrıca, Fahreddîn er-Râzî'nin Hıristiyanlık ve Hıristiyanlarla ilgili verdiği bilgilerin bir kısmının sadece kendi çağında kullanılabilir bilgiler olduğunu gösterdiği gibi, günümüzde de kullanılabilir oldukça değerli bilgilerin olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Fahreddîn er-Râzî, İsa, Hıristiyanlık, Teslis, İncil.

ABSTRACT

CHRISTIANITY AND CHRISTIANS IN TAFSIR OF FAKHR AL-DIN AL-RAZI

The subject of this study is the thoughts, comments, and evaluations in the large volume Tafsir of Fakhr al-Din al-Razi who had great reputation in the field of tafsir. The aim is to put practical worth of thoughts, comments, and evaluations of Fakhr al-Din al-Razi on Christianity and Christians to understand today's Christianity.

This study aims to understand the messages of Quran's verses that give information about Christianity and Christians more clearly in the light of Fakhr al-Din al-Razi's comments and evaluations. In this research, firstly, verses in Quran about Christianity and Christians are identified. Then, viewpoints of Fakhr al-Din al-Razi to these verses are handled. In order to put al-Razi's opinions in a clear manner, comparison was made with other tafsirs.

While this study shows Fakhr al-Din al-Razi's comments and evaluations about Christianity and Christians, makes identifications, and gives clear answers by using sound proofs, it also shows that al-Razi did not use knowledge based on reasonable proofs. Besides, this study shows that some information about Christianity and Christians could only be interpreted based on the conditions of its own era, there is still valuable knowledge that can be used today.

Key Words: Fakhr al-Din al-Razi, Jesus (Christ), Christianity, trinity, the New Testament (the Gospel).

GİRİŞ

1. FAHREDDİN ER-RÂZÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Fahrüddîn er-Râzî olarak bilinen ünlü bilginin asıl adı, Muhammed b. 'Ömer b. el-Huseyn b. el-Hasan b. 'Ali el-Kureyşî el-Bekrî et-Teymî et-Taberistanî'dir.¹ Hicri 543, (miladi 1148-9)² veya 544 (miladi 1149-50) yılında³ Rey şehrinde doğdu.⁴ Fahreddîn er-Râzî'nin babası ve ilk hocası Rey Hatibi olarak meşhur olmuş Ziyauddîn 'Ömer'dir.⁵ Er-Râzî yaşadığı dönemin belki de en önemli alimi olduğu için kendisine birçok lakap verilmiş ve birçok önemli şahsiyetin övgüsüne mazhar olmuştur. En meşhur lakabı, Fahrüddîn er-Râzî'dir.⁶ Bundan başka, İmam Gazali'den

¹ Ebû'l-'Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, thk. İhsan 'Abbâs, 1. Baskı, Beyrut, Dâru Sadr t.y., Cilt 4, s. 248; Ebû 'Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, Beşâr Âvvâd Ma'rûf, 1. Baskı, Beyrut, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1424/2003, Cilt 13, s. 137; 'Abdurrahman b. el-Kemal Celaluddin es-Suyûtî, *Tabâkâtü'l-Müfessirîn*, thk. 'Ali Muhammed 'Ömer, 1. Baskı, Kahire, Mektebetü Vehbe, 1976, s. 114; Fahrüddîn er-Râzî, *el-Mebâhisü'l-Maşrikiyye fî 'İlmi'l-İlâhiyât ve't-Tabi'iyât*, thk. Muhammed el-Mu'tesim Billâh el-Bağdadî, Beyrut, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1990, s. 11; Abdu'l-Müte'al es-Sa'idi, *el-Muceddidün fî'l-İslâm mine'l-Karni'l-Evvel*, b.y.y., Mektebetü'l-Âdâb, t.y. s. 224; Muhammed ez-Zühayli, *Merâciu'l-'Ulumi'l-İslâmiyye*, Dımaşk, t.y., s. 345.

² Ebû'l-Hasan Cemaluddin 'Ali b. Yusuf b. İbrahim el-Kıftî, *İhbârü'l-'Ulemâ bi Ahbâri'l-Hükemâ*, Kahire, 1326, s. 191; Taşköprüzâde 'İsamuddin Ahmed Efendi, *Miftahu's-Sa'ade ve Misbahu's-Siyâde fî Mevdu'ati'l-'Ulûm*, thk. Kâmil Kâmil Bekrî, 'Abdülvehhâb Ebü'n-Nûr, Kahire, Dâru'l-Kütübî'l-Hadise, 1968, Cilt 2, s. 116; Muhammed Bâkır b. Zeynü'l-'Abidin b. Cafer el-Musevî el-Hansârî, *Ravdâtü'l-Cennât fî Ahvâli'l-'Ulema ve's-Sâdât*, thk. Esedullâh İsmailiyyân, Tahran, Mektebetü İsmailiyyân, 1392, Cilt 8, s. 44; Mennâ el-Kattân, *el-Vecîz, fî Usuli't-Tefsir*, 2. baskı, Riyad, Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1400/1980, s. 80.

³ İbn Hallikân, *Vefeyât*, Cilt 4, s. 252; Ebû's-Safâ Salahuddin Halil b. Aybek b. 'Abdullah es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvût ve Türkî Mustafâ Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâs, 1420/2000, Cilt 4, s. 175; Muhammed Huseyn ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn*, Kahire, Mektebetü Vehbe, t.y., Cilt 1, s. 206.

⁴ İbn Hallikân, *Vefeyât*, Cilt 4, s. 252; ez-Zühayli, *Meraci'u'l-'Ulumi'l-İslâmiyye*, s. 345.

⁵ ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, Cilt 13, s. 137; es-Safedî, *el-Vâfi*, Cilt 4, s. 175; Hafız Şemsuddin Muhammed b. 'Ali b. Ahmed ed-Dâvûdî, *Tabâkâtü'l-Müfessirîn*, thk. 'Ali Muhammed 'Ömer, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1392/1972, Cilt 2 s. 214; N. Hanif, *Biographical Encyclopedia Of Sufis*, New Delhi, 2002, s. 172.

⁶ İbn Hallikân, *Vefeyât*, Cilt 4, s. 248; Ebu'l-'Abbâs Muvaffakuddin Ahmed b. Kâsım İbn Ebi Usaybia', *'Uyûnu'l-Enbâ fî Tabâkâtü'l-Eubbâ*, Beyrut, Dâru Mektebetü'l-Hayat, 1965, s. 462; Vehbe ez-Zühayli, "er-Râzî", *el-Mevsu'atu'l-'Arabiyye*, Dımaşk, 2004, Cilt 9, s. 694.

sonra “Hüccetü’l-İslâm” lakabıyla anılan bir İslâm âlimidir.⁷ Şafii usul kitaplarında ve Eş’ari akaid kitaplarında, “el-İmam” lakabıyla anılır.⁸ İbn Ebî ‘Usaybia (ö. 668 h.) ona “İlhama Mazhar Filozofların Efendisi” (Seyyidü’l-Hükemai’l-Muhaddesîn) lakabını verir.⁹ İbn Mülakkin (ö. 804 h.) ve ed-Davudî (ö. 946 h.) “Kelamcıların Sultanı” (Sultanü’l-Mütekellimin)¹⁰ lakabını er-Râzî için uygun görmüşlerdir. Bir dönem yaşadığı Hire’de “Şeyhü’l-İslâm” lakabıyla anılmıştır.¹¹ Er-Râzî’yi VI. asrın müceddidi olarak kabul edenler de vardır.¹² Fahreddîn er-Râzî, kendinden önceki bazı düşünürlerin fikirlerine şüpheyle yaklaştığı için de, “İmamü’l-Müşekkin” lakabını almıştır.¹³ Er-Râzî, “Ebu’l-Meâlî” ve “Ebu Abdullah” künyeleriyle bilinirdi.¹⁴

Fahreddîn er-Râzî yaşadığı dönemin hemen her ilim dalında ve ilmi meselelerinde söz sahibidir. Ancak onun en çok bilindiği ve kabul gördüğü alan kelamdır.¹⁵ O, kelam ilmi dışında fıkıh, felsefe, mantık, tefsir, edebiyat, tıp, matematik, astronomi, tabiat ilimleriyle uğraşmış ve bu alanların hepsiyle ilgili eserler te’lif etmiştir.¹⁶ Er-Râzî, Aristo felsefesindeki geleneği özümseyen ve Aristo felsefe geleneğini kelama dâhil eden İslam bir alimidir. O, bir yönüyle kelamı felsefeleştirmiş, diğer bir yönüyle de felsefeyi kelamlaştırmıştır.¹⁷ Er-Râzî’nin bu yaptıklarının bir neticesi olarak kelam ile felsefe arasında ittifak meydana gelmiştir. Onun Aristo felsefe geleneğini kelama dahil etmesi İslâm dünyası üzerinde etkili olmuş ve bu metotla Eş’ari ekolü daha fazla yayılmıştır.¹⁸ Eş’ari ekolü doğrultusunda

⁷ Muhammed Saghir Hasan el-Masumi, “Imam Fakhr al-Din al-Razi and His Critics” *Islamic Studies*, 1. Baskı, İslamabad: 1967, Cilt 5, s. 106.

⁸ er-Râzî, *el-Mebâhisu’l-Maşrikiyye*, s. 11; Tacuddîn ‘Abdulvehhâb b. Takiyuddîn es-Sübki, *Tabâkâtü’ş-Şafî’iyyeti’l-Kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tenâhî, ‘Abdülfettâh Mahmud el Huluv, 2. Baskı, b.y.y., 1413, Cilt 1, s. 202, 344; Cilt 2, s. 14.

⁹ İbn Ebi Usaybia’, s. 462.

¹⁰ ed-Dâvûdî, *Tabâkâtü’l-Müfessirîn*, Cilt 2, s. 214; er-Râzî, *el-Mebâhisu’l-Maşrikiyye*, s. 11.

¹¹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, Cilt 4, s. 250.

¹² ed-Dâvûdî, *Tabâkâtü’l-Müfessirîn*, Cilt 2, s. 214; el-Hansari, *Ravdâtü’l-Cennât*, Cilt 8, 47; ez-Zühaylî, “er-Râzî”, *el-Mevsuatu’l-‘Arabiyye*, Cilt 9, s. 694.

¹³ Hanif, s. 372.

¹⁴ ‘İmaduddîn Ebû’l-Fidâ İsmâil b. ‘Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, b.y.y., Dârü’l-Fikr, 1407/1986, Cilt 13, s. 55; ez-Zühaylî, “er-Râzî”, *el-Mevsuatu’l-‘Arabiyye*, Cilt 9, s. 694; S. Ganieva, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 7.

¹⁵ İsmail Cerrahoğlu, “Fahreddîn er-Râzî ve Tefsiri” *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, S. 2, 1977, s. 8.

¹⁶ el-Kattân, s. 84; Mehmet Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981, s. 317.

¹⁷ er-Râzî, er-Râzî, *el-Muhassal (Kelama Giriş)*, çev. Hüseyin Atay, Ankara, Ankara Üniv. İlh. Fak. Yay., 1978, s. 1; Ömer Ferruh, *Tarihi’l-‘Ulum ‘İnde’l-‘Arab*, Beyrut, 1977, s. 240

¹⁸ er-Râzî, *el-Muhassal (Kelama Giriş)*, s. 2.

hareket etmesinden de anlaşılacağı gibi o itikadi olarak Eş'arı¹⁹, fıkhî olarak da Şafî'dir.²⁰

Er-Râzî birçok ilim dalında kendinden öncekilerin en üstünü ve takipçilerinin efendisidir. Ondaki yüksek ilmi dehadan dolayı, atıyla yürürken, üç yüz kadar fakih ve diğer ilimlerin erbabından alimler talebe olarak beraberinde bulunurdu. Yaşadığı çevrenin hemen her tarafından insanlar değişik ilmi meseleleri sormak için Fahreddîn er-Râzî'ye müracaat ederlerdi. Rey'de ve Rey dışındaki birçok yerde minbere çıkar ve değişik konularda insanlara hitap ederdi. Sesinde bir celadet vardı.²¹ Vaaz ve hitabeleri sırasında vecde kapılır; coşar ve ağlardı. Cemaati etkiler; cemaat de ağlardı.²² Edebiyatta da mahir olan er-Râzî'nin, Farsça ve Arapça olmak üzere iki farklı dilde yazdığı şiirleri mevcuttur.²³

Fahreddîn er-Râzî'nin ilmi zeminini hazırlayan ilk hocasının, babası Ziyaüddîn 'Ömer olduğuna değinmiştik. Ancak o, babasının vefatından sonra da değişik hocalardan ders almıştır: Necd-i Cîlî'den fenni ilimleri, Kemal Sümnnani'den fıkıh ilmini ders almıştır²⁴ Şeyh Necmüddîn el-Kübrâ (ö. 618/1221)'dan zühd ve tasavvuf dersi almıştır.²⁵ Muhyi's-Sünne Ebu Muhammed el-Bağâvî²⁶ ve Valid Muhyiddîn de hocaları arasında yer alır.²⁷

Fahreddîn er-Râzî'nin yaşadığı devirde ilim seyahatleri geleneği vardı. O da bu geleneğe uygun hareket ederek değişik İslâm beldelerine ilim seyahatlerinde

¹⁹ es-Safedî, *el-Vâfi*, Cilt 4 s. 175; Ahmed Emin, *Zuhrü'l-İslâm*, Kahire, Mektebetu Nahdeti'l-Mısıriyye, 1996, Cilt 4, s. 89; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara, DİB Yayınları, 1998, Cilt 2, s. 251.

²⁰ İbn Hallikân, *Vefeyât*, Cilt 4, s. 249; Hind Şelebî, "er-Râzî" *Mevsu'atu A'lami'l-'Ulemâ ve'l-Udebâi'l-'Arabi'l-Müslimîn*, Beyrut, Dârü'l-Cil, 1427/2006, Cilt 10, s. 42. Fikri Zeki el Cezzâr, *Medâhîlu'l-Müellifîn ve'l-A'lami'l-'Arabi Hatta Âm 1215 h.*, Riyad, Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1994; s. 1134, Müsaid Müslim 'Abdullah, *Eseru't-Tatavvuri'l-Fikri fi't-Tefsir fi'l-'Asri'l-'Abbâsi*, çev. Muhammed Çelik, İzmir, Yeni Akademi Yay., 2006; s.166; Mustafa 'İmrân, "İmamü'l-Mütekellimîn" *Mecelletu'l-Ezher*, Kahire, 1975, Cilt 47, s. 896.

²¹ İbn Ebi Usaybia', s. 462.

²² Ebû'l-Fadl Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, Beyrut, Müessesetü'l-A'lami, 1390/1971, Cilt 4, s. 427; Süleyman Uludağ, *Fahreddîn Razi, Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1991, s. 11.

²³ İbn Ebî Usaybia', s. 462; Şelebî, *Mevsu'atu A'lami'l-'Ulemâ*, Cilt, 10, s. 42; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Ankara, DİB Yay., 1955, Cilt 2, s. 315.

²⁴ İbn Hallikân, *Vefeyât*, Cilt 4, s. 250; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, Cilt 13, s. 137-138; es-Safedî, *el-Vâfi*, Cilt 4, s. 176.

²⁵ Taşköprüzâde, *Miftahu's-Sa'ade* Cilt 2, s. 123; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Cilt 2, s. 310.

²⁶ Taşköprüzâde, *Miftahu's-Sa'ade* Cilt 2, s. 116.

²⁷ İbn Ebi Usaybia', s. 462, Şelebi, Hind, *Mevsu'atu-A'lami'l-'Ulemâ*, Cilt 10, s. 42.

bulunmuştur.²⁸ Er-Râzî, Simnan, Meraga, Harezmi, Buhara, Semerkand, Serahs, Cürcan, Hocend, Maverâünehir, Benakit, Tûs ve Gazne gibi değişik İslâm ilim merkezlerine ilim amaçlı seyahatler yapmıştır.²⁹

Er-Râzî, Ehl-i Sünnet'i savunan önemli bir şahsiyettir.³⁰ Onun Ehl-i Sünnet'i savunması, onu birçok mezhep ve fırkalarla da karşı karşıya getirmiştir.³¹ En büyük mücadelesi Kerramiler ve Mutezile ile olmuştur.³² Özellikle Kerramilerle yaptığı çok şiddetli mücadelelerde Kerramiler, onu tekfir edecek ve haysiyetine dil uzatacak kadar ileri gitmişlerdir.³³ Ancak bütün bunlarla beraber, er-Râzî vasıtasıyla Kerramilerden birçok kişi Ehl-i Sünnet düşüncesine geçmiştir.³⁴

Fahreddîn er-Râzî'nin mücadelesi Kerramiler ve Mutezile'yle sınırlı kalmamıştır. Onun tefsirini yazmadaki sebeplerden biri Bâtınilerin te'vilatını tenkit etmektir.³⁵ Er-Râzî, bazen de Hanbelîler ve Maturidilerle karşı karşıya gelmiştir.³⁶

Fahreddîn er-Râzî, çok dolu ve yoğun bir ilmi hayat, değişik memleket gezileri ve birçok grupta tartışma yaşadktan sonra 606/1209 yılında Herat'ta vefat etti.³⁷ Vefatının sebebi de Kerramilerin zehirlenmesidir.³⁸

Fahreddîn er-Râzî, kendinden sonra bir çığır açmış, Kadı Beydavi (ö. 685/1286), Saduddin Taftazânî, Seyyid Şerif Cürcanî (ö. 1413 m.) gibi büyük alimleri etkilemiştir. Aynı zamanda er-Râzî, birçok değerli talebe yetiştirmiştir: İbrahim b. Ebubekr el-İsbehani,³⁹ el-Kutbu'l-Mısrî, Zeki b. El-Hasen Ebu Ahmed el-Bilkani, Muhammed b. Rıdvan, Şihabuddin en-Nisaburi, Efdaluddin el-Hunci ve Şemsuddin el-Hüsrevşahi bu talebelere dendir.⁴⁰

²⁸ Cerrahoğlu, "Fahreddîn er-Râzî ve Tefsiri" *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, s. 8

²⁹ es-Sa'idi, s. 224; Uludağ, s. 5.

³⁰ İbn Hallikân, *Vefeyât*, Cilt 4, s. 252.

³¹ Emin, *Zuhru'l-İslâm*, s. 88.

³² el- Kiftî, s. 191; es-Sübkî, *Tabâkâtü's-Şafi'iyyeti'l-Kübrâ*, Cilt 8, s. 86.

³³ ez-Zehabî, *Târîhü'l-İslâm*, Cilt 13, s. 139; ed-Dâvûdî, *Tabâkâtü'l-Müfessirin*, Cilt 2, s. 214; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, b.y.y., Cilt 13, s. 55.

³⁴ Fahrüddin er-Râzî, *Meâlimu Usuli'd- Dîn*, çev. Nadim Macit, Erzurum, İhtar Yayınları, 1966, s. 14.

³⁵ Cerrahoğlu, "Fahreddîn er-Râzî ve Tefsiri" *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, s. 10.

³⁶ es-Safedî, *el-Vâfi*, Cilt 4, s. 176; Uludağ, s. 25.

³⁷ İbn Hallikân, *Vefeyât*, Cilt 4, s. 252; ed-Dâvûdî, *Tabâkâtü'l-Müfessirin*, Cilt 2, s. 215.

³⁸ el- Kiftî, s. 191

³⁹ es-Safedî, *el-Vâfi*, Cilt 4, s. 177.

⁴⁰ İbn Ebi Usaybia', s. 462; es-Sübkî, *Tabâkâtü's-Şafiyye*, Cilt 8, s. 146; Uludağ, s. 25.

1.2. Eserleri

Fahreddîn er-Râzî, yaklaşık 62–63 yıllık hayatında iki yüzü aşkın eser vermiştir.⁴¹ Er-Râzî çok yüksek ilmi bir dehaya sahip olduğu için kelam, tefsir fıkıh, mantık, edebiyat, tıp, matematik, astronomi ve tabiat ilimleri gibi birçok alanda eserler te'lif etmiştir.⁴² Fahreddîn er-Râzî'nin bütün ilim dallarında yazmış olduğu eserleri burada tek tek sayıp konuyu uzatmayacağız; ancak her bir ilim dalıyla ilgili birkaç eserini ismen zikredeceğiz. Bununla beraber, meşhur tefsiri *Mefâtihu'l-Gayb* eserini tafsilatlı bir şekilde ele alacağız.

Fahreddîn er-Râzî'nin değişik ilmi sahalarda te'lif ettiği bazı eserleri şunlardır:

1) Kelam: *el-Metâlibu'l-Âliyye, Nihâyetu'l-Ukûl, el-Erba'üne fi-Usuli'd-Din, el-Kadâ ve'l-Kader, el-Halk ve'l-Ba's, Levamiuû'l-Beyyinât, el-Muhassal*⁴³ ...

2) Mantık ve Felsefe: *el-Mebâhisu'l-Maşrikiyye, Ta'cizu'l-Felâsife, Lübâbû'l-İşâre, el-Mûlahhas fi'l-Hikme ve'l-Mantık, el-Âyâtü'l-Beyyinât fi'l-Mantık, el-Mantuku'l-Kebîr*⁴⁴ ...

3) Fıkıh ve Fıkıh Usulü: *el-Mahsûl, Usûlü'l-Fıkh, el-Burhânu'l-Bahâiyye*⁴⁵ ...

4) Tıp, Astronomi ve Matematik: *el-Hendese, Şerhu'l-Kânûn, Tıbbu'l-Kebîr, Risâle fi- 'İlmi'l-Hey'e, er-Riyâdü'l-Münika*⁴⁶ ...

5) Arap Dili ve Edebiyatı: *Nihâyetu'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İ'caz, Şerhu Nehci'l-Belâğ*⁴⁷ ...

6) Tefsir: *'Acâibu'l-Kur'an, Esrâru't-Tenzîl ve Envâru't-Te'vîl, Mefâtihu'l-'Ulûm, Mefâtihu'l-Gayb*⁴⁸ ...

⁴¹ Uludağ, s. 41.

⁴² Sofuoğlu, s. 317.

⁴³ Zuhaylî, *Meraciu'l-Ulumi'l-İslâmiyye*, s. 345; Uludağ, s. 46-67, Muhsin 'Abdülhamid, *er-Râzî Müfessiren*, Bağdad, Dâru'l-Hürriye, 1394/1974, s. 39; Yusuf Şevki Yavuz, "Fahreddîn er-Râzî," *DİA*, 1. baskı, Cilt 12, s. 93.

⁴⁴ 'Abdülhamid, s. 39; Yavuz, "Fahreddîn er-Râzî," *DİA*, Cilt 12, s. 93-94; Uludağ, s. 46-67; Ganieva, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 8.

⁴⁵ Yavuz, "Fahreddîn er-Râzî," *DİA*, Cilt 12, s. 94; 'Abdülhamid, s. 43; Ganieva, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 8.

⁴⁶ Yavuz, "Fahreddîn er-Râzî," *DİA*, Cilt 12, s. 94.

⁴⁷ ez-Zühayli, *Meraciu'l-Ulumi'l-İslâmiyye*, s. 345; 'Abdülhamid, s. 40; Yavuz, "Fahreddîn er-Râzî," *DİA*, Cilt 12, s. 94; Uludağ, s. 46-67.

⁴⁸ el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, Cilt 4, s. 427; es-Suyûtî, *Tabâkâtu'l-Müfessirin*, s. 115; Yavuz, "Fahreddîn er-Râzî " *D.İ.A.*, XII , 94; 'Abdülhamid, s. 38, Ganieva, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 8.

2. Fahreddîn er-Râzî 'nin Mefatihü'l-Gayb Adlı Tefsirinin Genel Tanıtımı

Fahreddîn er-Râzî'nin başta kelimeler olmak üzere, birçok alanda geniş bir ilmi ihataya sahip olduğuna ve bu ilim dallarının hepsinde eser te'lif ettiğine değinmiştik. Ancak biz burada onun tefsir ilmine yaptığı katkıdan bahsedeceğiz. Zira o tefsir alanında yeni bir çığır açmıştır. Onun bu sahadaki en önemli eseri hiç kuşkusuz, *et-Tefsiru'l-Kebir* diye de bilinen *Mefatihü'l-Gayb* adlı eseridir.⁴⁹

Dirayet tefsirinin⁵⁰ en kapsamlı ve en tatmin edici örneklerinden biri olan *Mefatihü'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)* bir tefsirde bulunması gereken bütün şartları haizdir.⁵¹ Er-Râzî'nin yazmış olduğu bu eser İslâm düşünce sistemine büyük değişimler yaşatmıştır. Zira Fahreddîn er-Râzî, mantık ve felsefeyi kelam ilmiyle mezcetmiş ve bu alanda farklı bir metod uygulamıştı. Er-Râzî tefsirinde kendinden önceki alimlerden birçok nakiller yapmasına rağmen, Kur'an'ı daha çok, akli yöntemlerle tefsir etmişti. O aynı zamanda Kur'an tefsirine, mantık, felsefe, tıp ve hikmet ilimleri gibi birçok alanı dahil etmekle tanınmıştır.⁵² Er-Râzî bu yönüyle çok tenkit edilmiştir. İbn Teymiyye (ö. 728/1328), er-Râzî'nin tefsiri için: “ Onda tefsirden başka her şey vardır” tenkidinde bulunmuştur.⁵³ Bu durumun da tefsirini asıl amacından saptırdığını iddia ederek er-Râzî'yi sert bir şekilde eleştirenler olmuştur.⁵⁴ Ancak bu tenkitlere rağmen, er-Râzî'den sonra gelen bütün müfessirler görüşleri ne olursa olsun az ya da çok onun eserinden yararlanmışlardır.⁵⁵

Fahreddîn er-Râzî, kendinden önceki Mutezili müfessirleri tenkit etmiş olmasına rağmen bu müfessirlerin eserlerinden de istifade etmiştir. Er-Râzî'nin yararlandığı Mutezili müfessirler şunlardır:

1) Ebu 'Ali el-Cübbâî (ö. 303/915)'nin Tefsiri: Er-Râzî'nin faydalandığı en önemli kaynaklarından biridir.

⁴⁹ Mustafa Çetin, *Tefsirde Dirayet Metodu*, b.y.y., t.y., s. 178.

⁵⁰ Davut Aydın, *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, İstanbul, Işık Yayınları, 2004. s. 83; M. Zeki Duman, *Uygulamalı Tefsir usulü ve Tefsir Tarihi*, Kayseri: Erciyes Üniv. Yayınları, 1992, s. 177; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 16. Baskı, Ankara, TDV Yayınları, 2007.s. 231.

⁵¹ Mustafa Çetin, *Tefsirde Dirayet Metodu*, b.y.y., t.y., s. 179.

⁵² İmrân, Mustafa, “İmamü'l-Mütekellimîn” *Mecelletu'l-Ezher*, S. 8, 1975, s. 896, Kattân, s. 85.

⁵³ Muhammed Salih ez-Zerkân, *Fahreddîn er-Râzî*, Beyrut, Dâru'l-Fikr, t.y., s. 46; Fethullâh Huleyf, *Mevsu'âtu'l-Hadâreti'l-İslâmiyye*, b.y.y, Müessesetu Âli Beyt, t.y., s. 144.

⁵⁴ Kattân, s. 85.

⁵⁵ İsmail Cerrahoğlu, “Fahreddîn er-Râzî ve Tefsiri,” *Tefsir-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım ve diğerleri, İstanbul, Huzur Yayınları, t.y, Cilt 1, s. 51.

2) Ebû Müslim el-İsbehanî (ö. 322/934): Fahreddîn er-Râzî özellikle âyetler arasındaki ahenk konusunda ve lugatla ilgili konularda bu zata güvenir.

3) el-Kâdî ‘Abdülcebâr b. Ahmed (ö. 415/1024): Er-Râzî, Mutezile mezhebinin hatalarını göstermek ve onlarla münakaşa etmek amacıyla el-Kâdî'nin eserinden faydalanmıştır.

4) Ebû Bekr el-Asam (ö. 236/839): Âyetlerin anlamlarını aktarma hususunda Fahreddîn er-Râzî'nin, eserine müracaat ettiği şahıstır.

5) ‘Alî b. ‘İsa er-Rummânî (ö. 420/1029): Fahreddîn er-Râzî, er-Rummanî'den nahiv ve lügatle ilgili bazı meseleleri almış; ancak ona fazla güvenmemiştir.

6) Carullah ez-Zemahşerî (ö. 538/1143): Er-Râzî, birçok âyetin belagat ve lugavi yönlerini ez-Zemahşerî'den aktarır. Er-Râzî'nin Mutezili alimlerden en çok etkilendiği şahıs da ez-Zemahşerî'dir.

7) el-Cassâs (ö. 370/980) *Ahkâmu'l-Kur'an*: Hanefî alimlerin görüşleri ve fihhi ihtilaflar için de, er-Râzî bu zatın eserine müracaat eder.⁵⁶

Fahreddîn er-Râzî, bunların dışında İbn Kuteybe (ö. 276/889), İbn ‘Arefe (ö. 323/935) ve İbn Fûrek (ö. 406/1015)'ten de yararlanmıştı.⁵⁷

Fahreddîn er-Râzî'nin tefsiri dirayet metodunun önde gelen eserlerinden olduğu halde rivayet tefsirinin özelliklerini de taşımaktadır. O, Ubeyy b. Ka'b (ö. 40/660), İbn Mes'ud (ö. 32/652), Hz. Aîşe (ö. 58/678) ve İbn ‘Ömer (ö. 68/687) (r.a) gibi pek çok sahabeden rivayetleri nakletmiş, onlarda zayıf gördüğü rivayetleri tenkit etmiştir. Er-Râzî Tabiundan da birçok müfessirden rivayet nakletmiş; ancak genellikle onların görüşlerine katılmamıştır. Mücahid (ö. 103/721), Katâde (ö. 117/735), Es-Süddî, el-Hasanü'l-Basrî (ö. 110/728), Said b. Cübeyr (ö. 95/714), Ebu'l-‘Aliye (ö. 93/711) ve Muhammed b. Ka'b el-Kurâzî (ö. 118/736) gibi zatlar Fahreddîn er-Râzî'nin rivayetlerini naklettiği Tabiun dönemi müfessirleridir. Er-Râzî, kıraat, nahiv ve lugat konularında el-Ferrâ (ö. 207/822)'ya müracaat eder. Kimi zaman da bu zatı tenkit eder. Er-Râzî'nin rivayet tefsir kaynaklarından biri de, et-Taberî (ö. 310/923)'dir. Bunun sebebi ise et-Taberî'nin tefsirinde Sahabe ve Tabiun

⁵⁶ ez-Zerkân, s. 101-120; Cerrahoğlu, “Fahreddîn er-Râzî ve Tefsiri,” *Tefsir-i Kebîr*, Cilt 1, s. 24–27.

⁵⁷ “Fahreddîn er-Râzî ve Tefsiri,” *Tefsir-i Kebîr*, Cilt 1, s. 27.

tefsirlerinden çok sayıda rivayetlerin bulunmasıdır. Er-Râzî, ez-Zeccâc (ö. 311 h.)’dan lugat meseleleri hususunda yararlanır. Ona güvenmekle beraber onu tenkit ettiği noktalar da vardır. Fahreddîn er-Râzî, Eş’ari mezhebine mensup biri olarak bu mezhebin âlimlerinden de istifade etmiştir. Mesela lugat konusunda el-Kaffâl’e (ö. 365/976) güvenir. El-Gazâlî (ö. 505/1111) müfessir olmamasına rağmen, er-Râzî’nin itimat ettiği âlimlerden biridir.⁵⁸

Fahreddîn er-Râzî, kendinden önceki âlimlerden istifade ettiği gibi, tefsirdeki farklı yöntemiyle kendinden sonraki devirlerde gelen birçok müfessir üzerinde de etkili olmuştur. Er-Râzî’nin tefsirdeki metodu kendinden önceki tefsirlerde takip edilen metotlardan farklıdır. Tefsirdeki bu yenilik birçok müfessiri bu yöntemi kullanmaya sevk etmiştir. Hatta Fahreddîn er-Râzî’yi tenkit etmek amacıyla ananlar bile onun tefsirinden etkilenmişler ve onu faydalandıkları kaynakları arasına almışlardır.⁵⁹ Er-Râzî’den yararlanan müfessirler şunlardır:

1) el-Beydâvî (ö. 685/1286): İslâm dünyasında büyük üne kavuşan el-Beydâvî, tefsirini ez-Zemahşerî (ö. 538/1143) ve er-Râzî’den ihtisar ederek yazmıştır.

2) Ebû Hayyân (ö. 745/1354): Bu zat *el-Bahru’l-Muhît* isimli eserinde bazen er-Râzî’den nakiller yapmış, bazen âyet şerhlerini almış; bazen de onu tenkit etmiştir.

3) İbn Kesîr (ö. 774/1372): Nakli bir tefsir yazmasına rağmen İbn Kesîr dirayet metoduyla eser yazmış olan er-Râzî’den faydalanmıştır.

4) el-Alusî (ö. 1270/1854): el- Alusî de Fahreddîn er-Râzî’nin tefsirinden bolca istifade ettiği için, el- Alusî’nin tefsiri ile er-Râzî’nin tefsirleri arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır.

5) Muhammed ‘Abduh (ö. 1905 m.) ve Reşîd Rıza (ö. 1935 m.): Abduh ve talebesi Reşîd Rıza da er-Râzî’nin tefsirinden istifade edenler arasındadır. Bu iki şahıs özellikle âyetler ve sureler arasındaki münasebetler meselesinde er-Râzî’yi örnek alanlardandır.

⁵⁸ Cerrahoğlu, “Fahreddîn er-Râzî ve Tefsiri” *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, s. 19–20.

⁵⁹ Cerrahoğlu, “Fahreddîn er-Râzî ve Tefsiri” *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, s. 57.

Bunların dışında Fahreddîn er-Râzî, Ebu's-Suûd (ö. 982/1574), İsmail Hakkı Bursevî, el-Merâgî ve Elmalılı Muhammed Hamdi (ö. 1942) gibi alimleri de etkilemiştir.⁶⁰

Fahreddîn er-Râzî, aklî metodu takip etme hususunda el-Eş'arî (ö 324/935), el-Bâkılânî (ö. 413/1012), el-Cürcânî (ö. 816/1413), İmâmu'l-Haremeyn (478 h.) ve el-Gazâlî (ö. 505/1111) gibi zatların yolunda yürümüŝ; ancak o, bu metodun zirvesine vasıl olmuştur.⁶¹

Mefatihü'l-Gayb'ın özellikleri ve yöntemi ŝu şekilde sıralanabilir:

- 1) Yalnız Fatihâ suresinin tefsiri bile bir cilt kitaba sığacak kadar geniŝtir.
- 2) Fahreddîn er-Râzî, tefsirini dirayet metoduyla yazmasına rağmen, rivayet metodunu da kullanmıştır.
- 3) Fahreddîn er-Râzî'nin tefsirinde sureler ve âyetler arasındaki münasebetler ve insicam gayet latif bir surette ortaya konulmuştur.
- 4) Fahreddîn er-Râzî, kelami konularda açıklamalarda bulunurken itikadi mezhebi Eŝ'arilik'e bağlı kalmıştır. İlahiyât ve fıkha müteallik meselelerde ise fıkhi mezhebi Őafilik'e göre beyanatta bulunmuştur. Tefsirinde Kaderiye'yi⁶², Mu'tezile ve Şia'yı tenkid etmiştir.
- 5) Fahreddîn er-Râzî, tefsirinde ahlâk, ilahiyât, felsefe ve gökbilimiyle ilgili konuları derin bir vukuf ile ele almış ve bütün konuları, okuyucuyu yormayacak bir şekilde düzene sokarak, meseleler halinde tertiplemiştir.
- 6) Fahreddîn er-Râzî, tefsirinde özellikle eski gökbilimi alimlerinin iddialarını ve nazariyelerini tek tek eleŝtiri merceğinden geçirmiş ve Kur'ani anlatıma ters düşen yerleri cerh etmiştir.
7. Fahreddîn er-Râzî'nin eserinde iŝarî tefsirin etkilerini görmek de mümkündür. Hatta onun tasavvufi yola sülükünden sonra tefsirini yazmaya başladığı

⁶⁰ Muhammed el-Fazıl b. Muhammed Tahir b. Muhammed İbn 'Aşûr, *et-Tefsir ve Ricaluhu*, b.y.y., 1417/1997, s. 89; Cerrahoğlu, "Fahreddîn er-Râzî ve Tefsiri" *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, s. 57; 'Abdulkadir Muhammed Salih, *et-Tefsiru ve'l- Müfessirûn fi'l- 'Asri'l-Hadis*, Beyrut, Dâru'l-Marife, 1424/2003, s. 96; Ahmet Bedir, *Kur'an ve Tefsir İlimleri*, Şanlıurfa, HRÜ. İl. Fak. Yay., 2001, s. 132.

⁶¹ Cerrahoğlu, "Fahreddîn er-Râzî ve Tefsiri" *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, s. 57.

⁶² Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Cilt 2, s. 312.

söylenir. Bu doğrultuda ağırlıklı olarak faydalandığı eser İmam Gazalî (ö. 505/1111)'nin *Mişkâtü'l-Envâr* adlı eseridir.

8. Fahreddîn er-Râzî, tefsirinin çeşitli yerlerinde Mutezile mezhebini tenkit etmiştir.⁶³

Fahreddîn er-Râzî'nin tefsirinde kullandığı yöntem de şöyledir:

1) Lügat ve Nahiv: Er-Râzî, tefsirinde lügat ve nahve fazla önem vermez. O, lazım olduğu kadarıyla lügat ve nahiv meselelerine müracaat etmiştir.⁶⁴

2) Kur'an ve Hadis: Er-Râzî, tefsirde en doğru yolun Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri olduğunu savunur. O, bir âyetteki özet bilgiyi, başka bir âyetle tafsilatlı bir şekilde beyan eder.⁶⁵ Herhangi bir âyeti tefsir ederken önce o âyeti şerh eden ayet ve âyetleri esas alır.⁶⁶ Fahreddîn er-Râzî, âyetin zahiri anlamına uygun olan ve kendince sahih kabul ettiği me'sur tefsire her zaman müracaat etmiştir.⁶⁷

3) Nüzul Sebepleri: Fahreddîn er-Râzî âyetlerin anlaşılabilmesinde nüzul sebeplerinin önemli olduğuna inanır. Bu yüzden o, nüzul sebeplerine önem veren bir müfessirdir.⁶⁸ Er-Râzî bir âyetin birden fazla nüzul sebebinin olabileceğini kabul eden müfessirlerden birisidir.⁶⁹ Er-Râzî'nin sebep-i nüzul rivayetlerini eserinde kaydetme hususunda hırslı olduğu müşahede edilmekle birlikte, temel kaynakları arasında bulunan eserlerde görülen bütün nüzul rivayetlerini tefsirinde kullandığını söylemek mümkün görünmemektedir.⁷⁰

4) İsrailiyât: Fahreddîn er-Râzî, İsrailiyatın ahad haberlerden olması ve yakîn ifade etmemesi hasebiyle, fazla bir fayda sağlamayacağı inancına sahiptir.⁷¹ Er-Râzî, akli yöntemi takip ettiği için, mantika tabidir. Bu sebeplerden dolayı o, tefsirinde

⁶³ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi, II*, 312-313; Sofuoğlu, s. 318; Mehmet Çalışkan, *Tefsir Bilgileri*, Adana, Nobel Kitabevi, 2005, s. 149.

⁶⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Cilt 2, s. 257; Çetin, s. 183; 'Abdülhamid, s. 123.

⁶⁵ 'Abdülhamid, s. 136.

⁶⁶ Çetin, s. 180.

⁶⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Cilt 2, s. 261, 'Abdülhamid, s. 138.

⁶⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Cilt 2, s. 264, 'Abdülhamid, s. 144.

⁶⁹ Çetin, s. 181. Daha fazla bilgi için bkz. Abdurrahman Elmalı, *Fahreddîn er-Râzî'de Esbab-ı Nüzul Değerlendirmesi*, Şanlıurfa, 1998, s. 52-55.

⁷⁰ Elmalı, s. 35-36.

⁷¹ 'Abdülhamid, s. 146.

İsrailiyâtı kullanmayı tercih etmemiş;⁷² ancak kullansa bile, Kur'an'da hakkında delil olmayanlarla ilgili değerlendirme ve tercih yapmamıştır.

5) Kıraat: Fahreddîn er-Râzî tefsirinde kıraatlere çok önem verir. Kıraat ilminde dikkat ve zaptıyla meşhur olmuş alimlere itimat eder.⁷³ Tevâtürle sabit olmadığı için şaz kıraatlerin Kur'an'dan sayılamayacağını ve bunların kati delil olarak kabul edilemeyeceğini ifade eder. Şüpheli görülen kıraatlerin de terk edilmesi gerektiğini savunur.⁷⁴

6) Muhkem ve Müteşabih: Fahreddîn er-Râzî, tefsirinde müteşabih âyetleri ele alırken bu âyetlerin zahiri manalarıyla uğraşmaz; daha çok bunların te'villerine başvurur. Tefsirinde bunu örnekleyen birçok yer vardır. Bakara, 2/29; En'am, 6/3; Bakara, 2/210 ayetleri, er-Râzî'nin müteşabih ayetleri te'vil ettiğinin örneklerinden bazılarıdır.⁷⁵

7) Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenasüp ve İnsicam: Fahreddîn er-Râzî, ayetler ve sureler arasındaki irtibata çok önem veren müfessirlerden biridir. Er-Râzî, bu konuya önem verdiği için, ayetler arasındaki tenasüp ve insicama önem vermeyen müfessirleri eleştirmeyi de ihmal etmez.⁷⁶

8) Kevnî İlimler: Fahreddîn er-Râzî'nin tefsirinde muhtelif ilim dallarıyla ilgili açıklamalar olduğuna daha önce değinmiştik. Er-Râzî'nin tefsirinde önem verdiği ilimlerden biri de kevnî ilimlerdir. Tabii olarak er-Râzî'nin sunmuş olduğu ilmi veriler her zaman sahih olmamıştır. Bunun sebebi de yaşadığı asrın kendisine sunduğu imkanlardır. Yani o günün şartlarında ilmi sahalarda ancak o kadarına vakıf olabilmıştır. Mesela er-Râzî, A'raf Suresi'nin 54. âyeti'nin tefsirini yaparken gece ile gündüzün oluşumunun güneşin hareketine bağlı olduğunu söylemiştir. Yani gece ile gündüzün oluşum sebebinin dünyanın hareketine bağlı olduğunu bilememiştir. Er-Râzî bu ayetin tefsirinde astronomi ilmiyle ilgili uzun uzadıya açıklamalarda bulunmuştur. Er-Râzî burada ayrıca kendi tefsirinde astronomiye çok yer vermesini eleştirenlere, cahil ve ahmak nitelemesinde bulunmuştur.⁷⁷

⁷² Çetin, s. 182, Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Cilt 2, s. 265.

⁷³ 'Abdülhamid, s. 156, Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Cilt 2, s. 266.

⁷⁴ Çetin, s. 183, Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Cilt 2, s. 268.

⁷⁵ Muhammed b. 'Ömer b. el-Huseyn b. el-Hasan b. 'Ali el-Kureyşi el-Bekrî et-Teymî et-Taberistanî Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1425-1426/2005, Cilt 7, s. 156; Cilt 2, s. 153; Cilt 12, s. 134 -136; Cilt 5, s. 204-208.

⁷⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 3, s. 78.

⁷⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 14, s. 83-116; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Cilt 2, s. 271-273.

9) Fıkıh Usulü: Fahreddîn er-Râzî, tefsirinde fıkhi meselelere ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. Mesela Maide Suresi'nin 6. ayetinde yer alan abdest konusunda çok teferruatlı açıklamalarda bulunmuştur.⁷⁸ Er-Râzî, fıkhi konulara yeni bakış açıları getirmiş ve ahkam âyetlerinin tefsirinde mezhepler arası ihtilafları ortaya koymuştur.⁷⁹

10) Kelam (Akaid): Fahreddîn er-Râzî'nin en meşhur olduğu alan kelmadır. O, kelam ilminde önderlik yapmış bir din filozofudur.⁸⁰ Er-Râzî ulûhiyet meselesi üzerinde özel bir çaba gösterir. Allah'ın zatı, sıfatları ve tek bir ilah oluşu üzerinde durur. Meâd, kader, kaza, cebr ve ihtiyar gibi konularda kelimciler ve felsefecilerden yardım talep eder. Fahreddîn er-Râzî kelam âlimi olduğu halde Allah'ın varlığının ispatı hususunda mutasavvıfların mesleğine yönelir ve batını anlamlarla uğraşır. Bunda el-Gazâlî (ö. 505/1111)'nin tesiri vardır.⁸¹

Fahreddîn er-Râzî, bu saydığımız konular dışında tefsirinde, Şia ve Mutezile ile kelami konularda mücadele halindedir. Er-Râzî özellikle kaza ve kader konularında Mutezile'ye yüklenmekle beraber Mutezile'nin akidelerinin tamamını da reddetme eğilimindedir. Şia'nın Mutezile mezhebinin etkisinde olduğu kanaatinde olan er-Râzî, bu nedenle Şia'yı da reddeder.

Fahreddîn er-Râzî, İ'cazu'l-Kur'an konusuna da temas etmiş, Kur'an'ın mu'ciz olduğunu harici ve dahili bürhanlarla ispatlamaya çalışmıştır. O, Kur'an'daki tekrarların usandırıcı olmadığını, pek çok konuyu ihtiva etmekle beraber Kur'an'da tenakuzun söz konusu olamayacağını savunur.⁸²

3. Fahreddîn er-Râzî'nin Hıristiyanlıkla İlgili Eser ve Çalışmaları

Fahreddîn er-Râzî, yukarıda tanıttığımız *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsirü'l-Kebir)* adlı eserinin değişik yerlerinde Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar hakkında fikir beyan etmiştir. Fahreddîn er-Râzî'nin bu eseri dışında dinler tarihinden kısmi olarak bahseden eserleri vardır ancak, konumuzla doğrudan alakalı olan ve Hıristiyanlığın yanlış düşünce ve delillerine çok etkili cevaplar veren bir kitabı vardır ki o da *Münâzara fi'r-Redd 'ale'n-Nasârâ* adlı eseridir.

⁷⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 11, s. 125–150; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Cilt 2, s. 275.

⁷⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 10, s. 194–204; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Cilt 2, s. 275.

⁸⁰ er-Râzî, *el-Muhassal (Kelama Giriş)*, s. 1.

⁸¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Cilt 2, s. 274.

⁸² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Cilt 2, s. 281–283.

Münâzara fi'r-Redd 'ale'n-Nasârâ adlı eseri tahkik edip neşreden Abdü'l-Mecid en-Neccâr, eserin er-Râzî'ye aidiyeti hususunu da açıklığa kavuşturmuştur. Zira o, elinde bulunan er-Râzî ile Hıristiyan bir din alimi arasındaki münazarayı içeren yazma eseri, hem er-Râzî'nin *Mefatihü'l-Gayb* adlı tefsirinde yer alan bu münazarayla ilgili kısımlarla⁸³ hem de Ebu 'Ömer 'Ali es-Sekuni'nin (ö. 717 h.) *'Uyunu'l-Münâzârât* adlı eserinde yer verdiği bu münazarayla ilgili kısımlarla⁸⁴ karşılaştırmış, yazma eserdeki metnin *Mefatihü'l-Gayb* ve *'Uyunu'l-Münâzârât* adlı eserdeki kısımlarla birebir örtüştüğünü ortaya koymuştur.⁸⁵

Fahreddîn er-Râzî ile Hıristiyan din adamı arasındaki münazarada Hıristiyanlıkla ilgili şu konular tartışılmıştır:

a) Hz. İsa (a.s)'ın ilah olduğu iddiası ve bu iddiaya cevap verilmesi.

b) Hz. İsa (a.s)'ın Hz. Muhammed (s.a.v)'den üstün olduğu iddiası ve bu iddiaya cevap verilmesi.⁸⁶

Fahreddîn er-Râzî'nin sorulu-cevaplı bir tartışma niteliğindeki eserinin metodu ise şöyledir:

1) Münazara çok kapsamlı bir konu etrafında cereyan ettiğinden ve bütün meselelerin ortaya konulmasından dolayı, tartışmanın akışında bir düzenlilik yoktur.

2) Er-Râzî, tartışma esnasında delillerini ortaya koyarken, İslam inancını sunmadan önce, Hıristiyan din adamının söz ve düşüncelerindeki tereddütleri izale etme yöntemini takip etmiştir. Özellikle Hz. İsa (a.s)'ın ilah olduğu iddiasının ortadan kaldırılması ve İslam hakkındaki tereddütlerin giderilmesi hususunda karşısındaki şahsa kademe kademe yaklaşmış, sonra da Hıristiyan din adamının tüm iddialarını çürütmüştür. Ancak er-Râzî, İslam inancını ispat ederken de deliller içinde boğulmamıştır.

3) Er-Râzî'nin münazarada takip ettiği metot onun, muhatabını dine davet etmede hikmetli bir yol takip ettiğini ve muhatabının nasıl bir metotla hareket ettiğine dair derin bir anlayışa sahip olduğunu gösterir. Çünkü er-Râzî'nin münazara

⁸³ Bkz. er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, Cilt 8, s. 73; Cilt 21, s. 194.

⁸⁴ Bu kısımlar için bkz. Ebu 'Ömer 'Ali es-Sekûnî, *'Uyunu'l-Münâzârât*, thk. Sa'd Ğurâb, Tunus, Menşuratu'l-Cami'ati't-Tunus, 1976, s. 283-287.

⁸⁵ 'Abdülmeccid en-Neccâr, "Naşir Abdülmeccid en-Neccâr'ın Mukaddimesi," *Münâzâra fi'r-Redd 'ale'n-Nasârâ*, Beyrut, 1986, s. 9-11.

⁸⁶ en-Neccâr, "Naşir en-Neccâr'ın Mukaddimesi," *Münâzâra*, s. 12.

ettiği Hıristiyan dina adamının gerek Hıristiyanlığa bağlılığı ve gerekse İslam'a olan düşmanlığı sebebiyle ikna edilmesi oldukça zordu.

Fahreddîn er-Râzî'nin takip bu ettiği metot, Hz. Muhammed (s.a.v)'in cahiliye dönemi insanlarını dine davet etmede kullandığı metottur. Hz. Muhammed (s.a.v) önce muhataplarını inançları hususunda şüpheyi düşürür, sonra da onlara İslam inancını takdim ederdi. Böylece muhataplarının akıllar İslam'ı kabul etmeye bir yol bulurdu. Sahabelerden biri, bu metot hakkında şunu söylemiştir: “Rasulullah bizi boşaltır ve doldururdu.” Yani Rasulü Allah cahiliye halkını, cahiliye inançlarından boşaltır, İslam İnancıyla doldururdu. İşte er-Râzî'nin takip ettiği bu nebevi metot, her din ve mezhep müntesiplerine karşı takip edilebilecek en sağlam yoldur.⁸⁷ Bu metotları kullanarak Hıristiyan bir din adamıyla tartışan er-Râzî, tartışmanın sonunda muhatabının hidayetini vesile olmuş, Hıristiyan din adamı Müslüman olmuştur. Bu din adamı da bundan sonra İslam'da otorite kabul edilen bir şahıs olmuştur.⁸⁸

4. Fahreddîn er-Râzî 'nin Hıristiyanlıkla İlgili Kaynakları

Fahreddîn er-Râzî'nin Hıristiyanlıkla ilgili en önemli kaynağı hiç şüphesiz Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine önem veren er-Râzî, bir ayetteki icmalî (özet) bilgiyi, başka bir ayetle tafsil eder.⁸⁹

Müfessirimizin konuyla ilgili önemli kaynaklarından biri Hıristiyanların kutsal kitabı Yeni Ahit'tir. Mesela Fahreddîn er-Râzî'nin, Tefsirinde, Matta, 4/18 – 20; Markos, 1/16 – 18'de geçen Hz. İsa'nın balıkçılara yaptığı çağrıya⁹⁰ ve Yuhanna İncili'nde Hz. Muhammed'in gelişini müjdeleyen kısımlara⁹¹ açıkça kaynağını zikrederek yer vermesi, onun Hıristiyanlar'ın kutsal kitabını kaynak olarak kullandığını gösteren örneklerdendir.

Er-Râzî'nin kaynaklarından biri de sahabe tefsiridir. Onun konuyla ilgili en sık başvurduğu sahabe müfessir ise, İbn 'Abbâs'tır (ö. 68/687-688).⁹² Hz. Muhammed (s.a.v)'in amcasının oğlu olan İbn 'Abbâs (r.a.), Hz. Muhammed (s.a.v) ve diğer sahabelerden bolca rivayetlerde bulunmuştur. Diğer bazı sahabeler ve

⁸⁷ en-Neccâr, “Naşir en-Neccâr'ın Mukaddimesi,” *Münâzâra*, s. 13-14.

⁸⁸ Muhammed b. 'Ömer b. el-Huseyn b. el-Hasan b. 'Ali el-Kureyşî el-Bekrî et-Teymî et-Taberistanî Fahrüddîn er-Râzî, *Münâzâra fi'r-Redd 'ale'n-Nasârâ*, Beyrut, 1986, s. 77.

⁸⁹ 'Abdülhamid, s. 136.

⁹⁰ er-Râzî, Fahreddîn, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 57-58.

⁹¹ Yuhanna, 15/16; 14/26-29; 16/7-9; 12-13; bkz. er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 29, s. 289.

⁹² er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*; Cilt 21, s. 180; Cilt 25, s. 189; Cilt 8, s. 60-61.

Tabiun da ondan birçok bilgiyi nakletmişlerdir. Çok geniş bir ilme ve derin bir anlayışa sahip olan İbn ‘Abbâs (r.a.), Hz. Muhammed (s.a.v)’in “Allah’ım onu dinde fakih kıl ve ona te’vili öğret” duasına mazhar olmuştur. “Hibru’l-Ümme” (Ümmetin Alimi), “Allah’ın Kitabının Müfessiri ve Tercümanı” lakapları da onun ilim derecesini ifade etmek üzere kullanılmıştır.⁹³

İbn ‘Abbâs (r.a.) Ehl-i beytten olduğu için, Şia tarafından kendisine çok sayıda uydurma hadis isnad edilmiştir. Bu da müsteşriklerin tenkidine neden olmuştur. Ehl-i Kitaptan Müslüman olan kişilere yakın durduğu ve onlardan çok fazla İsraili rivayetlerde bulunduğu için de, İslam alimlerinin tenkidine maruz kalmıştır.⁹⁴

Ebu’l-‘Aliye (ö. 90/709), Mücahid (103/721), İkrime (ö. 104/722), Hasan el-Basri (ö. 110/728), Vehb b. Münebbih (110/728), Katade (ö. 118/735), es-Süddi (ö. 127 h.), el-Kelbî (ö. 146/763) gibi müfessirler ise, Fahreddîn er-Râzî’nin Hıristiyanlıkla ilgili faydalandığı Tabiun dönemi müfessirleridir.⁹⁵

Ebu’l ‘Aliye (ö. 90/709), tabiun döneminin meşhur müfessirlerindedir. Sika olduğu icma ile kabul edilen bir alimdir. Kütüb-i Sitte müelliflerinin Ebu’l ‘Aliye’den nakillerde bulunmaları, onun güvenilirliğini te’vid etmiştir.⁹⁶

Fahreddîn er-Râzî’nin nakillerine kaynaklık eden tabiun dönemi alimlerinden Mücahid (103/721), İbn ‘Abbâs (r.a.)’ın önemli talebelerindedir. İbn ‘Abbâs’tan nakillerde bulunduğu ve sika olduğu için başta İmam Şafii ve Buhari olmak üzere birçok alim, onun tefsirine itimat etmişlerdir. Mücahid’i Ehl-i Kitaptan nakillerde bulunduğu için eleştirenler olduğu halde, onun sıdk ve adaletini eleştiren hiç kimse olmamıştır.⁹⁷

‘İkrime (ö. 104/722), İbn ‘Abbâs’ın azatlı kölesidir. Mekke’nin tanınmış fıkıhçılarındandır. Abdullah b. Haris onun hakkında şöyle bir rivayette bulunmuştur: Abdullah b. ‘Abbâs’ın oğlunun, ‘İkrime’yi kapının önüne bağladığını görünce, siz

⁹³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Cilt 8, s. 295-297.

⁹⁴ Duman, s. 128.

⁹⁵ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 23-24; Cilt 21, s. 196; Cilt 16, s. 33; Cilt 12, s. 115-116; Cilt 21, s. 184-185; Cilt 8, s. 57.

⁹⁶ ez-Zehebî, *et-Tefsir ve’l-Müfessirûn*, Cilt 1, s. 86-87.

⁹⁷ ez-Zehebî, *et-Tefsir ve’l-Müfessirûn*, Cilt 1, s. 79-80.

kölelerinize bunu da mı yapıyorsunuz? diye sordum. Bunun üzerine Abdullah b. ‘Abbâs’ın oğlu: O, babam hakkında yalan söylüyor, demiştir.⁹⁸

‘İkrime’nin sika olup olmadığı çok tartışılmıştır. Buna rağmen cerh ve tadil alimleri onu adalet sahibi ve güvenilir olarak kabul etmiş ve sözünü hüccet saymışlardır.⁹⁹

Müfessirimizin Hıristiyanlıkla ilgili nakillerde bulunduğu Hasan el-Basrî (110/728), tabiun döneminin önde gelen müfessirlerindendir. Arap dili ve lehçelerini iyi bilen el-Basri, bu bilgisini tefsirine de yansıtmıştır. Birçok büyük alimin kendisinden nakillerde bulunduğu Hasan el-Basri, tefsirinde İsrailiyattan birçok habere yer vermiştir. Kaynağı sağlam olmayan ve Kur’an tefsirine katkısı olmayan haberlere tefsirinde yer verdiği için, Hasan el-Basri eleştirilere maruz kalmıştır.¹⁰⁰

Er-Râzî’nin diğer bir kaynağı olan Vehb b. Münebbih (110/728), İsraili rivayetlerin kaynağı olarak kabul edilir. Tabiundan olan Vehb, Ehl-i kitab hakkında oldukça fazla bilgiye sahip idi. İlk insanlar ve dünyanın kuruluşu hakkında bilgi sahibi olan Vehb, Peygamberlerin kıssalarını ve kralların hayatını biliyordu. Vehb’in sika bir zat olduğu söylenmiştir.¹⁰¹

Katâde (ö. 118/735), güçlü hafızaya sahip bir müfessirdir. Tefsir ilmine derin bir vukufiyeti vardır. Adalet ve zabt sahibi sika bir zattır. Kütüb-i Sitte müelliflerinin ondan rivayetlerde bulunması onun sika oluşunu desteklemektedir.¹⁰²

Es-Süddî (ö. 127 h.) için sika diyenler olduğu gibi, rivayetlerdeki zayıflığına hükmedenler de olmuştur. Ebu Hatim, es-Süddî’nin (rivayet ettiği zaman) kendi sözlerini yazdığı ve sözlerinin hüccet olamayacağını söylemiştir. Es-Süddî tefsirle ilgili zayıf rivayetleri olan bir zattır.¹⁰³

⁹⁸ ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, Cilt 1, s. 81-82; ‘Abdulhayy b. Ahmed, b. Muhammed b. el-‘İmad el-‘Akîrî el-Hanbelî Ebu'l-Fellâh, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbarin min Zeheb*, thk. Mahmud el Arnavût, 1. baskı, Dımaşk/Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 1406/1986, Cilt, 2, s. 32-33.

⁹⁹ Duman, s. 138.

¹⁰⁰ Abdulhamit Birışık, “Hasan-ı Basri” *DİA*, İstanbul: 1997, Cilt 16, 301-302.

¹⁰¹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, Cilt 6, s. 35; Şemsuddin Ebu ‘Abdullah Muhammed b. Ahmed b. ‘Osman ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-Hüffâz*, 1.Baskı, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l ‘İlmiyye, 1419/1998, Cilt, s. 77-78; *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. eş-Şeyh Şu'ayb el-Arnâvut önderliğindeki heyet, 3. Baskı, b.y.y., Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985, Cilt 4, s. 545.

¹⁰² ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, Cilt 1, s. 94; Duman, s. 147.

¹⁰³ es-Safedî, *el-Vâfi*, Cilt 9, s. 85; ez-Zehebî, Şemsuddin Ebu ‘Abdullah Muhammed b. Ahmed b ‘Osman, *Mizânü'l-İ'tidâl*, thk. ‘Ali Mahmud el-Bicâvî, 1. Baskı, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1382/1963, Cilt 1, s. 236. Ayrıca bkz. ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Cilt 5, s. 264-265.

El-Kelbî (ö. 146/763), tefsiri, geçmişe yönelik haberleri ve Arapların tarihini iyi biliyordu. Yazdığı tefsir zayıf kabul edilmiştir. Bununla beraber en-Nesaî, el-Kelbî'nin Hadis'te zayıf olduğunu; ancak onun tefsirinin sika zatlarca tercih edildiğini söylemiştir. Ayrıca el-Kelbî'nin Hz. Ali'nin ölmediğine ve ric'atine (geri dönüşüne) inanan Abdullah b. Sebe'nin arkadaşı olduğu hakkında bilgi mevcuttur.¹⁰⁴

Müfessirimiz Hıristiyanlıkla ilgili, kendisinden önceki müfessirlerden de faydalanmıştır. Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923)¹⁰⁵, Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali Ebu'l-Hasen el-Vâhidî (ö. 468/1076)¹⁰⁶ gibi müfessirler er-Râzî'nin Hıristiyanlıkla ilgili verdiği bilgilere kaynaklık eden müfessirlerdir. Bunların dışında müfessirimiz, konuyla ilgili el-Kaffal (ö. 417 h.), Mutezilî alimlerden ez-Zemahşerî (ö. 538/1143)¹⁰⁷ ve Ebû Müslim el-İsbehanî (ö. 322/934)'den¹⁰⁸ faydalanmıştır. Müfessirimiz, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim en-Nisaburî es-Sa'lebi'nin (ö. 427/1035) dinler tarihini konu alan *Arâisü'l-Mecâlis (Kıyasü'l-Enbiyâ)* adlı kitabından da konuyla ilgili alıntılar yapmıştır.¹⁰⁹

Eseriyle müfessirimize kaynaklık eden Muhammed b. Cerîr et-Taberî, yaşadığı dönemin en meşhur alimidir. Müfessirlerin reisi olarak kabul edilen et-Taberî, Kur'anı hıfzedip Kur'andaki manaları idrak eden ve Kur'an'ın hükümlerinde fakih (ince manaları kavrayan) bir zattır. Ayrıca o, Sahabe ve tabiunun sözlerini, geçmişe yönelik bilgileri ve tarihi de çok iyi bilen bir zattır. Sika biri olup sözüne güvenilen bir insandır.¹¹⁰

Er-Râzî'nin faydalandığı Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali Ebu'l-Hasen el-Vâhidî (ö. 468/1076) ise, yaşadığı dönemin nahiv ve tefsir üstadı olarak kabul edilmiş bir zattır.¹¹¹

El-Kaffâl (ö. 417 h.): Şafii Mezhebi'nin önemli fıkıhçılarından. el-Kaffâlü'l-Kebîr, yani Büyük Kaffâl olarak bilinir. El-Kaffâl Maverâünnehir

¹⁰⁴ Hayruddin b. Mahmud b. 'Ali b. Faris ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 15. baskı, b.y.y., Dârü'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2000, Cilt 6, s. 133-134.

¹⁰⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 7, s. 55.

¹⁰⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 16, s. 30.

¹⁰⁷ ez-Zerkân, s. 101-120; "Fahredden er-Râzî ve Tefsiri," *Tefsir-i Kebîr*, Cilt 1, s. 24-27; bkz. er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 186.

¹⁰⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 7, s. 197.

¹⁰⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 184-185.

¹¹⁰ es-Suyûtî, *Tabâkâtu'l-Müfessirîn*, s. 97; Ebu'l-Fellâh, *Şezerâtü'z-Zehab*, Cilt 1, s. 30.

¹¹¹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, Cilt 3, s. 303; es-Suyûtî, *Tabâkâtu'l-Müfessirîn*, s. 78-79.

bölgesinde, yaşadığı asrın ilim önderidir. O, fıkıhçı olmanın yanı sıra, hadisçi, müfessir, usulcü, dilci ve şair bir zattır.¹¹²

Ez-Zemahşerî nahiv alimi, dilci, kalamcı, ve müfessir bir zattır. İbn Hallikân, ez-Zemahşerî'den kendi asrının ilim önderi olarak bahseder. Mutezile mezhebine mensup olan ez-Zemahşerî, aynı zamanda insanları bu mezhebe davet eden bir zat idi.¹¹³

Ebu Müslim el-İsbehanî (ö. 322/934), edip, nahivci ve müfessir bir zattır. Geniş hacimli bir tefsir te'lif etmiştir. Ebu Müslim Mutezile mezhebinin önderlerindedir.¹¹⁴

Es-Sa'lebî, yaşadığı devrin en önemli müfessiridir. Başka tefsirlere üstün gelebilecek bir tefsir yazmıştır. Es-Sa'lebî'nin yaptığı nakiller sahih ve güvenilir olarak kabul edilmiştir.¹¹⁵

5. Genel Kaynaklara Göre Hıristiyanlığın Kısa Tarihçesi

5.1. Hıristiyan Kelimesinin Menşei

“Christos” kelimesi İbranice “Maşiah” (Mesih) kelimesinin Grekçe çevirisidir. Latince'ye “Christus”, günümüz batı dillerine ise “Christ” olarak geçmiştir.¹¹⁶ “Christos” (Khristos, Hristos) kelimesi Hz. İsa (a.s)'yı vafeden bir sıfattır.¹¹⁷ “Maşiah” (Mesih) “yağlanmış, takdis edilmiş” anlamını ifade eden bir kelimedir.¹¹⁸ Krallar görevlerine başlamadan önce kutsal bir yağla yağlanırlardı. Bu yüzden Yahudiler de gelecekteki kurtarıcılarına bu ismi vermişlerdir. Hz. İsa (a.s) Yahudi soyuna mensup bir peygamber olmakla birlikte Mesih olduğunu da açıklamıştı.¹¹⁹ “Mesih” kelimesi Hz. İsa (a.s)'ın sıfatı olarak kullanılmıştır.¹²⁰

¹¹² es-Suyûtî, *Tabâkâtü'l-Müfessirîn*, s. 109.

¹¹³ es-Suyûtî, *Tabâkâtü'l-Müfessirîn*, s. 120-121.

¹¹⁴ ez-Zehabî, *Mizanü'l-İ'tidal*, Cilt 3, s. 655; es-Suyûtî, *Tabâkâtü'l-Müfessirîn*, s. 98- 99.

¹¹⁵ İbn Hallikân, *Vefeyât*, Cilt 1, s. 79-80.

¹¹⁶ Kürşat Demirci, “Hıristiyanlık” *DİA*, İstanbul, 1998, Cilt 17, s. 328.

¹¹⁷ Osman Cilacı, *Genel Hatlarıyla Dinler Tarihi*, Konya, Mimoza, 1994, s. 139; *Günümüz Dünya Dinleri*, Ankara, DİB Yay., 1995, s. 76; Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, 2. baskı, Ankara, Ocak Yay., 1993, s. 232.

¹¹⁸ Tümer, Küçük *Dinler Tarihi*, s. 232; Cilacı, *Günümüz Dünya Dinleri*, s. 76; *Meydan Larousse*, “Hıristiyanlık” İstanbul, Meydan Yay., 1987, Cilt 5, s. 820.

¹¹⁹ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 4. Baskı, Isparta, 2002, s. 293; Tümer, Küçük, *Dinler Tarihi*, s.232.

¹²⁰ Ömer Faruk Harman, “Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa,” *Müslüman-Hıristiyan Diyalog Sempozyumu II*, İstanbul, 2005, s. 4.

“Hıristiyan” kelimesi ise; “Mesih’e bağlı” anlamını taşıyan “Christianos” (Khristianos) kelimesinden gelmektedir. İncillerde Hıristiyan ve Hıristiyanlık kelimeleri geçmez. Bu kelimelerin ilk olarak Hz. İsa (a.s)’dan takriben 30–40 sene sonra yani Petrus’un öldüğü M.S. 60’lı yıllardan önce Antakya’da kullanıldığı ileri sürülmektedir. Dolayısıyla bu kelime (Hıristiyan), yaklaşık olarak M.S. I. yüzyılın ortalarına doğru Yunanca konuşan milletler aracılığıyla yayılmış ve dini bir terim olarak ortaya çıkmıştır.¹²¹

“Hıristiyan” kelimesi, İslâm kaynaklarında ise “Nasrani” çoğulu “Nâsâra”; “Mesihî” çoğulu “Mesihîyyun” ve “İsevi” şeklinde ifade edilmiştir. “Hıristiyanlık” için de “Nasraniyye ve Mesihîyye” kelimeleri kullanılmaktadır. Hıristiyanları ifade eden “Nâsâra” kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de on dört yerde geçmektedir.¹²² İslâmi kaynaklarda Hıristiyanlar için neden “Nasârâ” kelimesinin kullanıldığına dair şu açıklamalar mevcuttur:

1. “Nâsâra” kelimesi, Hz. İsa (a.s)’ın yardım isteğine havârîlerin olumlu cevap vermeleri nedeniyle Arapça kökenli “yardım etmek” anlamındaki “nasr” kelimesinden gelmiştir.¹²³
2. Havârîler, Hz. İsa (a.s)’ın memleketi olan Nasıra’da Hz. İsa (a.s)’la beraber oldukları için; bu yere nispeten ilk Hıristiyanlara “Nâsâra” denilmiştir.¹²⁴
3. Hıristiyanlar kendi aralarında yardımlaştikları için bu ismi almışlardır.¹²⁵
4. Nasoreanism hareketi veya Nazîri denilen Hz. Yahya (a.s)’ın da dahil olduğu inzivaya çekilerek kendilerini tanrıya adayan gruplara verilen bir addır.¹²⁶

¹²¹ Demirci, “Hıristiyanlık” *DİA*, Cilt 17, s. 328, Cilacı, *Genel Hatlarıyla Dinler Tarihi*, s. 139; *Günümüz Dünya Dinleri*, s. 76.

¹²² Demirci, “Hıristiyanlık” *DİA*, Cilt 17, s. 328.

¹²³ Âl-i ‘İmrân, 3/52, Saf, 61/14; Demirci, “Hıristiyanlık” *DİA*, Cilt 17, s. 328; Cilacı, *Günümüz Dünya Dinleri*, s. 77; Mahmud Hamdi Zakzuk, “en-Nasrâniyye”, *el-Mevsu’atu’l-İslâmiyyetü’l-‘Amme*, Kahire, el-Meclisü’l-A’la li’ş-Şuuni’l-İslâmiyye, 1422/2001, s. 1400.

¹²⁴ Ebu Cafer et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fi Te’vili’l-Kur’an*, (*Tefsiru’t-Taberî*), thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 1. baskı, b.y.y., Müessesetü’r-Risâle, 1420/2000, Cilt 2, s. 62; el-Cevzî, Cemâluddîn Ebu’l-Ferec ‘Abdurrahmân b. ‘Ali b. Muhammed, *Zâdü’l-Mesîr fi İlmi’t-Tefsîr*, thk. Abdurrahmân el-Mehdî, 1. baskı, Beyrut, Dârü’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1422, Cilt 1, s. 528; ‘Abdü’l-Âl, Hamdi, *el-Mille Ve’n-Nihle fi’l-Yahudiyye ve’l-Mesihîyye ve’l-İslâmiyye*, Kuveyt, Daru’l-Kalem, 1409/1989, s. 80; Zakzuk, “en-Nasrâniyye”, *el-Mevsu’atu’l-İslâmiyyetü’l-‘Amme*, s. 1400; Demirci, “Hıristiyanlık” *DİA*, Cilt 17, s. 328; Cilacı, *Günümüz Dünya Dinleri*, s. 77.

¹²⁵ Zakzuk, “en-Nasrâniyye”, *el-Mevsuatu’l-İslâmiyyetü’l-‘Amme*, s. 1400.

¹²⁶ Demirci, “Hıristiyanlık” *DİA*, Cilt 17, s. 328

“Christian” (Hıristiyan) ve “Nâsâra” kelimeleri dışında da Hıristiyanlık dini müntesipleri için kullanılan başka isim ve kelimeler mevcuttur. Bu isimlerin bazıları şunlardır: 1- “Şakirdler”: Bu kelimenin İbranice karşılığı, “talmid”dir. Talmid, herhangi bir lider veya harekete bağlanmış kimseler anlamına gelmektedir. Bu lafız genel olarak da Mesih’e bağlı kimselere imada bulunur ve İncillerde geçen bir lafızdır. 2- “Kardeşler”: İbranice karşılığı “ahut” şeklindedir. Mektuplarda nadiren kullanılır, ancak Resullerin İşlerinde (Habercilerin İşleri) sıkça kullanılan bir kelimedir. Birey olarak “Hıristiyan kardeş”e işaret eder. 3- “Azizler”: Bu lafzın yerine “Mukaddesler” lafzı da kullanılmıştır. Bu isim, Yahudilikten alınmış ve hiç değiştirilmemiştir. “İnsanların tanrıya adanmışlığına” işaret eder. Pavlus da hidayete ermiş Yahudi olmayan Hıristiyanları bu şekilde adlandırır. 4- “İnananlar”: İbranicesi “emun” olan kelimenin anlamı açık olmayıp dini inanç veya ahlaki fazilet sahiplerine işaret eder. 5- “Çağrılmışlar”: İbranicesi “kara”dır. Kelimenin tam olarak neye işaret ettiği açık değildir. Ancak cemaat üyelerinin adlandırılması amacıyla kullanılma olasılığı yüksektir. Bunların dışında, “Kilise”: (İbranice: kahal) topluluğun tamamını ifade eden bir lafızdır. “Seçilmişler”: İbranicesi “bhr” çok nadir kullanılan bir lafızdır. “Fakirler”: İbranicesi “eviyon”dur. Yahudi menşeli ilk Hıristiyanların ismi olarak kullanılmıştır. Nasıralılar, Celileliler ve Dost (İbranicesi re’a, ahav) gibi lafızlar da Hıristiyanlar için kullanılmış adlandırmalardır.¹²⁷

5.2. Hz. İsa (a.s)’ın Zuhur Ettiği Ortam

Hz. İsa (a.s) Filistin’in Kudüs kentine bağlı Beytlehem kasabasında dünyaya gelmiştir.¹²⁸ Onun doğduğu yıllarda Roma İmparatorluğu Filistin üzerinde hükümrandı.¹²⁹ Filistin bölgesinde yarı bağımsız, otonom bir yönetim şekli vardı. Yöneticileri ise Herod ailesi ağırlıklıydı. Valiler Roma İmparatorluğuna bağlıydılar.

¹²⁷ Demirci, “Hıristiyanlık” *DİA*, Cilt 17, s. 329. Ayrıca bkz. Şakirdler: Matta, 22/16; Yuhanna, 9/28; Markos, 2/18; Kardeşler: Koloselilere Mektup, 1/2, Rasullerin İşleri, 1/15, 15/25, Romalılara Mektup, 16/23; Azizler: Korintoslulara I. Mektup, 7/14; Rasullerin İşleri, 9/13, 32, 42; 26/10, 18; Pavlus’un hidayete ermiş Yahudi olmayan Hıristiyanlar hakkında azizler ifadesini kullanması: Korintoslulara I. Mektup, 1/2; 6/1, 2; Korintoslulara II. Mektup, 1/1; Filipililere Mektup, 1/1 vb. İnananlar: Rasullerin İşleri, 2/44;5/14; Koloselilere Mektup, 1/2; Efesoslulara Mektup, 1/1; Çağrılmışlar: Romalılara Mektup, 1/6, 1/7; Koloselilere I. Mektup, 1/2; Yuhanna, 1/16; 3/1; Seçilmişler: Titus/1/1, Petrusun I. Mektubu, 1/2; Fakirler: Luka, 6/20; Romalılara Mektup, 15/26; Galatyalılara Mektup, 2/10, Rasullerin İşleri, 4/34; Nasıralılar: Rasullerin İşleri, 24/5: Bu kelime sadece burada çoğul olarak kullanılmıştır. Hz. İsa için birçok yerde tekil olarak geçmektedir. Celileliler: Markos, 14/70; Dost: Luka, 12/4; Yuhanna, 15/13-15.

¹²⁸ Matta, 2/1.

¹²⁹ Tümer-Küçük, s. 239.

Sorumlu oldukları yer ise doğrudan Roma'ydı. Bu dönem özellikle yönetici ve Yahudi din adamlarıyla ilgili skandalların, siyasi ve ahlaki yozlaşmaların oldukça bol olduğu bir dönemdir. Din adamları arasında hiyerarşik menfaat kavgaları ve dini emir ve yasakların keyfi olarak yorumlanması söz konusuydu.¹³⁰

Hıristiyanlığın doğuşundan önce Filistin Bölgesi'nde sadece Yahudilere değer veren, İsrailoğulları ve bunların soyundan gelenleri üstün tutan Musevilik dinine mensup insanlar çoğunlukta idi.¹³¹ Bu Yahudiler M.Ö. I. yüzyıldan itibaren Filistin'in Helenleşmesinden etkilenecek Helenleşmeye başlamışlardı. Hıristiyanlığın doğuşundan önce de Yahudilik değişik mezheplere ayrılmıştı. Bu mezhepler: Ferisilik, Sadukilik, Zealot ve Essenilik ve Herodcular idi.¹³²

Roma İmparatorluğunun egemenliği altında bulunan Yahudiler, çok büyük eziyet ve işkenceler çekmekteydiler. Tek tanrı inancına sahip Yahudiler, putperest Romalılardan kurtulmak istiyorlardı. Zira Romalılar Yahudilerden Roma İmparatorunun heykellerine tapmalarını istiyorlardı. Yahudiler ise buna karşı direnmiş; ancak Romalılar tarafından kıyım uğramışlardı. Buna rağmen teslim olmaya yanaşmayan Yahudiler bir Mesih beklentisi içindeydiler.¹³³

Yahudilerden bir grup da maddi güçlerine değil; manevi güçlerine inanıyorlardı. Bunlar barışı istiyor ve halkın Roma'la değil; kendi nefisleriyle mücadele etmeleri gerektiğini savunuyorlardı. Bu da kötülüklerle mücadele etmek ve nefis terbiyesiyle mümkün olabilirdi. Böylece hem nefis terbiyesi sağlanacak, hem de ibadet ve huzur içinde mükâfat günü, yani Mesih'in gelmesi beklenecekti.¹³⁴

Kaynakların ifadesine göre bu dönemde “Sinikler, kutsal kişiler, peygamber” olarak isimlendirilen veya kendilerine bu ismi veren bazı şahıslar insanlar arasında dolaşarak ahlaki ve siyasi bozulmuşlukla mücadele etmişlerdir. Mesela; Hz. İsa (a.s)'ın peygamberliği öncesinde Yudea kırsalında, Ürdün Nehri civarında oluşturduğu cemaatiyle inançsızlık ve ahlaki yozlaşmayla mücadele eden ve Herod tarafından tutuklatılıp şehit edilen Hz. Yahya (a.s) bunlardan biridir.¹³⁵

¹³⁰ Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık*, İstanbul, İSAM Yay, 2006, s. 16.

¹³¹ Cılacı, *Genel Hatlarıyla Dinler Tarihi*, s. 139.

¹³² Demirci, “Hıristiyanlık” *DİA*, Cilt 17, s. 329-330.

¹³³ Ömer Rıza Doğrul, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, 3. baskı, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitapevleri 1963, s. 184.

¹³⁴ Doğrul, s. 185.

¹³⁵ Gündüz, s. 16 -17.

5.3. Hz. İsa (a.s.)'ın Hayatı ve Dini Faaliyeti

Hz. İsa (a.s.)'ın ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bununla beraber miladi takvimin başlangıcı olarak kabul edilen sıfır (0) tarihi Hz. İsa (a.s.)'ın da doğum tarihi olarak kabul edilmektedir.¹³⁶

İncillerde Hz. İsa (a.s.)'ın çocukluk yıllarına ait bilgi oldukça azdır. Bu bilgiler de Zerdüş'tün hayatıyla örtüşen menkıbe-vari bilgilerdir.¹³⁷

Hz. İsa (a.s.)'ın doğumu ve çocukluğuyla ilgili Yeni Ahit'in Matta bölümünde şu bilgiler yer almaktadır: İsa, Kral Herodes döneminde Yahudiye'nin Beytlehem kasabasında dünyaya geldi. Bu esnada İsa'nın yıldızını doğuda gördüklerini söyleyen münecimler ona tapmaya geldiklerini ifade ettiler. Olayı duyan Herodes çok endişelendi. Derhal tüm başrahiplerini ve dinsel yorumcularını toplayarak Mesih'in nerede doğacağını onlara sordu. Onlar da Yahudiye'nin Beytlehem kasabasında doğacağını söylediler. Bunun üzerine Herodes memleketindeki münecimlerin Beytlehem'e gidip İsa hakkındaki her şeyi öğrendikten sonra gelip kendisine anlatmalarını istedi. Münecimler de bir yıldız takip ederek İsa'nın doğduğu eve gittiler. Yeni doğmuş çocuğu görür görmez hemen ona secde edip tapınmaya başladılar. Münecimler gördükleri bir rüya üzerine Herodes'e dönmeyip başka yollardan memleketlerine döndüler. Bundan sonra melek Yusuf'a (İncillerde Hz. Meryem'in nişanlısı olarak adı geçen Dülger Yusuf) göründü ve hemen çocuğu alıp Mısır'a götürmesini istedi. Yusuf da çocuk ve nişanlısı Meryem'i alarak Mısır'a götürdü. Böylece Herodes'in Beytlehem'deki iki yaşın altında bulunan çocuklara yönelik katliamdan İsa'yı kurtarmış oldu. Mısır'da kaldıktan bir süre sonra melek rüyada Yusuf'a göründü ve Herodes'in ölümünü haber verdi. Yusuf da İsa'yı ve Meryem'i alarak Yahudiye'ye geri döndü. Ancak Herodes'in oğlunun babasının yerine geçtiğini duyunca, Yusuf aileyi alarak Nasıra'ya gitti ve orada ikamet etmeye başladılar.¹³⁸

Hz. İsa (a.s.)'nın doğumu Luka'da da geçer. Ancak Luka'da anlatılanlar Matta'yla farklılık arz eder. Luka'ya göre; Nüfus sayımında hamile olan nişanlısıyla beraber yazılmak için Yusuf Nasıra'dan Beytlehem'e gitti. Ancak gider gitmez

¹³⁶ Sarıkçıoğlu, s. 296; Doğrul, s. 185.

¹³⁷ Doğrul, s. 185.

¹³⁸ Matta, 2/1-23.

nişanlısının doğum vaktine rast geldi ve Meryem ilk çocuğunu doğurdu. Kaldıkları handa yer bulamadıklarından Meryem, çocuğu kundağa sararak bir hayvan yemliğine bıraktı. Bu sırada Beytlehem çevresinde geceleri sürülerini otlatan çobanlara bir melek göründü ve onlara Davut'un kentinde bir kurtarıcının doğduğunu, bunun da Rab Mesih olduğunu, tarif edilen yere gittiklerinde yemlikte kundağa sarılı bir bebek bulacaklarını haber verdi. Çobanlar da bu talimata uyarak Beytlehem'e gittiler. Orada tarif edilene uygun bir bebeğin olduğunu gördüklerinde olup bitenleri Meryem, Yusuf ve orada bulunanlara anlatarak sürülerine geri döndüler. Bundan sonra çocuk sekizinci gününde sünnet edilip, anne rahmine düşmeden önce meleğin bildirdiği İsa ismiyle isimlendirildi.¹³⁹

Yukarıda anlatılanlara ek olarak sadece Luka'da şu bilgi vardır: İsa on iki yaşındayken ailece (annesi Meryem ve babası iddia edilen Yusuf ile) Fısıh Bayramı münasebetiyle Kudüs'e gittiler. Anne ve babası geri döndüklerinde İsa'nın onlarla dönmediğinin farkına vardılar. Bunun üzerine Hz. Meryem ve Yusuf Kudüs'e geri döndüler ve onu mabette din adamlarıyla tartışır bir durumda gördüler.¹⁴⁰ Oradan İsa'yı alıp Nasıra'ya geri götürdüler. İsa, otuz yaşında peygamberlik görevini üstleninceye kadar, Nasıra'da kaldı.¹⁴¹ Çağdaşı Yahya'nın tutuklanmasından sonra Nasıra'dan ayrılarak Zebulun ve Neftali yöresinde, Celile Gölü kıyısında yer alan Kefernahum kentine yerleşti.¹⁴² Bütün Celile'yi dolaşarak havralarda ders verdi. Tanrısal egemenliğin müjdesini duyurdu ve özellikle hastalıkların iyileştirilmesine yönelik çeşitli mucizeler gösterdi.¹⁴³ Yaklaşık üç yıl süren peygamberlik hayatından sonra, çarmıha gerilmek suretiyle öldürüldü.¹⁴⁴

Mevcut Hıristiyan kaynaklarına göre, Hz. İsa (a.s) yaklaşık üç senelik bir peygamberlik hayatından sonra yeryüzünden ayrıldı. Bu kısa süre içinde İsa (a.s) yaşadığı muhitteki köy ve şehirleri dolaşarak İncil'in haberini yaydı.¹⁴⁵

¹³⁹ Luka, 2/1-22.

¹⁴⁰ Luka, 2/41-51.

¹⁴¹ Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, 2. baskı, İzmir, Işık Yay., 1996, s. 29.

¹⁴² Matta, 4/13.

¹⁴³ Matta, 4/23.

¹⁴⁴ Matta, 27/35-50; Markos, 15/24-37; Luka, 23/33-46; Yuhanna, 19/18-30.

¹⁴⁵ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, 4. Baskı, İstanbul, Din Bilimleri Yay., 2008, s. 231.

5.4. Hıristiyanlığın Hz. İsa (a.s)'dan Sonraki Tarihçesi

F.Cahallaye'nin "Doğu mistisizminin, Yahudi Mesihçiliğinin, Yunan düşüncesinin ve Roma evrenselciliğinin kavşak yerinde Hıristiyanlık çıkmaktadır."¹⁴⁶ şeklindeki sözleri, Hıristiyanlığın tarihsel süreçte yaşadığı gelişme ve değişimleri anlatan anahtar bir cümledir.

Bazı tarihçiler Hıristiyanlık Tarihini üç dönem halinde ele almışlardır. Bu tarihçilere göre Hıristiyanlık tarihinin geçirdiği dönemler şöyledir:

1) Klasik Dönem (Hıristiyanlığın doğuşundan, VIII. yüzyıla kadar olan süreyi içine alır.)

2) Ortaçağ Dönemi (IX. yüzyıl ile XV. yüzyıl arasındaki Hıristiyanlık tarihini kapsar.)

3) Yeni Dönem (XVI. yüzyıldan günümüze dek süre gelen Hıristiyanlık tarihini kapsar.)¹⁴⁷

Bazı tarihçiler de Hıristiyanlığı dört dönem halinde incelemişlerdir:

a) Havâriilerin Hıristiyanlığı yaymasıyla başlayıp, Batı Roma İmparatorluğunun yıkılmasına kadar süren dönem.

b) V. yüzyıldan başlayarak XVI. yüzyılın başlarına kadar geçen süreyi içine alan dönem.

c) XVI-XVII. yüzyılları kapsayan üçüncü dönem.

d) XVIII. yüzyıldan günümüze kadar gelen dördüncü dönem.¹⁴⁸

Karmaşık olan Hıristiyanlık tarihi ikinci tasnifte biraz daha belirgin çizgilerle sınırlandırıldığı için, biz de Hıristiyanlık tarihini bu tasnif doğrultusunda ele alacağız. Buna göre Hıristiyanlığın geçirmiş olduğu dönemleri şu şekilde ele alabiliriz:

¹⁴⁶ Félicien Challage, *Dinler Tarihi*, çev. Semih Tiryakioğlu, İstanbul, Varlık Yay., 1960, s. 179.

¹⁴⁷ Abdullah Masdusi, *Yaşayan Dünya Dinleri*, çev. Mesut Sadak, İstanbul, Kalem Yay., 1981, s. 171; Cilacı, *Günümüz Dünya Dinleri*, s. 77.

¹⁴⁸ Cilacı, *Genel Hatlarıyla Dünya Dinleri*, s. 140-141; *Günümüz Dünya Dinleri*, s. 76-77.

5.4.1. Havârîlerin Hıristiyanlığı Yaymasıyla Başlayıp Batı Roma İmparatorluğunun Yıkılmasına Kadar Süren Dönem

İncil’lerde İsa (a.s)’ın peygamberliği esnasında on kişilik bir havârî grubuna tebliğ faaliyetleri hususunda yetki verdiği,¹⁴⁹ bunlar dışında yetmiş kişilik bir grubu da seçip görevlendirdiği bilgisi yer almaktadır.¹⁵⁰ İsa (a.s) çarmıha gerildikten sonra defnedildiği yerden dirilip kırk gün inananlarla beraber olduktan sonra tekrar göğe yükseldi. Bundan sonra on iki havârî, kadınlar, İsa’nın annesi Meryem ve kardeşleri hep beraber Kudüs’e dönüp (İsa’ya) sürekli bir bağlılıkla kendilerini duaya adadılar. Hz. İsa (a.s)’ın tekrar göğe yükselmesinden birkaç gün sonra havârîlerden Petros bir konuşma yaptı. Konuşması sırasında onu dinleyen inananların sayısı 120 kişiydi.¹⁵¹ Pentekost (havârîlere Kutsal Ruhun tecelli ettiği zaman)¹⁵² gününde Petrus’un yaptığı konuşmadan etkilenen 3000 kişi inananlara katıldı.¹⁵³

Hıristiyanlığın ilk döneminde (M.S. 30 – 100) teşekkül eden ilk Hıristiyan topluluğuna “Apostolik (Havârîsel) Kilise” adı verilir. Bu dönem havârîlere Kutsal Ruhun tecelli ettiği zaman olan Pentekost’tan başlayarak Yeni Ahit’in son kitabı Yuhanna’nın yazılmasına kadar devam eder.¹⁵⁴

Hıristiyanlığın bu ilk döneminde Hıristiyan olarak bilinen iki grubun var olduğu bilinmektedir. Bu gruplardan biri; Yahudi-Hıristiyan cemaatidir. Diğeri ise, Pavlus tarafından oluşturulan gruptur.

Hıristiyanlığın ilk zamanlarında inananlar ancak bir cemaat seviyesindeydi. Bu cemaat daha çok Yahudi örf ve adetlerine bağlı olduğu için, Yahudi-Hıristiyan cemaati olarak adlandırılmıştır.¹⁵⁵ “Kudüs Cemaati” olarak da bilinen grubun başında İncil’lerde Hz. İsa (a.s)’ın kardeşi olarak geçen Yakup bulunmaktaydı. Bu cemaat tarihsel İsa (a.s)’ın mesajları doğrultusunda hareket etmeyi benimsemişti.¹⁵⁶ Kudüs’ün Romalılar tarafından yakılıp yıkılmasından kısa bir süre önce (M.S. 70)

¹⁴⁹ Matta, 10/1-5; Luka, 9/1-6.

¹⁵⁰ Luka, 10/1-12.

¹⁵¹ Rasullerin İşleri, 1/1-15.

¹⁵² Mehmet Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, Ankara, TDV Yay., 1995, s. 17.

¹⁵³ Bkz. Rasullerin İşleri, 2/ 1-41.

¹⁵⁴ Thomas Michel, *Hıristiyan Tanrıbilimine Giriş*, İstanbul, Ohan Basımevi, 1992, s. 96; Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s. 17.

¹⁵⁵ Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 203.

¹⁵⁶ Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s. 18.

Yahudiler, cemaatin lideri olan Yakup'u öldürdüler.¹⁵⁷ Bundan sonra cemaat Pella'ya çekildi. Havâfîler döneminin sonlarına doğru ise cemaat birçok kola ayrıldı. Hıristiyanlığın özüne bağlı olarak yaşayan ve kilisenin uydurma saydığı pek çok gelenekte izleri bulunan cemaat Ebionitler (Yahudi-Hıristiyanlar cemaati) adıyla tarihte varlığını devam ettirdi.¹⁵⁸ Ancak bu cemaatin büyümesini ve ilerlemesini engelleyen iki büyük etken vardı:

Biri, cemaatin dini yönden ilerlemesini hazmedemeyen Yahudiler; diğeri ise, cemaatin siyasi bir güç olarak ileride kendilerini rahatsız edebileceğini düşünen Romalı yöneticilerdir. Öte yandan bu cemaat şimdi bahsedeceğimiz Pavlus liderliğindeki Antakya merkezli Hellenistik diğer Hıristiyan grupla ve bu grubun İsa ve din hakkındaki bid'alarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Pavlusçu görüş geliştikçe Hz. İsa (a.s)'ın görüşlerini takip etmeye çalışan Ebionitler (Yahudi-Hıristiyan cemaati) zayıflamış ve nihayet tarihten silinmiştir.¹⁵⁹

Diğer Hıristiyan grubun lideri olan Pavlus da bir Yahudiydi ve putperest bir kültürün etkisinde büyümüştü.¹⁶⁰ Kendisi gibi bir Yahudi olan İskenderiyeli filozof Philo'nun görüşlerinden beslenmişti.¹⁶¹ Çok hızlı bir şekilde yayılan Hıristiyanlığa engel olamayacağını anlayan Pavlus, münafıkane bir tavırla Hıristiyan olmuş ve Hıristiyanlığa her türlü bid'ayı katarak, kendi fikirleri doğrultusunda yön vermişti.¹⁶² Hz. İsa (a.s)'ın zamanında uyum içinde yaşayan inananlar, Hıristiyanlığın Pavlusçu gelenek doğrultusunda şekillenmesiyle, huzursuzluk duymaya başlamış ve birçok konuda inananlar arasında ihtilaflar meydana gelmiştir. Özellikle şu konularda Hıristiyanlar arasında ihtilaflar vuku bulmuştur:

1) Pavlus'la beraber ortaya çıkan putperest Hıristiyanlar meselesi. Pavlus daha ziyade Yahudilerin dışında ve putperestlerin arasında dini yaymaya çalışmıştır. Bu

¹⁵⁷ David F. Wright, "İlk Hıristiyanlar Neye İnanıyordu," *Hıristiyanlık Tarihi*, çev. Sibel Sel, Levent Kınran, İstanbul, Yeni Yaşam Yay., 2004; s. 103; G. Barker, *O'nun İzinde: Hıristiyanlık ve Laiklik Tarihi*, İstanbul, Zafer Matbaası, 1985. s. 19; Mahmut Aydın, *Tarihsel İsa (İmanın Mesih'inden Tarihin İsa'sına)*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2002, s. 97.

¹⁵⁸ Demirci, "Hıristiyanlık" *DİA*, Cilt 17, s. 332.

¹⁵⁹ Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s. 18.

¹⁶⁰ Sarıkçıoğlu, s. 328

¹⁶¹ Cilacı, *Genel Hatlarıyla Dinler Tarihi*, s. 142; *Günümüz Dünya Dinleri*, s. 77.

¹⁶² Ahmet Kahraman, *Mukayeseli Dinler Tarihi*, İstanbul, Marifet Yay., 1999, s. 219; Cilacı, *Genel Hatlarıyla Dinler Tarihi*, s. 143.

sebeple ona yabancıların havârîsi denilmiştir. ¹⁶³ Zaten Pavlus, Hz. İsa (a.s)’ı görmediği halde onun havârîlerinden biri sayılmıştı. ¹⁶⁴

- 2) Cemaatin yönetimi hususunda ortaya çıkan uyuşmazlıklar.
- 3) Komünyon (İsa ’nın son akşam yemeği hatırası) üzerinde çıkan ihtilaflar.
- 4) Havârî kavramı üzerindeki anlaşmazlık.
- 5) İsa (a.s)’ın şahsiyeti konusunda ortaya çıkan ihtilaflar.
- 6) İsa (a.s)’ın yeryüzüne geliş maksadı üzerindeki anlaşmazlıklar.
- 7) Ebionitler (Yahudi-Hıristiyanlar cemaati: Pavlusçu düşünce tarafından

dışlanan ve zındıklıkla itham edilen Hz. İsa (a.s)’ın öğretisine bağlı kişiler.)¹⁶⁵

Bütün bu ihtilaflar üzerine, ilk Hıristiyan cemaatleri, aralarındaki anlaşmazlıkları gidermek üzere toplanır. Toplanma tarihi net olarak bilinmemekle beraber, bazı tarihler zikredilmiştir: Bu tarihler M.S. 40/41; 48/49¹⁶⁶ veya 52’ yıllarıdır. ¹⁶⁷ Kudüs’te toplanan *Havârîler Meclisi* (Kudüs Konsili) bir sonuca varamaz. İçinde buldukları ortamın zor şartları bu cemaatleri birleştirmesi gerekirken, aralarındaki ayrılık daha çok derinleşir ve putperest Hıristiyanların yoğunlukta olduğu Pavlusçular ile Yahudi-Hıristiyanlar birbirlerine girerler. M.S. 49 yılında meydana gelen bu olaya Antakya Olayı denir. ¹⁶⁸ Pavlus kendi kurduğu Hıristiyanlığı yaymak amacıyla çok büyük gayretler sarf etmiştir. Onun bu çabası hayatına mal olmuştur. ¹⁶⁹

Havârîlerin Hıristiyanlığı yaymasıyla başlayıp, Batı Roma İmparatorluğunun yıkılmasına kadar süren dönemin en önemli üç hadisesi İncil’ler’in yazılması, tevhid inancının hakim olduğu Hıristiyanlığın, teslis sürecine girmesi ve Roma İmparatorluğu’nun parçalanmasıdır. Bu dönemin en önemli üç hadisesini şu alt başlıklar altında ele alabiliriz:

¹⁶³ Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s.19.

¹⁶⁴ Yıldırım, s. 56.

¹⁶⁵ Sarıkçioğlu, s. 318-321.

¹⁶⁶ Sarıkçioğlu, s. 327; Maurice Bucaille, *Kur’an-ı Kerim, Tevrat, İncil ve Bilim, (Çağdaş Bilimlerin Işığında Kutsal Kitapların İncelenmesi)*, çev. Enver Tahir Rıza, Hamit Kemal, b.y.y., İslama Çağrı Cemiyeti, t.y., s. 59.

¹⁶⁷ Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s. 19.

¹⁶⁸ Bucaille, s. 59; Sarıkçioğlu, s. 327.

¹⁶⁹ Doğrul, s. 200; Sarıkçioğlu, s. 329.

a) İncillerin Yazılması

İncil kelimesinin köken olarak hangi dile ait olduğu hususunda muhtelif görüşler vardır. Kelimenin Yunanca bir kelime olduğunu söyleyenler olduğu gibi, İbranice ya da Süryanice bir kelime olduğunu söyleyenler olmuştur. Kelimenin Arapçaya Yunanca veya Sami dillerinden geçtiği söylenmiştir.¹⁷⁰ Bazılarına göre İncil kelimesi, Grekçe “müjde” anlamına gelen *Euangelion* kelimesinin çevirisidir.¹⁷¹ *Euangelion* birleşik yapı bir kelimedir. *Eu* (iyi) ve *angelion* (haber, mesaj) kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir.¹⁷²

Hıristiyan inancına göre, Hıristiyanlığın kutsal kitabı, Eski Ahit ve Yeni Ahit'ten¹⁷³ oluşur. Eski Ahit, “Tevrat”, “Nebîm” ve “Ketûbîm” olmak üzere üç bölümden ibarettir.¹⁷⁴ Eski Ahit, Hıristiyanlarca kutsal kabul edilmesine rağmen, emir ve talimlerine uyulmaz.¹⁷⁵ Hıristiyanlarca kutsal kitaplar olarak kabul edilen, Matta, Markos, Luka, Yuhanna ve Resullerin İşleri kitaplarının beşine birden tarihi İnciller denir. Bunların dışında kalan 22 kitaplık eserlere de talimi (öğretici) İnciller adı verilir.¹⁷⁶

Hıristiyanlık inancının ilk dört kitabı olan Matta, Markos, Luka ve Yuhanna M.S. 60 – 110 yılları arasında kaleme alınmıştır. Ancak Pavlus'un mektuplarının çok daha önce yazıldığı söylenmektedir. Pavlus'un Selaniklilere yazdığı mektubun tarihi M.S. 50 senesi olarak tahmin edilmektedir.¹⁷⁷ Yeni Ahit'in ilk dört kitabından biri

¹⁷⁰ Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary Of The Qur'an*, Oriental Institute Baroda, 1938, s. 71.

¹⁷¹ Linda Woodhead, *Hıristiyanlık* çev. Sevda Çalışkan, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 2006, s. 14; Şaban Kuzgun, *Hıristiyan Batı Kültürünün Ana Kaynağı Kitab-ı Mukaddes'in Kutsallığı Üzerine: Dört İncil Yazılması, Derlenmesi, Muhtevası, Farklılıkları ve Çelişkileri*, İstanbul, Metinler Matbaacılık, 1991, s. 91.

¹⁷² Albert M. Besnard, Oliver Clément ve Roger Mehl, *Hıristiyan İlahiyatı*, çev. Mehmet Aydın, Konya, Arı Basımevi, t.y., s. 145.

¹⁷³ Roma İmparatorlarından Konstantin zamanında toplanan İznik Konsilinde (MS. 325) Hıristiyanlık inancına esas teşkil edecek, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna, Rasullerin İşleri ve 22 kitabı kapsayan eserler kabul edilmiştir. Bunların tamamına Yeni Ahit adı verilir. Matta, Markos, Luka, Yuhanna ve Rasullerin İşleri dışında kalan 22 kitap ise şöyledir: Pavlus'un Mektupları (Romalılara Mektup, Korintoslulara I. ve II. Mektup, Galatyalılara Mektup, Efesoslulara (Efeslilere) Mektup, Filipelilere Mektup, Koloselilere Mektup, Selaniklilere I. ve II. Mektup); Pavlus'un Timotesusa I. ve II. Mektubu, Pavlus'tan Titusa Mektup, Pavlus'tan Filimona Mektup, İbranilere Mektup; Yakub'un Mektubu; Petrus'un I. ve II. Mektubu; Yuhanna'nın I., II., III. Mektupları; Yuda'nın Mektubu ve Vahiy'dir. Kahraman, s. 220-223; Cilacı, *Genel Hatlarıyla Dünya Dinleri*, s. 143-144.

¹⁷⁴ Yıldırım, s. 122.

¹⁷⁵ Kahraman, s. 218; Cilacı, *Genel Hatlarıyla Dünya Dinleri*, s. 143.

¹⁷⁶ Kahraman, s. 220-221.

¹⁷⁷ Bucaille, s. 61.

olan Markos'un M.S. 55 – 60 yılları arasında yazıldığı söylenmekle beraber¹⁷⁸ ağırlıklı olarak kabul edilen tarih aralığı M.S. 60 – 80 yılları arasındır.¹⁷⁹ Matta İncil'i M.S. 60 – 65 yılları arasında¹⁸⁰ veya M.S. 80 – 90 tarihleri arasında yazılmıştır.¹⁸¹ Luka İncil'inin de yazılma tarihi M.S. 80 – 90 yılları arasındır.¹⁸² Yuhanna İncil'i ise M.S. 90 – 110 yılları arasında kaleme alınmıştır.¹⁸³

b) Teslis İnancının Tarihi Seyri ve Hz. İsa (a.s)'ın Tabiatı İle İlgili Görüşler

Teslis (üçleme), Baba, Oğul ve Ruhü'l-Kudüs (ekanîm-i selâse) tek zatta toplanmış üç zattır. Bu zatların hepsi ebedidir ve aralarına eşitlik vardır. Hıristiyanlıkta bu inanca teslis (üçleme) adı verilir.¹⁸⁴ Teslis inancının oluşumuna zemin hazırlayan kişi Pavlus'tur. Yahudi bir ailenin çocuğu olarak Tarsus'ta doğan Pavlus'un asıl ismi Saul'dur.¹⁸⁵ Pavlus ise, ya onun Romalı adı ya da lakabıdır. Pavlus (Saul) Yahudiliğin radikal mezhebi olan Ferisilik'in tutucu bir mensubudur.¹⁸⁶ Bu mezhep de, Hz. İsa (a.s), kendi öğrencilerine, mezhebin müntesiplerine karşı: "Ferisiler'le Sadukilerin mayasından sakının." diye uyarıda bulunduğu bir mezheptir.¹⁸⁷ Pavlus üç ayrı kültürün etkisiyle yetişmiş bir insandır. Yani o, üç dünyanın insanıdır: Yahudi, Grek ve Roma.¹⁸⁸ Kültürel etkileşime müsait bir coğrafyada yaşayan Pavlus, Stoa Felsefesi ve Hellenistik kültürün yanı sıra, yaşadığı muhitte etkili olan Sır dinlerinden de etkilenmiş ve düşünce yapısı bu doğrultuda şekillenmiştir.¹⁸⁹ Pavlus'un etkilendiği bu sırlı dinlerin dayandığı görüş ise, insanların sihirli bir ölümle, ölümsüz bir ilah mahiyetine büründüğü şeklindeydi. Bu ilah, haince öldürüldükten sonra harikulade bir tarzda tekrar hayat bulan genç bir

¹⁷⁸ Matta'nın önsöz bölümü.

¹⁷⁹ Yıldırım, s. 129; Woodhead, s. 17; Aydın, *Tarihsel İsa*, s. 101.

¹⁸⁰ Muhammed Ebu Zehre, *Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar*, çev. Akif Nuri, İstanbul, Fikir Yay., 1978, s. 80-81; Yıldırım, s. 128; Sarıkçıoğlu, s. 313-314.

¹⁸¹ Mircea Eliade, İaon P. Couliano, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş, İstanbul, İnsan Yay., 1997, s. 118;

¹⁸² Luka'nın Önsözü; Eliade; Couliano, s. 118.

¹⁸³ Yuhanna'nın Önsözü; Yıldırım, s. 130; Sarıkçıoğlu, s. 314.

¹⁸⁴ Challenge, s. 195; Gündüz, s. 62.

¹⁸⁵ *Rasullerin İşleri*, 9/11; 21/39; 22/3.

¹⁸⁶ W. Ward Gasque, *Hıristiyanlık Tarihi*, çev. Sibel Sel, Levent Kınran, İstanbul, Yeni Yaşam Yay., 2004, s. 60.

¹⁸⁷ Matta, 16/6; Markos, 8/15.

¹⁸⁸ Gasque, s. 60.

¹⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldırım, s. 55-66.

kahraman olarak tasvir ediliyordu.¹⁹⁰ Bu sırlı tarikatların başında *Mitharizm* gelmekteydi.¹⁹¹

Hıristiyanlıktaki birçok inanç meselesi de Pavlus'un gayretleriyle eski dinlerden alınmış inanış ve uygulamalardır. Mısır dinindeki *Oziris, İzis, Herus*; Hinduizm'deki, *Brahma, Vişnu, Şiva*; Ön Asya dinlerindeki *Sin, Şamas, İştâr* ve İran dinindeki *Ehirmen-Hürmüz* ikilisi gibi eski dinlere ait insani özelliklere sahip tanrı ve tanrı ailesi biçimindeki inanışlar Hıristiyanlıkta teslisin oluşumunda büyük bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla Hz. İsa (a.s)'ın öldükten sonra tekrar dirilmesi olayı bu dinlerin efsaneleri tarzındadır. Mesela; Horüs'ün, babası olan İzis'in kucığında ölmesi; Tanrı *İştâr*'ın oğlu *Temmuz*'un öldürülmesi gibi efsanevi hikayeler İsa (a.s)'dan önce dillendirilmiş Tanrı-Oğul efsaneleridir.¹⁹²

Hıristiyanlıktaki teslisin bir diğer ayağı da felsefedir. Çünkü Pavlus, Stoa Felsefesi ve Hellenistik kültürle az çok hemhal olmuştu. Bununla beraber onun en çok etkilendiği şahıslardan biri Mısırlı Philo'ydu. Philo bir Yahudi idi ve İskenderiye'de bir felsefe mektebi oluşturmuştu. Bu felsefeye göre: "*Hap'in babası olan Tanrı, arz ile bağlantı kuramayacak derecede büyüktü. Onun için Logos (kelime) denilen vasıta ile kendini arzda göstermişti. Bu Logos'a (kelime'ye) ara sıra "Allah'ın oğlu" veya "Ruhu'l-Kudüs" deniliyordu. Bu arzı Tanrı'nın oğlu Logos yaratmış ve o (Logos) arz ile sema arasında biricik vasıta olmuştu. Onun için insanın Allah'a yaklaşma vasıtası bir Logos'tur; yani Kelime'dir. Logos, İnsanın semaya yükselmesinin biricik vasıtasıdır. Bu (insanın semaya yükselmesi) da ruhun kendi canını fezeyan ettirmesiyle mümkündür. Yani insan, kendini "Ruhu'l-Kudüs" içinde kaybetmekle bir kurtuluş çaresi bulabilir.*"¹⁹³

Hz. İsa (a.s)'ın yaşadığı dönemde tam bir Hıristiyan düşmanı olan Pavlus¹⁹⁴ Hıristiyanlığın intişarının önüne geçemediği için görünüşte Hıristiyan olduğu fikrini ortaya atmıştır.¹⁹⁵ Yani deyim yerindeyse Pavlus'un dine girişi münafikane olmuş ve dini farklı bir mecraaya sürüklemiştir. Hz. İsa (a.s)'ın hidayetlerine vesile olduğu kişilerin – Pavlus, bu kişilerce ilk zamanlarda hain olarak ilan edilmiş bir zattır. –

¹⁹⁰ Cilacı, *Günümüz Dünya Dinleri*, s. 196.

¹⁹¹ Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s. 20.

¹⁹² Kahraman, s. 270; bkz. Doğrul, s. 196-197.

¹⁹³ Doğrul, s. 197.

¹⁹⁴ *Rasullerin İşleri*, 9/1-2.

¹⁹⁵ İzzeddin Efendi, *Hak ve Batıl (Bir Müslüman'la Bir Hıristiyan'ın Mektuplaşmaları)*, çev. Asmai Yusuf Efendi, sad. Osman Cilacı, Konya, Deniz Kuşları Matbaası, 1975, s. 65 -66.

zararına olarak kendi öğretilerini ön plana çıkarmak ve fikirlerini yaymak maksadıyla Hz. İsa (a.s)'ın getirdiklerinden farklı bir din, yani Hıristiyanlığı kurmuştur. Pavlus yaşamında Hz. İsa (a.s)'ı peygamber olarak tanımamıştır. Hatta Hz. İsa (a.s)'ın yaşadığı dönemde, Pavlus bir Hıristiyan düşmanıdır. Buna rağmen kendisinin ürettiği bir öğretiyle Hz. İsa (a.s)'ın havârîsi olarak kendini kabul ettirmiştir. Onun öğretisi ise “Şam Yolu Vizyonu” olarak tanımlanan Şam’ a yolculuk esnasında Hz. İsa (a.s)'ın gökte kendisine görüldüğü ve kendisini görevlendirdiği asılsız iddiasıdır.¹⁹⁶ Bu iddia ise putperest bir kültürün etkisiyle büyümüş bir kişinin putperestliği meşrulaştırma çabasının ilk basamaklarıdır. İleride ortaya çıkacak teslis unsurunun ekilen ilk tohumlarıdır. Çünkü Pavlus’un Hıristiyanlığa dahil olmasıyla Hz. İsa (a.s)'ın ilahlığı ve Allah’ın oğlu olduğu iddiası dillendirilmeye başlanmıştır. Pavlus’la bereber artık kendisini “İnsanoğlu” olarak tanıtan tarihsel İsa yoktur. Tanrı’nın insanlığı kurtarma planının bir parçası olan varlık öncesi Tanrısal bir İsa vardır.¹⁹⁷

Miladi II. asırdan sonra İskenderiye ve Grek felsefelerinde gelişen “Yeni Eflatuncu” görüşlerin Hıristiyanlık üzerinde etkili olması, teslis inancının gelişiminde etkili olmuştur.¹⁹⁸

Teslis (üçleme) ifadesi İncillerin herhangi bir yerinde doğrudan geçmez. Bu ifade bir terim olarak ilk kez 180 yılında Antakyalı Theophilus tarafından Hıristiyanlık için kullanılmaya başlanmıştır. Her ne kadar İncillerde bu ifade sarif bir şekilde geçmiyorsa da, teslisin varlığını gösteren birçok ifade, İncillerin farklı yerlerinde mevcuttur.¹⁹⁹

Yeni Ahit’te geçen şu ifadeler teslise delalet eden ifadelerdir:

¹⁹⁶ Bucaille, s. 61; Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s. 18-19; Cilacı, *Genel Hatlarıyla Dinler Tarihi*, s. 141-142.

Pavlus Hıristiyanlığa girişini (!) şöyle anlatır: Başrahiplerden aldığım yetki ve görevle Şam’a gidiyordum ki, ey kral, öğleyin yolda güneşten daha parlak bir ışığın gökten benim ve benimle birlikte gidenlerin çevresini sardığını gördüm. Hepimiz yere düştük. Bir sesin bana İbranice şöyle dediğini duydum: - *Saul, Saul neden bana saldırıyorsun? Üvendiye tepmek senin için güç iştir.*

Ben: - *Sen kimsin ya Rab?* dedim.

- *Ben senin saldırdığın İsa’yım.* dedi. Ve sonra:

- *Doğrul ve ayağa kalk. Çünkü sana bunun için gözüktüm. Bende gördüğün ve sana gözükeceğim şeylerde seni hizmet sunmaya ve tanıklıklıkta bulunmaya atadım. (Rasullerin işleri, 26/12-16; 9/1-19; 22/ 6-16.)*

¹⁹⁷ Şinasi Gündüz, “Pavlus’un Hıristiyan Geleneğindeki Merkeziliği/Belirleyiciliği,” *Dinler Tarihi Araştırmaları III*, Ankara, Dinler Tarihi Derneği yayınları, 2002, s. 52.

¹⁹⁸ Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları* Ankara, TDV Yay., 1998, s. 95

¹⁹⁹ Sarıkçıoğlu, s. 344.

“Her şeyin başlangıcından önce Tanrısal Söz vardı. Tanrısal Söz Tanrı’yla birlikteydi ve Tanrı neyse, Tanrısal Söz oydu. Başlangıçta o, Tanrı’yla birlikteydi. Tanrı her şeyi onun aracılığıyla oluşturdu. Ve onlardan hiçbiri onsuz olmadı. Her varlığa yaşam veren oydu ve yaşam insanların ışığıydı.”²⁰⁰

Tanrısal söz beden oldu; inayet ve gerçekle dolu olarak aramızda yaşadı. O’nun yüceliğini Baba’dan gelen biricik Oğul’un yüceliği olarak gördük.²⁰¹

Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencim yapın. Onları Baba, oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz edin.²⁰²

Rab İsa Mesih’in Lütfü, Tanrı’nın sevgisi ve Kutsal Ruh’un paydaşlığı hepimizle birlikte olsun.²⁰³

Öyle ki, tümü bir olsunlar. Senin bende, benim de sende olduğum gibi, ey Baba, onlar da bizde olsunlar. böylece beni, senin gönderdiğine dünya iman etsin.²⁰⁴

Pavlus’un ortaya koyduğu ilahi oğul Mesih İsa fikri üzerinde birçok farklı yorum yapılmıştır. Bu yorumların bir kısmı Pavlus’un görüşleri doğrultusunda yapılırken bir kısmı da bu fikirlere zıt bir istikamette olmuştur. Onun fikirleri doğrultusunda yorum yapan ve bu doğrultuda fikir beyan edenlerden biri Marcion’dur. Onun ortaya attığı fikirler düalizme dayanıyordu.²⁰⁵ Bu düalizme göre dünyayı ulu Tanrı yaratmamıştır. O’ndan ayrı bir varlık; yani Eski Ahit Tanrısı *Demiurg* yaratmıştır. Bu Tanrı ise, İsa (a.s)’ın babası değildir. Bu Tanrı kanun koyucu, baskıcı ve kötü özellikleri olan biriydi. Yeni Ahit Tanrısına gelince, O da zaten İsa Mesih’in kendisidir. Marcion’un bu aşırı Pavlusçu düşüncesi kilise tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu yüzden o, 144 yılında kiliseden çıkarılmış ve aforoz edilmiştir.²⁰⁶ Marcion’un bir diğer önemli yönü kutsal kitaplara yönelik metin tenkidi yapmasıydı.²⁰⁷

Hz. İsa (a.s)’ın tabiatı hakkındaki görüşler, inananlar arasında farklı doktrinel kavgalara sebep olmuş ve İsa’nın mahiyetine yönelik görüş ayrılıklarına sebep

²⁰⁰ Yuhanna, 1/1-4.

²⁰¹ Yuhanna, 1/1 4.

²⁰² Matta, 28/19

²⁰³ Korintoslulara II. Mektup, 13/13 veya 14.

²⁰⁴ Yuhanna, 17/21.

²⁰⁵ Gündüz, s. 31.

²⁰⁶ Sarıkçıoğlu, s. 330.

²⁰⁷ Gündüz, s. 31

olmuştur. Daha Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde başlayan bu anlaşmazlıkların temelinde Hz. İsa (a.s)’ın bir insan peygamber mi yoksa uluhiyet unsuru taşıyan ilahi tabiatlı bir oğul mu anlayışı vardır. Bu anlaşmazlıklara sebep olan görüşlerden biri Antakya Patriği Samsatlı Pavlus (ö. 272) tarafından ileri sürülmüştür. Pavlus’a göre Hz. İsa (a.s) Tanrı değil, bir peygamberdir. Sadece derece bakımından diğer peygamberlerden üstündür. Samsatlı Pavlus bu görüşünden ötürü patriklik makamından atılmış ve aforoz edilmiştir.²⁰⁸

Roma Piskoposu Dionisyus (ö. 259-269) ise İsa (a.s)’ı ezeli bir oğul olarak kabul etmiş ve baba olan tanrı ile oğul İsa arasında cevher farkının olmadığı görüşünü savunmuştur.²⁰⁹ Yeni Ahit’in Yuhanna bölümünde de bu fikre benzer ifadeler bulunmaktadır: “*Her şeyin başlangıcından önce Tanrısal Söz vardı. Tanrısal Söz Tanrı’yla birlikteydi ve Tanrı neyse, Tanrısal Söz oydu. Başlangıçta o, Tanrı’yla birlikteydi. Tanrı her şeyi onun aracılığıyla oluşturdu. Ve onlardan hiçbiri onsuz olmadı. Her varlığa yaşam veren oydu ve yaşam insanların ışığıydı.*”²¹⁰

M.S. 325’te toplanan İznik Konsili’nde kabul edilen “İznik İnanç Bildirgesi” de Dionisyus’un sözlerine benzer ifadeleri içermektedir: “Tanrı’nın tek Oğul, sonsuzluktan beri Baba’nın bağrında olan, Tanrı’dan Tanrı; Işıktan Işık, Gerçek Tanrı’dan Gerçek Tanrı; ezelden beri var olan, yaratılmamış, Baba ile aynı öze sahip Rab İsa Mesih’e iman ediyoruz...”²¹¹

İskenderiyeli Dionisyus (ö. 265) da İsa (a.s)’ı Tanrının yarattığı biri olarak görür.²¹²

İsa (a.s)’ın tabiatına dair ortaya atılan önemli fikirlerden biri de Arius (Aryus, ö. 336)’a aittir. Ona göre İsa bir tanrı değildir; ancak ilk yaratılan varlıktır ve diğer varlıklardan üstündür. O’nun bir oğul olması ise sadece Allah tarafından oğul olarak kabul edilmesindedir. Arius’un bu görüşü “benzer teori” adını almıştır.²¹³ Hıristiyanlık dünyasını uzun süre meşgul eden bu fikir zamanla bazı i’tizallere (ayrılımlara) sebep olmuştur.

²⁰⁸ Gündüz, s. 32-33.

²⁰⁹ Sarıkçioğlu, s. 335.

²¹⁰ Yuhanna, 1/1-4.

²¹¹ David F. Wright, “Konseyler ve İnanç Bildirgeleri,” *Hıristiyanlık Tarihi*, çev. Sibel Sel, Levent Kınran, İstanbul, Yeni Yaşam Yay., 2004. s. 179.

²¹² Sarıkçioğlu, s. 335.

²¹³ Gündüz, s. 33; Sarıkçioğlu, s. 335; bkz. Kahraman, s. 270; Michel, s. 100.

a) Apollinicilik: Teslisten kaynaklanan i'tizallerden biri Apollionaris (ö. 390)'in fikirleri doğrultusunda şekillenen Apollinicilik'tir. Apollionaris'in İsa (a.s.)'in tabiatı hakkındaki görüşü şöyledir: Mesih, insan bedenine sahipti; ancak o, insan zihni ve bedeni yerine Tanrı'nın doğasını taşıyordu. Bu fikir I. İstanbul Konsilinin (M.S. 381) toplanma sebebi olmuştur.²¹⁴

b) Nasturilik: Hz. İsa (a.s.)'in tabiatı hakkında çift doğacı (diofizit) bir görüştür. Nasturilik hareketinin iki ekolü vardır ve bu ekollerden her biri Hz. İsa (a.s.)'in doğası hususunda farklı anlayışa sahiptirler. Bu ekollerden Antakya İlahiyat Okulu Hz. İsa (a.s.)'in insan tabiatını ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla bunlar, Hz. İsa hakkında insan-Allah inancını benimsemişlerdir. İskenderiye Okuluna göre ise, Allah, İsa'nın bedeninde şahıslaşmıştır. Bu ekole bağlı olanlar İsa'nın uluhiyetini ön plana çıkarmışlardır.²¹⁵

c) Monofizitçilik (tek doğacılık): Bu görüşe göre İsa'nın tek doğası vardır. Görüşün öncüsü Ötiken (ö. 454)'e göre Mesih'in insani doğası tanrısal doğa tarafından emilerek ortadan kaldırılmıştır. Böylece her iki doğa da değişmiş, üçüncü bir doğa ortaya çıkmıştır.²¹⁶

d) Melkitler: Melkit Hıristiyanlığı, resmi Hıristiyanlığın temsilcisi olan düşüncenin savunucusudur. Bu isim kendilerine monofizitçiler tarafından verilmiştir. Bu isim aynı zamanda Roma Hıristiyanlığının da ismi olmuştur. İslami kaynaklarda Melkitlerden, Melkaiyye, Melikiyye veya Milkaniyye isimleriyle söz edilmiştir.²¹⁷ Kadıköy Konsili'nde kabul edilen "iman formülü" Melkit Hıristiyanlığının "iman esasları" ile aynıdır.²¹⁸

Hıristiyanlık tarihinde teslisin resmen kabul edilmesi ve unsurlarının (Baba, Oğul, Ruhü'l-Kudüs) tek tek Tanrı olarak onaylanması dönem dönem toplanan konsillerde olmuştur. M.S. 325'te toplanan İznik Konsili'nde Athanosios'un görüşleri doğrultusunda "Oğul"un (İsa'nın) Baba'yla aynı cevherden olduğu kabul

²¹⁴ Wayne Grudem, *Hıristiyan İlahiyatı*, çev. Levent Kınran, İstanbul, Yeni Yaşam Yay., 2005, s. 256.

²¹⁵ Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 217.

²¹⁶ Grudem, s. 258.

²¹⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, Feza Gazetecilik, t.y., Cilt 3, s. 195. Ayrıca bkz. Ali Sami Neşşar, *İslam'da Felsefi Düşüncenin Doğuşu*, çev. Osman Tunç, İstanbul, İnsan Yay., 1999, s. 127-132.

²¹⁸ Aydın, *Reddiyeler*, s. 107.

edilmiştir.²¹⁹ Böylece İsa'nın Baba'dan doğan ve Baba ile aynı cevheri taşıyan Hak bir ilah olduğu ve yaratılan bir varlık olmadığı kabul edilmiştir.²²⁰ M.S. 381'de toplanan I. İstanbul Konsili'nde "Kutsal Ruh"un (Ruhü'l-Kudüs'ün) Baba ve Oğul'la aynı cevherden olduğu kabul edilmiştir.²²¹ M.S. 431 yılında ise Konsil Efes'te toplanmıştır. Bu konsil sonucunda, İsa'da uluhiyet ve insaniyet tabiatlarının birleşerek tek bir uknum olduğu fikri savunulmuştur. Ayrıca Meryem, Tanrı anası (theotokos) olarak kabul edilmiştir.²²² M.S. 451 yılındaki Kadıköy Konsiline göre de, İsa'da birbirine karışmayan insani ve ilahi olmak üzere iki farklı tabiat bir arada bulunur. II. İstanbul Konsili'nde (M.S. 553), İsa'da ilahi ve insani iki farklı tabiatın varlığı daha kuvvetli bir şekilde belirtilmekle beraber, İsa'daki şahıs birliğine vurgu yapılmıştır.²²³ M.S. 680'de toplanan III. İstanbul Konsili'nde Mesih'te ilahi irade ile insani iradenin birleştiği ve tek bir irade haline geldiği kabul edilmiştir. II. İznik Konsili'nde (M.S. 787) ikonlara saygı göstermek meşrulaştırılmıştır.²²⁴

c) Roma İmparatorluğunun Parçalanması

M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğunun Doğu ve Batı olmak üzere iki farklı coğrafyaya bölünmesinin Hıristiyanlık üzerinde büyük etkisi olmuştur. Bu bölünme bir anlamda Hıristiyanlığın da bölünmesidir. Çünkü Doğu Hıristiyanlığı Grek kültürünü miras alarak Anadolu'daki Hıristiyanlığı oluşturmuştur. Bu arada İstanbul da merkez olarak kabul edilmiştir. Batı'da ise Latin kültürü ekseninde bir Hıristiyanlık oluşmuş ve Avrupa'yı dini yönden şekillendirmiştir. Bundan sonra M.S. 450 tarihine kadar sürecektir yoğun bir mezhepleşme dönemi görülür. Bu mezheplerle yapılan mücadeleler Hıristiyanlığı uzun bir süre meşgul etmiştir.²²⁵

5.5.2. V. Yüzyıl - XVI. Yüzyıllar Arası Dönem: Batı Roma

İmparatorluğunun Yıkılması (M.S. 476) ve Ortaçağ Dönemi

Batı Roma İmparatorluğunun yıkılmasıyla Papa, Batı dünyasının tamamının reisi konumuna gelmişti. Bu tarihten sonra yoğun bir Hıristiyanlaşma hareketi görülür. M.S. IV. asırda Roma'ya bağlı olarak Vizigotlar; V. asırda Franklar ve

²¹⁹ Gündüz, s. 35.

²²⁰ Aydın, *Reddiyeler*, s. 96

²²¹ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 35; Eliade, Couliano, s. 135.

²²² Aydın, *Reddiyeler*, s. 104; Gündüz, s. 35.

²²³ Gündüz, s. 35.

²²⁴ Aydın, *Dinler Tarihi'ne Giriş*, s. 240.

²²⁵ Demirci, "Hıristiyanlık" *DİA*, Cilt 17, s. 333.

Bulgarlar Hıristiyan olmuşlardır. Daha sonra Anglo-Sakson'lar Hıristiyanlığa geçmişlerdir. M.S. VIII. asırda Alman ve İskandinav ülkeleri bu dini tercih eden ülkeler grubuna girmişlerdir. Bu asırda Saksonlar ise baskılar sonucu Hıristiyan olmuşlardır. M.S. IX. asırda Danimarka; M.S. 1000 yıllarında ise, İsveç, Norveç, İzlanda Hıristiyan olan ülkeler saffına katıldılar.²²⁶

M.S. 604 – 1500 yılları arası Hıristiyanlık tarihinin Ortaçağı olarak kabul edilir.²²⁷ Ortaçağ Katolik Kilisesinin dini yetkileri kötüye kullandığı bir dönemdir. Yetkiyi kötü kullanma hareketlerinden en kötüsü din adamlarının mukaddesat ticareti idi. Papalar, piskoposlar ve ruhbanlar yetkilerinin çok çok üstünde roller üstlenerek kilisede etkin oluyorlardı. Halkın dini konularda cahil olması da halkın sindirilmesini kolaylaştırıyordu.²²⁸

Bu dönemde mutlak yetkilere sahip papa, yaptıklarından hiçbir şekilde sorgulanamazdı. Papalar günah bağışlama (*endülüjans*) karşılığında halktan mal mülk edinmekle beraber ağır vergilerle de halkı iyice bunalıma sokmuşlardır. Ortaçağda fikir hürriyeti denilen bir şey söz konusu değildi. Kilisenin söylediklerinin aksine bir şey iddia etmek bid'attı ve yasaktı. Hıristiyanlığın ortaçağdaki bu ilim ve düşünce yoksunluğu, Hıristiyanlığa ait dogmatik felsefe yani; skolâstik düşünceyi doğurmuştu. Ortaçağ engizisyon mahkemeleri, bu dönemin kilisesini sorgulayanlara çok ağır cezalar tatbik etmiştir. Hıristiyanlık böyle karanlık bir devri yaşarken, Sicilya ve Endülüs yoluyla Avrupa'nın İslam'la tanışması sonucu Avrupa'yı aydınlatan *Rönesans* gelişmesi yaşanmıştır.²²⁹

Ortaçağda yaşanan önemli bir olay da Ortodoks Mezhebi'ni temsil eden Doğu (Rum) Kilisesi ile Katolik Mezhebi'ni temsil eden Batı (Latin) Kilisesi'nin M.S. 1054 yılında birbirinden ayrılmasıdır.²³⁰

Katolik Mezhebi Hıristiyanlığın en büyük ve en eski mezhebidir. Merkezi Roma olan mezhep merkezîyetçi, dogmatik ve gelenekçi bir özelliğe sahiptir. Merkezi İstanbul olan ve Doğu Kilisesi olarak da bilinen Ortodoks Mezhebi'nin teolojik açıdan Katoliklerle aralarında önemli bir fark bulunmamaktadır; ancak

²²⁶ Tümer-Küçük, s. 240.

²²⁷ Demirci, "Hıristiyanlık" *DİA*, Cilt 17, s. 333.

²²⁸ Michel, s. 106.

²²⁹ Kahraman, s. 249-251.

²³⁰ Kahraman, s. 242-243; Michel, s. 103-104; Demirci, "Hıristiyanlık" *DİA*, Cilt 17, s. 334.

Ortodoksları Katoliklerden ayıran en önemli fark, geleneğin yorumlanması hususudur. Katoliklerin temel özelliklerinden olan gelenekçilik Ortodokslarda fazla önemsenen bir konu değildir.²³¹

5.5.3. XVI-XVII. Yüzyılları Kapsayan Üçüncü Dönem: Reform Hareketleri

Reform, kelime olarak *iyileştirme, düzeltme, ıslah* anlamlarına gelir. Terim olarak da XVI. yüzyılın başlarında meydana gelen ve Katolikleri parçalayarak, Kuzey Avrupa'daki insanların çoğunu papaya itaat etmekten uzaklaştıran dini-siyasi hareketin adıdır.²³² 1517 yılında Martin Luther'in öncülüğünde başlayan reformun nedenleri şunlardır: Papanın sınırsız otoritesi ve baskıcı hareketleri, kilisenin ağır vergiler koyması, Efkariya ayini (istihale), fikir hürriyetinin olmaması ve papanın günahları bağışlama (endüljans) yetkisine sahip olması.²³³

Luther yaptıklarından dolayı dönemin papası X. Leon tarafından aforoz edildi ve idam cezasına çarptırıldı; ancak akrabalarının yardımıyla kurtulmayı başardı. Bundan sonra 1555 Obsburg Antlaşmasına kadar sürecek olan kanlı mezhep savaşları meydana geldi.²³⁴

Reform hareketleri sonucu Protestanlık Mezhebi doğdu. Mezhep ortaçağ boyunca tabu haline getirilmiş birçok inanca karşı çıkmış ve yenilikler getirmiştir. Papanın insan olduğu, kutsal kitabın herkesçe yorumlanabileceği, herkesin kendi diliyle ibadet edebileceği, Azizleri reddetme, resim ve heykellere karşı çıkma, Hz. Meryem'in de sıradan bir insan olduğu gibi birçok yenilik bu mezhebin getirdiği yeniliklerdir. Protestanlık 1529 yılında Katoliklerden ayrılıp müstakil bir mezhep halini almıştır. Mezhep üç ana kola ayrılır: Lutheryanizm, Kalvenizm ve Anglikanizm.²³⁵

Protestanlığın yayılışı Katolik kilisesince oldukça tehlikeli görülüyordu. Bu yayılma 1618 – 1648 yılları arasında otuz yıl süren din savaşlarına yol açtı. 1648'de imzalanan Vestfalya Antlaşmasıyla savaş son buldu. Bu antlaşmayla bugünkü Avrupa'nın coğrafyası da şekillenmiştir.²³⁶

²³¹ Mehmet Aydın, "Hıristiyanlık" *DİA*, İstanbul, 1998, Cilt 17, s. 354.

²³² Cilacı, *Genel Hatlarıyla Dinler Tarihi*, s. 160.

²³³ Michel, s. 107; Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s. 30.

²³⁴ Kahraman, 252.

²³⁵ Cilacı, *Günümüz Dünya Dinleri*, s. 88-89; Genel Hatlarıyla Dinler Tarihi, 165-166.

²³⁶ Demirci, "Hıristiyanlık" *DİA*, Cilt 17, s. 336.

Katolikler, Reformcuların başlattıkları süreçte, Hıristiyanlığın bazı temel unsurlarının ihmal edildiği kanısındaydılar. Bu yüzden kilisede “içerden” bir reform hareketi başlatıldı. Bu reform hareketine “Karşı Reform” adı verildi.²³⁷

5.5.4. XVIII. Yüzyıldan Günümüze Kadar Gelen IV. Dönem

Bu dönem Hıristiyanlık tarihi açısından karışık bir dönemdir. Bu dönemde din tartışmaları kilise dışına taşmış, halk arasında yaygınlaşmıştır.²³⁸

Fransız İhtilalinden sonra başlayan laikleşme XX. yüzyılın başlarında kilisenin siyasi yöndeki etkinliğini ortadan kaldırmıştır. Bu dönemde Hıristiyanlığı etkileyen gelişmelerden biri de Endüstri Devrimi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan komünizm ve liberalizmdir. Yine bu dönemde pozitivizmin gelişmesi de Hıristiyanlığı etkilemiş ve I. Vatikan Konsilinde (1869) bu akımı tamamen dışlayan bir tutum sergilenmiştir. Modernizmin gelişmesi ise kilise geleneğindeki değişimler üzerinde etkili olmuştur. 1955 – 1980 yılları arasında Protestanlık mezhebi dipnotlar yoluyla Ahd-i Cedid’e yeni yorumlar eklemiştir.²³⁹

XX. Yüzyılın başlarından itibaren dünyada yaşanan siyasi, ideolojik ve politik değişim ve gelişmeler kiliseyi yeni problemlerle karşı karşıya getirdi. I. ve II. Dünya Savaşları, ateizm, yeni devletlerin kurulması, teknolojik gelişmeler, tıbbın ilerlemesi, milletler arası ekonomik farklılıklar, makineleşme ve işsizliğin artması ile egoizm gibi problemler II. Vatikan Konsili’nin (1962 – 1965) toplanmasına neden oldu.²⁴⁰

Nostra Aetate adını taşıyan bildirgenin 1965’te yürürlüğe girmesiyle II. Vatikan Konsili sona erdi. Bu konsilde Hıristiyanlık tarihinde ilk defa başka dinler ve inançsız insanlarla ilgili açıklamalara yer verildi. II. Vatikan Konsilinde, Papa VI. Paul’un özel girişimleri sonucu Roma’da dinler arası diyalog için özel bir sekreteryaya kuruldu. Bu konsilde ayrıca *ökümenik* (mukim dünya) *hareket* (kiliseler arası birliği sağlama) sekreteryası kuruldu. 1985 yılında Roma’da yapılan Piskoposlar Kurulu da bu konsilin bir değerlendirmesi niteliğindedir.²⁴¹

²³⁷ Michel, s. 109.

²³⁸ Cilacı, *Genel Hatlarıyla Dinler Tarihi*, 141.

²³⁹ Demirci, “Hıristiyanlık” *DİA*, Cilt 17, s. 338.

²⁴⁰ Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s. 34.

²⁴¹ Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s. 37-38; bkz. Michel, s. 111-112.

6. Tezin Konusu (Problem), Yöntemi ve Sınırlılıkları

Günümüzün yaşayan dinlerine baktığımızda ilahi kaynaklı kutsal kitabı olan Hıristiyanlığın yeryüzündeki en yaygın dinlerden biri olduğunu görmekteyiz. Kur'an-ı Kerim'in birçok âyetinde de bu din ve bu dinin peygamberi ve bu dinin mensuplarından söz edilmektedir. Geçmişten günümüze dek etkinliği bulunan bu dinin ve mensuplarının özellikleri ve tarih içerisindeki durumuyla ilgili Kur'an'ın ifadeleri Müslümanlar için büyük bir öneme sahiptir. Birçok alanda olduğu gibi Tefsir'de de Hıristiyanlık hakkında araştırmalar yapılmış ve açıklamalarına yer verilmiştir. Hıristiyanlıkla ilgili âyetlerin müfessirlerce ele alınıp yorumlanması bu din ve bu dinin mensupları hakkında bize önemli bilgiler vermektedir. Çalışmamızla ilgili olarak Fahreddîn er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb (Tefsirü'l-Kebîr)* adlı geniş hacimli tefsirinde âyetleri yorumlarken önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu yüzden Fahreddîn er-Râzî'nin *Mefatihü'l-Gayb (Tefsirü'l-Kebîr)* adlı tefsirindeki dini ve tarihi yorumlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu eserde Fahreddîn er-Râzî, Hıristiyanlar ve Hıristiyanlık ile ilgili nelere temas etmiştir? Kur'an'ı Kerim'deki doğrudan ya da dolaylı olarak Hıristiyanlıkla ilgili âyetleri nasıl ele alıp yorumlamıştır? Hıristiyanlık, Hıristiyanlar ve bu dinin peygamberi hakkında ne yönde fikir beyan etmiştir? Bir Müslüman din adamı olarak sair dinlere bakışı nasıl olmuştur? gibi konular Fahreddîn er-Râzî'nin tefsirindeki değerlendirmeleri ışığında işlenecektir. Ayrıca onun yine bu konu ile ilgili *Münâzara fi'r-Redd 'ale'n-Nasârâ* adlı eseri de özel bir önem taşımaktadır.

Çalışmamızın yöntemine gelince, önce Kur'an-ı Kerim'de yer alan dolaylı ya da doğrudan Hıristiyanlık ve Hıristiyanlarla alakalı âyetleri tespit edeceğiz. Sonra bu âyetleri *Mefatihü'l-Gayb (Tefsirü'l-Kebîr)* adlı eseri esas alarak inceleyeceğiz. Konunun ve ilgili bilim dalımızın özelliği sebebiyle klasik tefsirleri de tarayacağız. Yine müellifin *Münâzara fi'r-Redd 'ale'n-Nasârâ* adlı eserini de analiz ederek görüşlerini ortaya koyacağız. Çalışmamızda Razi'nin yapmış olduğu açıklamalar üzerine yapacağımız değerlendirmeler delilleriyle birlikte ortaya konacak ve müfessirin görüşlerindeki tutarlılıklar ve varsa tutarsızlıklar dile getirilecek ve eleştirilecektir. Gerekli yerlerde doğrudan alıntılar yapılarak müfessirin görüşlerinin orijinal şekliyle yansıtılmasına çalışılacaktır. Ayrıca çalışmamızda gerektiğinde farklı görüşlere de bir ölçüde yer verilecek ve - Fahreddîn er-Râzî'nin görüşlerinin daha net bir şekilde anlaşılması için- bunlar üzerinde karşılaştırma ve

değerlendirmeler yapılacaktır. Yine lüzumu halinde Hıristiyan kaynaklarına da müracaat edilecektir.

Çalışmamız adından da anlaşılacağı üzere Fahreddîn er-Râzî'nin Hıristiyanlara yönelik Kur'an'daki ayetleri tefsiri ve bunlara ait yorumlarıyla sınırlı tutulacaktır. Hıristiyanların Kur'an'da ifade edilen özellikleri, tenkit edilen yönleri, Müslümanlarla ilişkileri gibi tüm durumlarının ilgili tefsire dayanarak detaylı bir incelemesi yapılacaktır. Bunlarla ilgili farklı kaynaklara ve yorumlara kısaca yer verilecektir.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümde, Fahreddîn er-Râzî'nin tefsirinde Hz. Meryem ve Hz. İsa (a.s)'ı ele alacağız. Bu bağlamda Hz. İsa (a.s)'ın peygamberliği, mucizeleri ve havarileri işlenecektir.

İkinci Bölümde ise Hıristiyanlıkta tartışılmalı konulardan olan teslis, İncil'in tahrif edilmesi ve asli günah meselelerine Fahreddîn er-Râzî'nin bakışını ortaya koyacağız.

Üçüncü Bölümde Hıristiyanları yeren ve öven ayetler ile onların bölünüp parçalandığını ifade eden ayetlere Fahreddîn er-Râzî'nin yaptığı değerlendirmeleri ele alacağız.

Dördüncü Bölümde ise Hıristiyan-Müslüman münasebetlerini ele alacağız. Bu çerçevede dini münasebetler kapsamında Müslümanların Hıristiyanlarla mücadele biçimleri, onları veli edinip edinemeyeceği, Hz. İsa'nın nüzulu gibi konular işlenecektir. Genel münasebetler kapsamında da Hıristiyanlara hayat hakkı tanıma, onlarla evliliğin hükmü ve yiyeceklerinin yenilip yenilemeyeceği hususları işlenecektir.

1. BÖLÜM

FAHREDDİN ER-RÂZÎ TEFSİRİNDE HZ. MERYEM VE HZ. İSA (a.s)

1. Fahreddîn er-Râzî Tefsirinde Hz. Meryem

1.1. Hz. Meryem'in Adı ve Ailesi

Fahreddîn er-Râzî'nin Hz. Meryem hakkındaki açıklamalarına geçmeden önce, Hz. Meryem'le ilgili genel kaynaklarda yer alan bilgileri gözden geçirmede fayda vardır. Hıristiyanlıkla ilgili genel kaynaklarda Hz. Meryem'in adı ve ailesi hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Hz. İsa (a.s)'ın annesi Meryem'in ismi, Hıristiyanların kutsal kitabı Yeni Ahit'te on dokuz defa geçer. Bunların on ikisi “*Mariam*” yedisi de “*Maria*” şeklindedir.²⁴² Kur'an-ı Kerim de ise Meryem ismi on iki surede geçer. Bu surelerde toplam 34 yerde Meryem, isim olarak zikredilmiş; bir yerde de zamir olarak geçmiştir.²⁴³

Meryem kelimesi İbranicede “*Miryâm*” (*Miriam*); Süryanice ve Aramicede ise “*Maryam*” şeklinde geçer. Kelime Tevrat'ın Yunanca tercümesinde “*Mariam*” Yeni Ahit'in Latince tercümesinde ise, “*Maria*” şeklinde geçer.²⁴⁴

Hz. Meryem'in isminin menşei ve anlamıyla ilgili şu görüşler mevcuttur: Süryanice ve Aramicede “*Maryam*” olarak geçen kelime, birleşik yapılı bir kelimedir ve Aramicede değişik anlamlara gelen “*mârî*” kelimesi ile, yine aynı dilde “deniz” anlamında kullanılan “*yam*” kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Buna göre “*Maryam*” ismi, Aramicede “*efendi*” anlamındaki “*mârî*” kelimesinden hareketle “*denizin efendisi, sahibesi*” anlamında kullanılmıştır. Yine kelimenin, “kokulu bir reçine” olan “*mûr*”ün İbranice karşılığı olan “*mor*”dan hareketle “*denizin hoş kokusu*” ve “*damlâ*” anlamındaki “*mar*” kelimesinden hareketle

²⁴² Günay Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*, 2. baskı, Ankara, TDV yay., 1997, s. 65.

²⁴³ Tümer, , s. 153.

²⁴⁴ Ömer Faruk Harman, “Meryem” *DİA*, Ankara, 2004, Cilt 29, s. 236.

“denizin damlası” (*stilla maris*) anlamına geldiği de söylenmiştir. Ancak bu son kelime [“denizin damlası” (*stilla maris*)] zamanla değişerek “denizin yıldızı” (*stella maris*) şeklinde yaygınlaşarak kullanılmıştır. Kelimenin Mısır kökenli “sevilen” anlamındaki “meri” ile “Tanrı” anlamındaki “Yâh” kelimelerinin birleşmesi sonucu “Tanrı’nun Sevgilisi” anlamına geldiği de söylenmiştir.²⁴⁵

Meryem kelimesinin kelimenin Arapça kökenli “reym: İstemek, bir yerden ayrılmak” anlamını taşıdığını söyleyenler olmasına rağmen²⁴⁶, gerek müfessirimiz ve gerekse diğer müfessirler kelimenin kendi dillerinde (Âl-i ‘İmrân, 3/36’da Meryem ismini kızına veren Hanne’nin dilinde) “Abide (İbadet Eden Kadın), Hadime (Rabbe Hizmet Eden Kadın)” anlamını taşıdığını söylemişlerdir.²⁴⁷

Yeni Ahit’te Hz. Meryem’in anne ve babasının isimleri geçmez; ancak apokrif (sahih olmayan) bir İncil olarak kabul edilen Protevangelium’a göre Hz. Meryem’in annesi Anna (İbranicede Hannah, İslami kaynaklarda Hanne) ismiyle yer alırken; babası da, Yoakim (Loacim=Joacim=Yuvakim) ismiyle yer alır.²⁴⁸

Kur’an-ı Kerim’de ise Hz. Meryem’in annesinden bahsedilmekle beraber, annesinin isminin ne olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Babasının ise ‘İmrân isminde bir zat olduğu belirtilmektedir. “Allah, bir de iffetini sapasağlam koruyan ve bizim de kendisine ruhumuzdan üflediğimiz, Rabbinin kelimelerini ve kitaplarını doğrulayan ‘İmrân kızı Meryem’i de (inananlara) örnek gösterdi. O itaat edenlerdendi.”²⁴⁹ Cenab-ı Allah Kur’an-ı Kerim’in üçüncü suresine isim olarak da verilen ‘İmrân’ın ailesinden (Âl-i ‘İmrân) övgüyle söz eder: “Gerçek şu ki Allah Ademi, Nûh’u, İbrahim ailesi ile ‘İmrân ailesini, birbirinden gelen tek zürriyet halinde bütün insanlardan süzüp onlara üstün kılmıştır. Allah, her şeyi hakkıyla

²⁴⁵ Harman, “Meryem” *DİA*, Cilt 29, s. 236.

²⁴⁶ Harman, “Meryem” *DİA*, Cilt 29, s. 236-237.

²⁴⁷ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 7, s. 26; Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân ‘An Tefsiri’l-Kur’an*, thk. el-İmam Ebî Muhammed b. ‘Aşûr, Beyrut, Dâru İhyai Tûrâsi’l-‘Arabî, 1422/ 2002, Cilt 3, s. 55; Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. ‘Amr b. Ahmed Cârullah ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâik-i Ğavâmizi’t-Tenzil*, 3. baskı, Beyrut, Darü’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1407, Cilt 1, s. 356; Muhyi’s-Sünne Ebû Muhammed b. Mes’ud el-Bağavî, *Meâ’limü’t-Tenzil fi Tefsiri’l-Kur’an*, thk. ‘Abdurrezzak el-Mehdî, 1. Baskı, Beyrut, Daru İhya-i Tûrâsi’l-‘Arabî, 1420, Cilt 1, s. 433; Nasiruddîn Ebu Sa’id ‘Abdullah b. ‘Ömer b. Muhammed eş-Şirazî el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vil*, thk. Muhammed ‘Abdurrahman el-Mar’aşlî, 1. baskı, Beyrut, Dâru İhyai’Tûrâsi’l-‘Arabî, 1418/1997, Cilt 2, s. 14.

²⁴⁸ Harman, “Meryem” *DİA*, Cilt 29, s. 237.

²⁴⁹ Tahrir, 66/12

işitendir, hakkıyla bilendir.”²⁵⁰ Er-Râzî, ayette geçen ‘İmrân hakkında alimler arasında ihtilaf olduğundan bahseder. Buna göre bazı alimler burada geçen ‘İmrân’ın Hz. Musa ve Harun’un babaları olduğunu söylemekle beraber, alimlerin ekserisine göre ayette geçen ‘İmrân Hz. İsa’nın anne tarafından dedesidir. Müfessirimiz ekseriyetin fikrine katılmanın daha evla olduğunu da söylemiştir. Ayrıca Fahreddîn er-Râzî bu ayette ‘İmrân’ın ailesi hakkında geçen övgünün tüm zamanları kuşatan bir övgü olmadığını, sadece ‘İmrân ailesinin yaşadığı döneme ait bir övgü olduğunu söylemiştir.²⁵¹

Kur’an-ı Kerim’de Hz. Meryem’in annesinin Hz. Meryem’e hamile kalmasıyla ilgili şunlar anlatılır: *“Hani bir vakit ‘İmrân’ın hanımı şöyle demişti: Ya Rabbi, karnımda taşıdığım çocuğu sana adadım, her türlü bağdan azade olarak senin yoluna hizmet edecektir. Adağımı lütfen kabul buyur. Şüphesiz duaları işiten, niyetleri bilen yalnız sensin!”*²⁵²

Fahreddîn er-Râzî, bazı rivayetlerde Hz. Meryem’in annesi olduğu bildirilen Hanne’nin hamile kalmasıyla ilgili herhangi bir tercihte bulunmadan ve değerlendirme yapmadan iki rivayete yer vermiştir. Bunlardan birincisini nakleden İkrime’ye göre, Hanne hiç çocuk doğurmadığı için çocuklu kadınlara imreniyordu. Sonra o, Beytü’l-Makdis’e adamak şartıyla bir çocuk sahibi olmak için Allah’a dua etti. Er-Râzî konuyla ilgili Muhammed b. İshak’tan da şu rivayeti kaydetmiştir. Hanne’nin çocuğu yoktu ve bu haliyle yaşlanmıştı. Günün birinde Hanne, bir ağacın gölgesinde dinlendiği sırada, bir kuşun yavrusunu beslediğini görmüş ve bu, onda bir çocuk sahibi olma arzusu uyandırmıştı. Bu arzusu için Allah’a dua etmiş ve duasının kabulü üzerine, Meryem’e hamile kalmıştı. Hamileliğinin farkına varan Hanne, çocuğunu Beytü’l-Makdis’e vakfetmişti.²⁵³

Müfessirimiz, onun doğacak çocuğunu Beytü’l-Makdis’e adamasıyla ilgili olarak da el-Asam (ö. 236/839)’ın verdiği şu bilgiye yer verir: İsrailoğullarının sahip

²⁵⁰ Âl-i ‘İmrân, 3/33–34.

²⁵¹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 22–23. Bkz. Ebu’l-Hasen ‘Ali b. Ahmed b. Muhammed b. ‘Ali el-Vâhidî, *el-Vesît fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Mecîd*, eş-Şeyh ‘Adil Ahmed ‘Abdülmeccid, eş-Şeyh ‘Ali Muhammed Mu’avviz, ve diğerleri, Beyrut, 1415/1994, Cilt 1, s. 430; Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrahim es-Semerkândî, *Tefsiru’s-Semerkândî (Bahru’l-‘Ulûm)*, thk. Mahmud Mataracı, Beyrut, Daru’l-Fikr, t.y. Cilt 1, s. 207; es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân* Cilt 3, s. 52; Ebu’l-Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdülcebbar b. Ahmed el-Mervizi es-Sem’anî, *Tefsiru’l-Kur’an*, 1. baskı, thk. Yasir b. İbrahim, Ganim b. ‘Abbâs b. Ganim, Riyad, Dârü’l-Vatan, 1418/1997, Cilt 1, s. 311.

²⁵² Âl-i ‘İmrân, 3/35

²⁵³ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 23; ayrıca bkz. et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt 6, s. 35.

oldukları herhangi bir mal veya ganimetleri yoktu. Bu yüzden onlarda (bir taat olarak) köle azad etmek, kendi çocuklarını Beytü'l-Makdis'e vakfetme şeklinde oluyordu. Dolayısıyla İsrailoğulları, çocuklarının kendilerine yapacakları hizmetlerinden feragat ederek onları Beytü'l-Makdis'e vakfediyor ve onları Allah'a ibadet ve itaate tahsis ediyorlardı. Bu çocuklardan bülüğ çağına erenler karar verme konusunda serbest bırakılıyorlardı. Artık dileyen Beytü'l-Makdis'teki hizmetine devam ediyor; dileyen de ayrılabilirdi.

Müfessirimize göre İsrailoğulları sadece erkek çocuklarını Beytü'l-Makdis'e adıyorlardı. Bunun nedeni de kadınların hayız görmeleri ve diğer bazı özel hallerinin olmasıdır.²⁵⁴ Ona göre Hanne'nin doğacak çocuğunun cinsiyetini bilmediği halde adakta bulunması ise, ya kendince onu erkek olarak takdir etmesindedir ya da adağını erkek çocuk isteğine vesile kılmasındandır.²⁵⁵

1.2. Hz. Meryem'in Doğumu ve Büyümesi

İncillerde Hz. Meryem'le ilgili ayrıntılı bir bilgi yoktur. Ancak Meryem isminin geçtiği yerlerde daha çok İsa'nın annesi oluşuna dikkatler çekilmiş ve Meryem'in kilise'nin teşekkülü üzerindeki etkisine vurgu yapılmıştır.²⁵⁶ Kur'an-ı Kerim'de ise Hz. Meryem'in annesinin Meryem'e hamile kalmasından başlayarak, Hz. Meryem'in Hz. İsa (a.s)'ı doğurmasına kadar geçen süre etraflıca anlatılır. Kur'an'da Meryem adıyla müstakil bir sure olduğu gibi Meryem, Kur'an'da adı geçen tek kadındır.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Meryem'in doğumuyla ilgili şu bilgiler yer alır:

*“Derken onu doğurunca da: ‘Ya Rabbi, ben onu kız doğurdum.’ dedi -Zaten Allah ne doğurduğunu pek iyi biliyordu- erkek evlat, elbette kız gibi değildir. Ben onun adını Meryem koydum. Onu da, onun neslinden geleceklere de o mel'un şeytanın şerrinden korumanı niyaz ediyorum.”*²⁵⁷

Müfessirimize göre bu ayette *“Ya Rabbi, ben onu kız doğurdum. dedi”* şeklinde Hanne'den aktarılan sözden maksat, Hanne'nin kız doğurduğunu Allah'a

²⁵⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 24; ayrıca bkz. Ebu Muhammed Hammuş b. Muhammed b. Muhtar el-Kaysî el-Kayrevânî Mekki b. Ebi Talib, *el-Hidâye ilâ Büluği'n-Nihâye*, b.y.y: Mecmuatu Buhusi'l-Kitab ve's-Sünne, 1429/ 2008, Cilt 2, s. 1524.

²⁵⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 24.

²⁵⁶ P. Luigi Iannito, *Hıristiyan İnanç*, İstanbul, Müjde Yay., 1994, s. 81

²⁵⁷ Âl-i 'İmrân, 3/36.

bildirmediği değildir. Zira Allah her şeyi bildiğinden, böyle bir bildirmeden münezzehtir. O halde sözün hamledilmesi gereken mana şudur: Hanne'nin kanaatine göre doğacak çocuk büyük ihtimalle erkek olacaktı. Bu yüzden o, adağını adarken doğacak çocuğun erkek olmasını şart koşmadı. Çünkü Yahudi şeriatına göre, Beytü'l-Makdis'e hizmet edebilecek çocuğun kız değil; erkek olması şarttı. Bunun için Hanne adağının kabul edilmeyeceğini düşünmediğinden, kız çocuğu doğduğunda, Allah'a özür beyan etmek maksadıyla böyle bir ifadeyi sarf etmiştir.²⁵⁸

Kur'an-ı Kerim'de Hanne'nin Hz. Meryem'i Beytü'l-Makdis'e adamasının, Allah tarafından kabul edildiği hususu şöyle ifade edilmiştir: *“Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriyâ'yı da onun bakımıyla görevlendirdi.”*²⁵⁹

Fahreddîn er-Râzî yukarıdaki ayette geçen *“Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu”* ifadesiyle ilgili alimlerin farklı fikirlerini sadece şu şekilde aktarmıştır: Bazı alimlere göre *“Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu”* ifadesi, Hz. Meryem'in doğar-doğmaz hiç süt emmemesine ve rızkının cennetten gelmesine işaret etmektedir. Bazılarına göre ise Yahudi şeriatına muhalif olarak Hz. Meryem'in hem kadın hem de bülüğ çağına ermemiş olmasına rağmen Beytü'l-Makdis'e kabul edilmesine işaret etmektedir.²⁶⁰

Er-Râzî, ayette geçen *“...ve pek güzel bir tarzda yetiştirdi.”* ifadesi hususunda da alimlerin ihtilaflarını aktarmakla yetinip kendi fikrini beyan etmemiştir. Buna göre bazı alimler bu yetiştirmenin dünyevi olduğunu söylerlerken; bazıları da dini olduğunu söylemişlerdir. Hatta Hz. Meryem'in dünyevi yönden yetiştirildiğini savunanlar, onun bir günde, emsallerinin bir yılda büyüdükleri kadar büyüdüğünü ileri sürmüşlerdir. Hz. Meryem'in yetiştirilmesinin dini yönden olduğunu savunanlar ise, onun salah, sıdk, iffet ve taat bakımından büyüüp geliştiğini ifade etmişlerdir.²⁶¹

²⁵⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 25.

²⁵⁹ Âl-i 'Imrân, 3/37.

²⁶⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 27.

²⁶¹ *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 27; ayrıca bkz. Ebu'l-Hasen 'Ali b. Ahmed b. Muhammed b. 'Ali el-Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsiri Kitâbi'l-'Azîz*, 1. baskı, Beyrut, Dârü'l-Kalem, 1415, s. 208; el-Bağavî, *Meâ'limü't-Tenzîl*, Cilt 1, s. 433; el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, Cilt 1, s. 276.

Mefatihü'l-Gayb'da kaydedilen -kimden rivayet edildiği belirtilmeksizin- bir rivayete göre Hanne, Meryem'i doğurduktan sonra, onu alıp Beytü'l-Makdis'e götürdü; mabedin hizmetini ifa eden din adamlarının yanına koyarak: Şu vakfedilmiş kızı alın, dedi. Meryem, Yahudi din adamlarının önderlerinin kızı olduğu için mabede kabul edildi. Hz. Meryem mabede kabul edildikten sonra, bakımını kimin üstleneceği hususu Yahudi din adamları arasında çekişmeye sebep oldu.²⁶² Hz. Meryem'in bakımını kimin üstleneceği hususunda çıkan çekişme ve bu çekişmenin sonucu Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmiştir: “(Resûlüm!) Bunlar, bizim sana vahiy yoluyla bildirmekte olduğumuz gayb haberlerindedir. İçlerinden hangisi Meryem'i himayesine alacak diye kur'a çekmek üzere kalemlerini atarlarken sen onların yanında değildin; onlar (bu yüzden) çekişirken de yanlarında değildin.”²⁶³

Er-Râzî'nin kaynak belirtmeden aktardığı bir rivayete göre Hz. Meryem'in bakımıyla ilgili din adamları arasında meydana gelen çekişme bir hayli devam etmiştir. Ortaya atılan “kur'a çekme” fikri bu çekişmenin son bulmasına vesile olmuştur. Buna göre Hz. Zekeriyya ve Beytü'l-Makdis'teki diğer din adamları Tevrat yazarken kullandıkları kalemlerini nehre atacaklardı. Kimin kalemi batmayıp su üstünde kalırsa Hz. Meryem'in bakımını o üstlenecekti. 27 kişilik din adamından müteşekkil grupta bulunan her bir şahıs kalemini suya attı; ancak su üstünde kalan tek kalem, Hz. Zekeriyya'nın kalemiydi. Bu kur'a üç defa tekrarlanmış ve her üçünde de sonuç değişmemişti. Bu da Hz. Meryem'in bakımının, teyzesinin kocası Hz. Zekeriyya'ya kaldığını gösteriyordu.²⁶⁴

Hz. Meryem'in bakımını üstlenen Hz. Zekeriyya (a.s) Hz. Meryem'le ilgili olağanüstü hallere de tanıklık etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de bu husus bir ayette şöyle ifade edilmiştir: “Zekeriyya, onun bulunduğu bölme (المِحْرَاب) her girişinde

²⁶² Bu çekişmenin nedeniyle ilgili alimlerimiz arasında ihtilaf olduğunu bildiren er-Râzî, bunu şöyle ifade eder: Bazı alimlere göre bu çekişmenin sebebi Hz. Meryem'in babası 'İmrân'dır. Çünkü 'İmrân, Beytü'l-Makdis'teki din adamlarının ileri gelenlerindendi ve aynı zamanda başkanlarındandı. Bu yüzden bütün din adamları bu önemli şahsın kızının kefaletini üstlenmek istemişti. Bazı alimlere göre ise, bu çekişme, Hanne'nin kızına hamile iken, onu Beytü'l-Makdis'e adamasının bir sonucudur. Bazı alimler de bu çekişmenin nedenini Hz. Meryem ile Hz. İsa'nın isimlerinin önceki kitaplarda yer almasına bağlamışlardır. Bu çekişmenin Hanne'nin, adağının kabulü için yaptığı duanın bir sonucu olarak ortaya çıktığını söyleyen alimler de vardır. Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 43- 44.

²⁶³ Âl-i 'İmrân, 3/44.

²⁶⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 27; bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt 6, s. 408; Ebu'l-Hasen 'Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Bağdadî el-Maverdî, *Tefsiru'l-Maverdî (en-Nüketu ve'l-'Uyûn)*, thk. es-Seyyid b. 'Abdu'l-Maksud b. 'Abdurrahim, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, t.y., Cilt 1, s. 393; Abdurrahman b. el-Kemal Celaluddin es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr fi Tefsiri bi'l-Me'sûr*, 1. Baskı, Beyrut, 1993, Cilt 2, s. 181.

yanında bir yiyecek (رِزْقًا) bulurdu. “Meryem! Bu sana nereden geldi?” derdi. O da “Bu, Allah katından” diye cevap verirdi. Zira Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.”²⁶⁵

Ayette geçen “mihrab” kelimesiyle ilgili olarak Fahreddîn er-Râzî şu rivayete yer vermiştir: Hz. Meryem genç kızlık dönemine eriştiğinde Hz. Zekeriyya ona mescid içinde bir oda inşa etmişti. Bu odanın kapısını da ancak bir merdivenle çıkılabilecek bir yükseklikte duvarın orta yerinde açmıştı. Hz. Zekeriyya mescitten çıktığı zaman Hz. Meryem’in üzerine yedi kapıyı kilitlerdi.²⁶⁶ Müfessirimiz, mihrabın keyfiyetini anlatmakla, aslında ayette geçen “Zekeriyya, onun bulunduğu bölme (المِحْرَاب) her girişinde yanında bir yiyecek (رِزْقًا) bulurdu.” ifadesinde geçen rızıkın herhangi bir insan tarafından Hz. Meryem’e ulaştırılmasının imkan haricinde olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.

1.3. Hz. Meryem’in Özellikleri

Hıristiyanlıkta Hz. Meryem’le alakalı beş temel dogma vardır: Hz. Meryem’in günahsız doğması, bakireliği, günahsızlığı, göğe çıkması ve Tanrı’nın annesi olarak kabul edilmesi.²⁶⁷

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Hıristiyanlıkta büyük öneme sahip olan teslis inancı putperest kültürün etkisiyle ortaya çıkmıştır. Bazı putperest dinlerde üçlü Tanrı anlayışında Tanrı’nın annesinin tasviri yer almıştır. Mesela Eski Mısır’da Oziris, İzis ve Heros üçlü Tanrı anlayışı vardır. Bu anlayışta İzis, Tanrı’nın annesi olarak kabul edilmiştir.²⁶⁸ Hıristiyanlıkta ise İzis, zamanla Meryem-perestlik şeklinde gelişmiştir. Meryem, mutluluk ve doyunluk dergâhı olarak kabul edilmiş; o gün bugündür Meryem tapılan biri olmuştur. Günümüzde Latin milletleri Meryem’e hâlâ Theotokos nazarıyla bakarlar.²⁶⁹ Theotokos Yunanca bir kelime olup “Tanrı’nın anası” anlamına gelmektedir. Hıristiyanlara göre İsa, Tanrı’nın oğlu olduğuna göre,

²⁶⁵ Âl-i ‘İmrân, 3/37.

²⁶⁶ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 28; Hz. Zekeriyya’nın mescitten çıktığı zaman Hz. Meryem’in üzerine yedi kapıyı kilitlediğine dair rivayet Rebi b. Enes’ten’ten nakledilmiştir. Bkz. el-Bağavî, *Meâ’limü’t-Tenzîl*, Cilt 1, s. 434.

²⁶⁷ Harman, “Meryem” *DİA*, Cilt 29, s. 239-240.

²⁶⁸ Muhammed ‘İzzet Tahtavî, *en-Nasâniyye ve’l-İslâm*, b.y.y., Mektebetü’n-Nur, 1407/1987, s. 29.

²⁶⁹ Emir ‘Ali, *İslâm’ın Özü*, trc. Ömer Rıza Doğrul; sad. ve thk. Musa K. Yılmaz, Ankara, 2007, İlahiyat, s. 51 -53.

Meryem de Tanrı'nın anasıdır. Meryem'in Tanrı'nın anası olarak ilanı Efes Konsilinde (M.S. 431) olmuştur.²⁷⁰

Kur'an-ı Kerim'de ise Hz. Meryem'i öven ve onun faziletini ortaya koyan ayetler vardır: *Hani melekler, "Ey Meryem! Allah, seni seçti. Seni tertemiz yaptı ve seni dünya kadınlarına üstün kıldı"*²⁷¹

*"Meryem oğlu İsa Mesih sadece bir Resuldür. Nitekim ondan önce de birçok elçi gelip geçmiştir. Onun annesi de çok dürüst, son derece iffetli bir hanımdı..."*²⁷²

*"Allah, bir de iffetini sapasağlam koruyan ve bizim de kendisine ruhumuzdan üflediğimiz, Rabbinin kelimelerini ve kitaplarını doğrulayan 'İmrân kızı Meryem'i de (inananlara) örnek gösterdi. O itaat edenlerdendi."*²⁷³

Fahreddîn er-Râzî tefsirinin değişik yerlerinde Hz. Meryem'in üstünlüğünü ifade eden rivayet ve açıklamalara yer vermiştir. Bu rivayet ve açıklamalar ışığında Hz. Meryem'in sahip olduğu özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

1) Hz. Meryem'in, kız çocuğu bir bebek olmasına rağmen Beytü'l-Makdis'e kabul edilmesi. Hâlbuki Hz. Meryem dışında hiçbir kadın Beytü'l-Makdis'e kabul edilmemiştir. Erkeklerin kabul edilmesi de bülüğ şartına bağlıydı.

2) Hz. Meryem'in rızkının cennetten gelmesi ve rızkının Allah'ın kefaleti altında olması. Er-Râzî'nin Hasan el-Basri'den naklettiğine göre; Hz. Meryem'in annesi Hanne, onu doğurur-doğurmaz emzirmeden ve ona hiçbir şey yedirmeden götürüp Hz. Zekeriyya (a.s)'a teslim etmiştir. Bundan sonra rızkı cennetten gelmeye başlamıştır.

3) Cenab-ı Allah'ın, kendisine ibadet etsin diye Hz. Meryem'i her türlü meşguliyetten uzak tutması ve ona bu manada çeşitli lütuflarını, hidayet ve himayesini has kılması.

4) Peygamber olmamasına rağmen Cebrail (a.s)'ın kendisine beşer suretinde gelmesi ve ondan başka hiçbir kadına nasip olmayan meleklerin sesini açıkça işitmesi.

5) Allah'ın Hz. Meryem'i inkâr ve günah işleme konusunda tertemiz kılması.

6) Cenab-ı Allah'ın onu erkeklerin dokunmasından koruması.

²⁷⁰ Jean Bottéro, Marc-Alain Quaknin ve Jozeph Moingt, *İnancın En Güzel Tarihi*, çev. İsmet Birikan, İstanbul, İş Bankası Kültür Yay., 2003, s. 139.

²⁷¹ Âl-i 'İmrân, 3/42

²⁷² Maide, 5/75

²⁷³ Tahrîm, 66/12

7) Hiç hayız görmeyen bir kadın olması.

8) Allah'ın onu kötü iş ve adetlerden koruması

9) Kendisine bir erkek eli değmediği halde, babasız olarak bir çocuk doğuran tek kadın olması.²⁷⁴

10) Hz. Meryem'in henüz beşikteyken konuşması. Er-Râzî'nin, tefsirinde yer verdiği bir rivayete göre, Hz. Meryem de, Hz. İsa (a.s) gibi henüz beşikteyken konuşmuştur.²⁷⁵

1.4. Hz. Meryem'in Hz. İsa (a.s)'a Hamile Kalması

Yeni Ahit'te Hz. Meryem'in Hz İsa (a.s)'a hamile kalmasıyla ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

(Hz. Zekeriyya'nın eşi) Elizabet'in hamileliğinin altıncı ayında Tanrı, Melek Cebrail'i Yusuf'un nişanlısı Meryem'e gönderdi. Meryem, Meleğin "selam ey Tanrı'nın lütfüne erişen kız! Rab seninleedir." sözüne çok şaşırıp bu sözün anlamını düşünmeye başlayınca; Melek, Meryem'e Tanrı'nın lütfüne eriştiğini, gebe kalıp İsa adında bir çocuk doğuracağını haber verdi. Bir erkeğe varmadan gebe kalmanın nasıl olabileceğini soran Meryem'e, Melek "Kutsal ruh senin üzerine gelecek, Yüceler Yücesi'nin gücü sana gölge salacak. Bunun için doğacak olana kutsal, Tanrı Oğlu denecek" diyerek cevap vermiş ve hiçbir şeyin Tanrı için zor olmadığını ifade etmek için de, yaşlı ve kısır bir hanım olan Elizabet'in hamileliğini örnek göstermiştir.²⁷⁶

Kur'an-ı Kerim'de ise Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya hamile kalması hususu özellikle Meryem Suresinde ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Şimdi Hz. Meryem'in hamileliğini anlatan ayetleri ve bu ayetlere dair müfessirimizin değerlendirmelerini birer birer ele alalım.

*"Kitapta Meryem'i de an! Hani o, ailesinden ayrılıp doğu tarafında bir yere çekiliverdi. Onlarla kendisi arasında bir perde gerdi. Biz de ona ruhumuzu gönderdik de, ona kusursuz, mükemmel bir insan şeklinde görünüverdi."*²⁷⁷

Fahreddin er-Râzî, bu ayetle ilgili değerlendirmede üç meseleye değinmiştir. Birincisi Hz. Meryem'in doğu tarafında bir yere çekilivermesi meselesidir. İkincisi

²⁷⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 22, s. 204; Cilt 8, s. 40. Bkz. el-Vâhidî, *el-Vesît*, I, 435; el-Bağavî, *Meâ'limü't-Tenzîl*, Cilt 1, s. 438; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Cilt 1, s. 362.

²⁷⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 22, s. 92.

²⁷⁶ Luka, 1/26-38; ayrıca bkz. Matta, 1/18-25.

²⁷⁷ Meryem, 19/16-17.

kendisiyle ailesi arasına perde germe meselesidir. Diğeri de Hz. Meryem'e gelen "Ruh"un kim olduğu meselesidir.

Er-Râzî, birinci mesele olan Hz. Meryem'in kaldığı yerden ayrılması ve doğu tarafında bir yere çekilivermesiyle ilgili olarak müfessirlerin arasındaki ihtilaflardan bahsetmiş; ancak konuyla ilgili kendi fikrini beyan etmemiştir. Bu ihtilafları şöyle sıralayabiliriz:

1) Meryem ilk kez hayız görünce, temizlenene kadar ibadet yaptığı yerden ayrıldı. Temizlendikten sonra da Cebrail (a.s) kendisine geldi.

2) O, ibadet edebileceği sakin ve kimsesiz bir yer aradı.

3) O, hayızdan temizlenip yıkanmak için görünmeyi engelleyecek bir perde ile yüksek bir yere çekilip oturdu.

4) Günün birinde Hz. Meryem, Hz. Zekeriyya'nın kendisi için inşa ettiği yerde (mihrapta) iken Allah'tan kimsenin kendisini göremeyeceği dağlık bir yer istedi. Bunun üzerine kaldığı yerin tavanı açıldı. Meryem kaldığı yerden çıktı ve bir dağın arkasında yüksek bir yere oturdu. İşte o sırada Cebrail (a.s) ona geldi.

5) Hz. Meryem su aramak için dışarı çıktı.

Er-Râzî Hz. Meryem'in ailesiyle kendisi arasına bir perde girmesiyle ilgili şunları söylemiştir: Ayetin zahirinden Hz. Meryem ailesinden ayrılıp ıssız bir yere çekilmekle kalmayıp, kendisiyle ailesi arasına duvar gibi bir engel koyduğu anlaşılır. Bununla beraber kendisiyle ailesi arasına bir perde çekmesi de ihtimal dairesindedir ve bu ikinci ihtimal birincisine göre daha açıktır. Onun bir perde edinmesi bir amaç içindir, ancak ayette bu hususa değinilmemiştir.²⁷⁸

Üçüncü mesele olan Hz. Meryem'e gelen "Ruh"un kim olduğuyla ilgili olarak da müfessirimiz, diğer müfessirlerin görüşlerini aktarmıştır. Buna göre müfessirlerin çoğu, "Ruh"un Cebrail (a.s) olduğu görüşünde hemfikirdirler.²⁷⁹ Buna karşın Ebu Müslim'e göre "Ruh" Hz. Meryem'in rahminde beşer olarak biçimlendirilen, suret giyen ruhtur.²⁸⁰ Er-Râzî, müfessirlerin genelinin fikrini kabul ederek Hz. Meryem'e gelen "Ruh"un Cebrail (a.s) olduğunu kabul etmiş ve "Ruh"un Cebrail (a.s) olduğunu şu şekilde kanıtlamaya çalışmıştır: Kur'an- Kerim'de Cebrail (a.s) için

²⁷⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 40-41.

²⁷⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt 18, s. 163; el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, Cilt 3, s. 123; Şemsuddin Ebu 'Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebibekr b. Ferahi'l-Ensârî el-Hazrecî el-Kurtûbî, *Tefsîrû'l-Kurtûbî (el-Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'an)*, thk. Ahmed el-Birdunî ve İbrahim Etfîş, 2. baskı, Kahire, Daru'l-Kütûbi'l-Misriyye, 1384/1964, Cilt 6, s. 11.

²⁸⁰ el-Maverdî, *Tefsîru'l-Maverdî*, Cilt 3, s. 362.

“Ruh” kelimesi kullanılmıştır.²⁸¹ Cebrail (a.s) ruhani bir varlık olduğu için bu adı almıştır. Onun ruhtan yaratıldığı da söylenmiştir. Cebrail (a.s), Allah ile peygamberler arasında bir elçidir. Bu münasebetle din onun aracılığıyla hayat bulduğundan ona “Ruh” denilmiştir. Meryem suresi 19. ayetteki, “(Melek) Ben, yalnızca, sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamam için Rabbinin bir elçisiyim, dedi.”²⁸² beyanından Meryem’e gelen “Ruh”un Cebrail (a.s) olduğu anlaşılınca, Hz. Meryem’e gelen “Ruh”un Cebrail (a.s)’dan başkası olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır.²⁸³

Hız. Meryem karşısına dikilen şahıstan çok rahatsız olmuştu. Bu durum ayette şöyle anlatılır: “Meryem irkildi ve ‘Ben, dedi Rahman’a sığındım senden. Eğer ki Allah’tan korkup haramdan sakınan bir kimse isen çekil yanımdan!’ dedi.”²⁸⁴ Bunun üzerine Cebrail (a.s), “Ben, yalnızca, sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamam için Rabbinin bir elçisiyim, dedi.”²⁸⁵ Müfessirimize göre Cebrail (a.s)’ın sadece bunu demesi Hz. Meryem’deki korkunun zail olmasına yetmezdi. O halde bu sözleri sarf edenin herhangi bir insan olmayıp Cebrail (a.s) olduğunu gösteren bazı emarelerin olması gerekirdi. Bunun için de Hz. Meryem’in fark edebileceği bir harikuladeliğin bu şahısta belirmesi lazımdı. Ya da Hz. Meryem, Hz. Zekeriyâ’nın talimiyle meleklerin özelliklerini bildiğinden bu şahsı tanıma ihtimali olabilirdi. Dolayısıyla Cebrail (a.s) ona “Ben, Rabbinden sana gelen bir elçiyim.” diyerek vücudunda kendisinin bir melek olduğuna işaret eden bazı emareleri gösterdi.²⁸⁶

Fahreddîn er-Râzî, Hz. Meryem’in bir çocuk doğuracak olmasını “Nasıl oğlum olabilir ki, bana eli değen bir erkek bile olmamıştır. İffetsiz bir kadın da değilim.”²⁸⁷ şeklinde çok şaşırarak karşılaşmasını da şöyle değerlendirmiştir: Hz. Meryem ibadet hususunda nadide bir kadındı. Bir de Hz. Adem ve Havva’nın hem annesiz hem de babasız yaratıldığını bildiği halde, Allah’ın onun rahminde sebepler olmaksızın bir çocuk yaratabileceğini bilmemesi mümkün değildir.²⁸⁸

²⁸¹ Şuara, 29/193-194.

²⁸² Meryem, 19/19.

²⁸³ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 21, s. 180.

²⁸⁴ Meryem, 19/18

²⁸⁵ Meryem, 19/19.

²⁸⁶ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 21, s. 181-182.

²⁸⁷ Meryem, 19/20.

²⁸⁸ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 21, s. 183.

Hız. Meryem'in bir çocuk sahibi olacağını duymasına karşı duyduğu endişe ve içine düştüğü hayrete karşı *Cebrail*, “Evet, öyle. Rabbin diyor ki: O benim için çok kolaydır. Onu insanlara bir mucize, katımızdan bir rahmet kılmak için böyle takdir ettik. Bu, zaten (ezelde) hükme bağlanmış bir iştir” dedi.²⁸⁹ Müfessirimize göre Hz. Meryem ile Cebrail (a.s) arasında yaşanan bu diyalog, Hz. Meryem'in ırzını koruma hususunda ne kadar hassas olduğunu gösterir. Çünkü Hz. Meryem helal olsun, haram olsun ırzını her yönüyle korumuştur.²⁹⁰

Hız. Meryem'in Hz. İsa (a.s)'a hamile kalmasıyla, diğer bir ifade ile ona ruh üflenmesiyle ilgili iki ayet ise şöyledir: “Mahrem yerini korumuş olan İmrân kızı Meryem de bir misaldir. Ona ruhumuzdan üfle miştik; Rabbinin sözlerini ve kitaplarını tasdik etmişti; o, Bize gönülden itaat edenlerdendi.”²⁹¹ “İrzini iffetle korumuş olanı (Meryem'i de an.) Biz ona ruhumuzdan üfledik; onu ve oğlunu cümle âlem için bir ibret kıldık.”²⁹²

Fahreddîn er-Râzî, ilk ayette geçen ruh üfleme fiilinin kim tarafından yapıldığıyla ilgili olarak ayetleri karşılaştırmak suretiyle delil getirmekte ve konuyla ilgili ihtilaflara değinmektedir. Er-Râzî'ye göre ayette geçen “Ona ruhumuzdan üfle miştik.” sözü Hz. Âdem (a.s) hakkında söylenen “Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!”²⁹³ sözü gibidir. İkinci ayet de birinci ayetle aynı manayı ifade etmektedir. Alimler arasındaki ihtilafa gelince, bazı alimlere göre, Allah'ın burada bahsettiği ruh üfleme fiili bizzat Allah tarafından olmuştur. Bunu da ayette geçen “Ona ruhumuzdan üfle miştik.”²⁹⁴ ifadesine dayandırmışlardır. Zira bu ayet zahirine göre değerlendirilip “Allah'ın katında İsa (a.s)'ın durumu kendisini topraktan yaratıp sonra ol demesiyle olmuş olan Adem'in durumu gibidir.”²⁹⁵ ayetiyle karşılaştırıldığında ruh üfleyenin bizzat Allah olduğu ortaya çıkar.²⁹⁶

Bazı alimler ise ruh üfleyenin Cebrail (a.s) olduğunu söylemişlerdir. Bu alimler “Ben, yalnızca, sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamam için Rabbinin bir

²⁸⁹ Meryem, 19/21.

²⁹⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 22, s. 203.

²⁹¹ Tahrîm, 66/12.

²⁹² Enbiya, 21/91.

²⁹³ Hicr, 15/29.

²⁹⁴ Tahrîm, 66/12.

²⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/59.

²⁹⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 184.

elçisiyim, dedi.” ²⁹⁷ ayetinin zahirine bakarak ruh üfleme işinin bizzat Cebrail (a.s) tarafından yapıldığını iddia etmişlerdir. Çünkü onlar, Hz. Meryem’in hamile kalabilmesi için bu ruhun, o an kendisine üflenmesi gerektiği görüşünü kabul etmişlerdir. ²⁹⁸

“Kitapta Meryem’i de an! Hani o, ailesinden ayrılıp doğu tarafında bir yere çekiliverdi. Onlarla kendisi arasında bir perde gerdi. Biz de ona ruhumuzu gönderdik de, ona kusursuz, mükemmel bir insan şeklinde görünüverdi.” ²⁹⁹

Müfessirimiz Cebrail (a.s)’ın Hz. Meryem’e beşer olarak ne surette görüldüğü hususunda da alimler arasında görüş ayrılığının olduğunu söylemiştir. Alimlerin bir kısmına göre Cebrail (a.s) insanlardan çok farklı bir şekilde yakışıklı ve tüysüz bir delikanlı olarak görünmüştür. Bazı alimlere göre de Cebrail (a.s), Hz Meryem’e marangoz Yusuf suretinde görünmüştür. er-Râzî’ye göre bu iki durum ihtimal dairesinde olmakla beraber herhangi birini tasrih edecek bir bilgi Kur’an’da yer almamıştır. ³⁰⁰

Hz. Meryem’in Cebrail (a.s) ile konuşmasının ardından Hz. Meryem hamile kaldı. Kur’an-ı Kerim’de Hz. Meryem’in hamile kaldıktan sonra uzak bir yere çekildiği anlatılır:

“Böylece Meryem, çocuğa gebe kaldı ve onunla uzak bir yere çekildi.” ³⁰¹

Fahreddîn er-Râzî, ayette geçen Hz. Meryem’in uzak bir yere çekilmesiyle ilgili olarak eserinde şu bilgilere yer vermiştir:

1) Er-Râzî’nin, es-Sa’lebi’nin *Araâisü’l-Mecâlis* adlı eserinden naklettiğine göre, Hz. Meryem’in hamileliğinin başlangıcında amcasının oğlu marangoz Yusuf, Meryem’in yanında bulunuyordu. Yusuf, onun hamilelik durumunu ilk fark ettiğinde çok şaşırılmış, ancak Meryem gibi mübarek bir kadına bunu yakıştırmak istememişti. Bununla beraber, Meryem’in hamileliği ister istemez Yusuf’un içine şüphe düşürmüştü; Yusuf da hadiseyi netleştirmek için aklından geçenleri Meryem’e arz etmişti. Hz. Meryem’in bu durumdan duyduğu rahatsızlığı sitem ederek Yusuf’a aktarması üzerine Yusuf da sebepler dairesinde bir çocuğun babasız olarak doğmasının imkan haricinde olduğunu dile getirmiş; ama Hz. Meryem, Yusuf’a bütün bu söylediklerinin Allah tarafından başlangıçta sebepsiz olarak yaratıldığını

²⁹⁷ Meryem, 19/19.

²⁹⁸ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 21, s. 184.

²⁹⁹ Meryem, 19/16-17.

³⁰⁰ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 21, s. 180.

³⁰¹ Meryem, 19/22.

söylemiş ve bu söylenenler, Yusuf'un şüphelerini tamamen izale etmiştir. Bundan sonra Meryem'in mabeddeki vazifelerini de üstlenen Yusuf, çocuğun doğum vakti yaklaşıncaya, doğacak çocuğun selameti için Meryem'i bir eşeğe bindirerek Mısır'a götürmüştür.³⁰²

2) Hz. Meryem, Hz. Zekeriyya'dan utandı ve onun bilemeyeceği bir yere gitti.

3) Hz. Meryem, gerek annesinin onu doğurmadan önce mabede adaması, gerek din adamlarının onun bakımını üstlenme hususunda çekişmesi ve gerekse zahide bir kadın olup rızkının cennetten gelmesiyle halk arasında meşhur olmuştu. Bu yüzden o başına gelen bu hamilelikten utandı ve Hz. Zekeriyya'nın kendisini göremeyeceği uzak bir yere gitti.

4) Hz. Meryem, şayet çocuğunu kavmi içinde doğurursa, kavminin çocuğuna zarar verebileceği kaygısıyla uzak bir yere çekiliverdi.

Müfessirimiz Hz. Meryem'in uzağa çekilmesiyle ilgili olarak bu söylenenlerin ihtimal dahilinde olduğunu, ancak bunlardan herhangi birini destekleyecek bir ayetin Kur'an-ı Kerim'de yer almadığını ifade etmiştir.

Müfessirimiz Hz. Meryem'in uzak bir yere çekilmesiyle ilgili olarak sıraladığı bu bilgiler arasından herhangi bir tercih yapmamıştır; ancak kanaatimizce Hz. Meryem'i uzak bir yere çekilmeye sevk eden sebep Hz. Meryem'in, hamileliğinden duyduğu utançtır. Maryem suresi'nde yer alan şu ifadeler de bunu destekler mahiyettedir: “(Meryem) Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitmiş olsaydım! dedi.”³⁰³

Müfessirimiz, Hz. Meryem'in kaç yaşında iken hamile kaldığı ve hamilelik müddetinin ne kadar sürdüğü hususunda alimler arasında ihtilaf olduğunu söylemiştir. Buna göre Hz. Meryem, on üç ya da yirmi yaşlarında hamile kalmıştır. O, hamile kalmadan önce sadece iki defa hayız görmüştür. Müfessirimiz bu ihtilaflara değindikten sonra, Kur'an'da bu ihtilaflardan herhangi birini doğrulayacak bir ayetin olmadığını söylemiştir.

³⁰² er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 184-185; İbn İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî, *'Araisü'l-Mecâlis*, b.y.y., t.y., s. 524-525; İmaduddin Ebû'l-Fida İsmail b. 'Ömer İbn Kesîr, *Kıssasü'l-Enbiyâ*, thk. Mustafa 'Abdülvâhid, Kahire, Darü't-Te'lif, 1388/1968, Cilt 2 s. 388; Şihâbüddîn Mahmud b. 'Abdullah el-Huseynî el-Alûsî, *Ruhu'l-Maânî fî Tefsiri'l-Kur'ani'l-'Azîm ves-Sebi'l-Mesânî*, thk. 'Ali 'Abdulbarî 'Atiyye, 1. baskı, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415, Cilt 8, s. 399.

³⁰³ Meryem, 19/23.

Hz. Meryem'in hamilelik müddetiyle ilgili olarak bir saat ile dokuz ay arasında değişen rakamlar telaffuz edilmiştir. Müfessirimiz, alimlerin konuyla ilgili ihtilaflarını sıralamakla yetinmiş, konuyla ilgili herhangi bir tercih ve değerlendirmede bulunmamıştır. Alimlerin konuyla ilgili ihtilafları şöyledir:

a) İbn 'Abbâs (r.a.) Hz. Meryem'in hamilelik müddetiyle ilgili şunları söylemiştir: Hz. Meryem'in hamilelik müddeti, diğer kadınlarda olduğu gibi dokuz aydır. Eğer Hz. Meryem'in hamilelik müddeti farklı olsaydı, Cenab-ı Allah onu överken mutlaka buna da temas ederdi.

b) Hz. Meryem'in hamilelik müddeti sekiz aydır. Zira Hz. İsa'nın dışında sekiz aylık olarak doğup yaşayan kimse olmamıştır.

c) 'Atâ (ö. 115/733), Ebu'l-'Aliye (ö. 93/711) ve ed-Dahhâk'a göre bu müddet yedi aydır.

d) Bir görüşe göre bu süre 6 aydır.

e) Bir görüşe göre de Hz. Meryem'in hamileliği üç saat sürmüştür. Buna göre Hz. Meryem, bir saat içinde hamile kalmış; bir saat içinde çocuğu ana rahminde şekillenmiş ve bir saatte de çocuğunu doğurmuştur.

f) İbn 'Abbâs'tan aktarılan ikinci bir rivayete göre Hz. Meryem'in hamileliği bir saat sürmüştür. İbn 'Abbâs bu iddiasını şu iki delille savunmuştur:

1) *"Sonra çocuğuna hamile kaldı (فَحَمَلَتْهُ) ve bu haliyle uzakça bir yere çekildi. (فَأَنْتَبَذَتْ)"*³⁰⁴ *"Derken doğum sancısı onu bir hurma ağacına dayanmaya zorladı...(فَأَجَاءَهَا)"*³⁰⁵ *"Ona altından seslendi...(فَنَادَيْهَا)"*³⁰⁶ İbn 'Abbâs'a göre bu ayetlerde geçen "ف: fe", harf-i takibiyedir. Dolayısıyla burada gerçekleşen olayların birbiri ardı sıra ve aralıksız olarak gerçekleştiği anlaşılır. Bu da hamilelik müddetinin bir saat olmasını iktiza eder.

2) Cenab-ı Allah Hz. İsa (a.s)'ı ayette şöyle vâsifetmiştir: *"Allah yanında İsa'nın durumu, aynen Adem'in durumu gibidir. Allah Adem'i topraktan yaratıp "ol" deyince hemen oluverdi. (قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ)"*³⁰⁷ O halde Hz İsa (a.s)'ın yaratılması Cenab-ı Allah'ın "kün fe yekün" *"ol" deyince hemen oluverdi. (قَالَ لَهُ كُنْ)*

³⁰⁴ Meryem, 19/22.

³⁰⁵ Meryem, 19/23.

³⁰⁶ Meryem, 19/24.

³⁰⁷ Âl-i 'İmrân, 3/59

فَيَكُونُ³⁰⁸ emrine mazhardır. Böyle bir durum da ancak hakkında hamilelik müddeti olmayanlar içindir. Oysa hamilelik müddeti ancak nutfeden yaratılanlar için söz konusudur.³⁰⁹

2. Fahreddîn er-Râzî Tefsirinde Hz. İsa (a.s)

2.1. Hz. İsa (a.s)'ın Babasız Yaratılması

Cenab-ı Allah'ın kudretinin bir harikası olarak babasız yaratılan Hz. İsa (a.s) gerek doğumu ve gerek ölümüyle birçok farklı tartışmalara ve farklı görüşlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Hâlbuki Kur'an-ı Kerim'de de ifade edildiği gibi, bu yaratılış ilk kez meydana gelmiş bir durum değildir. Hz. Âdem'in yaratılışı, Hz. İsa (a.s)'ın yaratılışından daha ilginç ve daha hayret vericidir.³¹⁰

Fahreddîn er-Râzî Hz. İsa (a.s)'ın babasız yaratılmasını değerlendirirken “babanın nutfesi olmaksızın bir çocuğun meydana gelmesi mümkündür. Bu nasıl olur? diye sorulacak olursa bunun cevabı Müslümanların usullerinde son derece açıktır.” şeklinde bir ifade sarf ettikten sonra bu husustaki delilleri şöyle sıralar:

1) Hayat, anlayış ve konuşma hâsıl olacak bir şekilde cisimlerin bir araya getirilip birleşmeleri “*mümkin*” (imkân dâhilinde olan) bir iştir. Cenab-ı Allah'ın da mümkün olan şeylere kadir olduğu sabittir. O halde Allah Teâlâ, babanın nutfesi olmadan da bir insanı yaratabilir. Cenab-ı Allah'ın babanın nutfesi olmaksızın bir insanı yaratabileceği sabit olup Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından bu işin meydana geldiği haber verilmiştir. Peygamberlerin doğru olduğuna da mucizeler delalet etmektedir. Sadık olan birisi de mümkünin vuku bulduğunu haber verince, bunun kesin olarak meydana geldiğine inanmak gerekir.

2) Âl-i 'İmrân Suresinde; “*Allah nezdinde İsa (a.s)'ın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona «Ol!» deyince hemen oluverdi.*”³¹¹ Hz. Adem (a.s)'ın babasız yaratılması imkansız görülmediğine göre, Hz. İsa (a.s)'ın babasız yaratılması hiç görülmez. Bu, konumuz için çok açık bir delildir.³¹²

³⁰⁸ Âl-i 'İmrân, 3/59

³⁰⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 186.

³¹⁰ Âl-i 'İmrân, 3/59.

³¹¹ Âl-i 'İmrân, 3/59.

³¹² er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 45.

Fahreddîn er-Râzî, konunun daha fazla delille desteklenmesi için felsefecilerden de deliller getirir. Çünkü felsefeciler de bir çocuğun babasız yaratılmasının mümkün olduğunu kabul ederler. Er-Râzî felsefecilerden şu delilleri aktarmıştır:

a) Felsefeciler doğurtma yoluyla olmayan bir çoğalma şekliyle insanın yaratılmasının mümkün olduğu hususunda ittifak halindedirler. Onlar bu hususu şöyle açıklamışlardır: “İnsan bedeninin, bu bedendeki özel mizacın oluşması ile o bedeni idare eden nefs-i natıkayı kabul etmeye kabiliyeti vardır. Bu mizaç ise ancak dört unsurun belli bir süre ve belli oranlarda karışımıyla oluşur. Bu yüzden bu unsurların parçalarının insanın bedeninde uygun oranlarda bir araya gelip birleşmeleri imkânsız değildir. İşte mizaçla ilgili keyfiyet ve özelliklerin bir araya gelmesi esnasında bu unsurların birleşmesi vacip olur. Mizaçla ilgili keyfiyetlerin ve özelliklerin oluşumu sırasında o bedene ruhun girmesi de vacip olur. Böylece insanın çoğalma yoluyla oluşmasının makul ve imkân dâhilinde olduğu görüşü sabit olur. Hal böyle olunca insanın babasız olarak meydana gelmesinin caiz ve mümkün olması daha evladır.”

b) Biz birçok canlının tevellüd yoluyla meydana geldiğini görmekteyiz. Örneğin, farenin özlü çamurdan, yılanların bitkilerden ve akreplerin de güzel kokan bir bitki türünden gelmesi gibi. İşte durum böyle olunca, yani normal olmayan bir çoğalmayla da tevellüd olunca bir çocuğun babasız olarak meydana gelmesinin imkân dâhilinde olması gayet normaldir.

c) Zihindeki tahayyüller ekseriyetle, birçok hadisenin meydana gelmesine sebep olmaktadır. Mesela bazı olumsuzlukları düşünmek öfkenin meydana gelmesine ve bedende sıcaklığın artmasına sebep olur. Eğer uzun ve düz bir tahta yere konulursa insan onun üzerinde yürüyemez mi? (Böyle bir yerde yürümede sıkıntı yoktur.) Ancak bu tahta derin bir çukurun üzerine köprü gibi konulsa insan bunun üzerinde yürüyemez. Hatta her yürümeye çalıştığında düşer. Bu düşmenin sebebi de insanın kendisini “düşeceğim” diye tasavvur etmesinden kaynaklanır. Şüphesiz felsefe kitaplarında bu tür örneklerden çok söz edilmiştir. Bu örnekleri mucize ve kerametlerin olabileceğini açıklamak maksadıyla bir kural olarak kabul etmişlerdir. O zaman Hz. Meryem’in, Hz. İsa (a.s)’ın suretini tahayyül etmesinin Hz. İsa (a.s)’ın onun rahmine yapışmasına kâfi geldiğini söylemenin önündeki engel nedir? Bütün

bu söylenenler mümkün ve ihtimal dâhilinde olunca Hz. İsa (a.s)’ın babasız olarak yaratıldığını söylemek, imkânsız olmayan bir iddia olur. Eğer sen gelmiş-geçmiş bütün tabiat ilimleriyle uğraşanlar, felsefeciler ve tıbbi ilimlerle uğraşanlardan bir çocuğun babasız olarak yaratıldığına dair ikna edici bir hüccet istersen, onlar örf ve âdetin derinlemesine araştırılmasına başvurmaktan başka bir yol bulamazlar. Oysa felsefeciler bu yolla (istikra, araştırma) ulaşılan sonuçların ilim ifade etmediği gibi, zann-ı galip bile olamayacağı konusunda ittifak etmişlerdir. Bunca sözden sonra biz bu işin imkân dâhilinde olduğunu öğrendik. Bir de Cenab-ı Allah, Hz. İsa (a.s)’ın babasız olarak meydana geldiğini kullarına haber verince bunun kesin olarak doğru olduğunu kabul etmek gerekir.³¹³

Fahreddîn er-Râzî’nin burada felsefecilerden delil getirerek konuyu ispatlamaya çalışması pek uygun düşmemiştir. Er-Râzî’nin felsefecilerden aktardığı yukarıdaki maddelerden ikinci maddede fare, yılan ve akrep gibi hayvanların değişik maddelerden tevellüdü ile Hz. İsa (a.s)’ın annesinin rahminde herhangi bir sebebe dayanmaksızın yaratılmasının kıyaslanması uygun değildir. Zira söz konusu hayvanların tevellüdü bir sebebe dayandırılmıştır. Oysa ki Hz. İsa (a.s)’ın anne rahminde yaratılması herhangi bir sebebe mebni değildir. Kaldı ki bu örnek Darwinizm’e kapı aralar bir niteliktedir.

Üçüncü maddenin eleştirisine gelince, şunları söyleyebiliriz: İnsanın kuvve-i hayalîyesini kullanarak, vücudundaki bir takım kuvveleri harekete geçirebileceği savı doğrudur. Ancak, bir çocuğun bir kadının rahminde hayali bir tasavvurla meydana gelmesi imkân haricindedir. Öte yandan Hz. Meryem de neden böyle bir tasavvur içinde olsun ki? Çünkü o bekâr ve kendini Allah’a adanmış abide bir kadındı. Eğer evli olsaydı ve çocuğu olmasaydı bir çocuk tasavvur edebilirdi. Yine onun böyle bir tasavvuru söz konusu olsaydı, bazı ayetlerde ifade edildiği gibi³¹⁴ o, Cebrail (a.s)’den bir çocuk müjdesi aldığı halde neden şaşırması? Bir de Cenab-ı Allah, Hz. İsa (a.s)’ın oluşumunu zaten Hz. Adem (a.s)’ın yaratılmasına benzetmişti.³¹⁵ Bu kadar açık bir delilden sonra felsefecilerin dolambaçlı yollardan getirdikleri muğlâk ifadelere başvurmanın bir anlamı yoktur, kanaatindeyiz.

³¹³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 45-46.

³¹⁴ Âl-i ‘İmrân, 3/47; Meryem, 19/20.

³¹⁵ Âl-i ‘İmrân, 3/59.

Bazı kaynaklarda Hz. İsa (a.s)'ın babasız olmadığı, aksine O'nun da bir babasının olduğu iddiası vardır. Bu iddiaya göre; O'nun babası Hz. Meryem'in amcasının oğlu Yusuf'tur.³¹⁶ Ahd-i Cedit'te ise Yusuf, Hz. Meryem'in nişanlısı olarak geçer.³¹⁷ Bu yüzden günümüzdeki Hıristiyan mezheplerinin çoğu Yusuf'un Hz. İsa (a.s)'ın biyolojik babası olduğunu kabul etmezler. Katolik mezhebine göre; Hz. Meryem ile Yusuf arasındaki evlilik formalite gereğidir. Her ikisi bir evde kardeş gibi bir arada kalmışlardır. Hz. İsa (a.s)'a isnat edilen kız ve erkek kardeşler ise manevi kardeşlerdir. Ancak Protestan mezhebi, Hz. Meryem ve Yusuf arasında bir evliliğin olduğunu kabul ettiğinden Hz. İsa (a.s)'ın babasının da Yusuf olduğunu kabul etmiştir.³¹⁸ Hz. İsa (a.s)'ın ailesinin bir veya birkaç evlilikten meydana gelmiş oldukça kalabalık bir aile olduğu, İsa (a.s)'ın erkek ve kız kardeşlerinin olduğu, İsa (a.s)'ın tahminen kardeşlerin en büyüğü olduğu ve diğer kardeşlerinin ise meçhul kaldığı da söylenmiştir.³¹⁹

2.2. Hz. İsa (a.s)'ın Doğumu

Kur'an-ı Kerim'e göre Hz. Meryem'in çektiği doğum sancısı onu bir hurma ağacına yöneltti. Hz. Meryem (utancından olsa gerek) bu durumdan duyduğu rahatsızlığı ölümünü temenni etmekle dile getirdi. Bunun üzerine ağacın altından Hz. Meryem'e, Rabbinin alt tarafında bir dere akıttığı haber verildi ve hurma ağacını silkelemekle taze hurmaların döküleceği bilgisi verildi.³²⁰

Fahreddin er-Râzî eserinde, Hz. Meryem'in, Hz. İsa'nın doğumu yaklaşırken ve doğumu esnasında yaşadıkları ile ilgili iki rivayete yer vermiştir. Bunlardan birincisine göre, Hz. Meryem'in doğum vakti yaklaştığında, çocuğunun kavmi tarafından öldürülmemesi için Allah, Hz. Meryem'e bulunduğu yeri terk edip oradan uzaklaşmasını vahyetti. Bunun üzerine amcası oğlu Yusuf onu bir eşeğe bindirerek Mısır'a götürdü. Oraya vardıklarında Meryem'in doğum sancıları başladı. Bu sancılar Hz. Meryem'i bir hurma kütüğünün dibine iltica etmeye zorladı. Kütüğün yanında çocuğunu doğurdu ve onu bağrına bastı.³²¹ Bu arada müfessirimiz, Hz. Meryem'in mucizevî bir şekilde hamile kaldığı Hz. İsa (a.s)'ı doğurması esnasında

³¹⁶ Ernest Renan, *İsa'nın Hayatı*, çev. Ziya İhsan), 1. baskı, Ankara, MEB Basımevi, 1945, s. 4.

³¹⁷ Matta, 1/18-25; Luka, 2/5.

³¹⁸ Sarıkçıoğlu, s. 297 -298.

³¹⁹ Renan, s.5.

³²⁰ Meryem, 19/23-25.

³²¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 185. Bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt 18, s. 170.

sığındığı hurma kütüğünün de harikulade bir hale mazhar olduğunu kış mevsimi olmasına rağmen Hz. Meryem'in iltica ettiği kuru hurma ağacının yeşerdiğini söyler. Ona göre hurma ağacının kütüğünün dallanıp meyve vermesi, hele bir de bu olayın kış mevsiminde olması olağanüstü bir vakiadır. Er-Râzî, ez-Zemahşeri'nin (ö. 538/1143) kuru hurma ağacı hakkındaki tavsiflerini aktardıktan sonra, ez-Zemahşeri'den konuyla ilgili şunları nakleder: Cenab-ı Allah, Hz. Meryem'e yaş hurmadan yedirmek için onu hurma ağacına sevk etti. Çünkü doğum yapan kadın için hurma, oldukça faydalı bir gıdadır. Bununla beraber, hurma ağacı soğuğa dayanmayan bir ağaçtır. Bu ağacın meyve vermesi için de aşılı olması şarttır. Soğuğa dayanmayan bir ağacın aşılı olma şartına rağmen, dallarının kesik olması meyve vermesini imkansız hale getirir. İşte kış mevsiminin şiddetli soğuşunda bir kütük vaziyetindeki kupkuru ağacın yeşerip hurma vermesiyle sanki Allah şöyle demek istemiştir: “ Aşısız hurma ağacı meyve vermez. Ancak bir baba olmaksızın bir çocuğun meydana gelmesinin imkanına işaret etsin diye, aşısız hurma ağacından yaş hurmayı yarattım.”³²²

Müfessirimizin Hz. Meryem'in Hz. İsa (a.s.)'ı doğurmasıyla ilgili İbn 'Abbâs (ö. 68/687-688) (r.a.)'dan naklettiği bir rivayet de şöyledir: Hz. Meryem doğum yapınca Yusuf (marangoz) onu bir mağaraya götürdü ve nifas süresinin bitimine kadar kırk gün orada bekletti. Sonra Hz. Meryem oğlunu yüklenerek kavmine götürdü. Yolda Hz. İsa (a.s) annesine: “Anneciğim sana müjdeler olsun! Ben Allah'ın kulu ve Mesih'iyim.” diye hitapta bulundu. Ancak müfessirimize göre Kur'an'da bu rivayetlerden herhangi birini destekleyen bir beyan yoktur.³²³

Hz. Meryem'in çocuğunu doğurma anıyla ilgili Kur'an-ı Kerim'de şu ifadeler yer almaktadır: “Aşağısından (مِنْ تَحْتِهَا) ona şöyle seslendi: Tasalanma! Rabbin senin alt yanında bir su arka vücuda getirmiştir.”³²⁴ Fahreddîn er-Râzî, bu ayette geçen “aşağısından” (مِنْ تَحْتِهَا) ifadesindeki “مِنْ” kelimesinin farklı iki okunuş şeklinin olduğuna dikkati çeker: Meşhur kıraate göre kelime, fethalı olarak “مَنْ” şeklinde okunur. Hamza, Nafî, Kisai ve Hafs'ın kıraatine göre de, “مِنْ” şeklinde

³²² er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 186. Bkz. ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, Cilt 3, s. 11.

³²³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 190; el-Bağavî, eserinde bu rivayetin kaynağı olarak el-Kelbi'yi zikretmiştir. el-Bağavî, *Meâ'limü't-Tenzil*, Cilt 3, s. 230-231.

³²⁴ Meryem, 19/24.

okunur. O zaman bu iki farklı okunuş doğrultusunda ayete bakıldığında nida eden kimdir? Bu konuda müfessirimiz eserinde üç farklı görüşe yer vermiştir:

Hasan el-Basri (ö. 110/728) ve Said b. Cübeyr (ö. 95/714)'e göre Hz. Meryem'e seslenen kişi Hz. İsa (a.s) iken,³²⁵ bir görüşe göre de Hz. Cebrail'dir.³²⁶ Üçüncü görüş olan İbn Uyeyne ve Asım (ö. 127/745)'ın rivayetine göre ise; Eğer ayette geçen "مِنْ" esreli olarak okunursa seslenen şahıs, Cebrail (a.s)' dır. Yok eğer fethalı olarak okunursa (مَنْ) seslenen şahıs Hz. İsa (a.s)'dır.³²⁷

Er-Râzî, bu görüşlerden ilkinin kabul etmiş ve bunu bazı delillerle savunmuştur. Ona göre; "اşağısından (مِنْ تَحْتِهَا) ona şöyle seslendi"³²⁸ ifadesi ancak Hz. Meryem'in altında birinin olduğu önceden biliniyorsa kullanılacak bir ifadedir. Onun altında kimin olduğu da önceden bilinmesinden; doğum yapılan yerin pis olması hasebiyle melek için uygun bir ortam olmamasından ve fiil olan "ona şöyle seslendi" (فَنَادِيهَا) kelimesinin önceden zikredilmiş bir failinin olması gerektiği ve bu failinin de ayetin sibakına göre Hz. İsa (a.s) olması ihtimalinin daha yüksek olmasından dolayı, Hz. Meryem'e seslenen kişi Hz. İsa (a.s)'dır.

Fahreddîn er-Râzî, Hz. Meryem'e altından seslenenin kim olduğu hususunda Hasan b. Ali'den şunları aktarmıştır: Eğer Hz. İsa (a.s) Hz. Meryem ile konuşmamış olsaydı, Hz. Meryem çocuğun konuştuğunu bilmeyecek ve kendisine iftira atanlara çocuğu işaret edip göstermeyecekti. Müfessirimiz, bu iki görüşün gerekçelerini de şu şekilde kaydetmiştir: Hz. Meryem'e nida edenin Hz. İsa olduğunu iddia edenlere göre, Cenab-ı Allah Hz. Meryem'i rahatlatmak ve korkularını izale etmek için Hz. İsa'yı konuşturmuştur. Hz. Meryem'e nida edenin Cebrail (a.s) olduğunu iddia edenlere göre ise, Cenab-ı Allah, ta baştan beri Cebrail (a.s)'i Hz. Meryem'e

³²⁵ Ebu'l-Hâcc Mücâhid b. Cebr el-Mahzumî, *Tefsiru Mücâhid*, thk. Muhammed 'Abdusselâm Ebu'n-Neyl, Mısır, Daru'l-Fikri'l-İslami el-Hadise, 1410/1989, s. 455.

³²⁶ Bkz. Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdi el-Belhî, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, thk. 'Abdullah Mahmud Şehate, 1. baskı, Beyrut, Dâru İhyai Tûrasi'l-'Arabî, 1423, Cilt 2, s. 624; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe, *Tefsiru Yahyâ b. Sellâm*, thk. Hind Şelebî, 1. baskı, Beyrut, Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1425/2004, I, 220.

³²⁷ Bkz. Ebubekr 'Abdurrezzâk İbn Hemmâm, *Tefsiru 'Abdurrezzâk*, thk. Mahmud Muhammed 'Abduh, 1. baskı, Beyrut, Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1419, Cilt 2 s. 356; el-Bağavî, *Meâ'limü't-Tenzil*, Cilt 3, s. 229.

³²⁸ Meryem, 19/24.

gönderdiği gibi, doğum esnasında da Hz. Meryem'e Rabbi'nin kendisine yaptığı güzellikleri hatırlatmak için Cebrail (a.s)'ı göndermiştir.³²⁹

Er-Râzî'nin aktardığı Vehb b Münebbih'in rivayetine göre, Hz. Meryem'in çektiği doğum sıkıntısı ve insanlardan duyacağı dedikodular, Cebrail (a.s)'ın kendisine İsa (a.s)'ı müjdelediğini³³⁰ unutturmuştu; ancak Hz. İsa (a.s) annesiyle konuşunca Cebrail (a.s)'ın müjdesinin doğruluğu bizzat tahakkuk etti. O da İsa (a.s)'ı yüklenerek doğruca kavmine gitti. Ancak yine müfessirimize göre Hz. Meryem'e seslenenin Hz. İsa mı yoksa Hz. Cebrail mi olduğunu doğrulayan herhangi bir beyan Kur'an'da yoktur.³³¹

Kur'an-ı Kerim, Hz. Meryem'in çocuğunu kucağına alıp kavminin huzuruna çıkmasını ve kavminin Hz. Meryem'e gösterdiği tepkiyi şöyle anlatır:

*“(Meryem) Artık ye, iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin, “Şüphesiz ben Rahmân'a susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım” de.”*³³² *(O) Kucağında çocuğu ile halkının yanına geldi. Onlar şöyle dediler: “Ey Meryem! Çok çirkin bir şey yaptın!”*³³³ *“Ey Harun'un kardeşi! Baban kötü bir insan değildi. Annen de iffetsiz bir kadın değildi.”*³³⁴

Fahreddîn er-Râzî, Hz. Meryem'e kavmi tarafından yöneltilen suçlamalar ve gösterilen tepkilerle ilgili şunları söylemiştir: Yahudiler, Allah'ın babasız olarak çocuk yaratabilme kudretini inkâr ettiler. Bu yüzden Hz. Meryem'i zina ile suçladılar. Hâlbuki Allah'ın kudretini inkâr eden kâfir olur. Çünkü Yahudiler Allah'ın sebepler olmadan da çocuk yaratabileceğini göz ardı ederek, sanki şöyle demişlerdir: “Her doğan çocuğun mutlaka bir babası vardır. Hiçbir çocuk yoktan var edilmemiştir.” Bu söz, âlemin ve zamanın bir başlangıcının olmadığı vehmine sebep olur ve dilediğini yapabilen bir yaratıcının varlığından şüphe etmeye götürür. O halde Yahudiler ilk olarak Allah'ın bir çocuğu babasız bir şekilde yaratma kudretine malik olduğunu inkar etmişler; sonra da Hz. Meryem'e zina iftirasında bulunmuşlardır. Bu yüzden *“Bu, bir de inkârlarından ve Meryem'e büyük bir iftirada*

³²⁹ er-Râzî *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 189.

³³⁰ Meryem, 19/19.

³³¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 190.

³³² Meryem, 19/26.

³³³ Meryem, 19/27.

³³⁴ Meryem, 19/28.

bulunmalarından ötürüdür."³³⁵ ayetinde geçen "*bir de inkârlarından...*" sözüyle Yahudilerin Allah'ın kudretini inkâr etmelerine; "*Meryem'e büyük bir iftirada bulunmalarından...*" sözüyle de Hz. Meryem'e zina isnadında bulunmalarına değinilmiştir.³³⁶

"*Şüphesiz ben Rahmân'a susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım, de.*"³³⁷ ayetine göre Hz. Meryem kendisine iftira atanlara karşı susmayı tercih etmiştir. Er-Râzî, Hz. Meryem'in susmayı tercih etmesinin şu iki sebepten kaynaklanmış olabileceğini söyler.

1) Hz. Meryem'e yöneltilecek suçlamalarda Hz. İsa (a.s)'ın konuşması, annesinin konuşmasından daha etkilidir. Bunda bir işi daha üstün olana vermenin daha uygun olacağına dair emare vardır.

2) Sefihlerle (beyinsizler, cahiller) mücadele etmenin kerih görülmesi sebebiyle sefih olanlara karşı susmak gerekir. İnsanların en alçağı, sefahati en çok olanlardır.³³⁸

2.3. Hz. İsa (a.s)'ın Beşikteyken Konuşması

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Meryem'in maruz kaldığı suçlamalar karşısında kucağında bulunan bebeğe işaret etmesi ve bebeğin (Hz. İsa (a.s)'ın) konuşması şöyle anlatılır:

"*Bunun üzerine (Meryem, çocukla konuşun diye) ona işaret etti. 'Beşikteki bir bebekle nasıl konuşuruz?' dediler. Bebek şöyle konuştu: Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Bana kitabı (İncil'i) verdi ve beni bir peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti. Beni anneme saygılı kıldı; beni bedbaht bir zorba yapmadı Doğduğum gün, öleceğim gün ve diri olarak kabirden kaldırılacağım gün esenlik banadır.*"³³⁹

Hz. Meryem kendisine yöneltilen iftiralara karşı konuşsa bile kimseyi inandıramayacaktı. Bu yüzden o, herkesi şaşkırtacak bir hareketle bebeğe işaret

³³⁵ Nisa 4/156.

³³⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 11, s.. 82.

³³⁷ Meryem, 19/26.

³³⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 189-190. Aynı rivayet için bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt 18, s. 189; el-Maverdî, *Tefsiru'l-Maverdî*, Cilt 3, s. 370; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Cilt 3, s. 15.

³³⁹ Meryem, 19/29-33.

ediyor, adeta benimle değil kucağımdaki bebekle konuşun diyordu. Müfessirimizin Vehb'den naklettiği rivayete göre o sıralar Hz. İsa (a.s) kırk günlüktü.³⁴⁰ Mukatil'e göre de bu olay Hz. İsa'nın doğduğu gün olmuştur.³⁴¹ Müfessirimiz, Kur'an'ın bildirdiği Hz. Meryem'in kucağındaki bebeğe işaret etmesi anıyla ilgili es-Süddi'den şunları nakletmiştir: "Hz. Meryem Hz. İsa (a.s)'a işaret edince karşındakiler haddinden fazla öfkeleniler ve "bunun bizimle alay etmesi, yaptığı zinadan daha kötüdür." diye homurdandılar.³⁴² Er-Râzî'nin Vehb b. Münebbih'den naklettiği anlaşılana³⁴³ bir rivayete göre Hz. Meryem'in Yahudilerle yüzleştiği ve iftiralara maruz kaldığı esnada Hz. Zekeriyya (a.s), Hz. İsa (a.s)'a: gelerek, "Eğer konuşman emredildiyse, konuş ve delilini ortaya koy!" demiştir. Diğer bir rivayete göre ise, bu esnada Hz İsa (a.s) süt emiyordu. Birden süt emmeyi bıraktı; sol tarafına yaslanarak annesini itham edenlere döndü ve parmağı ile işaret ederek onlara şöyle dedi: "Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Bana kitabı (İncil'i) verdi ve beni bir peygamber yaptı." Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti. Beni anneme saygılı kıldı; beni bedbaht bir zorba yapmadı. Doğduğum gün, öleceğim gün ve diri olarak kabirden kaldırılacağım gün esenlik banadır."³⁴⁴ İsa (a.s) bu konuşmadan sonra, çocukların normal konuşma yaşına geldiği zamana kadar bir daha konuşmadı.³⁴⁵ Es-Sa'lebi'nin Amr b. Meymun'dan naklettiği rivayete göre, Hz. Meryem kavminin karşısına İsa (a.s) ile çıkınca, onlar Meryem'i taşlamaya başladılar. Hz. İsa (a.s) konuşmaya başlayınca taşlamayı bıraktılar.³⁴⁶

Müfessirimiz, Hıristiyanların Hz. İsa (a.s)'ın henüz beşikteyken konuştuğunu kabul etmediklerini³⁴⁷ ve bu fikirlerini de kendilerince bir takım hüccetlerle ispatlamaya çalıştıklarını söylemektedir. Onlara göre Hz. İsa (a.s)'ın beşikteyken konuşması çok garip ve şaşılacak bir olaydır. Böyle bir olay gerçekten olmuş olsaydı; sözleriyle kesinlik, yakın ifade edecek büyük bir topluluğun huzurunda meydana

³⁴⁰ es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân* Cilt 6, s. 213; el- Bağavî, *Mealimü't-Tenzil*, III, 232.

³⁴¹ es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân* Cilt 6, s. 213.

³⁴² er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 191.

³⁴³ es-Sa'lebi ve el-Bağavî bu rivayeti Vehb b. Münebbih'ten aktarmışlardır. es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân* Cilt 6, s. 213; el-Bağavî, *Meâ'limü't-Tenzil*, Cilt 3, s. 232.

³⁴⁴ Meryem, 19/29-33.

³⁴⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 191. Bu rivayet için es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân* Cilt 6, s. 213; el- Bağavî, *Mealimü't-Tenzil*, III, 232; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Cilt 3, s. 15.

³⁴⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 191; bkz. es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân* Cilt 6, s. 213.

³⁴⁷ er-Râzî, tefsirinin başka bir yerinde hem Yahudi hem de Hıristiyanların Hz. İsa'nın beşikteyken konuştuğunu kabul etmediklerini yazmıştır. Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 199.

gelmiş olması lazımdı. Çünkü bu gibi mucizelerin bir-iki kişiye tahsis edilmesi caiz değildir. Gerçekten hayret verici bir olay, büyük bir topluluğun huzurunda meydana geldiği zaman, bu olayın nakledilmesine yönelik yollar artar. O zaman da bu olay tevatür derecesine ulaşmış olur. Tevatür seviyesine çıkmış bir haberin gizlenmesi mümkün değildir. Eğer böyle bir olay olmuş olsaydı; bunun gizlenmesi imkânsız olurdu. Çünkü Hıristiyanların Hz. İsa (a.s.)'ı ilahlaştıracak derecede ona muhabbetleri vardı. Bu durumun Hıristiyanlar arasında Hz. İsa (a.s.)'ın üstünlükleri, menkıbeleri şeklinde –hatta biri bin göstererek- anlatılması gerekirken böyle bir olayın gizlenmesi mümkün değildir. Şunu da bilmek gerekir ki, böyle bir olayı en iyi bilmesi gerekenler Hıristiyanlardır. Bütün Hıristiyanlar böyle bir olayın olmadığı hususunda mutabakat halinde olduklarına göre, biz de böyle bir olayın kesin olarak yaşanmadığına inanmış oluruz.³⁴⁸ Bir de Hz. İsa (a.s) peygamberlik iddiasında bulunduğu Yahudiler ona düşmanlıkta bulunmuşlardı. Eğer Hz. İsa (a.s) henüz beşikteyken konuşmuş olsaydı ve peygamberlik iddia etmiş olsaydı, Yahudilerin ona karşı olan adavetleri daha fazla olur ve onu öldürmeye kalkışırlardı. Hâlbuki böyle bir şey olmamıştır. O halde Hz. İsa (a.s) daha beşikteyken konuşmamıştır.³⁴⁹

Fahreddîn er-Râzî, tefsirinde Hıristiyanların bu itirazına, kelimcilerin (bu kelimcilerin kim olduğunu belirtmeksizin) verdiği cevabı aktararak karşılık vermiştir. er-Râzî'nin kelimcilerden aktardığı bu cevap şöyledir: Hz. İsa (a.s)'ın beşikteyken konuşması, Hz. Meryem'in suçlandığı zinadan beri olduğunu göstermeye yöneliktir. Eğer Hz. İsa (a.s)'ın annesini temize çıkarmaya yönelik o konuşması olmasaydı, Hz. Meryem'e mutlaka zina cezası uygulanırdı. Onlar bu cezayı uygulamadıklarına göre Hz. İsa (a.s) konuşmuştur denilebilir. Bu sırada orada az sayıda bir insan topluluğu vardı. Yani bu olayı işitenlerin sayısı çok azdı. Böylesi az bir topluluğun içinde de bir gerçeği gizleme hususunda ittifak halinde olmak zor bir durum değildir. Muhtemelen burada şöyle bir şey olmuştur: Olayı görenler gördüklerini dillendirmişler; ancak Yahudiler onları yalancı ve müfteri göstermek suretiyle seslerini kısmışlardır. İşte bu yüzden bu olay Cenab-ı Allah'ın Hz. Muhammed (s.a.v)'e bildirmesine kadar gizli kapaklı kalmıştır. Bir de işin şu yönü var ki bu olayı bütün Hıristiyanlar reddetmiyorlar. Cafer b. Ebi Talib'den rivayet edildiğine göre, Necaşi'ye (Habeşistan'ın Hıristiyan Kralı) Kur'an'dan (bu

³⁴⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s., 49.

³⁴⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 199.

konuşmanın zikredildiği) Meryem Suresi okunduğu zaman, Necaşi: “İsa (a.s)’ın olayıyla bu kelamda anlatılanlar arasında zerre kadar fark yoktur.” demiştir. Hıristiyanların, “Eğer Hz. İsa (a.s) henüz beşikteyken konuşmuş olsaydı ve peygamberlik iddia etmiş olsaydı, Yahudilerin ona karşı olan adavetleri daha fazla olur ve onu öldürmeye kalkışırlardı. Hâlbuki böyle bir şey olmamıştır.” iddialarına karşı da Fahreddîn er-Râzî, kaynak vermeden “Müslümanlar şöyle delil getirmişlerdir” diyerek, “belki de orada Yahudiler yoktu ve onun konuştuğunu duymamışlardı.” şeklinde cevap vermiştir.³⁵⁰

Müfessirimizin Hz. İsa’nın beşikteyken konuştuğunu reddeden Hıristiyanlara verdiği cevaplarda bazı çelişkiler göze çarpmaktadır. Müfessirimizin “Hz. İsa (a.s)’ın beşikteyken konuşması, Hz. Meryem’in suçlandığı zinadan beri olduğunu göstermeye yöneliktir. Eğer Hz. İsa (a.s)’ın annesini temize çıkarmaya yönelik o konuşması olmasaydı, Hz. Meryem’e mutlaka zina cezası uygulanırdı. Onlar bu cezayı uygulamadıklarına göre Hz. İsa (a.s) konuşmuştur denilebilir.” şeklindeki cevabıyla Hıristiyanların “Eğer Hz. İsa (a.s) henüz beşikteyken konuşmuş olsaydı ve peygamberlik iddia etmiş olsaydı, Yahudilerin ona karşı olan adavetleri daha fazla olur ve onu öldürmeye kalkışırlardı. Hâlbuki böyle bir şey olmamıştır.” iddialarına karşı “belki de orada Yahudiler yoktu ve onun konuştuğunu duymamışlardı.” şeklinde verdiği cevabı arasında çelişki vardır. Çünkü zina cezası Yahudi şeriatında mevcut olan bir uygulamadır.³⁵¹ Eğer Hz. İsa (a.s)’ın konuşmasının, annesinin zinadan beri olduğunu ortaya koyup onu cezadan kurtarmaya yönelik olduğu kabul edilse; fakat orada bulunanların Yahudi olmadıkları söylene, o zaman Hz. Meryem’e hangi şeriata göre zina cezası uygulanacaktı? Kanaatimizce belki de orada Yahudiler yoktu ve Hz. İsa (a.s)’ın konuştuğunu duymamışlardı demek yerine, Orada az sayıda Yahudi vardı ve bu Yahudiler de o zamanın halis dindarlarıydı. Hz. İsa (a.s)’ın konuştuğunu duyduklarında, Hz. Meryem’le ilgili akıllarından geçen şüpheler zail olmuş, bu yüzden Hz. Meryem’e zina cezası uygulamamışlardır. Bu Yahudilerin sayısı da az olduğundan bu hadiseyi dillendirme hususunda çok başarılı olamamışlardır diyebiliriz.

³⁵⁰ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 50; bkz. *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 21, s. 199.

³⁵¹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 50; *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 21, s. 199.

2.4. Hz. İsa (a.s)'ın İsim ve Vasıfları

Yeni Ahit'e göre Meryem'in doğan çocuğuna İsa ismini vermesi, Meryem'in nişanlısı Yusuf'a melek tarafından bildirilmesi yoluyla olmuştur.³⁵² Kur'an-ı Kerim ise Hz. İsa (a.s)'ın isminin, o daha doğmadan kendisine verildiğini haber vermektedir.³⁵³

Batı dillerinde İsa'nın karşılığı olarak *Jesus* ismi kullanılır. Bu kelime de İbranice, “*Yehôşua*”nın³⁵⁴ kısaltılmış şeklidir. Kelime Grekçeye, *Iesous*, oradan da Latinceye *Iesus* şekliyle geçmiştir. Arapça konuşan Hıristiyanlar ise kelimenin, Süryanicedeki biçimi olan *Yesu*'yu kullanırlar.³⁵⁵

Bazı müfessirlere göre *İsa* kelimesi Arapça bir kelime değildir. Süryanicedeki *Eyşu* kelimesinin Arapçalaşmış biçimidir.³⁵⁶ Kelimenin, “*kırmızılığı fazla olan beyaz*” anlamındaki Arapça “*عیس*” kökünden veya *yönetmek, idare etmek* anlamına gelen “*عوس*” kökünden geldiği de söylenmiştir.³⁵⁷

Hıristiyanlar Hz. İsa için bazı sıfat ve ünvanları kullanmaktadırlar. Onların İsa (a.s) için kullandıkları bazı sıfat ve ünvanlar şunlardır: *Tanrı Oğlu, İnsan Oğlu, Rab, Christus (Mesih), Tanrı Kelamı, Rabbin Kulu, Kurtarıcı, İyi Çoban, Yol, Gerçek ve Hayat*'tır.³⁵⁸

Kur'an-ı Kerim de aşağıdaki ayetlerde Hz. İsa (a.s)'nın sahip olduğu bazı vasıflardan söz etmektedir. Hıristiyanlar tarafından Hz. İsa için kullanılan *Christus (Mesih), Tanrı Kelamı, Rabbin Kulu* sıfat ve ünvanları Kur'an-ı Kerim'in Hz. İsa için kullandığı bazı vasıflarla aynı olduğu halde, yine Hıristiyanlarca Hz. İsa için kullanılan *Tanrı Oğlu, Rab* gibi sıfat ve ünvanlar ise Kur'an'ın anlayışı ile bağdaşmayan kelimelerdir. Kur'an-ı Kerim'in Hz. İsa'nın sahip olduğu vasıfları içeren ayetleri (Âl-i 'İmrân, 3/45; Nisa, 4/171; Meryem, 19/29-31)doğrultusunda Hz. İsa'nın vasıflarını şöyle sıralayabiliriz:

³⁵²Matta, 1/20–21.

³⁵³Âl-i 'İmrân, 3/45.

³⁵⁴Yahve kurtuluştur, Yahve kurtarır, anlamına gelmektedir.

³⁵⁵Harman, *Müslüman-Hıristiyan Diyalog Sempozyumu II*, s. 3.

³⁵⁶ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Cilt 1, s. 161; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, Cilt 2, s. 17.

³⁵⁷El-Alûsi, *Ruhu'l-Maânî*, Cilt 2, s. 155. Muhammed b. 'Ali b. Muhammed b. 'Abdullah eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, 1. baskı, Beyrut, Daru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414, Cilt 1, s. 391.

³⁵⁸Michel, s. 60 -63.

1) Allah'tan Bir Kelime Olması

Müfessirimize göre, Hz. İsa (a.s)'ın babası olmadığı için, Allah'ın kelimesi olan “ol” emri Hz. İsa (a.s)'ın oluşumu ve yaratılması aşamasında çok mükemmel ve çok zahir olmuştur. Bu yüzden “*Ey Kitab ehli! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında ancak hakkı söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi (وَكَالِمُتُّهُ أَلْفِيهَا إِلَى مَرِيَمَ) ve kendisinden bir ruhtur...* ”³⁵⁹ ayetinde geçen “Kelime”yi Hz. İsa (a.s)'ın oluşumunun başlangıcı olan Cenab-ı Allah'ın Kelimesi (ol! emri) olarak kabul etmek mükemmel olur.³⁶⁰

Fahreddin er-Râzî, “*Melekler demişlerdi ki: Ey Meryem! Allah sana kendisinden bir Kelime'yi (بِكَلِمَةٍ مِنْهُ) müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa'dır. Mesih'tir; dünyada da, ahirette de itibarlı (وَجِيهًا) ve Allah'ın kendisine yakın kıldıklarındandır (وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ).*”³⁶¹ ayetinin tefsirinde de, ayette geçen “kendisinden bir Kelime” ifadesiyle ilgili şunları söylemiştir: “بِكَلِمَةٍ مِنْهُ” ifadesinde geçen geçen “مِنْ” harf-i cerri, teb'iz (kısmilik ifade etmek) için değildir. Eğer bu harf-i cer teb'iz için kullanılmış olsaydı, Allah'ın kısımlardan ve parçalardan oluştuğu sonucu ortaya çıkardı. O zaman Allah'ın toplanabilen ve ayrılabilen bir varlık olması gerekirdi. Halbuki böyle olan her varlık ancak sonradan meydana gelmiştir. Cenab-ı Allah da böyle bir varlık olmaktan münezzehtir. O zaman buradaki “مِنْ” harf-i cerri bir gayenin başlangıcı maksadıyla kullanılmıştır. Yani Hz. İsa (a.s)'ın babası olmadığı için, Allah'ın kelimesi olan “kün: ol” emri Hz. İsa (a.s)'ın oluşumu ve yaratılması aşamasında çok mükemmel ve çok zahir olmuştur. Bu yüzden Cenab-ı Allah'ın kelimesi, Hz. İsa (a.s)'ın oluşumunun başlangıcı olarak kabul etmek mükemmel olur. O halde, buradaki mana Hıristiyanların ve Hulûliyyenin vehmettikleri gibi değildir.³⁶²

Hz. Muhammed (s.a.v) ile Necran Hıristiyanları arasında yapılan bir münazarada geçen aşağıdaki kısım, Hz.İsa (a.s)'ın Hıristiyanlar tarafından “Allah'ın kelimesi ve ruhu” olarak kabul edildiğine yönelik bir bilgidir.

³⁵⁹ Nisa, 4/171.

³⁶⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 46.

³⁶¹ Âl-i 'İmrân, 3/45.

³⁶² er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 46.

Necran Hıristiyanlarından müteşekkil heyetin önderlerinden biri Hz. Muhammed (s.a.v)'e:

—*Ya Muhammed! Sen Hz. İsa (a.s)'ın Allah'ın kelimesi ve ruhu olduğunu söylemedin mi? Hz. Muhammed (s.a.v) de: Evet deyince, Onlar: O halde bu bize yeter. dediler. Bunun üzerine Cenab-ı Allah :“Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Halbuki Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak akl-ı selim sahipleri düşünüp anlar.”*³⁶³ ayetini indirdi.

Fahreddin er-Râzî'nin *Münazara fi'r-Redd âle'n-Nasârâ* adlı eserinde Hıristiyan bir din adamı ile kendisi arasında geçen bir münazarada, Hıristiyan din adamı Hz. İsa (a.s)'ı yüceltmek maksadıyla; Hz. İsa(a.s)'ın Allah'ın kelimesi ve ruhu olduğuna yönelik sözlerine, müellifimiz şöyle cevap vermiştir: “Hz. İsa (a.s)'ın Allah'ın ruhu ve kelimesi olduğunu söylemek aklen zahiri terk etmektir. Çünkü cesedin ruh ve kelime olması imkansızdır. Hz. İsa (a.s)'ın bir cesedinin olduğu hususunda herhangi bir şüphe yoktur. Allah'ın ruhtan mürekkep olup İsa olması imkansızdır. Kendisinden bir kısım parçaların gidip başka parçalar haline gelmesi ve böylece rabbın gidip rab olunanın kalması da imkansızdır. O zaman bu söz zahire hamledilemez. Zahir terk edilince de, sözün te'vili gerekir. Hz. İsa (a.s)'ın “ruh” olmasının te'vili, “بَيْتُ اللَّهِ” (Allah'ın evi), “نَاقَةُ اللَّهِ” (Allah'ın devesi) şeklindeki ifadeye benzer olarak Hz. İsa (a.s)'a değer kazandırmaya, şereflendirmeye yöneliktir. O zaman onun “Allah'ın Ruhü” olması, “Allah'ın Şereflendirdiği Ruh” anlamındadır. Yani “Allah'ın Dostunun” “Allah'ın Safvetinin” ruhu olmasıdır; Hz. İsa (a.s) kitabın, Tevrat ve İncil'in bilgisine vakıf olmasıdır. Bu yüzden “Allah'ın Kelimesi” olmuştur. Bütün peygamberler Hz. İsa (a.s)'ın şamil olduğu bu manaya (Allah'ın Ruhü ve Kelimesi olması) veya bu mananın bir kısmına ya da Hz. İsa (a.s)'dan daha fazlasına şamil olduklarından bu hususta Hz. İsa (a.s) ile aynıdırlar.”³⁶⁴

³⁶³ Âl-i İmrân, 3/7.

³⁶⁴ er-Râzî, *Münâzâra*, s. 66-67.

2) Allah'tan Bir Ruh Olması

Müfessirimiz Hz. İsa (a.s)'ın Allah'ın ruhu kabul edilmesiyle ilgili olarak da yukarıda geçen Nisa, 4/171'deki *O'ndan (Allah'tan) bir ruhtur (وَرُوحٌ مِنْهُ)* ifadesi hakkında şunları söylemiştir:

a) İnsanların, bir şeyin gayet temiz ve pak olduğunu ifade etmek için, “o ruhtur” demeleri adet haline gelmiştir. Hz. İsa (a.s) herhangi bir babanın nutfesi olmaksızın Cebrail (a.s)'ın üflemesiyle meydana gelince, onun “ruh” olarak tavsif edilmesinde bir beis yoktur. Ayette geçen “مِنْهُ” (*O'ndan*) kelimesinden maksat Hz. İsa (a.s)'a kıymet vermek ve üstünlük kazandırmaktır. “Bu, Allah'tan gelen bir nimettir.” denildiğinde nasıl o nimetin tam ve üstün bir nimet olduğu kastediliyorsa burada da durum böyledir.

b) Hz. İsa (a.s) kendisine dinde tabi olanların hayat bulmalarına sebeptir. Böyle olan birinin de “ruh” olarak nitelenmesinde bir zarar yoktur. Nitekim Allah, Kur'an'ı nitelerken: “*Ve işte sana da, böylece emrimizden bir ruh vahyettirdik...*”³⁶⁵ buyurmuştur.

c) *O'ndan (Allah'tan) bir ruhtur (وَرُوحٌ مِنْهُ)*. Yani O'ndan (Allah'tan) gelen bir rahmettir. Hz. İsa (a.s) insanları din ve dünyalarında yöneltme hususunda Allah'tan gelen bir rahmet olunca ona “Allah'tan gelen bir ruh” demede bir sakınca yoktur.

d) Arapçada “ruh” kelimesi ile “nefh” yani “üfleme” kelimeleri aynı manadadır. “ruh” ve “rih: rüzgar” kelimeleri de yakın anlamlı kelimelerdir. Buna göre “ruh” Cebrail (a.s)'ın üflemesinden ibarettir. “مِنْهُ” (*O'ndan*) kelimesiyle de Cebrail (a.s)'ın yaptığı bu üflemenin Allah'ın emir ve izniyle olduğunu ifade eder. Bu da sanki Allah'tan olmuş gibidir.

e) Ayette “وَرُوحٌ” (*bir ruh*) kelimesi nekire olarak gelmiştir. Bu da ta'zimi gösterir. O zaman şöyle bir anlam ortaya çıkar: “O, şerefli, kudsi ve yüce ruhlardan bir ruhtur.” “مِنْهُ” (*O'ndan*) sözü de ona şeref ve yüceltme kazandırmak maksadıyla kullanılmıştır. Yani Cenab-ı Allah “ruh”u kendine izafe etmiştir.³⁶⁶ Mahiyet

³⁶⁵ Şura, 42/52.

³⁶⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 11, s. 96.

itibariyle farklı farklı ruhlar vardır: Bazıları temiz ve nuranidir; bazıları pis ve zulümatlıdır. Bazısı parlak, bazısı bulanık, bazısı seçkin, bazısı da alçaktır. İşte Cenab-ı Allah, temiz, parlak, nurani, ulvi ve seçkin bir “Ruh”u Hz. İsa (a.s)’a tahsis etmiştir.³⁶⁷

3) Mesih Olması

Çalışmamızın giriş bölümünde “Hıristiyan” kelimesinin menşei başlığı altında “*Mesih*” in, Hz. İsa (a.s) için kullanılan bir sıfat olduğuna değinmiştik. Fahreddin er-Râzî de tefsirinde, Hz. İsa (a.s) için kullanılan “Mesih” kelimesiyle ilgili bazı açıklamalar yapmıştır. Er-Râzî “Mesih” kelimesi (bir kökten) türemiş (müştak) bir kelime midir, yoksa (Arapça’da) ilk defa Hz. İsa için vaz’ edilmiş (kullanılmış) bir kelime midir?” şeklinde sorduğu soruya değişik alimlerden görüşler aktararak cevap vermeye çalışmıştır:

a) Ebu Ubeyde ve el-Leys şöyle demişlerdir: Kelime İbranice olup kelimenin aslı “Meşih”dir. Araplar bu kelimeyi Arapçaya çevirip lafzını tağyir etmişlerdir. İbranicede “Musa” kelimesi “Muşa veya Mişa” şeklinde söylendiği gibi “İsa” kelimesinin de aslı “İşu” veya “Yeşu” idi. Bu görüşe göre “Mesih” kelimesi Arapça’dan türemiş bir kelime değildir.

b) Bu kelime türemiş bir kelimedir. Alimlerin çoğu bu görüştedir. Kelimenin türemiş olduğunu iddia eden alimlerin bir kısmına göre “Mesih” kelimesi fail anlamındadır. Yani kelime, “رَحْمَن” anlamındaki “رَحِيم” ve “فَاعِل” anlamındaki “feil” gibidir. Bu iddiada olanlardan İbn ‘Abbâs (ö. 68/687-688) (r.a)’a göre; Hz. İsa (a.s)’ın dokunduğu her hasta mutlaka iyileşirdi. Bu yüzden ona “Mesih” denilmiştir. Ahmed b. Yahya’ya göre ise Hz. İsa (a.s) yeryüzünde çok mesafeler kat’ ettiği için ona mübalağalı ism-i fail olarak “Mesih” denilmiştir. Hz. İsa (a.s) Allah rızası için yetimlerin başını mesh ettiğinden ve günahları, kötülükleri sildiğinden (mesh ettiğinden) dolayı kendisine “Mesih” denildiğini söyleyenler de vardır.

“Mesih” kelimesinin ism-i mef’ul’un “Feil” kalıbında olup “Memsuh” (mesh edilmiş) anlamında kullanıldığını savunanlar da kelime ile ilgili şunları söylemişlerdir: Hz. İsa (a.s) kendisine peygamberler dışında hiç kimseye sürülmeyen temiz ve mübarek bir koku sürülmüş olarak annesinden dünyaya geldiği için ona mesh edilmiş (memsuh) anlamında “Mesih” denilmiştir. Cebrail (a.s) doğumu

³⁶⁷ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 109.

esnasında onu şeytanın şerrinden koruduğu için de ona mesh edilmiş (memsuh) anlamında “Mesih” denilmiştir.

Bunların dışında Ebu Amr b. Alâ, Mesih’in “Melik” (hükümdar) anlamında olduğunu söylerken, en-Nehai de, Mesih’in “doğru sözlü” (sıddık) anlamında olduğunu söylemiştir.³⁶⁸

4) Dünyada ve Ahirette Vecih Olması (İtibarlı Olması)

Fahreddîn er-Râzî Hz. İsa (a.s) için Âl-i ‘İmrân suresinin 45. Ayetinde geçen “وَجِيهًا” kelimesi hakkında şunları söylemiştir: vecih; makam, şeref ve kıymet sahibi anlamlarına gelir. Bazı dilcilere göre insanın en şerefli azası yüzüdür (vech). Bu yüzden vecih kelimesini “kerim” anlamıyla anlamak daha doğrudur. Bu yüzden burada (vech) “yüz” kelimesi kerem ve kemalden istiare olarak kullanılmıştır. Cenab-ı Allah Hz. Musa (a.s)’ı da “vecih” tabiriyle nitelemiştir. Er-Râzî, müfessirlerin “vecih” vasfının sebebi hakkında söylediklerini ise şöyle sıralamıştır:

a) Hasan el-Basri (ö. 110/728) “وَجِيهًا” (itibarlıdır) hakkında şöyle demiştir: “Peygamberlikten dolayı dünyada, Allah katındaki yüksek mevkisinden dolayı da ahirette Vecihtir. (itibarlıdır.)”

b) Hz. İsa (a.s), dünyada “vecihtir” (değerlidir, itibarlıdır.) Bunun sebebi de, duasının kabul edilmesi ve duası vasıtasıyla ölülerin diriltilmesi; âmâ ve alacalıların iyileşmesidir. O ahirette de itibarlıdır. Çünkü o kendisini tasdik eden ümmetine şefaatte bulunacak ve diğer büyük peygamberlerde olduğu gibi onun şefaati de kendi ümmeti hakkında kabul edilecektir.

c) O, Yahudilerin kendisini ayıpladığı kusurlardan beri olması sebebiyle dünyada “vecih”tir. (itibarlıdır.) Allah katındaki sevabının çokluğu ve derecesinin yüksekliği sebebiyle de ahirette “vecih”tir. (değerli ve itibarlıdır.)

5) Mukarreblerden Olması

Hz. İsa (a.s)’ın vasıflarından biri de “وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ” (*Allah'ın kendisine yakın kaldıklarından*) olmasıdır. Melekler için kullanılan bu vasıfla ilgili er-Râzî şunları söylemiştir:

³⁶⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 47.

a) Cenab-ı Allah bu sözü büyük melekler için bir övgü sözü olarak kullandığı gibi, Hz. İsa (a.s) için de kullanmıştır. Bu sıfat vasıtasıyla Hz. İsa (a.s)'ı onların makamlarına ve derecelerine ilhak etmiştir.

b) Bu vasıf sanki Hz. İsa (a.s)'ın göklere yükseltileceğinin ve meleklerle arkadaş olacağıının bir işaretidir.

c) Hz. İsa (a.s)'a bu rütbenin verilmesinin bir sebebi de şudur: Ahirette her itibarlı kişi mukarreb olmayacaktır. Çünkü cennet ehli değişik makam ve mertebededirler.³⁶⁹ Oysa Hz. İsa (a.s) bu mertebede olacak kişilerden biridir. (yani mukarreblerin olduğu makamda.)

Yukarıda geçen “*Bunun üzerine (Meryem, çocukla konuşun diye) ona işaret etti. ‘Beşikteki bir bebekle nasıl konuşuruz?’ dediler. Bebek şöyle konuştu: ‘Şüphesiz ben Allah’ın kuluyum (İnni Abdullah). Bana kitabı (İncil’i) verdi ve beni bir peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı...’*”³⁷⁰ ayetlerinde ise, Hz. İsa (a.s)'ın sahip olduğu üç vasıf daha ortaya çıkmaktadır: Henüz beşikteyken konuşması, Abdullah olması ve mübarek olması. Konunun akışı münasebetiyle Hz. İsa (a.s)'ın henüz beşikteyken konuştuğuna dair bilgiye yukarıda değinmiştik. Öyleyse burada ayetin ifade ettiği diğer iki vafına bakalım:

6) Abdullah (Allah'ın Kulu) Olması

Fahreddin er-Râzî, Meryem suresi'nin 30-31. ayetlerinde Hz. İsa'nın Yahudilerle konuşurken kendini övdüğünü ve bu arada ileride yapılacak yanlış yorumlamaların önünü almak için “*ben Allah’ın kuluyum (إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ).*” dediğini ifade etmiştir. Ona göre Hz. İsa'nın Yahudilerle konuşması esnasında *ben Allah’ın kuluyum (إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ).*” demesi şu hususlara işaret eder:

a) Hz. İsa (a.s)'ın o zaman konuşması Hıristiyanların inandıkları o vehme (Hz. İsa (a.s)'ı Tanrı ve Tanrı'nın Oğlu olarak görme vehmi) düşmelerine sebep olmuştur. Ancak Hz. İsa (a.s), konuşur-konuşmaz onların bu tevehhümlerini ortadan kaldıracak *ben Allah’ın kuluyum (إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ).* ifadesini kullanmıştır. Dolayısıyla onun bu konuşması her ne kadar Hıristiyanlarda bir tevehhüm oluşturmuşsa da Hz. İsa (a.s)'ın Allah'ın kulu olduğunu ifade etmesi bu vehmi bertaraf etmiştir.

³⁶⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 48.

³⁷⁰ Meryem, 19/29-31.

b) Hz. İsa (a.s)’ın kul olduğunu açıklamasında eğer o doğru ise, zaten maksat hasıl olmuştur. Yok, eğer o bir yalancı ise, o zaman onun konuşması da ilahi değil şeytanidir. Bu durumda o, her iki ihtimale göre de ilah olamaz.

c) Yahudilerin Hz. Meryem’i kınadıkları sırada Hz. İsa (a.s)’ın konuşmasına en çok duyulan ihtiyaç, annesine yöneltilen suçlamaları ortadan kaldırmaktı. Oysa Hz. İsa (a.s) bu şiddetli ihtiyaca rağmen bu hususa temas etmeyip, kendisinin Allah’ın kulu olduğunu açık bir şekilde beyan etmiştir. Böylece o Allah’la ilgili bir töhmeti ortadan kaldırmayı annesine atılan iftiralara cevap vermekten daha üstün görmüştür. İşte bu yüzden Hz. İsa (a.s)’ın konuşurken söylediği ilk söz bu olmuştur.

d) Hz. İsa (a.s)’ın Abdullah olduğunu ifade etmesi, (Hıristiyanlar tarafından iddia edilen) Allah’ın evlat edindiğine dair töhmeti izale etmiştir. Böylece o, annesi hakkındaki töhmetin ortadan kaldırılmasını da sağlamıştır. Çünkü Allah Teâlâ bu kadar yüksek mertebedeki bir çocuğu zina yapan bir kadına nasip etmez. Oysa Hz. İsa (a.s)’ın annesiyle ilgili söyleyeceği bir söz, Allah’la ilgili bir töhmeti ortadan kaldırmazdı.³⁷¹

7) Mübarek Olması

Meryem Suresi’nin 31. ayetinde Hz. İsa (a.s): “*Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı...*”³⁷² şeklinde buyurarak Mübarek bir insan olduğunu ifade etmiştir. Fahreddîn er-Râzî, Hz. İsa (a.s)’ın mübarek olduğunu ifade ettiği bu ayeti tefsir ederken başkalarından gelmesi muhtemel bir soruyla konuya giriş yapmıştır. Er-Râzî’nin sorduğu soru şöyledir: O (İsa) gelmeden önce insanlar hak bir din üzere idiler. O gelince insanların bir kısmı Yahudi, bir kısmı da teslis inancına sahip Hıristiyanlar oldular. Sadece insanların az bir kısmı hak din üzere kalabildiler. Öyleyse Allah, onu nasıl mübarek kılmıştır?

Müfessirimiz başkalarından gelmesi muhtemel bu soruyla ilgili kendi fikrini beyan etmeksizin alimlerin yaptığı izahları naklederek cevap vermiştir:

a) Arap dilinde “bereket” kelimesi “sebat” anlamındadır. Kelime asıl olarak “devenin çökmesi” anlamından gelir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: “O (Allah), beni kendi dini üzere sabit ve kararlı kıldı.”

³⁷¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 191-192.

³⁷² Meryem, 19/31.

b) Hz. İsa (a.s) “mübarek” idi. Çünkü o, insanlara dinlerini öğretiyor ve onları hak yola sevk ediyordu. Buna rağmen sapıtanlar varsa bunlar Hz. İsa (a.s) tarafından değil, kendi nefisleri tarafından saptırılmışlardı.

c) “Bereket” kelimesi “ziyade olma, galip gelme ve ulviyet” anlamlarına gelir. Buna göre sanki Hz. İsa (a.s) “*Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı...*”³⁷³ derken aslında şöyle demek istemiştir: “O, beni her halimde galip kıldı, kurtuluşa erdirdi ve beni başarılı kıldı. Çünkü ben dünyada kaldığım sürece başkalarına hüccetle üstün geleceğim. O malum gün gelince de, Allah beni semaya kaldırarak bana ikramda bulunacaktır.”

d) Hz. İsa (a.s)’nın duası vasıtasıyla ölümler dirildiği ve âmâlar ile alacalı hastalar şifa bulduğu için o, insanlara karşı “mübarek” idi. Katade’nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir kadın, Hz. İsa (a.s)’ın ölümlerini dirilttiğini, âmâyı ve alacalıyı iyileştirdiğini görünce ona şöyle dedi: “Sana hamile kalan rahime ve seni emziren göğse müjdelersun!” Bunun üzerine Hz. İsa (a.s) da cevaben kadına şöyle dedi: “Allah’ın kitabını okuyup ona tabi olana; zorba ve bedbaht olmayana müjdelersun.”³⁷⁴

Hz. İsa (a.s)’ın bir diğer vasfı, onun Ulü’l-Azm Peygamberlerden Olmasıdır: Müfessirimizin kaydettiğine göre, İslam alimleri Hz. İsa (a.s)’ın “*O halde (Resûlum), peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret!*”³⁷⁵ ayetinde “Ulü’l-Azm” (Ciddiyet, sabır ve sebat sahipleri)³⁷⁶ olarak nitelenen peygamberlerden olduğunu söylemişlerdir.³⁷⁷

2.5. Hz. İsa (a.s)’ın Nübüvvet ve Risaleti ve Kendisine Kitabın Verilmesi

Yeni Ahit’te Hz. İsa (a.s)’ın peygamberliğe başlangıcıyla irtibatlı olarak şu ifadelere yer verilmiştir: “İsa, Yahya’nın tutuklandığını duyunca Celile’ye döndü. Nasıra’dan ayrılarak Zevulun ve Neftali yöresinde; Celile Gölü kıyısında bulunan Kefarnahum’a yerleşti. Bu, Peygamber Yeşaya aracılığıyla bildirilen şu söz yerine gelsin diye oldu:

³⁷³ Meryem, 19/31.

³⁷⁴ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 21, s. 197.

³⁷⁵ Ahkâf, 46/35.

³⁷⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Cilt 4, s. 313.

³⁷⁷ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 28, s. 32; Bin Hemmâm, *Tefsiru ‘Abdurrezzâk*, Cilt 3, s. 201; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, s. 999.

“Zevulun ve Neftali bölgeleri,
Şeria Irmağı'nın ötesinde, Deniz Yolu'nda,
Ulusların yaşadığı Celile!
Karanlıkta yaşayan halk,
Büyük bir ışık gördü.
Ölümün gölgelediği diyarda
Yaşayanlara ışık doğdu.”

O günden sonra İsa şu çağrıda bulunmaya başladı “Tövbe edin! Çünkü Göklerin Egemenliği yaklaştı.”³⁷⁸

Kur'an-ı Kerim Meryem, 19/30; Maide, 5/75 ve Saf, 61/6 ayetlerinde Hz. İsa (a.s)'ın risaletine (peygamberliğine) dair bilgi vermektedir. Bu ayetlerden Meryem, 19/30'da Hz. İsa (a.s)'ın nebi olmasından bahsedildiği halde, diğer iki ayette rasul olduğu bildirilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in Hz. İsa'dan bu hem nebi hem de rasul olarak bahsetmesi hususunda müfessirimiz şu açıklamaları yapmıştır: Hz. İsa (a.s)'ın Tevrat'ın hükümleri üzerinde yaptığı değişikliklere ve Kendisine İncil adında bir kitap verildiğine bakılırsa, o bir resuldür. Ancak *Bebek (İsa) şöyle dedi: “Ben, Allah'ın kuluyum. O, bana Kitab'ı verdi ve beni nebi yaptı.”*³⁷⁹ ayetine bakıldığında da, Hz. İsa (a.s)'ın nebi mi yoksa resul mü olduğu sorusu ortaya çıkıyor. Çünkü “*O, beni nebi yaptı.*” sözüne bakanlar Hz. İsa (a.s)'ın resul olmadığını; ancak nebi olduğunu iddia etmişler ve onun konuştuğu sırada, kendi şeriatıyla gelmediğini delil olarak ileri sürmüşlerdir. Er-Râzî, bunun zayıf bir iddia olduğunu söyler ve şeriat örfüne göre nebinin “Allah'ın kendisine nübüvvet ve risaletini tahsis ettiği kimse olduğunu” ifade eder. Ona göre Hz. İsa (a.s) bundan sonraki ayette zaten şer'i hükümleri ardı sıra zikretmiştir. Bu şer'i hükümler de: “*Nerede olursam olayım, O beni mübarek*

³⁷⁸ Matta, 4/12 -17; Markos, 1/14; Luka, 4/14.

³⁷⁹ Meryem, 19/30.

kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti.”³⁸⁰ ayetinde geçen “...bana namazı ve zekâtı emretti.” sözleridir.³⁸¹

Fahreddîn er-Râzî, yukarıdaki ayette geçen *Bebek (İsa) şöyle dedi: “Ben, Allah'ın kuluyum. O, bana Kitab'ı verdi ve beni peygamber yaptı.”*³⁸² ifadesinin, Hz. İsa (a.s)’ın ne zaman peygamber olduğu hususunda alimler arasında ihtilafa sebep olduğu söylemiştir. Onun naklettiği cumhurun görüşüne göre Hz. İsa (a.s)’ın peygamberliğine işaret eden “*O, bana Kitab'ı verdi.*” sözünü Hz. İsa (a.s), daha beşikteyken söylemiştir. Ebu’l Kasım el-Belhi’ye göre ise, Hz. İsa (a.s)’ın bu sözü bülüğ çağına ermeden çok kısa bir süre önce söylemiştir.³⁸³ Hz. İsa (a.s)’ın, “*O, bana Kitab'ı verdi ve beni peygamber yaptı.*” sözünü söylemekle Levh-i Mahfuz’da yazılı olanı haber verdiğini söyleyenler olduğu gibi,³⁸⁴ peygamberlik Allah’a çok itaat etmekle kazanılır diyenlere bir reddiye olması maksadıyla, Hz. İsa (a.s)’ın beşikteyken ve henüz hiçbir ibadet yapmamışken “*O, beni peygamber yaptı.*” şeklindeki sözünü sarf ettiğini söyleyenler olmuştur.³⁸⁵

Er-Râzî, Hz. İsa (a.s)’ın henüz beşikteyken sarf ettiği “*O, bana Kitab'ı verdi.*” ifadesine göre, onun ne zaman peygamber olduğuyla ilgili cumhur arasında ihtilafın olduğunu söylemiştir. Er-Râzî’nin sadece nakletmekle yetindiği bu ihtilafa göre alimler kendi aralarında ikiye ayrılmışlardır:

1) Bazı alimlere göre Hz. İsa (a.s) henüz beşikteyken peygamber olmuştur.

2) İkrime ve İbn ‘Abbâs (ö. 68/687-688) (r.a)’dan aktarılan rivayete göre de: Hz. İsa (a.s)’ın “*Ben, Allah'ın kuluyum. O, bana Kitab'ı verdi ve beni peygamber yaptı.*”³⁸⁶ demesi, Cenab-ı Allah’ın kendisini daha sonra peygamber olarak göndereceğine işaretler. Hz. İsa (a.s) bunları söyledikten sonra susmuş ve çocukluk çağına geri dönmüştür. Otuz yaşına geldiğinde de Cenab-ı Allah onu peygamber olarak görevlendirmiştir.³⁸⁷

³⁸⁰ Meryem, 19/31.

³⁸¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 196-197.

³⁸² Meryem, 19/30.

³⁸³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 196.

³⁸⁴ el-Bağavî, *Meâ'limü't-Tenzil*, Cilt 3, s. 232.

³⁸⁵ ‘Abdülkerim b. Hevazin b. ‘Abdûlmelik el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât (Tefsiru'l-Kuşeyrî)*, thk. İbrahim Beysunî, 3. baskı, Mısır, el-Hey’etü'l-Mısriyyetu'l-’Amme li’l-Kitab, t.y., Cilt 2, s. 427.

³⁸⁶ Meryem, 19/30.

³⁸⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 196.

Fahreddîn er- Razi, Hz. İsa (a.s)’ın ne zaman peygamber olduğu hususunda cumhurun ihtilafı neticesinde ortaya çıkan iki farklı görüşü naklettikten sonra, her bir görüş sahibi alimlerin kendi görüşlerini savunmak için öne sürdükleri delilleri de uzun uzadıya ele almıştır.³⁸⁸

Hz. İsa (a.s)’a Kitabın verilmesine gelince, “*Kendinden önce gelen Tevrat’ı doğrulayıcı olarak peygamberlerin izleri üzerine, Meryem oğlu İsa (a.s)’ı arkalarından gönderdik. Ve ona, içinde hidayet (hüden) ve nûr bulunmak, önündeki Tevrat’ı tasdik etmek, sakınanlara bir hidayet (hüden) ve öğüt (mevizaten) olmak üzere İncil’i verdik.*”³⁸⁹ ayetinde, ona İncil adında bir kitabın verildiğinden açıkça söz edilmektedir.

Müfessirimiz İncil kelimesinin anlamı hakkında alimlerin şu görüşlerini kaydetmiştir:

Müfessirimizin naklettiğine göre ez-Zeccâc (ö. 311 h.) İncil kelimesiyle ilgili şöyle demiştir: Bu kelime “en-neclu” kökünden gelmiştir. Kalıp olarak da “ef’îylü” kalıbındadır. Anlam olarak; “asıl olan” ve “kuşak” manalarını taşır. Hıristiyanların kitabı da bu isimle isimlendirilmiştir. Çünkü İncil, Hıristiyanların müracaat ettikleri bir kaynaktır. Yani temel ve asıl kaynaktır.³⁹⁰

Bir grup alim de “*İncil*” kelimesiyle ilgili şöyle demişlerdir: “Araplar bir şeyi çıkarıp ortaya koyduklarında “*İncil*” kelimesini kullanırlar.” Mesela kuyudan çıkardıkları suya *İncil* ismini verirler. Dolayısıyla bu kelime Arapçadır. Hakkın ortaya çıkmasına vesile olduğu içinde bu kitaba (Hıristiyanların kitabına) “İncil” ismi verilmiştir.

Ebu Amr eş-Şeybani şöyle demiştir: *Et-tenazu’* ve *et-tenacul* kelimeleri, “karşılıklı niza etmek” anlamına gelir. Hıristiyanlar bu kitap üzerinde ayrılığa düştükleri için bu kitaba İncil ismi verilmiştir.³⁹¹

En-neclu kelimesi “büyük göz, büyük yara” anlamlarına gelmektedir. Hıristiyanların kutsal kitaplarının bu *İncil* olarak tesmiye edilmesinin sebebi de

³⁸⁸ Bkz. er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 196.

³⁸⁹ Maide, 5/46.

³⁹⁰ ³⁹⁰ Bkz. Ebu İshak ez-Zeccâc, *Me’ani'l-Kur’an ve I’râbuhû*, 1. baskı, Beyrut, ‘Alemü'l-Kütub, 1408/1988, Cilt 2, s. 180.

³⁹¹ Bkz. Mahmud b. Hamza b. Nasr Ebu'l-Kasım Burhanuddin el-Kermânî, *Garâibu't-Tefsîr ve ‘Acâibu't-Te’vil*, Beyrut, Müessesetü ‘Ulumi'l-Kur’an, t.y., Cilt 1, s. 241.

Hıristiyanlar için Allah'ın gönderdiği “bir nur, bir ışık ve genişlik” olmasından kaynaklanmaktadır.³⁹²

Fahreddîn er-Râzî, bir yandan İncil kelimesininin Arapça bir kelime olduğunu savunan ve bu doğrultuda kelimeye anlam veren alimlerin görüşlerini sıralarken diğer yandan İncil'in köken olarak Arapça olmayan bir kelime olduğunu savunan alimlerin görüşlerine yer vermiştir. Müfessirimizin görüşünü naklettiği ez-Zemahşeri'ye göre Tevrat ve İncil Arapça olmayan iki kelimedir. Bu iki kelimenin istikaklarıyla uğraşmak faydasızdır.³⁹³

Hasan el-Basri (ö. 110/728) İncil kelimesini elifin fethasıyla “el-Encil” şeklinde okumuştur ki, bu da kelimenin Arapça olmadığına delilidir. Çünkü bu kalıpta Arapçada herhangi bir vezin yoktur.³⁹⁴

İbn Cinni, Hasan el-Basri (ö. 110/728)'nin okuma şeklinin, benzeri olmayan bir kıraat olduğunu söylemiştir. Ona göre belki de Hasan el-Basri (ö. 110/728) bu kelimeyi semai olarak aldığından böyle okumuştur. O halde Hasan el-Basri'nin *İncil* kelimesini “el-Encil” şeklinde okuması şöyle açıklanabilir:

1) Bu, şazz (“el-birtıl” kelimesi gibi) bir kelimedir.

2) Hasan el-Basri bu kelimeyi, Arapça bir kelime olmadığını kastederek okumuştur. Böyle okumadaki amacı da, kelimenin Arapça bir kelime olmadığına dikkatleri çekmektir.³⁹⁵

Fahreddîn er-Râzî, İncil kelimesinin Süryanice bir kelime olduğunu söylemiş; buna rağmen bu kelimeye köken bulma çabalarına karşı çıkmış ve dilcilerin bir kelimeyi mutlaka Arapçaya dayandırma çabalarının da yanlış olduğunu söylemiştir.³⁹⁶

İncil'in sahip olduğu birtakım özellikler vardır. Bu özellikler Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde haber verilmiştir:

“Kendinden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak peygamberlerin izleri üzerine, Meryem oğlu İsa (a.s)'i arkalarından gönderdik. Ve ona, içinde hidayet

³⁹² er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 7, s. 149-150.

³⁹³ Bkz. ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, Cilt 1, s. 335; Cilt 4, s. 481.

³⁹⁴ Bkz. ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, Cilt 1, s. 336.

³⁹⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 7, s. 148; *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 29, s. 231.

³⁹⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 7, s. 149-150.

(هُدًى) ve nûr bulunmak, önündeki Tevrat'ı tasdik etmek, sakınanlara bir hidayet (هُدًى) ve öğüt (مَوْعِظَةً) olmak üzere İncil'i verdik.”³⁹⁷

1) İncil “bir hidayet (هُدًى)”tir. Müfessirimize göre İncil’in “bir hidayet” olması, Allah’ın birliğine ve he türlü noksanlıktan münezzehe olduğuna, Allah Teâlâ’nın arkadaş, eş ve benzerinden beri olduğuna; Hz. İsa (a.s)’in peygamberliğine ve ahirete yönelik delilleri içermesine işarettir. Bu ayette insanları Hz. Muhammed (s.a.v)’in peygamberliğine ulaştırmaya bir sebep olan, Hz. Muhammed (s.a.v)’in geleceği müjdesini içeren bir kitap olduğundan İncil için “hidayet” vasfı ikinci defa zikredilmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v)’in nübüvvetinin İncil’de müjdelendiğine dair, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında aşırı derecede bir çekişme olduğundan Cenab-ı Allah, İncil’in Hz. Muhammed’in peygamberliğine çok açık bir şekilde işaret ettiğine dikkati çekmek için “hidayet” vasfını ikinci kez tekrarlamıştır.

2) İncil “Nur”dur. Er-Râzî’ye göre, İncil’in “Nur” olmasının manası ise, onun şer’i hükümleri açıklayıcı olması ve teklife dair emirleri beyan etmesidir.

3) İncil “Kendinden önceki kitapları tasdik eden bir kitap”tır. Er-Râzî’ye göre, bunun onun Hz. Muhammed (s.a.v)’in peygamber olarak gönderileceğini ve geleceğini müjdelemesi anlamını taşıması mümkündür.

4) İncil “bir öğüt (مَوْعِظَةً)”tür. Müfessirimize göre nasihat ve mev’izeleri apaçık ve kuvvetli bir şekilde insanları günahlardan sakındıran bir içeriğe sahip olduğu için İncil “bir öğüt (مَوْعِظَةً)” vasfıyla vasıflandırılmıştır.³⁹⁸

Yukarıda Hz. İsa (a.s)’in peygamberlik yaşıyla ilgili ihtilafların varlığından söz etmiştik. Hz. İsa (a.s)’in ne zaman peygamber olduğuyla ilgili ihtilaflar olduğu gibi; kendisine ne zaman kitap verildiği hususu da alimler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Fahreddîn er-Râzî, bu ihtilaflara da tefsirinde yer vermiş ancak kendisi konuyla ilgili herhangi bir fikir beyan etmemiştir. Müfessirimizin konuyla ilgili naklettiği ihtilaflar şunlardır:

Bazı alimlere göre “Şüphesiz ben Allah’ın kuluyum. (Allah) bana Kitabı (İncil’i) verdi ve beni bir peygamber yaptı.”³⁹⁹ ayetindeki “(Allah) bana Kitab’i

³⁹⁷ Maide, 5/46.

³⁹⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 9.

³⁹⁹ Meryem, 19/30.

(*İncil'i*) verdi...” ifadesine bakılırsa, Hz. İsa (a.s)’a kitabın verilmesi ya onun konuştuğu sırada olmuş veya bu konuşmadan uzun zaman sonra olmuştur. Bazı alimlere göre, *Bebek (İsa) şöyle konuştu: “Şüphesiz ben Allah’ın kuluyum. Bana Kitabı (İncil’i) verdi ve beni bir peygamber yaptı. Nerede olursam olayım O, beni mübarek kıldı ve bana yaşadığım sürece namazı ve zekatı emretti.”*⁴⁰⁰ ayetlerinin zahirine bakıldığında, Hz. İsa (a.s)’ın kavmiyle konuşmadan önce, Cenab-ı Allah’ın ona kitabı verdiği, onu peygamber yaptığı, ona namazı ve zekâtı emrettiği ve diğer insanları da kendine mahsus olan bu şeriata davet ettiği anlaşılmaktadır. Bazı alimler ise Hz. İsa (a.s)’a daha annesinin rahmindeyken vahyin geldiğini iddia etmişlerdir.⁴⁰¹

Hz. İsa (a.s) kitap alan bir peygamber olarak kendi şeriatını getirdiği gibi, kendinden önceki kitaplardan Tevrat’ı da tasdik etmiştir. Kur’an-ı Kerim’de Hz. İsa (a.s)’ın Tevrat’ı tasdik ettiğine dair bilgi, Maide, 5/46; Âl-i ‘İmrân, 35/50 ve Saf, 61/6 ayetlerinde mevcuttur.

Fahreddîn er-Râzî, Maide, 5/46 ayetinin tefsirinde, bu ayette geçen Hz. İsa (a.s)’ın “*Tevrat’ı tasdik edici*” olması hususunda şu soruyu sormuştur: Allah Teala bu ayette Hz. İsa (a.s)’ı kendinden önce gelmiş olan “*Tevrat’ı tasdik edici*” olarak tavsif etmiştir. Halbuki bu durum Hz. İsa (a.s)’ın Tevrat’ın hükümleriyle amel etmesi halinde söz konusu olur. Onun Tevrat’ın hükümleriyle amel etmediği ortadadır. Zira Hz. İsa (a.s)’ın şeriatı Hz. Musa’ninkinden farklıdır. İşte bundan dolayı Allah, bu ayetin hemen sonrasında “*İncil’e inananlar, Allah’ın onda indirdiği (hükümler) ile hükmetsinler...*”⁴⁰² ayetini zikretmiştir. Bu iki durum (Hz. İsa (a.s)’ın Tevrat’ın hükümleriyle hükmetmemiş olmasına rağmen “*Tevrat’ı tasdik edici*” olarak nitelenmesi) nasıl olabilir?

Müfessirimiz’in bu soruya cevabı ise şöyle olmuştur: Hz. İsa (a.s)’ın “*Tevrat’ı tasdik edici*” olması, Tevrat’ın Allah tarafından indirilmiş bir kitap olduğunu, ve neshedilmezden önce onunla amel edilmesi gereken bir kitap olduğunu ikrar etmesi anlamına gelmektedir.⁴⁰³

⁴⁰⁰ Meryem, 19/30-31.

⁴⁰¹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 21, s. 196. Ayrıca bkz. es-Sem’anî, *Tefsiru’l-Kur’an*, Cilt 2, s. 290; el-Bağavî, *Meâ’limü’t-Tenzil*, Cilt 3, s. 232.

⁴⁰² Maide, 5/47.

⁴⁰³ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 12, s. 9.

Hız. İsa (a.s) Yahudilere yeni bir şeriatı mı getirmiş; yoksa (yeni bir şeriat getirmeden) Hız. Musa (a.s)'ın getirdiklerinin aynısını Yahudilere anlatarak sadece Hız. Musa'yı tasdik etmekle mi yetinmiştir? Bu hususla ilgili müfessirimiz şu açıklamalarda bulunmuştur: Hız. İsa (a.s) da Yahudilere gelen nice peygamberlerden biridir. Her peygamberin de mutlaka kendisinden önceki bütün peygamberleri tasdik etmesi gerekir.⁴⁰⁴ Hız. İsa (a.s)'ın Hız. Musa (a.s)'ı tasdik ettiği, “*Meryem oğlu Mesih ancak bir resûldür. Ondan önce de (birçok) resûller gelip geçmiştir. Anası da çok doğru bir kadındır.*”⁴⁰⁵ ayetinin ifadesinden anlaşılmaktadır.⁴⁰⁶

Fahreddin er-Râzî, Hız. İsa (a.s)'ın, Hız. Musa (a.s)'ı tasdik etmesinin Tevrat'ı doğrulama şeklinde olduğunu söyler. Çünkü Hız. İsa (a.s)'ın Yahudilere gönderiliş amaçlarından biri, Tevrat'ı tasdik edip inkarcıların şüphelerini ve cahillerin yapacakları tahrifleri ortadan kaldırmaktı.

Er-Râzî, Âl-i 'İmrân, 3/50 ayetinin tefsirini yaparken de Hız. İsa (a.s)'ın Tevrat'ın hükümlerinde bir değişiklik yapıp yapmadığı hususunda alimlerin görüş ayrılığı içinde olduklarını söylemiştir. Müfessirimizin naklettiği bu ihtilafli görüşler şöyledir:

Birinci görüşe göre, Hız. İsa (a.s) Tevrat'ın hiçbir hükmünü değiştirmemiştir. Vehb b. Münebbih (ö. 110/728), Hız. İsa (a.s)'ın Hız. Musa (a.s)'ın şeriatını devam ettirdiğini, Cumartesiye kutsal gün olarak sürdürdüğünü ve kible olarak Beyt-i Makdis'e döndüğünü söylemiştir.⁴⁰⁷

Er-Râzî'nin Vehb bin Münebbih'ten naklettiğine göre, ayette geçen “...ve size haram kılınan bazı şeyleri de helâl kılmam için...”⁴⁰⁸ ifadesindeki Hız. İsa (a.s)'ın Yahudi şeriatındaki bazı haramları helal kılması şu anlamlara gelir:

1) Yahudi din adamları, dinde yer almayan bir takım batıl kuralları uydurup bunları Hız. Musa (a.s)'a nispet ediyorlardı. İşte Hız. İsa (a.s) geldiği zaman bunları kaldırdı ve bunların hükmünü iptal etti. Tekrar Hız. Musa (a.s) zamanında yaşanan şeraite geri döndü.

⁴⁰⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 55-56.

⁴⁰⁵ Maide, 5/75.

⁴⁰⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 53.

⁴⁰⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 55-56; bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt 6, s. 438.

⁴⁰⁸ Âl-i 'İmrân, 3/50.

2) “Yahudilerin zalimlikleri ve Allah yolundan çevirmeleri sebebiyle onlara helal edilmiş olan birçok temiz ve hoş nimetleri kendilerine yasakladık.”⁴⁰⁹ ayetinde de ifade edildiği gibi, Allah (cc), Yahudilerin işledikleri birçok günahattan dolayı, onlara bazı şeyleri ceza kabilinden haram kılmıştı. Sonra da bu hükümler artık yerleşik hale gelmişti. Hz. İsa (a.s) geldiği zaman Yahudilerden bu yükümlülükleri kaldırdı.⁴¹⁰

İkinci görüşe göre ise Hz. İsa (a.s) Tevrat’ın birçok hükmünü kaldırmıştır. Bu, Âl-i ‘İmrân Suresi’nin 50. ayetinde geçen Tevrat’ı tasdik etme hükmüne ters düşmez. Mesela; Hz. İsa (a.s) kutsal gün olarak Cumartesinin yerine Pazarı ikame etmiştir. Nasih ve Mensuhun hak olduğunu kabul ettiğimize göre Hz. İsa (a.s)’ın yaptığı her değişiklikte mutlaka isabet vardır.⁴¹¹

Hz İsa (a.s)’ın henüz beşikteyken: “*Bana yaşadığım sürece namazı ve zekatı emretti.*”⁴¹² şeklinde konuşmasıyla ilgili olarak ise Fahreddîn er-Râzî, “Hz. İsa (a.s) çocuk olmasına rağmen namaz ve zekâtla nasıl mükellef olur?” sorusuna şu iki farklı cevabı vermiştir:

1) Onun, “*yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti.*”⁴¹³ demesi, bu iki ibadeti, bu sözü söylediği andan itibaren eda ettiği anlamına gelmez. Bilakis bu ibadetleri, bülûğ çağından sonra eda ettiğine delalet eder. O zaman “*yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti.*” cümlesiyle şu kast edilmiş olabilir: “Cenab-ı Allah bu iki ibadeti, onun muayyen bir vakitte eda etmesini emretmiştir. O muayyen vakit de bülûğ çağıdır.”

2) Belki de Hz. İsa (a.s) annesinden doğar doğmaz, Allah (cc) onu aklen baliğ, yaratılış olarak da azaları olgun bir şekilde yaratmıştır. Buna delil de Cenab-ı Allah’ın şu sözüdür: “*Allah nezdinde İsa (a.s)’ın durumu, Âdem’in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona «Ol!» dedi ve oluverdi.*”⁴¹⁴ Bu ayete göre nasıl ki, Cenab-ı Allah Hz. Adem (a.s)’ı birden tam ve mükemmel yaratmıştır. Aynı şey Hz. İsa (a.s) için de geçerlidir. Bu ise “*yaşadığım sürece*” sözünün zahirine daha yakındır. Çünkü ayette geçen bu söz onun hayatı boyunca mükellef olduğunu

⁴⁰⁹ Nisa, 4/160.

⁴¹⁰ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 56.

⁴¹¹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 21, s. 196-197.

⁴¹² Meryem, 19/30-31.

⁴¹³ Meryem, 19/31.

⁴¹⁴ Âl-i ‘İmrân, 3/59.

gösterir. Eğer biri kalkıp “Hz. İsa (a.s), Hz. Adem (a.s) gibi birden tam ve mükemmel olarak yaratılsaydı; onun kavmine karşı konuşması hiç kimseyi hayrette bırakmazdı. Çünkü tam ve olgun yaratılışa sahip birinin konuşması olağanüstü bir şey değildir.” derse, buna karşılık söylenebilecek en uygun söz şudur: Allah (cc) onu, cüssesinin küçüklüğüne rağmen namazı ve zekatı eda edebilecek şekilde bünyesi kuvvetli ve akıl-baliğ yapmıştır. Ayetin işaretinden anlaşıldığına göre, ona yapılan bu teklif, o yeryüzündeyken, semaya kaldırılırken ve yeniden yeryüzüne indirildiğinde yine değişmeyecektir.⁴¹⁵

Hz. İsa (a.s)’ın Risaletini Tebliği ve Yahudilerin Onu İnkâr Etmesi:

Kur’an-ı Kerim’de Hz. İsa (a.s)’ın Yahudilere risaletini tebliği ve Yahudilerin onu inkâr etmesiyle ilgili şöyle buyrulmuştur: “*Hatırla ki, Meryem oğlu İsa: Ey İsrail oğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim, demişti. Fakat o, kendilerine açık deliller getirince: Bu apaçık bir büyüdür, dediler.*”⁴¹⁶

Ayete göre Hz. İsa (a.s) risaletini tebliğ edip mucizeler gösterince Yahudiler onu inkâr ettiler ve onu öldürmeye kalkıştılar. Müfessirimizin kaydettiği bilgilere göre Yahudilerin Hz. İsa’ya karşı takındıkları bu tavrın nedenleri şunlardır:

1) Yahudilerin inatçı olması.

2) Hz. İsa (a.s)’ın şöhret bulmasının Yahudilerde kıskançlık damarını uyandırması.

3) Hz. İsa (a.s)’ın dinlerini neshedeceği korkusu.⁴¹⁷

Hz. İsa (a.s)’ın dinini tebliği ve Yahudilerin buna karşı tavırları *Mefâtihu'l-Gayb*’da şöyle anlatılır: Hz. İsa (a.s) İsrailoğullarına dinini tebliğ etti, ama onlar bu çağrıyı kabul etmemede inat ettiler. Bunun üzerine Hz. İsa (a.s) yaşadığı bölgede seyahat etmeye başladı. Bu sırada bir grup balıkçıya rastladı. O balıkçıların arasında, Şem’un, Ya’kub ve Yuhanna da bulunuyordu. Bunlar daha sonra ortaya çıkacak olan on iki havâfîlerdendi. Hz. İsa (a.s) onlara: “Şu anda balık avlıyorsunuz; eğer bana

⁴¹⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 197.

⁴¹⁶ Saf, 61/6.

⁴¹⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 57.

tabi olursanız, bundan sonra ebedi hayat için insanları avlayan kimseler olursunuz” dedi. Onlar da Hz. İsa (a.s)’dan bir mucize istediler. Şem’un o gece ağını suya atmasına rağmen hiçbir şey yakalayamamıştı. Hz. İsa (a.s) ondan tekrar ağını suya atmasını istedi. Bu sefer ağ o kadar dolup taşı ki, nerdeyse balıkların çokluğundan dolayı yırtılacaktı. Bu balık çokluğundan dolayı onlar başka gemideki balıkçılardan yardım istediler. Böylece her iki gemiyi de doldurdular. Bunun üzerine orada bulunanların hepsi Hz. İsa (a.s)’a iman ettiler.

Müfessirimiz bu anlatılanları kaynak vermeden nakletmiştir; ancak bu bilgiler Yeni Ahit’ten alınmadır.⁴¹⁸

Hz. İsa (a.s) imana davet ettiği kavminin kendisine iman etmeyeceğini ve davetinin kavmine bir fayda vermeyeceğini zannediyordu. Bu yüzden zannının gerçek olup olmadığını öğrenmek için Hz. İsa (a.s) ile havariler arasında ayetin bildirdiği şu diyalog geçti: “İsa, onlardaki inkârcılığı sezince: Allah yolunda bana yardımcı olacaklar kimlerdir? dedi. Havârîler: Biz, Allah’ın (dinin) yardımcısıyız; Allah’a inandık, şahit ol ki bizler müslümanlarız, cevabını verdiler.”⁴¹⁹ İşte ayette de ifade edildiği gibi onun, “Allah yolunda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?” sorusuna, sadece havârîler olumlu cevap verdiler. Bundan sonra o, havârîler dışında kalan bütün insanların kafir olduklarını, bunların kendi dinini inkar etmede ve kendisini öldürmede ısrarcı olduklarını sezdi.⁴²⁰ Dolayısıyla Hz. İsa (a.s)’a küçük bir grup iman etmesine rağmen Yahudilerin büyük bir kısmı onu inkar etmişlerdir. Yahudilerin Hz. İsa (a.s)’ı inkar etmeleri hususunda Fahreddîn er-Râzî, es-Süddî’den şunları nakletmiştir:

Cenab-ı Allah Hz. İsa (a.s)’ı Yahudilere bir peygamber olarak gönderdiğinde, Hz. İsa (a.s) tebliğe başladı. Yahudiler ise inat ederek ona uymadılar. Bu yüzden Hz. İsa (a.s) onlardan korktu ve onlardan saklandı. Hz. İsa (a.s)’ın bu durumu Hz. Muhammed (s.a.v)’in Mekke’deki durumu gibiydi. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v) müşriklerden dolayı mağarada saklandığı gibi Hz. İsa (a.s) da onlardan (Yahudilerden) kendini gizledi. Yine, Hz. Muhammed (s.a.v), nasıl ki müşrikler onu öldürmek istediklerinde mü’minlerin evlerinde gizlendiği gibi, Hz. İsa (a.s) da İsrail

⁴¹⁸ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 57-58. Bkz. Matta, 4/18-22; Markos, 1/16-20; Luka, 5/1-11. Bu bilgiyi daha sonra el-Alûsî de kaydetmiştir. el- Alûsî, *Rûhu’l-Maâni*, Cilt 2, s. 169.

⁴¹⁹ Âl-i ‘İmrân, 3/52.

⁴²⁰ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 57.

oğullarından saklandı. Sonra da annesiyle gizlendikleri yerden çıkarak memleketleri dolaşmaya başladılar. Beraber bir köye gelip bir adamın birine misafir oldular. Adam onları gayet güzel bir şekilde ağırladı. O memleketin de çok zalim bir hükümdarı vardı. Hz. İsa (a.s) ve annesini misafir eden o adam bir gün Hz. İsa (a.s)'a son derece üzüntülü bir halde geldi. Hz. İsa (a.s) üzüntüsünün sebebini sorunca, adam şöyle dedi: “Bu memleketin hükümdarı zorba bir adamdır. O, âdet olarak askerleriyle beraber, her seferinde birimizin evinde yer içer. İşte bugün sıra bana geldi ve benim durumum da kötüdür.” Hz. Meryem bunları duyunca oğluna şöyle dedi: “Yavrucuğum! Allah’a dua et de adamın durumu düzelsin.” Bunun üzerine Hz. İsa (a.s): “Ey anneciğim! Eğer bunu yaparsam şer olur” dedi. Hz. Meryem: “O bize güzel bir şekilde ikramda bulundu. Ona da ikram etmek gerekir” dedi. Hz. İsa (a.s) adama: “Hükümdarın gelmesine yakın kazanlarını ve su tulumlarını su ile doldur ve sonra bana haber ver” dedi. Adam gidip öyle yapınca, Hz. İsa (a.s) Allah’a dua etti. Bunun üzerine kazandaki sular yemeğe, tulumlardakiler ise şaraba dönüştü. Hükümdar geldi ve yiyip içtikten sonra, adamdan içkileri nereden aldığını sordu. Adam cevap vermeden geçiştirmek istedi. Ancak ev sahibi olanları anlatmadığı sürece, hükümdar sözünde ısrarcı oldu. Adam olanları anlatınca, hükümdar: “Allah’a dua edip suyu şaraba çeviren biri, Allah’a oğlumun diriltilmesi için dua etse, duasının makbul olması gerekir” dedi. Hükümdar Hz. İsa (a.s)’ı çağırdı ve ondan bunu talep etti. Hz. İsa (a.s): “Bunu yapma! Eğer o dirilirse bu şer olur” dedi. Bunun üzerine hükümdar: “Bu hiç umurumda değil; yeter ki onu göreyim” dedi. Sonra tekrar Hz. İsa (a.s)’a “Eğer sen onu diriltirsen sana dokunmam” dedi. Hz. İsa (a.s) dua etti ve çocuk hayat buldu. Hükümdarın reayası çocuğun yaşadığını görünce, hemen silaha sarılarak kendi aralarında çatışmaya başladılar. Bu arada Hz. İsa (a.s)’ın durumu halk arasında şöhret buldu. Bu şöhretten dolayı Yahudiler onu öldürmek istediler ve onu inkar ettiler.⁴²¹

Yahudiler Hz. İsa (a.s)’ın Tevrat’ta müjdelenen Mesih olduğunu ve dinlerini nesh edeceğini biliyorlardı. Onların yaptığı ilk iş onu kınamak ve onu öldürmeye kast etmek oldu. Hz. İsa tebliğe başlayınca Yahudilerin kinleri daha da arttı. Onu büyük sıkıntılara maruz bıraktılar ve onu öldürmek istediler.

⁴²¹ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 57. Müfessirimizin es-Süddi’den naklettiği bu rivayetin bir benzeri Yeni Ahit’te yer almaktadır. Bkz. Yuhanna, 2/1-11; ayrıca bkz. el-Bağavî, *Meâ’limü't-Tenzil*, Cilt 1, s. 443-444; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt 6, s. 52-53; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt, s. 218.

2.6. Hz. İsa (a.s)'ın Mucizeleri

Mucize: Allah'ın, peygamberlik iddiasında bulunan şahsların peygamberliklerini desteklemek için, bu şahıslara yaptırdığı harikulade işlere mucize denir.

(Peygamberler dışında) diğer insanların yapma hususunda aciz kaldığı işlere mucize denir.⁴²²

Maddeci ve dünya hırsıyla dolu Yahudiler arasında yaşayan Hz. İsa, peygamber olmasına rağmen Yahudilerin inkârlarıyla karşılaşmış, peygamber olduğunu tasdik etmek amacıyla bazı mucizeler göstermiştir.

Kur'an-ı Kerim'in verdiği bilgilere göre bu mucizeler şunlardır:

1) Çamurdan kuş biçiminde bir heykel yapıyor ve o kuşa üflediğinde mucize olarak kuş uçuyordu.

2) Allah'ın izniyle, ölmüş insanları diriltiyordu.

3) Anadan doğma âmâları ve cüzamlı hastaları iyileştiriyordu.

4) İnsanların evlerinde saklayıp biriktirdikleri şeyleri haber verip bildiriyordu.⁴²³

5) Havâfîlerin isteği üzerine Allah'ın izniyle gökten sofrayı indirmişti.⁴²⁴

Şimdi de Kur'an-ı kerim'de haber verilen Hz. İsa (a.s)'ın bu mucizelerini Fahreddîn er-Râzî'nin değerlendirmeleri ışığında ele alalım.

2.6.1. Çamurdan Yaptığı Kuşun Canlanması

Hz. İsa (a.s)'ın mucizelerinin geçtiği Âl-i 'İmrân, 3/49 ve Maide, 5/110 ayetlerinde Hz. İsa (a.s)'ın çamurdan yaptığı kuşun canlanmasıyla ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

“Size çamurdan bir kuş sureti (كَهَيْبَةِ الطَّيْرِ) yapar, ona üflerim ve Allah'ın izni ile o kuş (طَيْرًا) oluverir.”⁴²⁵

⁴²² Ahmed Muhtâr 'Abdülhamid 'Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyeti'l-Muasıra*, 1. baskı, b.y.y., 'Alemü'l-Kütüb, 1429/2008, Cilt 2, s. 1460.

⁴²³ Bkz. Âl-i 'İmrân, 3/49; Maide, 5/110.

⁴²⁴ Bkz. Maide, 5/112, 115.

⁴²⁵ Âl-i 'İmrân, 3/49.

“Hani benim iznimle çamurdan bir kuş sureti (كَهَيْبَةِ الطَّيْرِ) yapıyordun da içine üflüyordun, benim iznimle hemen bir kuş (طَيْرًا) oluyordu.”⁴²⁶

Mefâtihu'l-Gayb'da geçen bir rivayete göre Hz. İsa (a.s) peygamberlik iddiasında bulunup mucizeler gösterince, Yahudiler ona baskı yapmış ve ondan bir yarasa yaratmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Hz. İsa (a.s) da bir parça çamur alıp şekillendirdikten sonra o şekle üflemiş, bu kuş şekli canlanarak yer ile gök arasında uçmaya başlamıştır. Bu hususta Vehb şöyle demiştir: “İnsanlar onu (yarasayı) görebildikleri sürece uçuyor, insanların nazarından kaybolunca da ölü olarak yere düşüyordu.”

Er-Râzî'ye göre Cenab-ı Allah, Maide, 5/110'da Hz. İsa (a.s)'ın mucizelerinden bahsederken, balçığın kuş şeklinde yapılması ve yapılan bu kuş şeklinin canlı bir kuşa dönüştürülmesi hususunda kendi iznine dikkatleri çekmiştir. Dolayısıyla ayette geçen “benim iznimle” sözüyle Allah Teâlâ, yapılan bu işin Hz. İsa (a.s)'ın gücü ve vücud vermesiyle değil, kendi gücü ve yaratmasıyla olduğuna vurgu yapmıştır.⁴²⁷

Âl-i 'İmrân 3/49'da ise Hz. İsa (a.s)'ın mucizelerinden bahsedilirken, onun ifadesiyle “Allah'ın izni ile” şeklinde bir kayıt konulmuştur. Müfessirimize Hz. İsa (a.s)'ın yaptığı mucizeleri “Allah'ın izni ile” kaydına bağlı olarak zikretmesi ile ilgili şunları söylemiştir: (Hz. İsa) “Ben, kuş veya kuş türünü ancak Allah'ın var etmesi ve yaratmasıyla yaparım.” (demek istemiştir.) Hz. İsa (a.s), yaratma hususundaki şüpheyi izale etmek ve “Ben bu tasvir işini yapıyorum ancak peygamberlerinin elinde mucizelerini göstermek için hayatın yaratılması, yani bu tasvir ettiğim şeye ruhun verilmesi Allah'tandır.” hususlarına dikkatleri çekmek amacıyla bu kaydı (Allah'ın izniyle kaydını) zikretmiştir.⁴²⁸

2.6.2. Âmâları ve Alacalı Hastaları İyileştirmesi

Fahreddîn er-Râzî, Âl-i 'İmrân, 3/49 ve Maide, 5/110 ayetlerinde geçen “...anadan doğma körü (الْأَكْمَهَ) ve alacalıyı (الْأَبْرَصَ) iyileştiririm...”⁴²⁹ “...ve

⁴²⁶ Maide, 5/110.

⁴²⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 110.

⁴²⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 54.

⁴²⁹ Âl-i 'İmrân, 3/49.

anadan doğma körü (الأَكْمَه), *alacalıyı (الأَبْرَصَن)* iznimle iyi ediyordun...”⁴³⁰ ifadelerini ele alırken daha çok “...*anadan doğma körü (الأَكْمَه)*” kelimesinin anlamları üzerinde yoğunlaşmıştır. Kelimenin “anadan doğma kör; sonradan kör olma; gündüz gören ancak gece görmeyen kör” gibi farklı anlamlarının olduğuna değinmiştir.⁴³¹ Er-Râzî tefsirinde, (âmâ veya alacalı olduğunu belirtmeksizin) Hz. İsa (a.s)’ın hastaları iyileştirdiğine dair kaynağı Vehb b. Münebbih olduğu anlaşılır⁴³² şu rivayete yer vermiştir: Bir gün Hz. İsa (a.s)’ın huzurunda 50.000 hasta toplanmıştı. Bunlardan gücü yetenler Hz. İsa (a.s)’ın yanına gidiyor; gücü yetmeyenlerin yanına da kendisi bizzat gidiyordu. Onun tedavisi de sadece dua ile oluyordu.⁴³³

Kur’an-ı Kerim’de yer alan Hz. İsa (a.s)’ın gösterdiği bu iki mucizenin aynısı Yeni Ahit’te de yer almıştır. Yeni ahit’in çeşitli yerlerinde Hz. İsa (a.s)’ın, âmâ insanların görmelerini sağladığından⁴³⁴ ve cüzamlı (alacalı) hastaları pakladığından⁴³⁵ söz edilmiştir. Yeni Ahit’te ayrıca Hz. İsa (a.s)’ın, diğer hastaları⁴³⁶ ve inme (felç) hastalığına tutulmuş kişileri iyileştirdiğinden⁴³⁷ söz edilmiştir.

2.6.3. Allah’ın İzniyle Ölülere Diriltmesi

Kur’an-ı Kerim’de Hz. İsa (a.s)’ın ölülere diriltmesiyle ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

“...Allah’ın izni ile *anadan doğma körü (الأَكْمَه)* ve *alacalıyı (الأَبْرَصَن)* iyileştirir, ölülere diriltir...”⁴³⁸

“...*Hani benim iznimle ölülere de (hayata) çıkarıyordun...*”⁴³⁹

Müfessirimiz, Hz. İsa (a.s)’ın gösterdiği mucizelerde “Allah’ın izniyle” ifadesini kullanmasının, mucizelerinden dolayı onun ilah olduğuna inananların tevehhümünü ortadan kaldırmak için olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁰

⁴³⁰ Maide, 5/110.

⁴³¹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 54; *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 12, s. 111; bkz. es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân* Cilt 3, s. 71; el-Vâhidî, *el-Vesît*, Cilt 1, s. 439.

⁴³² Bkz. el-Bağavî, *Meâ’limü’t-Tenzîl*, Cilt 1, s. 442.

⁴³³ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 54.

⁴³⁴ Matta, 9/37-41.

⁴³⁵ Matta, 8/1-4; Luka, 5/12 -16.

⁴³⁶ Matta, 8/14 -16; Markos, 1/29 -34; Luka, 4/38-41.

⁴³⁷ Matta, 9/1-8; Markos, 2/1-12; Luka, 5/17-26.

⁴³⁸ Âl-i ‘İmrân, 3/49

⁴³⁹ Maide, 5/110.

“...*Hani benim iznimle ölüleri de (hayata) çıkarıyordun...*”⁴⁴¹ ifadesini er-Râzî şöyle açıklamıştır: Yani sen, ölüleri kabirlerinden benim iznimle çıkarıyordun. Senin yaptığın dua anında, duana icabet ettiğim için, sen (ölüleri diriltmeye) muktedir oluyordun. Bunu yaparken de şöyle dua ediyordun: “Allah’ın izniyle kabrinden çık!” Burada yapılan fiiller için “izin” kelimesinin zikredilmesi, fiillerin aslında Allah’a izafe edildiğini ifade etmek içindir. Bu da aynen Cenab-ı Allah’ın ayette “*Hiçbir kimse Allah’ın izni olmadan ölmez*”⁴⁴² şeklinde buyurduğu gibidir. Yani ancak Allah’ın nefis hakkında ölümü yaratmasıyla ölüm hadisesi mümkün olur, demektir.⁴⁴³

Müfessirimiz Hz. İsa (a.s)’ın ölüleri diriltmesine örnek olarak el-Kelbi’den şunları nakletmiştir: Hz. İsa (a.s), ölüleri Allah’ın *Ya Hayy! Ya Kayyum!* isimleriyle diriltiyordu. Dostu Azer’i de bu şekilde diriltmiştir. Yine O, Nuh (a.s)’ın oğlu Sam’ı kabrinden çağırması o da kabrinden diri olarak çıkmıştır. Bir de Hz. İsa (a.s) yaşlı bir adamın yeni ölmüş oğlunun yanına uğradı. Onun için dua etti. O ölmüş çocuk tabutundan inerek ailesine döndü ve onların çocuğu olarak yaşamaya devam etti.⁴⁴⁴

Yeni Ahit de Hz. İsa (a.s)’ın ölüleri dirilttiğini haber vermektedir.⁴⁴⁵

2.6.4. Gaybtan Haber Vermesi

Hz. İsa (a.s)’ın gösterdiği mucize şekillerinden biri de gaybtan haber verme tarzındaki mucizesidir. Cenab-ı Allah bu mucize biçimini Hz. İsa (a.s)’dan aktarmak suretiyle âyette şöyle ifade etmiştir: “...*ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm...*”⁴⁴⁶ Bu ayette bahsedilen mucize hakkında *Mefâtihu’l-Gayb*’da iki farklı rivayet yer almaktadır:

Birincisi: es-Süddi’den nakledilen bir rivayete göre Hz. İsa (a.s) kimi zaman çocuklarla oynardı. Bu esnada çocuklara babalarının ve annelerinin ne yaptıklarını haber verirdi. Sonra da çocuklara annelerinin kendilerinden bir şeyler sakladığını haber verirdi. Çocuklar da eve döner; annelerinin kendilerinden sakladığı şeyi almak

⁴⁴⁰ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 54.

⁴⁴¹ Maide, 5/110.

⁴⁴² Âl-i ‘İmrân, 3/145.

⁴⁴³ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 12, s. 111.

⁴⁴⁴ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 54; bkz. es-Semerkândî, *Tefsiru’s-Semerkândî*, Cilt 1, s. 215; es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân* Cilt 3, s.71; el-Vâhidî, *el-Vesît*, Cilt 1, s. 439.

⁴⁴⁵ Yuhanna, 11/20-27; 38-44.

⁴⁴⁶ Âl-i ‘İmrân, 3/49.

için ağlarlardı. Aileler buna engel olmak için çocuklarına; bu sihirbazla oynamayın diyerek hepsini bir eve toplamışlardı. Hz. İsa (a.s) bu eve gelip çocukları çağırdığında Aileler: “Çocuklar evde değiller.” diye cevap vermişlerdi. Hz. İsa (a.s) da: “Peki evde kim var?” diye sorunca; onlar: “Domuzlar...” şeklinde cevap vermişlerdi. Hz. İsa (a.s) da: “Dediğiniz gibi olsun” deyince çocuklar domuz olmuşlardı.⁴⁴⁷

İkincisi: Gaybtan haber verme mucizesinin vukuu, gökten sofrayı indirme hadisesinden sonradır. Çünkü Hz. İsa (a.s)’ın ümmeti, bu hadiseden sonra bir şeyler biriktirmekten menedilmişti. Onlar da buna aldırmandan bir şeyler saklayarak biriktiriyorlardı. Hz. İsa (a.s) da onlara bu yaptıklarını haber veriyordu.⁴⁴⁸

Müfessirimizin aktardığı bu iki rivayetten birincisinde bazı çelişkiler bulunmaktadır. Mesela Hz. İsa (a.s)’ın çocuklara gaybi haberler vermesi, çocuklara yönelik bir mucize olmuş oluyor ki bu da aklen doğru olmaz. Çünkü mucize peygamberlik iddiasının tasdiki için gösterilir. Oysa, çocuklar mükellef olmadıklarından bir peygamberi tasdik etme mecburiyetinde değildirler. Hem Hz. İsa (a.s)’ın masum olan çocuklara beddua etmesi de düşünülemez. Bu çelişkilere rağmen Fahreddîn er-Râzî iki rivayet hakkında herhangi bir tercihte bulunmayıp gaybtan haber vermenin, münecimlerin verdikleri haberlerle karıştırılmaması gerektiği hususunda fikir beyan ederek sanki her iki rivayeti de kabul etmiş görünmektedir. Dolayısıyla er-Râzî, her iki rivayeti beraber değerlendirerek şöyle demiştir: “Bu şekilde gaybtan haber vermek bir mucizedir. Çünkü münecimlerin bildiklerini iddia ettikleri gaybtan haber verme işi ancak önceden sorulan bir soruya dayanıyordu. Sonra da onlar sorulan bu soruya göre bir alet yardımıyla yıldızların hareketlerini öğreniyorlardı. Zaten kendileri birçok defa yanıldıklarını da itiraf etmişlerdir. Oysa hiçbir soru sorulmadan ve hiçbir aletin yardımı olmadan gaybtan haber vermek ancak Allah’ın vahyetmesiyle mümkündür.”⁴⁴⁹

2.6.5. Gökten Sofra İnmesi

Kur’an-ı Keim, Hz. İsa (a.s)’ın bir mucizesi olan gökten sofranın inmesiyle ilgili bilgiye Maide Suresi’nin 112-115 ayetlerinde yer vermiştir.

⁴⁴⁷ Bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt 6, s. 435.

⁴⁴⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 54.

⁴⁴⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 54.

Fahredden er-Râzî Maide Suresi'nin 112. ayetinin tefsirinde önce ayeti kıraat alimlerinin ayetteki bazı kelimeleri farklı okumaları yönüyle ele almış sonra da bu yönde ortaya çıkabilecek bir soruna temas etmiştir. Kıraat alimlerinden Kisaî, ayette geçen “هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ” “*Rabbin güç getirebilir mi?*” ifadesindeki يَسْتَطِيعُ (güç getirebilir) kelimesini harf değişikliği yaparak نَسْتَطِيعُ (sen güç getirebilir misin?) şeklinde; “رَبُّكَ” kelimesini ise hareke değişikliği yaparak “رَبُّكَ” şeklinde okumuştur. Muaz b. Cebel Hz. Muhammed (s.a.v)'in de böyle okuduğunu rivayet etmiştir. Diğer kıraat alimleri ise “هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ” “*Rabbin güç getirebilir mi?*” ifadesinde herhangi bir değişiklik yapmadan okumuşlardır. Müfessirimiz ayetle ilgili bu iki farklı kıraati naklettikten sonra, farklı kıraatlar neticesinde çıkan farklı iki manayı karşılaştırmış ve birinci kıraata göre havarilerin Hz. İsa'nın güç ve kuvveti hususunda şüphe içinde oldukları, ikinci kıraata göre ise, Allah'ın kudreti hususunda şüphe içinde oldukları sonucunun ortaya çıkmasından dolayı, birinci kıraatin daha uygun olduğunu söylemiştir. Müfessirimiz bu değerlendirmeden sonra ikinci kıraata göre ortaya çıkabilecek bir problemi şöyle sorgulamıştır: Allah bu ayetten (Maide, 5/112) bir önceki ayette havarilerden “*iman ettik, bizim Allah'a teslim olmuş kimseler (müslümanlar) olduğumuza sen de şahit ol*” dediklerini nakletmiştir. Halbuki onların iman ettikten sonra, Allah'ın bir şeye gücünün yeteceği hususunda şüphe ettiklerini söylemek nasıl caiz olabilir? Müfessirimizin sorguladığı bu probleme verdiği cevaplar ise şöyledir:

1) Allah, onları (havârîleri) iman ve İslam'la tavsif etmemiştir. Bilakis, onların bu iki özelliği taşıdıkları hususundaki iddialarını aktarmıştır. Sonra da Allah, onların bu iddialarına “*Rabbin bize gökten, donatılmış bir sofraya indirebilir mi?*”⁴⁵⁰ dediklerini ekleyerek, onların bu hususta şüpheye düşüp tereddüt içinde olduklarını göstermiştir. Çünkü böyle bir söz imanı kemale ermiş insanlardan sadır olmaz. Maide Suresi'nde müteakip ayette geçen “*bize doğru söylediğini (kesin olarak) bilelim*”⁴⁵¹ şeklindeki ifadeleri de havârîlerin kalplerinde (imani yönden) bir hastalığın bulunduğunu gösteriyor. Hz. İsa (a.s)'ın “*İman etmiş kimseler iseniz Allah'tan korkun*”⁴⁵² sözü de, havârîlerin imanda kemale ermediklerini gösterir.

⁴⁵⁰ Maide, 5/112.

⁴⁵¹ Maide, 5/113.

⁴⁵² Maide, 5/112.

2) Onlar mü'min idiler; ancak kalplerindeki yakinin artmasını istiyorlardı. Bu yüzden onlar bu sözlerini Hz. İbrahim (a.s)'ın: *"Rabbi ona: Yoksa inanmadın mı? dedi. İbrahim: Hayır! İnanırım, fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim)..."*⁴⁵³ dediği gibi, demişlerdir. Çünkü böyle mucizelere şahit olmak, kalbin itminanını artırır. Zaten Maide, 113 ayetinde de geçtiği gibi onlar, bu mucizeyi *"kalplerinin tatmini"* için istediklerini ifade etmişlerdir.

3) Onların böyle bir söz sarf etmelerinin sebebi, hikmet bakımından böyle bir sözü söylemenin caiz olup-olmadığını öğrenmektir. Çünkü Allah'ın fiilleri çeşitli hikmet ve sebeplere riayet etmeye dayanınca, bu hikmet ve sebeplerden herhangi biri tahakkuk etmediği zaman, fiilin meydana gelmesi imkansız olur. Hikmet yönünden ters olan bir şey, kudret yönünden de ters gibi olur.

4) Müfessirimizin es-Süddi'den naklettiğine göre, ayette geçen *"Rabbin bize gökten, donatılmış bir sofrayı indirebilir mi?"*⁴⁵⁴ sözü "eğer sen Rabbinden istersen, O sana verir mi?" anlamındadır.

5) Onların sözünde geçen "Rabb" kelimesi Cebrail (a.s) yerine kullanılmış olabilir. Çünkü Cebrail (a.s) Hz. İsa (a.s)'ı eğitmiş ve ona değişik yardımlarda bulunmuştu. Bu yüzden Cenab-ı Allah, onu "Ruhu'l-Kudüs" ile desteklediğini buyurmuştur. Yani sen, Cebrail (a.s)'ın seni eğittiğini ve çeşitli ikramlarda bulunduğunu iddia ediyorsun. Öyleyse O, sana "gökten bir sofrayı indirebilir mi?"

6) Havârîlerin böyle bir soru sormaları, onların şüphe içerisinde olduğunu göstermez. Aksine, onların böyle bir soruyu sormadaki maksatları, bu işin gayet açık olduğunu, yani şüphe götürmez olduğunu ortaya koymaktır. Bu da, bir adamın zayıf birinin elinden tutup, "sultanın bunu doyurmaya gücü yetmez mi?" sözüne benzer. Bu sözle, bu işin ne kadar açık ve ortada olduğu sonucu ortaya çıkar.⁴⁵⁵

*"Hani havariler de, 'ey Meryem oğlu İsa! Rabbin bize gökten bir sofrayı indirebilir mi?' demişlerdi. İsa da, 'eğer mü'minler iseniz, Allah'a karşı gelmekten sakının' demişti."*⁴⁵⁶

⁴⁵³ Bakara, 2/260.

⁴⁵⁴ Maide, 5/112.

⁴⁵⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 113.

⁴⁵⁶ Maide, 5/112.

Havarilerin Hz. İsa (a.s)'dan gökten sofrayı indirme istekleri karşısında Hz. İsa (a.s) onlara "eğer mü'minler iseniz, Allah'a karşı gelmekten sakının!" demişti.⁴⁵⁷ Müfessirimize göre Hz. İsa (a.s), havarilere bu sözü söylemekle şunu kastetmiştir: "Allah'a karşı gelmekten sakının!" Çünkü sizin yaptığınız zoraki bir iş ve tahakküm sayılır. Bu, kuldan Rabbine karşı büyük bir suçlamadır. Bir de bu istediğiniz şey, daha önce gördüğünüz birçok mucizeden sonra yeni bir mucize istemektir. Bu da büyük bir suçtur.⁴⁵⁸

Er-Râzî, "Onlar 'Ondan yiyelim, kalplerimiz mutmain olsun, bize doğru söylediğini (kesin olarak) bilelim ve ona gözleriyle görmüş şahitler olalım istiyoruz' demişlerdi."⁴⁵⁹ ayeti ile ilgili şunları söylemiştir: Havârîler sofrayı Hz. İsa (a.s)'dan isteyince, sanki Hz. İsa (a.s) onlara: Daha önce siz birçok mucizeyi gördüğünüz halde, böyle bir mucizeyi talep etme hususunda "Allah'a karşı gelmekten sakının!" demiş; onlar da şöyle cevap vermişlerdir: Biz bu sofrayı sadece bir mucize olsun diye istemiyoruz. İstememizin sebepleri şunlardır:

1) Biz ondan yemek istiyoruz. Çünkü iyice acıktık; başka da yiyecek bir şey bulamıyoruz.⁴⁶⁰ Havârîler bu sofrayı bir çöle konakladıklarında su ve yiyecek olmadığı bir zamanda istemişlerdir. Bu yüzden onlar: "Ondan yemek istiyoruz." demişlerdir.⁴⁶¹

2) Biz Allah'ın kudretinin delillerini biliyoruz; ancak böyle bir sofranın indiğini gördüğümüz zaman, imanımız artar ve yakinimiz kavileşir.

3) Biz her ne kadar mucizelerin senin doğruluğunu gösterdiğini biliyorsak da, bu sofranın indiğini görsek, imanımız ve irfanımız artar ve kalben tatmin oluruz.

4) Bundan önce senin gösterdiğin bütün mucizeler arzidir. Bu ise semavi bir mucize olacak ki, hayret verici ve azim bir şey olacaktır. Eğer biz bu mucizeyi görürsek, bu mucizenin şahitleri olmuş olacağız ve İsrailoğullarından burada bulunmayanların yanında bu mucizenin şahitliğini yapacağız. Bununla da Allah'ın kudretine ve senin nübüvvetine şahitlikte bulunacağız.⁴⁶²

⁴⁵⁷ Maide, 5/112.

⁴⁵⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 113-114.

⁴⁵⁹ Maide, 5/113.

⁴⁶⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 114.

⁴⁶¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 115.

⁴⁶² er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 114.

Havâfîlerin talebi üzerine Hz. İsa (a.s)’ın sofrayı dilemesi ise ayette şöyle ifade edilmiştir: *“Meryem oğlu İsa şöyle dedi: Ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofrayı indir ki, bizim için, geçmiş ve geleceklerimiz için bayram ve senden bir âyet (mucize) olsun. Bizi rızıklandır; zaten sen, rızık verenlerin en hayırlısısın.”*⁴⁶³ Müfessirimiz bu ayetin tefsirinde şunları söylemiştir: Havâfîler sofrayı istediklerinde, bazı maksatlar zikretmişlerdir. Onlar yeme-içmeyi öne alarak, dini ve manevi gayeleri sonraya bırakmışlardır. Oysa Hz. İsa (a.s) sofrayı isterken, dini gayeleri öne alıp *“bizi rızıklandır.”* demiştir. Bu karşılaştırmaya göre bazı ruhların ruhani, bazılarının ise cismani olması yönüyle ruhların mertebeleri nazarlara görünür. Sonra Hz. İsa (a.s) dininin gayet safi olması ve ruhunun parlaklığı münasebetiyle *“bizi rızıklandır.”* sözünü zikrettiğinde, bununla da kalmamış, üstelik rızıktan Rezzaka intikal ederek: *“zaten sen, rızık verenlerin en hayırlısısın.”*⁴⁶⁴ demiştir. Böyle bir sözü sarf etmek, halktan Hakk’a; Allah’ın dışındakilerden Allah’a; en kıymetsizden en kıymetliye doğru bir yükseliştir. Bu doğrultuda Hz. İsa (a.s)’ın *“Ey Rabbimiz!”* sözüyle, Hak Sübhanehu ve Teala’nın ismiyle başlaması, *“Bize gökten indir”* sözüyle ise, zattan sıfatlara intikal etmesi söz konusu olmuştur. Hz. İsa (a.s)’ın *“bizim için, geçmiş ve geleceklerimiz için bayram ve senden bir âyet (mucize) olsun”* demesi de, ruhun verilen nimetten değil; onun Nimet Veren (Mün’im) tarafından sadır olmasından dolayı duyduğu sevince işarettir. Bütün bunlar da ruhun iniş ve çıkışlarına delalet eder.⁴⁶⁵

Gökten sofranın indirilmesine gelince, Kur’an’ın haber verdiğine göre Hz. İsa (a.s), *“Ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofrayı indir ki, bizim için, geçmiş ve geleceklerimiz için bayram ve senden bir âyet (mucize) olsun. Bizi rızıklandır; zaten sen, rızık verenlerin en hayırlısısın.”*⁴⁶⁶ şeklinde dua etmiş ve bu duaya nezd-i İlahiden şu cevap gelmiştir: *“Ben onu size şüphesiz indireceğim; ama bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, kâinatta hiç bir kimseye etmediğim azabı ona edeceğim!”*⁴⁶⁷

Gökten sofranın indirilip-indirilmediği hususu alimler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Fahreddîn er-Râzî’nin bu hususta tefsirinde yer verdiği görüşler şunlardır:

⁴⁶³ Maide, 5/114.

⁴⁶⁴ Maide, 5/114.

⁴⁶⁵ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 12, s. 115.

⁴⁶⁶ Maide, 5/114.

⁴⁶⁷ Maide, 5/115.

Hasan el-Basri ve Mücahid (103/721) aşağıdaki iddialara dayanarak sofranın indirilmediğini savunmuşlardır:

a) Hz. İsa (a.s)’ın ümmeti “*kâinata hiç bir kimseye etmediğim azabı ona edeceğim!*”⁴⁶⁸ sözünü işittiklerinde istiğfar ederek, biz onu istemiyoruz demişlerdir.

b) İstenen sofraya hem öncekiler hem de sonrakiler için bayram olması özelliğiyle vasıflandırılmıştır. Eğer sofraya inmiş olsaydı; bu bayram kıyamete kadar varlığı devam eden bir bayram olacaktı.

Müfessirlerden cumhurun görüşüne göre ise, bu sofraya indirilmiştir. Çünkü Allah (cc): “*Ben onu size şüphesiz indireceğim*”⁴⁶⁹ buyurmuştur. Bu ise böyle bir sofranın herhangi bir şarta bağlı olmaksızın kesin olarak indirileceğini vaad etmektir. O zaman bu sofranın nüzul etmiş olması gerekir.⁴⁷⁰

Cumhurun görüşünü kabul eden er-Râzî, sofranın inmediğini iddia edenlere karşı şöyle cevap vermiştir:

1) “*...ama bundan sonra içinizden kim inkar ederse, ... azabı ona edeceğim!*”⁴⁷¹ ifadesi, “*Ben onu size şüphesiz indireceğim*”⁴⁷² ifadesiyle ilgisi olmayan bağımsız bir şart-ceza cümlesidir.

2) O sofranın indiği gün, onların şeriatına tabi olanlar ile sonraki zamanlarda onların şeriatlarına tabi olanlar için bir bayram olmuştur.⁴⁷³

Sofranın indirilmesi olayı ise *Mefâtihu'l-Gayb*'da şöyle anlatılır: Rivayete göre Hz. İsa (a.s) sofranın inmesi için dua edeceği zaman yünden bir elbise giydi. Sonra “*Allahum! Bize gökten bir sofraya indir..*” dedi. Bunun üzerine havâîlerin bakışları arasında, gökte biri altta, biri de üstte olmak üzere iki bulutun arasından kırmızı bir sofraya üzerlerine indi. Hz. İsa (a.s) ağlayarak şöyle dedi: “Ya Rab! Beni şükredenlerden kıl. Allah’ım! Onu bize rahmet vesilesi kıl. Onu bize, başkasına örnek olarak takdim edilebilecek bir azap vesilesi kılma.” Sonra Hz. İsa (a.s) havâîlere: “Sizin amel bakımından en iyiniz kalksın; sofrayı açsın; Allah’ın ismini anarak ondan yemeye başlasın.” dedi. Havâîlerin reisi olan Şem’un: “Sen bunu

⁴⁶⁸ Maide, 5/115.

⁴⁶⁹ Maide, 5/115.

⁴⁷⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. XII, 115-116.

⁴⁷¹ Maide, 5/115.

⁴⁷² Maide, 5/115.

⁴⁷³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 116.

yapmaya en layık kişinin” dedi. Bunun üzerine Hz. İsa (a.s) kalktı; abdest aldı ve namaz kıldı. Sonra ağlayarak sofrayı açtı ve “rızk verenlerin en hayırlısı olan Allah’ın adıyla başlarım” dedi. Sonra havâîler bir de ne görsünler! Kılıksız, pulsuz, üzerinden yağ damlayan kızarmış bir balık. Bu balığın başucunda tuz; kuyruk tarafında sirke; etrafında ise pırasa hariç her türlü sebze... Bununla beraber birincisinin içinde zeytin, ikincisinin içinde bal, üçüncüsünde tereyağı, dördüncüsünde peynir, beşincisinde ise pastırma bulunan beş ekmek bulunuyordu. Şem’un: “Ey Allah’ın ruhu! Bunlar dünya nimetleri mi; yoksa ahiret nimetleri midir?” diye sorunca, Hz. İsa (a.s) şöyle dedi: “Her ikisinden de değil, bunlar ancak Allah’ın yüce kudretiyle yarattığı şeylerdir. Dilediğinizi yiyin. Sonra da şükredin ki, Allah fazlı kereminden sizlere nimetlerini devam ettirsin ve ziyadeleştirsin” dedi. Havâîler de şöyle dediler: “Bize bu mucizeden bir daha gösterebilir misiniz?” dediler. Bunun üzerine Hz. İsa (a.s): “Ey balık Allahın izniyle diril!” dedi. Balık hemen diriliverdi. Sonra da ona eski haline dönmesini emretti; balık tekrar kızarmış hale geldi. Daha sonra sofraya uçup gitti. Bundan sonra onlar isyan ettiler. Bu yüzden maymunlara ve domuzlara döndüler.⁴⁷⁴

Müfessirimiz yukarıdaki ayette (Maide, 5/115) geçen “azab”ın mahiyetiyle ilgili olarak şunları nakletmiştir:

İbn ‘Abbâs (ö. 68/687-688) (r.a)’a göre (Bu azap) onların domuzla çevrildiği anlamına gelmektedir. Bazı alimler bu mucizeyi inkar edenlerin maymuna dönüştüklerini söylerlerken, bazı alimler de, bu azabın daha önce hiç kimseye verilmemiş bir azap cinsi olduğu açıklamasında bulunmuşlardır. Ez-Zeccâc (ö. 311/923) ise bu azap, dünyada verilebilecek bir azap olduğu gibi, ahirette verilebilecek bir azap da olabilir yorumunda bulunmuştur.⁴⁷⁵

Yeni Ahit’te Hz. İsa (a.s)’ın bir mucizesi olan gökten sofranın inmesiyle alakalı bir bilgi yoktur. Ancak bu mucizeye benzer olarak Hz. İsa (a.s)’ın beş bin kişilik bir topluluğu doyurduğunu⁴⁷⁶ haber vermektedir.

⁴⁷⁴ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 12, s. 116. Bu rivayeti ‘Ata b. Ebi Rebah, Selman-ı Farisi’den aktarmıştır. Bkz. el- Bağavî, *Meâlimü’t-Tenzîl*, Cilt 2, s. 103-104; ayrıca bkz. Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, Cilt 1, s. 602-603.

⁴⁷⁵ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 12, s. 115; bkz. ez-Zeccâc, *Me’ani’l-Kur’an*, Cilt 2, s. 222; el-Maverdî, *Tefsîru’l-Maverdî*, Cilt 2, s. 86; Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, Cilt 1, s. 604.

⁴⁷⁶ Matta, 14/13-21; Markos, 6/30-44; Yuhanna, 6/1-14.

Yeni Ahit'te ayrıca Hz. İsa'nın su üzerinde yürüdüğü⁴⁷⁷ ve fırtınayı durdurduğu⁴⁷⁸ bilgileri yer almaktadır.

2.7. Hz. İsa (a.s)'ın Havârîleri

Batı dillerinde *havari* kelimesinin karşılığı olarak apostle veya apôtre kelimeleri kullanılmaktadır. Bu kelimeler de Grekçede “bir görevi ifa etmek üzere gönderilen” anlamındaki apostolos kelimesinden gelmektedir.⁴⁷⁹

Terimsel anlam olarak havari, Hz. İsa (a.s)'ın, dini faaliyetlerde kendisine yardım etmek üzere seçmiş olduğu on iki kişiden her birine verilen addır.⁴⁸⁰ Bu on iki havârînin isimleri şu şekilde rivayet edilir: Petros, Yuhanna, Yakup, Anrdeas, Filippos, Tomas, Bartolomeos, Matta, Alfeos'un oğlu Yakup, Partizan Simon, Yakup'un oğlu Yahuda ve sonradan kurayla on ikinci kişi olarak aralarına katılan Mattias'tır.⁴⁸¹

Birçok Müslüman alime göre “*havari*” kelimesi Arapça kökenli bir kelimedir ve bu kelime ya “*geri dönmek*” anlamındaki حَوْر kelimesinden ya da “*parlak beyaz*” anlamındaki حَوْر kelimesinden türemiştir. *Havari* kelimesinin “*geri dönmek*” anlamındaki حَوْر kelimesinden türediğini iddia edenlere göre bu kelime, “*Ensar*”(yardımcı) anlamına gelmektedir. Bu yüzden birine yardım için gelen kişiye *havari* adı verilir. Hz. İsa (a.s)'ın müridlerine ya “*çamaşırları son derece temiz yıkayan kişiler*” olduklarından ya “*beyaz elbise giyen kişiler*” olduklarından ya da “*duygu dünyaları oldukça saf*” olduğundan *havari* ismi verilmiştir. Kelimenin Aramiceden geldiğini iddia edenler olduğu gibi, *havari* kelimesinin Habeş dilinden geldiğini söyleyenler de olmuştur. Habeş dilinden geldiğini iddia edenlere göre bu kelime, Habeş Kitabelerinde “*peygamber*” anlamında kullanılmıştı. Hz. Muhammed (s.a.v), *havari* kelimesini Habeşistan'a göç edip Arabistan'a dönen muhacirlerden öğrenmişti.⁴⁸²

Bazı alimler göre ise dini ve ilmi ifadeleriyle insanların nefislerini temizledikleri için Hz. İsa (a.s)'a ilk inananlara *havari* adı verilmiştir. Onlara temsil

⁴⁷⁷ Matta, 14/22-33; Markos, 6/45-52; Yuhanna, 6/16-21.

⁴⁷⁸ Matta, 8/23-27; Markos, 4/35-41; Luka, 8/22-25.

⁴⁷⁹ Osman Cilacı, “Havârî” *DİA*, İstanbul, 1997, Cilt 16, s. 513.

⁴⁸⁰ Cilacı, “Havârî” *DİA*, Cilt 16, s. 513.

⁴⁸¹ Rasullerin İşleri, 1/ 12 -14.

⁴⁸² Jeffery, s. 116,

ve teşbih yoluyla “*çamaşırları bembeyaz yıkayanlar*” anlamında *havari* denildiği de söylenmiştir.⁴⁸³ Bir kişinin has dostu ve yardımcısına *havari* denildiği için,⁴⁸⁴ Hz. İsa (a.s)’ın has dostları ve yardımcılarına da *havari* adı verilmiştir.⁴⁸⁵

Havârî (الْحَوَارِيُّ) kelimesi Kur’an-ı Kerim’in üç suresinde toplam dört defa geçmiştir. Her dört yerde de kelimenin çoğulu olan الْحَوَارِيُّونَ (*havârîler*) şeklinde yer almıştır.⁴⁸⁶

Yukarıda anlamına temas ettiğimiz *havârî* kelimesini Fahreddîn er-Râzî de ele almış ve kelimenin kökeni ve anlamı hakkında alimlerden şunları nakletmiştir:

1) *Havârî*, bir kimsenin yakın arkadaşını ve sevgili dostunu ifade etmek için vaz’ edilmiş bir kelimedir. (buğdayın) özü olan “*un*” için “*huvvara*” kelimesi kullanılmıştır. Renkleri ve tenleri temiz (beyaz) olan kadınlara da *havârîler* (*havârîyyat*) denilmiştir. Bu görüşe göre, “*Havârîler*”, peygamberleri tasdik etmede ve onlara yardım etmede son derece ihlâslı hareket eden, peygamberlerin seçkin dost ve arkadaşlarına verilen isimdir.

2. الْحَوَارِيُّ kelimesinin aslı الْحَوْرٌ’dur. Bu da “bembeyaz” anlamına gelir. Un için *havârî* kelimesinin kullanılması da bundandır. “el-huru” ve “el-ehveru” kelimeleri de böyledir. Bu kelimelerin manası gözün beyaz kısmının iyice beyaz olmasıdır. Senin elbiseyi iyice yıkayıp beyazlattığın zaman “havvertü es-siyabe” ifadesi, “elbiseyi beyazlattım.” demen de bu anlamdadır. *Havârî* kelimesini bu doğrultuda değerlendiren alimler, *havârî* isminin neden Hz. İsa (a.s)’ın arkadaşlarına isim olarak verildiği hususunda alimler ihtilaf etmişlerdir. Said b. Cübeyr’e (ö. 95/714) göre “onlar elbiselerinin beyaz olmasından dolayı bu ismi almışlardır.” Onların çamaşırcı oldukları ve elbiseleri yıkayıp beyazlattıkları söylenmiştir. Kalpleri nifak ve şüphelerden arınmış ve tertemiz olduğu için de onları methetmek ve kalplerinin safiliğine işaret etmek maksadıyla, bembeyaz elbise gibi onlara da *havârî* ismi verilmiştir.⁴⁸⁷

⁴⁸³ Ebu’l Kasım el Huseyn b Muhammed er-Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Garîbi’l-Kur’an*, Beyrut, 1412, s. 263.

⁴⁸⁴ el-Alusi, *Ruhu’l-Maânî*, II, 168.

⁴⁸⁵ Muhammed b. Mükrim b. ‘Ali Ebu’l-Fadl İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 3. baskı, Beyrut, Daru Sadr, 1414, Cilt 4, s. 220.

⁴⁸⁶ Âl-i ‘İmrân, 3/52; Maide, 5/111-112; Saf, 61/14.

⁴⁸⁷ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 59. Ayrıca bkz. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, Cilt 4, s. 220.

3) *Havârî* kelimesi hakkında ed-Dahhak şöyle demiştir: Hz. İsa (a.s) bir gün çamaşır yıkayan bir topluluğa uğradı ve onları imana davet etti. Onlar da iman ettiler. İşte bu ilk inananlara Nebat dilinde “çamaşır yıkayan, çamaşırıcı” anlamına gelen *هُوَارِي* denilmiştir. *هُوَارِي* kelimesi de sonradan Arapçalaşarak *حَوَارِي* şeklinde okunmaya başlamıştır.

4) Mukatil b. Süleyman ise Havârîlerin çamaşırıcı olduklarını söylemiştir. Ona göre *havârî* kelimesinin aslı bilindiği zaman, bu kelimenin örfteki kullanımı yoluyla bir kişinin en yakın dostu ve sırdaşı anlamına da geldiği ortaya çıkar.⁴⁸⁸

Fahreddîn er-Râzî’ye göre “*havârîler*” Hz. İsa (a.s)’a inanan on iki kişidir.⁴⁸⁹ Onlar Hz. İsa (a.s)’ın en seçkin arkadaşları ve ona ilk iman eden kişilerdir. Onlar elbiseleri son derece beyaz yıkayan çamaşırıcılar olduklarından bu isimle tesmiye edilmişlerdir. Bir kimsenin havârîsi, onun en seçkin ve halis dostudur.⁴⁹⁰

Havariler Kimlerdir?

Havârî olarak isimlendirilen ilk inananların kimler olduğu meselesi de alimler arasında ihtilafa sebep olmuştur. Er-Râzî, havârî olarak isimlendirilen ilk inananların kimler olduğu hususunda kaynak vermeden dört rivayet nakletmiştir:

1) Bir seferinde Hz. İsa (a.s) balık avlayan bir grup insana rastladı ve onlara şöyle dedi: “Haydi insanları avlayalım!” Onlar: “Peki, sen kimsin?” dediler. Hz. İsa (a.s): “Ben Meryem’in oğlu İsa’yım; Allah’ın kulu ve elçisiyim.” dedi. Balık yakalayan o insanlar Hz. İsa (a.s)’dan bu söylediklerine dair mucize getirmesini istediler. Bunun üzerine Hz. İsa (a.s) mucize gösterince, o insanlar ona iman ettiler. İşte ilk inananlar ve havârîler olarak kabul edilenler bunlardır.⁴⁹¹

2) Bir seferinde Hz. İsa (a.s)’ın annesi, onu bir boyacıya teslim etmişti. Boyacı ne zaman ona bir şey öğretmeye kalkışsa, onun kendisinden daha iyi bildiğini görüyordu. Boyacının, işleri için bir ara dükkânından ayrılması icabetti. Hz. İsa (a.s)’a: “Burada farklı elbiseler var. Bu elbiselerin her birine ayrırcı birer alamet

⁴⁸⁸ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 59; bkz. Cevzî, *Zâdî’l-Mesîr*, Cilt 1, s. 285-286.

⁴⁸⁹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 29, s. 293.

⁴⁹⁰ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 29, s. 293. Ayrıca bkz. ‘Abdurrahman b. el- Kemal Celaluddin es-Suyûtî, *el-İtkân fi’Ulûmi’l-Kur’an*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, 1. Baskı, Kahire, el-Hey’etu’l-Mısriyyeti’l-‘Amme li’l-Kitab 1394/1984, Cilt 2, s. 132; el-Alûsî, *Ruhu’l-Maâni*, Cilt 2, s. 168; Jeffery, s. 116.

⁴⁹¹ Müfessirimizin kaynak vermeden eserinde yer verdiği bu bilginin benzeri Yeni Ahit’te de geçmektedir. Bkz. Matta, 4/18-22; Markos, 1/16-20; Luka, 5/1-11.

koydum. Döndüğümde işi bitirecek şekilde buradaki boyalarla bütün elbiseleri boya” dedi ve oradan ayrıldı. Hz. İsa sadece bir küpte su kaydattı ve bütün elbiseleri içine atarak şöyle dedi: “Allah’ın izniyle olmanız gerektiği gibi olun.” Boyacı döndüğünde Hz. İsa (a.s) kendi yaptıklarını ona haber verdi. Bunun üzerine boyacı: “Bütün elbiseleri berbat ettin.” dedi. Hz. İsa (a.s) da: “O halde kalk ve bak!” dedi. Boyacı elbiseleri birer birer istedi. Hz. İsa (a.s) elbiselerin bazısını kırmızı, bazısını yeşil, bazısını da sarı olarak çıkarınca, orada bulunanlar bu duruma hayret ettiler ve Hz. İsa (a.s)’a iman ettiler. İşte burada hazır bulunup iman edenler ilk inananlardır ve bu ilk inananlara havârîler adı verildi.⁴⁹²

3) Havârîler Hz. İsa (a.s)’a tabi olan on iki kişiydiler. Onlar acıktıkları zaman: “Ey Allah’ın Ruhu biz acıktık!” derlerdi. Hz. İsa (a.s) da ellerini yere vurur, her biri için yerden iki ekmek çıkarırdı. Yine havârîler susadıklarında: “Ey Allah’ın Ruhu biz susadık!” derlerdi. Hz. İsa (a.s) eliyle yere vurur su çıkarır; onlar da içerlerdi. Bunun üzerine onlar: “Bizden daha üstün kim olabilir? İstedüğimizde bizlere yediriyorsun; istediğimizde bize su veriyorsun. O halde biz sana inandık.” demişlerdi. Hz. İsa (a.s) da: “Sizden daha üstün olan, çalışıp kazandığından yiyendir.” dedi. Onlar da bu sözden itibaren çamaşır yıkama işini yapmaya başladılar. İşte bu yüzden havârîler olarak adlandırıldılar.

4) Onlar (ilk inananlar) kral idiler. Rivayete göre bir gün bu krallardan biri halka ziyafet veriyordu. Hz. İsa (a.s) da o ziyafette önündeki tabaktan yediği halde, tabağı hiç eksilmiyordu. Oradakiler bu durumu krala aktarınca, kral: “Onu tanıyor musunuz?” diye sordu. Onlar da: Evet. deyince; Hz. İsa (a.s)’ın yanına vardılar. Kral sen kimsin? diye sordu. Hz. İsa (a.s) da: “Ben Meryem oğlu İsa’yım.” deyince kral, ben krallığı bırakıp sana tabi oluyorum, diyerek akrabalarıyla birlikte Hz. İsa (a.s)’a tabi oldular. İşte havârîler olarak adlandırılan ilk inananlar bunlardır.

Er-Râzî, ilk inananlar olarak bilinen havârîler hakkında el-Kaffal’den de şunları aktarmıştır: Bu on iki havârînin balıkçı, kral, ya da çamaşırçı olmaları mümkündür. Ancak bunlar, Hz. İsa (a.s)’ın yardımına koşan avaneleri ve ona sevgi, itaat ve hizmette ihlâslı kimseler oldukları için *havari* olarak isimlendirilmişlerdir.⁴⁹³

⁴⁹² er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 59; bkz. el-Bağavî, *Mealimü't-Tenzil*, Cilt 1, s. 444.

⁴⁹³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 59-60; Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, Cilt 1, s. 286.

Havarilerin Hz. İsa (a.s.)'a Yardımcı Olmaları ve Hz. İsa (a.s.)'ı Şahit Tutmaları:

Kur'an-ı Kerim'de havârîlerin Hz. İsa (a.s.)'a olan bağlılıklarını şöyle ifade ettikleri anlatılır. *"İsa, onlardaki inkârcılığı sezince: Allah yolunda bana yardımcı olacaklar kimlerdir? dedi. Havârîler: Biz, Allah'ın (dininin) yardımcısıyız; Allah'a inandık, şahit ol ki bizler Müslümanlarız, cevabını verdiler."*⁴⁹⁴

Fahreddîn er-Râzî'ye göre bu ayette geçen *"biz Allah'ın yardımcısıyız."*⁴⁹⁵ ifadesi, Allah'ın dininin ve peygamberlerinin yardımcısı anlamına gelmektedir. Çünkü gerçek anlamda Allah'a yardımcı olmak imkansızdır. Ayetin devamında geçen *"Allah'a inandık..."* ifadesi, illet ve sebep yerine geçen bir ifadedir. Buna göre şöyle bir mana ortaya çıkar: "Allah'a iman ettiğimiz için Allah'ın yardımcısı olmamız gerekir. Allah'a iman; Allah'ın dinine yardım etmeyi, O'nun dostlarını müdafaa etmeyi ve düşmanlarıyla savaşmayı gerektirir."

Ayetin devamında ise havârîler: *"Şahit ol ki bizler Müslümanlarız."* demişlerdir. er-Râzî'ye göre, havârîlerin Hz. İsa (a.s.)'ı kendilerine şahit tutmaları, aynı zamanda Allah'ı kendilerine şahit tutmak anlamına gelir. Ona göre *"Şahit ol ki bizler Müslümanlarız..."*⁴⁹⁶ ifadesi şu iki manayı da ihtiva eder:

1) *"Şahit ol ki bizler Müslümanlarız..."* yani, (Ey İsa) Sen bizden yardım ve seni müdafaa etme talebinde bulundun. Senin bu talebine boyun eğdiğimiz ve bu hususta Allah'ın emrine teslim olduğumuza şahit ol.

2) *"Şahit ol ki bizler Müslümanlarız..."* ifadesi, havarilerin bütün nebilerin de dini olan İslam dinini kabul ettiklerine yönelik ikrardır.⁴⁹⁷

Havarilerin Duası:

Havariler, Hz. İsa (a.s.)'ı imanları ve teslimiyetleri hususunda şahit tuttuktan sonra, müteakip ayette Allah Teâlâ'ya tazarru ederek: *"Rabbimiz! İndirdiğine inandık ve Peygamber'e uyduk. Şimdi bizi (birliğini ve peygamberlerini tasdik eden) şahitlerden yaz, dediler."*⁴⁹⁸ Müfessirimiz bu ayetle ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: Bu ayette havârîler, Allah'a, Kitaplara ve Allah'ın peygamberlerine iman ettiklerini ortaya koyarak, Allah'a yaklaşmayı ve O'nun sevabına nail olmayı

⁴⁹⁴ Âl-i 'İmrân, 3/52.

⁴⁹⁵ Âl-i 'İmrân, 3/52.

⁴⁹⁶ Âl-i 'İmrân, 3/52.

⁴⁹⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* Cilt 8, s. 60.

⁴⁹⁸ Âl-i 'İmrân, 3/53.

dilemiş, “*artık bizi de şahitlerden yaz.*” demişlerdir. Havârîlerin böyle demeleri, buradaki “şahitlerin” kendilerinden daha efdal ve derecelerinin daha üstün olduğunu gösterir.⁴⁹⁹

Fahreddîn er-Râzî havarilerin, “*artık bizi de şahitlerden yaz.*” duası hakkında alimlerden şu görüşleri nakletmiştir:

1) İbn ‘Abbâs (ö. 68/687-688) (r.a)’a göre havârîlerin, “*artık bizi de şahitlerden yaz.*” ifadesi “bizi de Hz. Muhammed (s.a.v)’in ümmetiyle beraber kıl” anlamına gelmektedir. Çünkü Cenab-ı Allah’ın “*İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resul’ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kaldık...*”⁵⁰⁰ buyurduğu gibi Hz. Muhammed (s.a.v)’in ümmeti insanlığa şahit olan bir ümmettir.

2) İbn ‘Abbâs’tan nakledilen başka bir rivayete göre, “*artık bizi de şahitlerden yaz.*” ifadesi: “Bizi nebiler zümresinden yaz.” anlamını ifade eder. Çünkü her nebi kendi ümmetine şahit olacaktır. Bunun delili de Cenab-ı Allah’ın: “*Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz!*”⁵⁰¹ sözüdür. Şüphesiz Allah Teâlâ, onların dualarını kabul etmiş; onların her birini nebiler ve resuller yapmış, onlar da ölüleri diriltmiş ve Hz. İsa (a.s)’ın gösterdiği bütün mucizeleri göstermişlerdir.

3) “*Artık bizi de şahitlerden yaz.*” Yani bizi de senin birliğine ve peygamberlerinin sıdkına şehadet edenler arasına yaz, demektir. Bu sözle kastedilen başka bir anlam da şudur: “Havârîler Hz. İsa (a.s)’ı kendi Müslüman oluşlarına şahit gösterdikten sonra, bu şahitliğin te’kidi ve takviyesi için de Allah Teâlâ’yı şahit göstermişlerdir.

4) “*Artık bizi de şahitlerden yaz.*” sözü, iyilerin amel defterlerinin göklerde, meleklerin yanında olduğuna işarettir. Bu hususu açıklayan bir ayette: “*Ama iyilerin defteri yüksek katlardadır.*”⁵⁰² buyrulmuştur. Dolayısıyla Cenab-ı Allah havarileri, mü’min şahitlerle beraber yazınca, onların isimleri mele-i a’lâda ve mukarreb meleklerin yanında meşhur olmuştur.

⁴⁹⁹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 60.

⁵⁰⁰ Bakara, 2/143.

⁵⁰¹ A’raf, 7/6.

⁵⁰² Mütaffifin, 83/18.

5) Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de "Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adaletle şahitlik ettiler. O'ndan başka ilâh yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."⁵⁰³ buyurarak ilim sahiplerini şahitlerden saymış ve kendinden hemen sonra onlardan bahsetmiştir. Bu ise çok azim bir derece ve yüce bir mertebedir. Onlar: "Artık bizi de şahitlerden yaz." demekle bizi de kendinden hemen sonra bahsettiğin bu gruptan say, demişlerdir.

6) Cebrail (a.s), Hz. Muhammed (s.a.v)'den ihsanı sorunca; Hz. Muhammed (s.a.v) de: "Allah'ı görüyormuş gibi ona ibadet etmendir." buyurmuştur. Bu da kulun ibadetle meşgul olmasının en son mertebesidir. Bu da kişinin "gaybet" makamında değil de "şehadet" makamında olması demektir. (Yani bizzat Allah'ın huzurunda Allah'ı görüyor vaziyette olmaktır.) İşte havârîler istidlal derecesinde kemale erince, istidlal makamından şuhud ve mükâşefe makamına terakki etmek istediler. bu yüzden "artık bizi de şahitlerden yaz." demişlerdir. Havârîler bununla, Allah'ı görüyormuş gibi ibadet eden kullarının eriştikleri mertebeyi arzuladıklarını ortaya koymuşlardır.

7) Cenab-ı Hakk'ı müşahede makamına erişen kimse, kendisine gelen elem ve meşakatlere aldırılmaz. Havârîler de Hz. İsa (a.s)'a yardım etmeyi ve onu müdafaa etmeyi kabul edince, "artık bizi de şahitlerden yaz." dediler. Yani senin resulüne yardım ederken bize gelecek olan meşakkat ve elemelere göğüs gerebilmemiz için bizi, senin celalini müşahede edenlerden kıl; işte o zaman resulüne verdiğimiz sözü yerine getirmemiz kolaylaşır, demişlerdir.⁵⁰⁴ Müfessirimiz alimlerin bu görüşlerini aktarmış ancak bu husustaki fikrini beyan etmemiştir.

Allah'ın Havarilere Vahyetmesi:

Şu ayette Allah, havarilere vahyettiğini haber vermektedir:

"Havarilerine de: Bana ve Resûlüme iman edin, diye vahyetmiştim. Onlar da: İman ettik, bizim müslüman olduğumuza şahit ol! demişlerdi."⁵⁰⁵

Bu ayette geçen havarilerin peygamber olduğunu söyleyenlere göre, onlara yapılan vahyin peygamberlere yapılan vahiyle aynı çeşitten olduğunu söylemişlerdir. Havarilerin peygamber olmadıklarını söyleyenlere göre ise, havarilere yapılan vahiy,

⁵⁰³ Âl-i 'İmrân, 3/18

⁵⁰⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 60-61.

⁵⁰⁵ Maide, 5/111.

Hız. Musa'nın annesine⁵⁰⁶ ve bal arısına yapılan vahiy⁵⁰⁷ kabilinden ilham ve kalbe ilka edilen şey anlamındadır. Allah onlara vahyettiğini, nimetleri sayma sadedinde zikretmiştir. Çünkü insanın diğer insanların yanında sözünün kabul edilmesi ve kalplerinde sevgi kazanması, Allah'ın insanlara verdiği en büyük nimetlerinden biridir. Allah bunu havarilerin kalbine ilka ettiğinde, onların iman edip Müslüman olduklarını bildirmiştir.⁵⁰⁸

2.8. Hız. İsa (a.s)'ın Ref'i (Göge Yükseltilmesi)

Yeni Ahit'e göre Hız. İsa (a.s) Yahudiler tarafından çarmıha gerilerek⁵⁰⁹ öldürülmüş,⁵¹⁰ ölümünden kısa bir süre sonra İsa, defnedildiği yerden dirilerek kalkmış,⁵¹¹ önce bazı insanlara⁵¹² ve havarilerine görünmüş⁵¹³ sonra da göge yükselmiş⁵¹⁴ ve Tanrı'nın sağında oturmuştur.⁵¹⁵

Kur'an-ı Kerim ise, Hız. İsa (a.s)'ın ref'i meselesini aşağıdaki iki ayette şöyle anlatır:

“Ve Allah elçisi Meryem oğlu İsa (a.s)'ı öldürdük, demeleri yüzünden (onları lânetledik). Halbuki onu ne öldürdüler, ne de astılar; fakat (öldürdükleri) onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında ihtilâfa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler; bu hususta zanna uymak dışında hiçbir (sağlam) bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler.” “Bilâkis Allah onu (İsa'yı) kendi nezdine yükseltmiştir. Allah izzet ve hikmet sahibidir.”⁵¹⁶

“Allah buyurmuştu ki: Ey İsa! Seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden arındıracağım ve sana uyanları kıyamete kadar kâfirlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte o zaman ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim.”⁵¹⁷

⁵⁰⁶ Kasas, 28/7

⁵⁰⁷ Nahl, 19/

⁵⁰⁸ er-Râzî, *Meîâtîhu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 111- 112.

⁵⁰⁹ Matta, 27/32-34; Markos, 15/21-32; Luka, 23/26-43; Yuhanna, 19/17-27.

⁵¹⁰ Matta, 27/45-56; Markos, 15/33-41; Luka, 23/44-49; Yuhanna, 19/28-30.

⁵¹¹ Matta, 28/1-10; Markos, 16/1-10; Luka, 24/1-12; Yuhanna, 20/1-10.

⁵¹² Matta, 28/9-10; Markos, 16/ 12-13; Luka, 24/13-35.

⁵¹³ Matta, 28/16 -20; Markos, 16/14-18; Luka, 24/36-49; Yuhanna, 20/19-2, Rasullerin İşleri, 1/6-8.

⁵¹⁴ Markos, 16/19-20; Luka, 24/50-53; Rasullerin İşleri, 1/9-11.

⁵¹⁵ Markos, 16/19.

⁵¹⁶ Nisa, 4/157-158.

⁵¹⁷ Âl-i 'İmrân, 3/55.

Fahreddîn er-Râzî, bu ayetlerin tefsirinde Hz. İsa (a.s)’ın çarmıha gerilme iddiasıyla ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

Cenab-ı Allah “*ve Allah elçisi Meryem oğlu Mesih İsa (a.s)’ı öldürdük*” demeleri yüzünden (onları lânetledik).⁵¹⁸ buyurarak Yahudilerin büyük bir inkar içerisinde olduklarını göstermiştir. Çünkü onlar biz bunu yaptık dediler. Bu da onların bu işte istekli olup, bu uğurda çaba sarf ettiklerini gösterir. Şüphesiz bu kadarı bile çok büyük bir inkardır. Cenab-ı Allah, Yahudilerin Hz. İsa (a.s)’ı öldürdüklerine dair iddialarını anlattıktan sonra onların bu söylediklerinin yalan olduğunu “*hâlbuki onu ne öldürdüler, ne de astılar; fakat (öldürdükleri) onlara İsa gibi gösterildi.*”⁵¹⁹ diyerek beyan etmiştir.⁵²⁰

Er-Râzî, yukarıdaki ayetlerde geçen “*kesin olarak onu öldürmediler.*”⁵²¹ “*Bilâkis Allah onu (İsa’yı) kendi nezdine yükseltmiştir.*”⁵²² ifadelerinin şu iki manaya hamledilebileceğini söyler:

Birinci manaya göre öldürme olayı kesinlikle gerçekleşmemiştir. O zaman bu manaya göre şöyle bir durum ortaya çıkar: “Cenab-ı Allah, Yahudilerin Hz. İsa (a.s)’ı öldürüp öldürmedikleri hususundaki şüphelerini haber vermiş; sonra da Hz. Muhammed (s.a.v)’e Yahudilerin Hz. İsa (a.s)’ı öldürmediğini yakini olarak haber vermiştir.”

İkinci manaya göre de böyle bir fiil gerçekleşmemiştir. İkinci mananın takdirinde de şöyle bir durum ortaya çıkar: “Onlar Hz. İsa (a.s)’ı öldürdük mü? diye şüpheye düşmüşlerdir.” Sonra Allah Teâlâ, Yahudilerin Hz. İsa (a.s)’ın yerine öldürdükleri şahsı yakini olarak Hz. İsa (a.s) olup olmadığını bilmeyerek öldürdüklerini, bilakis onu öldürdükleri zaman bile bu şahsın Hz. İsa (a.s) olup olmadığı hususunda şüpheye düştüklerini haber vererek te’kid etmiştir.

Er-Râzî bu iki manadan birinci manayı tercihe şayan bulur. Çünkü Allah Teâlâ, bu açıklamadan –yani (*kesin olarak onu öldürmediler*) sözünden- sonra “*bilâkis Allah onu (İsa (a.s)’ı) kendi nezdine kaldırmıştır.*” buyurmuştur. Böyle bir

⁵¹⁸ Nisa, 4/157.

⁵¹⁹ Nisa, 4/157.

⁵²⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 83.

⁵²¹ Nisa, 4/157.

⁵²² Nisa, 4/158.

açıklamanın doğrulanabilmesi; öldürmenin kesin ve yakini olarak gerçekleşmemesi durumuna bağlıdır.⁵²³

Hz. İsa (a.s)'ın Suretinin Başkasına Verilmesi:

Nisa Suresi'nin 157. Ayetine göre Yahudiler tarafından çarmıha gerilerek asılan şahıs Hz. İsa (a.s) değildi. Ancak kendisine Hz. İsa (a.s)'ın sureti verilen kişi asıldı. Hz. İsa (a.s)'ın suretinin kime verildiği hususunda Fahreddîn er-Râzî, alimlerden şu izahları aktarmıştır:

1) Kelamcıların ekserisine göre Yahudiler Hz. İsa (a.s)'ı öldürmeye teşebbüs ettiklerinde Allah onu göğe yükseltti. Bunun üzerine halk arasında bir karışıklığın çıkmasından korkan Yahudi reisleri, rastgele bir adamı yakalayarak öldürdüler ve bu adamı çarmıha gererek halka Hz. İsa (a.s) olduğu izlenimini verdiler. Hz. İsa (a.s) halkla ihtilat etmediğinden halk onu sadece ismen tanıyordu.

2) Yahudiler Hz. İsa (a.s)'ın arkadaşlarıyla birlikte bir evde kaldıklarını öğrenince, Yahudilerin reisi Yahuda, Taytayus adındaki yardımcısından içeri girip Hz. İsa (a.s)'ı evden çıkarmasını istedi. Bu adam içeri girer girmez Allah Hz. İsa (a.s)'ı evin tavanından çıkararak göğe yükseltti. Taytayus'a da Hz. İsa (a.s)'ın sureti verildi. Eve giren Yahudi topluluğu onu İsa (a.s) zannederek çarmıha germek suretiyle astılar.

3) Yahudiler Hz. İsa (a.s)'ı gözetim altında tutmak amacıyla bir şahsı görevlendirdiler. Bir gün Hz. İsa (a.s) dağa çıktı ve oradan göğe yükseltildi. Hz. İsa (a.s)'ı gözetlemekle görevli adama da onun sureti verildi. Yahudiler o adamı, "ben İsa değilim!" feryadına rağmen tutup öldürdüler.

4) Yahudiler Hz. İsa (a.s)'ı yakalamak için durmadan plan yapıyorlardı. Bunun üzerine Hz. İsa (a.s) yanında bulunan on havarisine şöyle dedi: "Benim suretimin kendisine verilmesi karşılığında kim cennete gitmek ister?" On havariden biri, ben istiyorum deyince, Hz. İsa (a.s)'ın sureti bu havariye verildi. Hz. İsa (a.s)'ın yerine onu astılar. Hz. İsa da Cenab-ı Allah tarafından göğe yükseltildi.

5) Hz. İsa (a.s)'ın havarisi olduğunu iddia eden münafık bir adam vardı. Bu adam Yahudilerden kaçıp gizlenen Hz. İsa (a.s)'ın yerini Yahudilere bildirdi. Yahudiler Hz. İsa (a.s)'ı yakalamak için bu adamla birlikte içeri girdiler. Bu arada

⁵²³er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 11, s. 85-86.

Allah Hz. İsa (a.s)'ın suretini bu münafiğa verince, Yahudiler onu Hz. İsa (a.s) zannederek öldürdüler. Sonra da çarınha gerdiler.

Müfessirimiz Hz. İsa (a.s)'ın suretinin kime verildiğiyle ilgili alimlerin yaptıkları bu izahların birbirine zıt ve birbirini nakzeden açıklamalar olduğunu söylemiştir.⁵²⁴

Fahreddîn er-Râzî, bir insanın suretinin başka bir insana verilmesi durumunda ortaya çıkabilecek problemleri ve bu problemlere verilebilecek cevapları şöyle sıralamıştır:

Birinci Problem: Cenab-ı Allah'ın bir insanın suretini başka bir insana vermesi halinde safsataya kapı açılır. Bu durumda örneğin biz Zeyd'i gördüğümüzde, belki de gördüğümüz kişi aslında Zeyd değildir. Zeyd'in sureti verilmiş biridir. Bunun neticesinde nikâh, boşanma ve mülkiyet konularında birtakım karışıklıklar ortaya çıkar. Bu da insanlar arasında güvenin kaybolmasına sebep olur. Bir insanın suretinin başka bir insana verilmesi durumu tevatürün tenkidine de yol açar. Tevatürün tenkidi de bütün peygamberlerin reddine kadar götürür. Bu da şeriatların ortadan kalkmasına yol açar. Mesela; sahabelerin emir ve yasakları anlatırken gördükleri Hz. Muhammed (s.a.v)'e başkasının benzetilmiş olabileceği ihtimalinden dolayı, bu zatın Hz. Muhammed (s.a.v) olup olmadığı şüphesi doğardı.⁵²⁵

Birinci problemin cevabı: Allah'ın kadir ve irade sahibi olduğunu kabul eden herkes, Cenab-ı Allah'ın örneğin Zeyd'in bir benzerini yaratmaya muktedir olduğuna inanır. Hem sonra bu benzetmenin mümkün olması birinci problemde zikredilen şüpheyeye düşmeyi gerektirmez.⁵²⁶

Kanaatimize göre müfessirimizin Hz. İsa (a.s)'ın suretinin başka bir insana verilmesi durumunda ortaya çıkabileceğini iddia ettiği birinci problemde, durum biraz abartılmıştır. Zira Cenab-ı Allah'ın bir peygamberini düşmanlarının elinden mucizevi bir şekilde kurtarma hadisesini nikah, boşanma ve mülkiyet konularında karışıklığa meydan verebileceğini söylemek, hatta konuyu tevatürü iptal etmeye kadar uzatmak bir abartıdır. Hem bu olay istisnai bir durumdur. İstisnalar da kaideyi bozamaz. Bir de şunu söylemek gerekir ki Hz. İsa ilk defa mucize göstermiş bir zat

⁵²⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 11, s. 84.

⁵²⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 11, s. 83-84; *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 66.

⁵²⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 11, s. 66.

değildir ki, onun suretinin başkasına verilmesi şeklinde meydana gelen bu hadise yukarıdaki problemi doğursun. Müfessirimizin iddia ettiği bu probleme verdiği cevap da zayıf kalmıştır.

İkinci Problem: Cenab-ı Allah, Cebrail (a.s)’a hemen her zaman Hz. İsa (a.s)’la olmasını emretmişti. Müfessirler de Maide Suresi’nde geçen “*seni Ruhul-Kudüs ile desteklemiştim.*”⁵²⁷ ifadesindeki “Ruhul-Kudüs”ün Cebrail (a.s) olduğunu açıklamışlardır. O halde şöyle bir problem ortaya çıkar: Cebrail (a.s)’ın kanatlarından birinin kenarı bile insanlık alemine kafi gelebilecek kadar heybetli olduğu halde nasıl olur da Cebrail (a.s), Hz. İsa (a.s)’ı Yahudilere karşı korumaya muktedir olmaz? Bir de Hz. İsa (a.s) ölümleri diriltme gücüne sahip olduğu halde, anadan doğma körleri ve alacalı hastaları iyileştirebildiği halde, kötülük etme kastıyla kendisine yaklaşan Yahudileri kendisine ilişmesinler diye öldürmeye, sürekli hastalıklara müptela etmeye veya felç etmeye gücü nasıl yetmemiştir?

Müfessirimizin ikinci probleme verdiği cevap şöyledir: Eğer Cebrail (a.s) Hz. İsa (a.s)’ın düşmanlarını Hz. İsa (a.s)’dan uzaklaştırsaydı veya Cenab-ı Allah Hz. İsa (a.s)’ı düşmanlarını kendisinden uzaklaştırabilecek bir kudrete malik kılsaydı, bu mucize, mucize olmaktan çıkıp akli inanmaya zorlar, aklın iradesini elinden alırdı. Böyle bir durum da imtihan dünyasının hikmetine uygun düşmez.⁵²⁸

Üçüncü Problem: Cenab-ı Allah Hz. İsa (a.s)’ı göğe yükseltmek suretiyle de düşmanlardan kurtarmaya kadir olduğu halde, Hz. İsa (a.s)’ın suretini vermiştir. Bunun ne faydası vardır? Böyle bir şey Hz. İsa (a.s)’a hiçbir fayda sağlamadığı halde, bir zavallıyı boş yere öldürmek değil midir?

Müfessirimizin bu probleme cevabı da şöyle olmuştur: Eğer Cenab-ı Allah Hz. İsa (a.s)’ın suretini başka birine vermeyip direkt onu göğe yükseltseydi; bu durumda yine aklın ihtiyarı elinden alınırdı ve akıl inanmaya zorlanırdı.

Dördüncü Problem: Hz. İsa (a.s)’ın sureti başka bir kişiye verildikten sonra Hz. İsa (a.s) göğe yükseltildi. Öldürülen kişi Hz. İsa (a.s) olmadığı halde orada hazır bulunan insanlar bunun Hz. İsa (a.s) olduğuna inandılar. Bu durum da oradaki insanları cehle sevk ederek kafalarını karıştırmıştır. Halbuki böyle bir şey Allah’ın hikmetine uygun düşmez.

⁵²⁷ Maide, 5/110.

⁵²⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 67.

Er-Râzî bu problem ise şöyle bir cevap vermiştir: Hz. İsa (a.s)’ın şeklinin başka birine verilip, Hz. İsa (a.s)’ın göğe yükseltildiği esnada, onun talebeleri orada idiler. Onlar bu olayın nasıl cereyan ettiğinin farkındaydılar. Zaten onlar da orada bu karışıklığı izale etmeye çalışıyorlardı.

Beşinci Problem: Hıristiyanlar hem doğu tarafında hem de batıda sayı bakımından oldukça fazla oldukları halde ve onların Hz. İsa (a.s)’a karşı haddi aşacak derecede aşırı bir muhabbetleri olduğu halde neden onun çarmıha gerilerek öldüğünü haber versinler? Eğer biz bunu inkâr edersek tevatürle sabit olmuş bir durumu tenkit etmiş oluruz. Tevatürü tenkit etmek, kabul etmemek, Hz. Muhammed (s.a.v)’in peygamberliğinin tenkit edilmesini, sair enbiyanın dahi tenkit edilmesini ve varlıklarını reddedilmesini gerektirir. Bütün bunlar ise batıldır; hükümsüzdür.⁵²⁹

Er-Râzî’nin cevabı: Bu olay meydana geldiği sırada, olayı müşahade edenler sayıca az idiler. Hâlbuki sayıca az olan bir topluluğa şüphenin arız olması zor değildir. Mütevatir haberin başı az bir topluluğa dayandığında, mütevatir haber, bilgi olma niteliğini kaybeder.

Altıncı Problem: Tevatürle sabit olmuştur ki, çarmıha gerilen zat uzun bir süre diri kalmıştır. Eğer bu zat Hz. İsa (a.s) değil de başka biri olsaydı, açıkça sızlanarak ben İsa değilim; ben başka biriyim diyecekti. Dolayısıyla kendisini ifade etmek için her şeyi yapardı. Eğer o çarmıha gerilen zat kendini beyan etseydi oradakiler onu duyarlardı. Böyle bir şey olmadığına göre durum sizin anlattığınız şekilde değildir.⁵³⁰

Müfessirimize göre bu probleme de şöyle cevap verilmelidir: Hz. İsa (a.s)’ın suretinin verildiği kişinin Müslüman olması, bu durumun da (kendi yerine birinin asılması durumu) Hz. İsa (a.s) tarafından kabul edildiğinin var sayılması halinde, bu şahsın bu olay karşısında gerçeği anlatmayıp susması mümkündür.⁵³¹

Hz. İsa (a.s) Göğe Kaldırılırken Vefat Ettirildi mi?

Hz. İsa (a.s)’ın göğe kaldırılırken vefat ettirilip ettirilmediğiyle ilgili Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyrulmuştur:

⁵²⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 66.

⁵³⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 65-66.

⁵³¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 67.

“Allah buyurmuştu ki: Ey İsa! Seni vefat ettireceğim (إِنِّي مُتَوَفِّيكَ), seni nezdime yükselteceğim (وَرَأْفِعُكَ إِلَيَّ), seni inkâr edenlerden arındıracağım ve sana uyanları kıyamete kadar kâfirlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte o zaman ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim.”⁵³²

Ben onlara, ancak bana emrettiğini söyledim: Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, dedim. İçlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerine kontrolcü idim. Beni vefat ettirince (فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي) artık onlar üzerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen her şeyi hakkıyla görensindir.”⁵³³

Müfessirimiz, Hz. İsa (a.s)’ın göğe yükseltilirken vefat ettirilip ettirilmediği hususunu ele alırken bu ayetlerden birincisini ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiş; ancak ikinci ayeti değerlendirirken “...beni vefat ettirince... (فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي)” ifadesinin Hz. İsa (a.s)’ın göğe çekilmesi anlamına geldiğini söylemiş; sonra da yukarıdaki birinci ayeti referans göstermiştir.⁵³⁴

Müfessirimiz yukarıdaki ayetlerden birincisini (Âl-i ‘İmrân, 3/55) alimlerin görüşünü nakletmek suretiyle değerlendirmiştir. Alimlerin bu ayetle ilgili iki farklı görüşleri vardır:

1) Bu ayette herhangi bir takdim veya te’hire başvurmadan ayeti zahiri anlamıyla anlamak gerekir. Yani ayeti “Ey İsa! Seni vefat ettireceğim (إِنِّي مُتَوَفِّيكَ), seni nezdime yükselteceğim (وَرَأْفِعُكَ إِلَيَّ), seni inkâr edenlerden arındıracağım.” şeklinde, hiçbir değişiklik yapmadan olduğu gibi okumak gerekir.

2. Ayette bir takdim ve te’hirin var olduğunu kabul etmek gerekir. Bu görüşteki alimlere göre ayet şöyle olmalıdır: “Seni nezdime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden arındıracağım ve seni dünyaya indirip seni vefat ettireceğim.”

Ayette herhangi bir takdim veya te’hire başvurmadan ayeti zahiri anlamlarıyla anlamak gerekir diyen alimler şu açıklamaları yapmışlardır:

a) Cenab-ı Allah’ın (إِنِّي مُتَوَفِّيكَ) “seni vefat ettireceğim.” sözü, “senin ömrünü tamamlayacak olan benim” anlamındadır. “Bundan sonra da senin canını

⁵³² Âl-i ‘İmrân, 3/55.

⁵³³ Maide, 5/117.

⁵³⁴ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 12, s. 118.

alırım.” Yani “Yahudilerin, seni öldürmelerine izin vermem.” Aksine “ben seni göğüme yükseltip, meleklerime yaklaştıracam ve seni onların öldürmelerine karşı koruyacağım.” demektir. Müfessirimiz bu açıklamanın güzel bir te’vil olduğu yönünde kanaatini belirtmiştir.

b) “*Seni vefat ettireceğim. (إِنِّي مُتَوَفِّيكَ)*” ifadesi, senin canını alacağım anlamına gelmektedir. Bu ifadeyle ilgili İbn-i ‘Abbâs (r.a) ve Muhammed b. İshak’tan şöyle bir rivayet nakledilmiştir: Bu ifadeye göre Hz. İsa (a.s)’ın düşmanları olan Yahudilerin onu öldürmeye güçleri yetmeyecektir. Yahudilerin Hz. İsa (a.s)’ı öldürmeye teşebbüs etmelerine karşı Cenab-ı Allah onun canını almış; sonra da onu göğe yükselterek ona bir değer vermiştir.

Bu ikinci maddede geçen Hz İsa (a.s)’ın Allah tarafından canının alınmasını süre olarak açıklamak isteyen alimler de şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

1) Vehb b. Münebbih: “Cenab-ı Allah, üç saatliğine onun canını almış; sonra da onu göğe yükseltmiştir.”

2) Muhammed b. İshak : “Cenab-ı Allah, yedi saatliğine onun canını almış; sonra da onu diriltip göğe yükseltmiştir.”

c) Rebi b. Enes: “Cenab-ı Allah onu göğe kaldırırken canını almıştır.” “*Allah, ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda iken canlarını alır da ölümüne hükmettiği canı alır, ötekini muayyen bir vakte kadar bırakır. Şüphe yok ki, bunda iyi düşünecek bir kavim için ibretler vardır.*”⁵³⁵ ayeti de buna delildir.

d) (إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَى) *Seni vefat ettireceğim, ...seni yükselteceğim*⁵³⁶ ayetin bu kısmında geçen “vav” harfleri tertip ifade etmektedir. Buna göre Allah, bu fiilleri yapacak; ancak nasıl ve ne zaman yapacağı hususu delile bağlıdır. Rasulüllah (s.a.v), Hz. İsa (a.s)’ın inip Deccal’ı öldüreceğini⁵³⁷ haber verdiğine göre, onun göğe

⁵³⁵ Zümer, 39/42.

⁵³⁶ Âl-i İmrân, 3/55.

⁵³⁷ Muhammed b. İsa b. Sevre b. İsa b. Dahhâk et-Tirmizî, *Sünenu’t-Tirmizî*, thk. İbrahim ‘Utve Avviz, 2. baskı, Şirketu Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Babi el-Halebî, Mısır, 1395/1975, Fiten, Cilt 4, s. 515; Ebubekr ‘Abdullah ez-Zübeyr b. İsa b. ‘Abdullah el-Kureyşî el-Esedî el-Humeydî, *Müsnedü’l-Humeydî*, thk. Hasen Selim ed-Daranî, Dimaşk, 1996; Cilt 2, s. 77; Ebû ‘Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybânî, *Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaut, ‘Adil Mürşid, b.y.y: Müessesetü’r-Risale, 1421/2001, Cilt 24, s. 209-211. Ayrıca bkz. Ebû Davûd Süleyman b. el-Eş’as b. İshak b. Beşîr b. Şeddad b. ‘Amr el-Ezdî, *Sünenu Ebî Davûd*, thk. Muhammed Muhyiddin ‘Abdülhamit, Beyrut, el-Mektebetü’l-‘Asriyye, t.y., Melahim, Cilt 4, s. 117; eş-Şeybani, *Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Cilt 15, s. 152-153, 398; Ebû ‘Abdillah Muhammed

sağ olarak yükseltildiğine dair delil sabit olmuştur. İşte bundan sonra Allah, onu (Hz. İsa'yı) öldürecektir. (Burada şu husus ifade edilmek istenmiştir: Hz. İsa (a.s) göğe yükseltilirken her ne kadar Allah onun canını almışsa da, bu onun şimdi ölü olduğu anlamına gelmez. Zira o şimdi gökte diridir. Asıl ölümü nüzulünden sonra olacaktır.)

e) Ebubekr el-Vasiti (ö. 306/918), (إِنِّي مُتَوَفِّيكَ) “*seni vefat ettireceğim.*”⁵³⁸ ifadesini, “ben seni şehvetlerinin ve nefsinin hazlarından vefat ettireceğim.” şeklinde te’vil etmiştir. “*Seni vefat ettireceğim.*” ifadesinden sonra Allah (ve rafiuke ileyye) “*seni nezdime yükselteceğim.*” buyurmuştur ki, marifetullah mertebesine ulaşmanın şartı Allah dışındaki her şeyden (masivadan) fani olmaktır. Dolayısıyla Hz. İsa (a.s) şehvet ve gazap gibi kötü huylardan tecerrüd edip göğe yükseltilince o, bir nevi melekîyet hali kazanmıştır.

f) (إِنِّي مُتَوَفِّيكَ) “*seni vefat ettireceğim.*” ifadesi, yani “seni öldürmüş gibi yapacağım” anlamını taşır. Çünkü Hz. İsa (a.s) gökyüzüne yükseltilip, yeryüzünde herhangi bir haber veya izi kalmayınca o sanki bir ölü gibi olmuştur.

g) *Et-teveffî*, “bir şeyi tam olarak, noksansız bir şekilde almak” anlamındadır. Cenab-ı Allah, bazı insanların, Allah’ın yükselttiği şeyin Hz. İsa (a.s)’ın cesedi değil de ruhu olabileceği düşüncesine karşı Hz. İsa (a.s)’ı ruh ve bedeniyle göğe kaldırdığını ifade etmek için bu kelimeyi kullanmıştır. Nisa Suresi’nde geçen “*Sana hiçbir zarar veremezler...*”⁵³⁹ ifadesi de bunu te’kid eder. “*et-teveffî*” yukarıdaki anlam dışında “kabzetmek” anlamında da kullanılır. Her iki anlama (bir şeyi tam olarak, noksansız bir şekilde almak ve kabzetmek) göre de Hz. İsa (a.s)’ın yeryüzünden alınıp gökyüzüne yükseltilmesi onun için “*et-teveffî*” anlamını taşır.

h) Başka bir görüşe göre de, bu ifadede muzafın düştüğünü varsaymak gerekir. Buna göre (yani muzafın varlığıyla beraber) anlam şöyle olur: “Amelini tamam alacağım ve amelini kendime doğru yükselteceğim.” Buna göre ortaya çıkan mana da başka bir ayette geçen “*O’na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır). Onları da Allah’a amel-i sâlih ulaştırır.*”⁵⁴⁰ ifadesiyle aynı anlamdadır. O zaman bu ayetten

b. ‘Abdullah b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâburî, *el-Müstedrek ‘Ala’s-Sahihayn*, thk. Mustafa ‘Abdulkadir ‘Ata, 1. baskı, Beyrut, Daru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1411/1990, Kitâbü’l-Fiten ve’l-Melahim, Cilt 4, s. 587.

⁵³⁸ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 63.

⁵³⁹ Nisa, 4/113.

⁵⁴⁰ Fatır, 35/10.

murat şudur: “Cenab-ı Allah onun itaatini ve amellerini kabul ettiğini ona müjdelemiştir. Dinini icra etme ve şeriatını açıkça ortaya koymaya karşı düşmanlarından gördüğü eziyet ve meşakkatlerin ecirlerini boşa çıkarmayacağını ve sevabını sonuçsuz bırakmayacağını ona bildirmiştir.”⁵⁴¹

İkinci görüşte olan alimler: Bu görüşteki alimlere göre, bu ayetlerde takdim ve te’hir yapmak gerekir. Bu görüştekiler, ayette geçen (وَرَأْفَعُكَ إِلَيَّ) “...ve seni nezdime yükselteceğim.”⁵⁴² ifadesinin Hz. İsa (a.s)’ın diri olarak göğe yükseltilmesini iktiza ettiğini söylemişlerdir. Onlara göre (ve rafiuke ileyye) ifadesindeki vâv harfi tertibi ifade etmemektedir. Öyleyse burada takdim ve te’hire başvurmak gerekir. O zaman şöyle bir mana ortaya çıkar: “Seni kendime yükselteceğim. Seni inkar edenlerden (onların sana isnad ettiklerinden) temizleyeceğim ve seni dünyaya indirdikten sonra seni öldüreceğim.”

Ayrıca (وَرَأْفَعُكَ إِلَيَّ) “seni nezdime yükselteceğim.” sözüne şöyle bir yorum da getirilmiştir: “Kim Allah dışındaki şeylerden fani olmazsa, marifetullah makamına ulaşamaz. Cenab-ı Allah Hz. İsa (a.s)’ı göğe yükseltince Hz. İsa (a.s)’ın hali; şehvetin bulunmaması, gadap ve kötü ahlaktan arınma yönüyle meleklerin hali gibi oldu.”⁵⁴³

⁵⁴¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 63- 64.

⁵⁴² Âl-i ‘İmrân, 3/65.

⁵⁴³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 63.

2. BÖLÜM

FAHREDDİN ER-RÂZÎ TEFSİRİNDE HİRİSTİYANLIKTAKİ TARTIŞMALI KONULAR

1. Teslis Meselesi

Teslis (üçleme), Hıristiyanlığa göre Baba, Oğul ve Ruhü'l-Kudüs'ün (ekanîm-i selâsenin) tek zatta toplanmış üç zat olduğuna inanmaktır. Bu inanca göre bu üç zatın hepsi ebedidir ve aralarına eşitlik vardır.⁵⁴⁴

Genel kaynaklara göre teslis inancının tarih içerisindeki seyrine ve bu çerçevede Hz. İsa (a.s)'ın tabiatı hakkında ortaya atılan iddialara çalışmamızın giriş bölümünde yer vermiştik. Burada ise teslisi zikre konu eden ayetleri, Yeni Ahit'te teslisi ifade eden yerleri ve Hz. Muhammed (s.a.v) ile Necran Hıristiyanlarından müteşekkil bir heyet arasında vuku bulan münazarada heyetin önderlerinin sarfettikleri teslise yönelik sözlerini verdikten sonra Fahreddîn er-Râzî'nin konuyla ilgili yorum ve değerlendirmelerini ele alacağız.

1.1. Kur'an-ı Kerim'de Teslisin Varlığını Bildiren Ayetler

Kur'an-ı Kerim'de Hıristiyanlığın teslis inancını anlatan birçok ayet vardır. Bu ayetleri şu başlıklar altında değerlendirebiliriz:

a) Teslisi Reddeden Ayetler:

“Ey Ehl-i Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçekten başkasını söylemeyin. Meryem oğlu İsa Mesîh, ancak Allah'ın resûlüdür, (o) Allah'ın, Meryem'e ulaştırdığı 'kün: Ol' kelimesi(nin eseri)dir, O'ndan bir ruhtur. Şu halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin. “(Tanrı) üçtür” demeyin, sizin için hayırlı olmak üzere bundan vazgeçin. Allah ancak bir tek Allah'tır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.”⁵⁴⁵

⁵⁴⁴ Challenge, s. 195; Gündüz, s. 62.

⁵⁴⁵ Nisa, 4/171.

“Andolsun ‘Allah, için üçüncüsüdür’ diyenler kâfir olmuşlardır. Halbuki bir tek Allah’dan başka hiçbir tanrı yoktur. Eğer dediklerinden vazgeçmezlerse, içlerinden kâfir olanlara acı bir azap isabet edecektir.”⁵⁴⁶

b) İsa’nın Allah Olduğunu Söyleyenlerin ve Allah’ın Meryem Oğlu İsa Olduğunu Söyleyenlerin Kafir Olduklarını Beyan Eden Ayetler:

“Andolsun ki ‘Allah, kesinlikle Meryem oğlu Mesîh’tir’ diyenler kâfir olmuşlardır. De ki: Öyleyse Allah, Meryem oğlu Mesîh’i, anasını ve yeryüzündekilerin hepsini imha etmek isterse Allah’a kim bir şey yapabilecektir! Göklerde, yerde ve ikisi arasında ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah’a aittir. O dilediğini yaratır ve Allah her şeye tam manasıyla kadirdir.”⁵⁴⁷

“Andolsun ki ‘Allah, kesinlikle Meryem oğlu Mesîh’tir’ diyenler kâfir olmuşlardır. Halbuki Mesîh, ‘Ey İsrail oğulları! Rabbim ve Rabbiniz olan Allah’a kulluk ediniz. Biliniz ki kim Allah’a ortak koşarsa, muhakkak Allah ona cenneti haram kılar; artık onun yeri ateştir ve zalimler için yardımcıları yoktur.’ demişti.”⁵⁴⁸

c) İsa’nın Allah’ın Oğlu Olduğunu Reddeden Ayetler:

“Yahudiler, Uzeyr Allah’ın oğludur, dediler. Hıristiyanlar da, Mesîh (İsa) Allah’ın oğludur dediler. Bu onların ağızlarıyla geveledikleri sözlerdir. (Sözlerini) daha önce kâfir olmuş kimselerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan bâtıla) döndürülüyorlar! (Yahudiler) Allah’ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını); (Hıristiyanlar) da rahiplerini ve Meryem oğlu Mesîh’i (İsa (a.s.)’ı) rabler edindiler. Halbuki onlara ancak tek ilâha kulluk etmeleri emrolundu. O’ndan başka tanrı yoktur. O, bunların ortak koştukları şeylerden uzaktır.”⁵⁴⁹

1.2. Yeni Ahit’te Teslisi İfade Eden Bölümler

Yeni Ahit’te teslisi ifade eden şu sözler yer almaktadır:

“Her şeyin başlangıcından önce Tanrısal Söz vardı. Tanrısal Söz Tanrı’yla birlikteydi ve Tanrı neyse, Tanrısal Söz oydu. Başlangıçta o, Tanrı’yla birlikteydi. Tanrı her şeyi onun aracılığıyla oluşturdu. Ve onlardan hiçbiri onsuz olmadı. Her varlığa yaşam veren oydu ve yaşam insanların ışığıydı.”⁵⁵⁰

⁵⁴⁶ Maide, 5/73.

⁵⁴⁷ Maide, 5/17.

⁵⁴⁸ Maide, 5/72.

⁵⁴⁹ Tevbe, 9/30-31.

⁵⁵⁰ Yuhanna, 1/1-4.

*Tanrısız söz beden oldu; inayet ve gerçeğe dolu olarak aramızda yaşadı. O'nun yüceliğini Baba'dan gelen biricik Oğul'un yüceliği olarak gördük.*⁵⁵¹

*Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencim yapın. Onları Baba, oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz edin.*⁵⁵²

*Rab İsa Mesih'in Lütfü, Tanrı'nın sevgisi ve Kutsal Ruh'un paydaşlığı hepimizle birlikte olsun.*⁵⁵³

*Öyle ki, tümü bir olsunlar. Senin bende, benim de sende olduğum gibi, ey Baba, onlar da bizde olsunlar. Böylece beni, senin gönderdiğine dünya iman etsin.*⁵⁵⁴

Teslis inancı hadislere de konu olmuş bir meseledir. Mesela Fahreddin er-Râzî'nin, Âl-i 'İmrân Suresi'nin başından 61. ayetine (mübahele ayeti) kadar olan kısmının sebep-i nüzulü olarak Muhammed b. İshak'tan⁵⁵⁵ naklettiği Hz. Muhammed (s.a.v) ile Necran Hıristiyanlarından müteşekkil bir heyet arasında yapılan bir münazarda teslise dair (teslisin bir unsuru olan Oğul'a dair) önemli bilgiler yer almaktadır.

Bu münazarada heyetin önderleri, Hz. İsa (a.s)'ın gösterdiği mucizelere dayanarak onun bir ilah olduğunu; beşer olarak bir babasının olmadığına dayanarak onun Allah'ın oğlu olduğunu; Allah'ın (Kur'an'da) "yaptık, kıldık" şeklinde, yaptığı fiilleri çoğul olarak kullanmasına dayanarak da Hz. İsa (a.s)'ın "üçün üçüncüsü" olduğunu iddia etmişlerdir. Onların bu iddiaları üzerine Hz. Muhammed (s.a.v) onları İslam'a davet etmiş, onlar da zaten önceden Müslüman olduklarını söyleyince Hz. Muhammed (s.a.v)'den şu cevabı almışlardır: "Siz yalan söylediniz. Siz Cenab-ı Allah'a çocuk isnad ettiğiniz halde, haça taptığınız halde ve domuz eti yediğiniz halde nasıl Müslüman olursunuz?"

Hz. Muhammed (s.a.v)'in bu sözleri sarf etmesinden sonra heyetin önderlerinden birisi, Hz. Muhammed (s.a.v)'e Hz. İsa'nın babasının kim olduğunu sormuş, Hz. Muhammed (s.a.v) bir müddet sustuktan sonra Âl-i 'İmrân Suresi'nin bir bölümünü vahiy olarak alınca onlarla şu şekilde münazaraya devam etmiştir:

⁵⁵¹ Yuhanna, 1/1 4.

⁵⁵² Matta, 28/19.

⁵⁵³ Korintoslulara II. Mektup, 13/13 veya 14.

⁵⁵⁴ Yuhanna, 17/21.

⁵⁵⁵ Muhammed b. İshak bu hadiseyi, Bureyde b. Süfyan'dan; o, İbn Beylemani'den; o da Heyette bulunup Müslüman olduktan sonra, bu hadiseyi rivayet eden Kürz b. 'Alkame'den işitmiştir. Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Tarık b. İvazullah b. Muhammed, 'Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, Kahire, Darü'l-Haremeyn, t.y., Cilt 4, s. 176.

-Siz Allah'ın diri ve ölümsüz olduğunu, Hz. İsa (a.s)'in ise fenaya maruz kaldığını ve çocuğun mutlaka babasına benzediğini bilmiyor musunuz? sorusunu soran Hz. Muhammed (s.a.v), onlardan “evet” cevabı aldı.

Sonra Hz. Muhammed (s.a.v) onlara: -Siz, Rabbimizin her şeyin üzerinde Kayyum olduğunu, her şeyi kollayıp koruduğunu ve rızıklandırıldığını bilmiyor musunuz? Bunlardan herhangi birini İsa yapabilir mi? diye sorunca -Hayır! (İsa) yapamaz cevabını aldı.

Hz. Muhammed (s.a.v): -Siz, yerde ve göklerde hiçbir şeyin gizli kalmadığını bilmiyor musunuz? Hz. İsa (a.s), Allah Teâlâ'nın kendisine bildirdikleri dışında hiçbir şey bilebilir mi? diye sorunca da, onlar: -Hayır! (Hz. İsa) bilemez. cevabını verdiler.

Hz. Muhammed (s.a.v): -Rabbimiz İsa (a.s)'ı ana rahminde dilediği gibi şekillendirdi. Siz bunu bilmiyor musunuz? sorusu ile Siz, Rabbimizin hiçbir şey yemediğini, içmediğini ve abdest bozmadığını bilmiyor musunuz? Halbuki her kadının çocuğuna hamile kaldığı gibi, Hz. İsa (a.s)'a da annesinin hamile kaldığını, her kadın gibi annesinin de onu doğurduğunu, her çocuk gibi onun da beslendiğini, yiyip-içtiğini ve abdest bozduğunu bilmiyor musunuz? Sorularını sorup onlardan “evet” cevabını alınca, Hz. Muhammed (s.a.v) onlara: -O halde sizin iddia ettikleriniz de ne oluyor? dedi. Onlar gerçeği anladılar; ancak yine de yüz çevirdiler. Hz. Muhammed (s.a.v)'in söylediklerini kabul etmek istemediler.

Münazaranın sonunda Hz. Muhammed (s.a.v) Necran Hıristiyanları heyetini mübahaleye (lanetleşmeye) davet etmiş; ancak önderleri buna yanaşamamışlardır.⁵⁵⁶

Gerek Kur'an-ı Kerim'de gerek Yeni Ahit'te gerek Hadislerde ve gerekse Hıristiyanlıkla ilgili genel kaynaklarda yer alan teslis inancını müfessirimiz de ele almış ve bu konuda değerli yorumlarda bulunmuştur. Müfessirimizin teslis inancıyla ilgili en fazla sözü sarfettiği konu ise teslisin bir unsuru olan “Oğul” (İsa) unsurudur. Şimdi Fahreddin er-Râzî'nin teslis inancıyla ilgili yorum ve değerlendirmelerine bakalım.

⁵⁵⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 7, s. 145; *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 75; bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt 6, s. 154; el-Bağavî, *Meâ'limü't-Tenzîl*, Cilt 1, s. 406-408.

1.3. Fahreddîn er-Râzî'ye Göre Teslis, Teslisin Başlangıcı ve Müessisi

*“Andolsun ‘Allah, için üçüncüsüdür’ diyenler kâfir olmuşlardır. Halbuki bir tek Allah'dan başka hiçbir tanrı yoktur. Eğer dediklerinden vazgeçmezlerse, içlerinden kâfir olanlara acı bir azap isabet edecektir.”*⁵⁵⁷

Fahreddîn er-Râzî, bu ayetin tefsirinde teslis'in unsurlarıyla ilgili iki farklı açıklamaya yer vermiştir. O, bu açıklamalardan birincisini müfessirlerden, diğerini ise kelamcılardan nakletmiştir. Onun kelamcılardan naklederek verdiği açıklamada yer alan teslisin unsurları, Hıristiyanlarca kabul edilen teslisin unsurlarıyla aynıdır. Er-Râzî'nin teslisin unsurlarıyla ilgili müfessirlerden naklettiği açıklama şöyledir:

a) Müfessirlere göre Hıristiyanlar *“Allah, için üçüncüsüdür”* ifadesi ile Allah, Meryem ve İsa'nın üç ayrı ilah olduklarını kastetmişlerdir. Allah'ın Hz. İsa (a.s)'a hitaben söylediği, *“ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, Allah'ı bırakarak beni ve anamı iki ilâh edinin, dedin?”*⁵⁵⁸ sözü de Hıristiyanların Allah, Meryem ve İsa'yı üç ayrı ilah kabul ettiklerini destekler mahiyettedir. Buna göre, *“için üçüncüsü”* ifadesi, *“üç ilahın birisi”* veya *“üç ilahtan birincisi”* anlamına gelmektedir. Bunun anlamının böyle olduğunun delili ise, Allah'ın Hıristiyanları reddedeken *“halbuki bir tek Allah'dan başka hiçbir tanrı yoktur.”* şeklindeki ifadesidir. Buna göre ayetin *“Allah, için üçüncüsüdür”* kısmında bir hazf söz konusudur. O kelime de *“ilahlar”* (alihe) kelimesidir.⁵⁵⁹

Er-Râzî'nin müfessirlerden naklettiği bu açıklamaya göre Hz. Meryem teslisin bir unsuru olarak kabul edilmiştir. Müfessirler Hz. Meryem'i teslisin bir unsurunu sayarken *“ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, Allah'ı bırakarak beni ve anamı iki ilâh edinin, dedin?”*⁵⁶⁰ ayetini de delil olarak getirmişlerdir. Halbuki bu ayete bakılarak Hz. Meryem'i teslisin bir unsuru olarak görmek doğru değildir. Birçok batılı yazarın iddiasına göre Kur'an-ı Kerim'in Hz. Meryem'i teslisin bir unsuru saymıştır. Bu doğru bir iddia değildir. Zira Kur'an-ı Kerim Hz. Meryem'i teslisin unsuru kabul etmez. Bu ayet, Hz. Meryem'in tanrılaştırıldığına dair bilgi vermektedir. Bu ayetin verdiği bilgiye rağmen Hıristiyanlar, Hz. Meryem'i Allah'tan başka tanrı saydıklarını öteden beri inkâr etmektedirler. Halbuki Hıristiyanlık tarihinine baktığımızda, Hıristiyanlar arasında Meryem'i tanrılaştırılanların olduğunu

⁵⁵⁷ Maide, 5/73.

⁵⁵⁸ Maide, 5/116.

⁵⁵⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 52.

⁵⁶⁰ Maide, 5/116.

görürüz. Mesela, M.S IV. yüzyılda Arabistan'da tarih sahnesine çıkıp sonra da ortadan kaybolan Collyridiens adında bir Hristiyan cemaati, Hz. Meryem'in tekerlekli bir taht üzerindeki heykelini tazim ediyor, ona pasta ikram ediyorlardı. Yine kadınlara mahsus olan Meryem'e yapılan bir ibadet vardı. Wellhausen'e (ö. 1918 m.) göre putperestlerin büyük putlarından olan Uzzâ (Venüs yıldızı), Suriyeli Hristiyanlar tarafından göğün kraliçesi olarak kabul edilmişti. Uzzâ'ya tapan Müşrikler, Hristiyan olduktan sonra Uzza'yı tanrıça Meryem şekline soktular. Bunlar, 'Uzzâ'ya yapılan ibadeti, Meryem'e ibadet etme şekline dönüştürdüler. Bununla beraber birçok müsteşrik, İslam'ın doğuşundan evvel Arabistan'da ve Suriye'de Meryem'in tanrılaştırıldığına dair bilgi vermişlerdir. Fakat o kadar uzağa gitmeye gerek yoktur. Katolik mezhebi Meryem'i Tanrı'nın annesi (Theotoks) olarak kabul etmiştir. Onlar, Meryem'in de, göğe yükseldiğini, dünyada hazır ve icraatta bulunduğunu, duaların ona yöneltilmesinin yerinde bir davranış olduğunu kabul etmişlerdir. Tevhid konusunda çok hassas davranan Kur'an nazarında Hristiyanlardan bazı grupların -küçük gruplar olmalarına rağmen- Meryem'e yaptıkları bu ibadet ve ta'zimlerin tanrılaştırılma olarak kabul edilmesi gayet normaldir.⁵⁶¹ Kur'an'ın kabul ettiği tevhidin, en ufak bir şaibeden bile uzak, halis ve arınmış olması gerekir. Kur'an'ın ortaya koyduğu tevhid anlayışındaki bu hassasiyetinden dolayıdır ki, tevhidle şirkin arası bir bakıma çok uzak, bir bakıma çok yakın görünmektedir. İnsanın, hevâsının uymakla, onu ilahlaştırmış olacağı bile kur'anda ifade edilmiştir.⁵⁶² Halbuki hevâ, mücerred ve kişilik dışı bir varlıktır.⁵⁶³

b) Fahreddîn er-Râzî'nin teslis ve teslisin unsurları hakkında kelamcılardan –bu kelamcıların kim olduklarını zikretmeden- naklettiği açıklamalar şöyledir: Kelamcılar, Hristiyanların şöyle dediklerini nakletmişlerdir: “Cevher birdir; ancak uknumlar üçtür: Baba-Oğul-Ruhu'l-Kudüs. Bu üçü tek bir ilahtır. Bu, güneşin tek bir varlık olmakla beraber, (şekil olarak) daire, ışık ve harareti kapsaması gibidir.” Buna göre Hristiyanlar, “Baba” ile Allah'ın zatını; “Oğul” ile kelimesini; “Ruh” ile de hayatını kastetmişlerdir. Onlar “zat” “kelime” ve “hayat” kavramını ortaya koyarak şöyle demişlerdir: “Allah'ın keliması olan kelime, suyun içkiye ve ayrına karıştığı gibi Hz. İsa (a.s.)'ın bedenine karışmıştır. Sonra da Baba-Oğul ve Ruhu'l-Kudüs'ün her

⁵⁶¹ Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hâkim ve Açıklamalı Meâli*, Maide Suresi 116. Ayet Meali. “*Hristiyan Teslisi ve Hz. Meryem*” Makalesi, *Yeni Ümit Dergisi*, 1995, S. 28, s. 5-6.

⁵⁶² Bkz. Furkan, 25/43; Casiye, 45/23

⁵⁶³ Yıldırım, “*Hristiyan Teslisi ve Hz. Meryem*” Makalesi, *Yeni Ümit Dergisi*, S. 28. s. 5.

birinin birer ilah olduklarını, birlikte ise tek bir ilah olduklarını savunmuşlardır.” Bu görüşün geçerliliği yoktur. Öyleyse dünyada Hıristiyanların bu sözlerinden daha bozuk ve açık bir şekilde batıl olan başka bir söz yoktur. Çünkü üç, bir olmaz; bir de üç olmaz.⁵⁶⁴

Çalışmamızın Giriş Bölümünde teslisin nasıl başladığına ve müessisinin kim olduğuna değinmiştik. Müfessirimiz de Hz. İsa (a.s)’ın Hıristiyanlarca Allah’ın oğlu olarak kabul edildiğini haber veren Tevbe, 9/30 ayetinin tefsirinde, teslisin nasıl başladığı ve müessisinin kim olduğuyula ilgili açıklamada bulunmuştur.

Müfessirimize göre bu ayette (Tevbe, 9/30), Allah’ın Hıristiyanlardan nakletmek suretiyle buyurduğu “*Mesîh (İsa) Allah'ın oğludur.*” sözü bir problem teşkil etmektedir. Çünkü Hz. İsa (a.s)’ın havarilerinden böyle bir sözün sadır olması mümkün değildi. O halde küfürlerin en çirkini olan böyle bir sözü kim ortaya atmıştır. Böyle bozuk bir fikir Hz. İsa gibi büyük bir peygambere nasıl yakıştırılmıştır ve Hıristiyanlar böyle bir fikir üzerinde nasıl birleşmişlerdir?

Er-Râzî sorguladığı bu problemi –el Vahidi (ö. 468/1075) haricinde isimlerini vermeden- diğer bazı müfessirlerden naklettiği bir rivayetle cevaplamıştır. Buna göre, Hz. İsa (a.s)’a inananlar, Hz. İsa’dan sonra Yahudilerle Hıristiyanlar arasında meydana gelen bir savaşa kadar hak din üzere idiler. Savaşta Hz. İsa (a.s)’a inanan kişilerin bir çoğunu öldüren Pavlus isminde cesur bir Yahudi vardı.⁵⁶⁵ Bu zat Yahudilere, “eğer İsa hak üzere ise biz küfre girdik demektir. O zaman da yerimiz cehennem olur. Eğer onlar cennete biz de cehenneme girersek aldanmışız demektir.” diyerek yapmacık pişmanlık ifadeleriyle başına topraklar saçmaya başladı ve bu arada şunları söylüyordu: “Bana gökten, sen Hıristiyan olmadıkça tevben kabul edilmez diye nida edildi.” İşte Pavlus’un Hıristiyanlara kendini bu yolla kabul ettirmesiyle işin seyri değişmiştir.⁵⁶⁶ Bundan sonra Pavlus bir yıl boyunca kiliseye kapanıp İncil’i öğrendi. Sonra da çıkıp Beytül-Makdis’e gitti. Bu arada Nastur isminde birini yerine halife olarak bıraktı. Nastur’a, İsa-Meryem-Allah’ın üç (ilah) olduğunu öğretti. Sonra da Rum memleketlerine yöneldi. Oradakilere de “Lâhut”u (Hz. İsa (a.s)’ın tanrısal yönü) ve “Nasut”u (Hz. İsa (a.s)’ın beşeri yönünü) öğretti.

⁵⁶⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 52-53.

⁵⁶⁵ Yeni Ahit’te de Pavlus’un Hıristiyan düşmanı olduğuna dair bilgiye rastlamaktayız. Bkz. Rasullerin İşleri, 9/1-2; 21

⁵⁶⁶ Pavlus’un Hıristiyan oluşu için bkz. Rasullerin İşleri, 9/1-9; Pavlus’un kendisini kabul ettirmesi için bkz. Rasullerin İşleri, 9/26-31.

Sonra onlara: “İsa ne bir insandır ne de bir cisimdir.” dedi. Bunu Yakub isminde birine de öğretti. Sora da Melk isminde birini çağırarak ona: “İlah yok olmaz; İsa da yok olmamıştır. (ölmemiştir.)” dedi. Bütün bu yaptıklarından sonra da bu üç adamı birden çağırarak onlara: “Her biriniz benim halifemsiniz. Her biriniz insanları kendi İncil’ine davet etsin.” dedi. Onun ölümünden sonra geride bıraktığı üç adamdan her biri insanları görüşlerine ve İncil’lerine davet ettiler. İşte Hıristiyan mezheplerinden her birine küfrün yerleşmesinin sebebi budur.⁵⁶⁷

1.4. Fahreddîn er-Râzî’nin Teslisin Unsurlarını (Uknuamlarını) Zat ve Sıfat Yönünden Değerlendirmesi

Kur’an-ı Kerim’de teslisle ilgili Hıristiyanlara yönelik şöyle bir hitap bulunmaktadır: “...*(Allah) üçtür demeyin. Kendi yararınız için buna son verin...*”⁵⁶⁸

Er-Râzî’ye göre bu ayeti “Allah cevher (öz, esas) olarak birdir; uknuamlar olarak üçtür, demeyiniz.” şeklinde anlamak gerekir. O, Hıristiyanların (zat-sıfat hususundaki) inançlarının mübhem olduğunu söylemiştir. Çünkü onlar, Allah’ı üç sıfatla nitelenen bir zat olarak görüyorlar. Her ne kadar onlar bu üç şeye sıfat deseler bile, aslında bunların her biri birer zattır. Bunların sıfat değil de zat olduğuna dair delil ise, Hıristiyanların, bu sıfatların bizzat hem Hz. İsa (a.s)’a hem de Hz. Meryem’e hulûl ettiğini kabul etmeleridir. Eğer onlar bunu kabul etmeselerdi, bu sıfatların başka bir varlığa hulûl etmesini ve başka bir seferde de ondan ayrılmasını uygun görmezlerdi. Onlar her ne kadar bunları sıfat diye niteleseler de, bu sıfatların gerçekte, kendi kendilerine kaim farklı zatlar olduğu apaçık ortadadır. İşte bu da küfrün ta kendisidir. Bu yüzden Cenab-ı Allah onlara “...*(Allah) üçtür demeyin. Kendi yararınız için buna son verin...*”⁵⁶⁹ buyurmuştur. Müfessirimize göre eğer biz onların kullandıkları “üç” kelimesiyle üç sıfatı kastettiklerini kabul edersek bunun reddedilmesi imkansızdır. “Çünkü aynı şey bizde de vardır. Mesela biz: Allah’tan başka ilah yoktur. O, Melik, Kuddus, Selam, Alim, Hayy ve Kayyum’dur diyoruz. Ve bu kelimelerin her birinden de farklı farklı manaları anlıyoruz. Zaten sıfatların

⁵⁶⁷ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, Cilt 16, s. 30; Ebu’l-Hasen ‘Ali b. Ahmed b. Muhammed b. ‘Ali el-Vâhidî, *et-Tefsîrû’l-Besît*, thk. İbrahim b. ‘Ali el-Hasen, Riyad, Camia’tü’l-İmam Muhammed b. Su’ud el-İslâmiyye, 1430, Cilt 10, s. 375-376. Ayrıca bkz. es-Sa’lebî, *el-Kesf ve’l-Beyân* Cilt 5, s. 33; el-Bağavî, *Meâ’limü’t-Tenzil*, Cilt 2, s. 338-339; Ebu’l-Muzaffer Tahir b. Muhammed el-İsferâyînî, *et-Tabsîru fi’d-Din ve Temyüzü’l-Fırkati’n-Nâciyeti ‘ani’l-Fırkati’l-Halikîn*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, 1. baskı, Lübnan, ‘Alemü’l-Kütüb, 1403/1983, s. 151-152.

⁵⁶⁸ Nisa, 4/171.

⁵⁶⁹ Nisa, 4/171.

müteaddit olmasının bundan başka bir anlamı da yoktur. Eğer sıfatların taaddüdünden bahsetmek küfür sayılıyorsa; bütün Kur'an'ın reddedilmesi gerekirdi. Mesela biz Allah'ın Alim olduğunu söylerken O'nun, Kadir veya Hayy olmasından anlaşılmananadan farklı bir manayı kastediyoruz.”⁵⁷⁰

Müfessirimiz yukarıda geçen ayetin gramer yönünden tahlilini de yapmıştır. Ona göre, “... (Allah) üçtür demeyin. Kendi yararınız için buna son verin...”⁵⁷¹ ayetinde geçen ثَلَاثَةٌ “üç” kelimesi, mübtedası mahzup bir haberdür. Er-Râzî, burada “ekanim” (uknumlar) kelimesinin mahzup olduğunu söylemiştir. O zaman mahzup kelimeyi yerine koyduğumuzda ayetten “uknumlar üçtür demeyiniz.” şeklinde bir mana anlaşılır. Er-Râzî, kendi fikrini böyle açıkladıktan sonra alimlerin konuyla ilgili ihtilaflarına da değinmiştir. Alimlerin ihtilafları da şöyledir:

a) ez-Zeccâc (ö. 311 h.)’a göre, mahzup kelime “ilahlarımız” (alihe) kelimesidir. O halde ayetin ifade edeceği mana şöyle olur: “İlahlarımız üçtür demeyiniz.” Çünkü Kur'an, Hıristiyanların Allah, Mesih ve Meryem'in üç ilah olduğunu söylediklerine işaret etmiştir. Buna delil de Cenab-ı Allah'ın: “Allah, kıyamet günü şöyle diyecek: Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, Allah'ı bırakarak beni ve anamı iki ilâh edinin, dedin?”⁵⁷² buyurmasıdır.⁵⁷³

b) el-Ferrâ (ö. 207/822) da şöyle demiştir: Cenab-ı Allah'ın Kehf kıssasıyla ilgili (İnsanların kimi:) “Onlar üç kişidir...” diyecekler.⁵⁷⁴ ayetinde buyurduğu gibi, “Onlar üçtür demeyiniz.” Çünkü böyle bir durumda, Hz. İsa (a.s) ve Hz. Meryem'in isimlerinin Allah'la beraber zikredilmesi, o ikisinin de ilah olduğu vehmine sebep olur.⁵⁷⁵

Bu açıklamalardan sonra er-Râzî Hıristiyanları şöyle zemmeder: “Dünyada Hıristiyanların mezhebi kadar akıldan uzak ve onlardan daha bozuk bir mezhep göremiyoruz.”⁵⁷⁶

⁵⁷⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 11, s. 96-97.

⁵⁷¹ Nisa, 4/171.

⁵⁷² Maide, 5/116.

⁵⁷³ Bkz. ez-Zeccâc, *Me'ani'l-Kur'an*, Cilt 2, s. 135.

⁵⁷⁴ Kehf, 18/22.

⁵⁷⁵ Bkz. Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad b. ‘Abdullah b. Manzûr ed-Deylemî el-Ferrâ, *Maa'ni'l-Kur'an* thk. Ahmed Yusuf en-Necati, Muhammed ‘Ali en-Neccâr, ‘Abdulfettah İsmail eş-Şelebî, Mısır, Darü'l-Mısriyye, t.y., Cilt 1, s. 296.

⁵⁷⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 11, s. 97.

Fahreddîn er-Râzî, aşağıdaki ayetin tefsirinde de, teslisin üç unsurunun zat olarak kabul edildiğine yönelik değerlendirmede bulunmuştur.

“(Resûlüm!) de ki: *Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım; O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmasın. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman: Şahit olun ki biz Müslümanlarız! deyiniz.*”⁵⁷⁷

Er-Râzî, öncelikle bu ayette Ehl-i kitaba (özellikle Hıristiyanlara) yapılan uyarıları nazara vermiştir. Ayet Ehl-i kitabı şu üç hususta uyarmıştır:

- 1) Allah'tan başkasına tapmayalım.
- 2) O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım.
- 3) Allah'ı bırakıp da birbirimizi ilahlaştırmayalım.

Er-Râzî'ye göre bu üç hususun tamamı Hıristiyanlarda olduğundan Cenab-ı Allah bunları zikretmiştir. Çünkü onlar Allah'ın dışında başka bir varlığa, yani Mesih'e tapıyorlardı ve onu Cenab-ı Allah'a ortak koşuyorlardı. Bunun göstergesi de Hıristiyanlar'ın Allah'ı Baba-Oğul-Ruhu'l-Kudüs şeklinde üç uknum olarak kabul etmesidir. Onlara göre bu üç uknumun her biri aynı derecede ilahdır ve üçü de kadimdir. Çünkü onlar “kelime” uknumunun Hz. İsa (a.s)'ın nasuti kalıbına (insani yönüne) ve “Ruhu'l-Kudüs” uknumunun da Hz. Meryem'in nasuti kalıbına girdiğini söylemişlerdir. Eğer bu iki uknum başlı başına birer zat olmasalardı, Baba'nın zatından ayrılmaları ve İsa ile Meryem'in nasuti (insani) kalıplarına girmeleri uygun olmazdı. Bu üç ayrı zatın varlığını kabul etmekle, Hıristiyanlar Allah'a şirk koşmuşlar; dolayısıyla müşrik olmuşlardır.⁵⁷⁸

1.5. Fahreddîn er-Râzî'ye Göre Hz. İsa (a.s)'ın Tanrılaştırılmasında

Hıristiyanların Dayanakları ve Bunların Tenkidi

Hıristiyanlar, Hz. İsa (a.s)'ı neden Tanrı olarak görmüşlerdir, Bu husustaki dayanakları nelerdir? Fahreddîn er-Râzî'ye göre Hıristiyanların, Hz. İsa (a.s)'ı Tanrı olarak kabul etmelerindeki temel dayanakları iki çeşit zanna mebnidir.

Bu zanların birincisi, Hıristiyanların müşahede yoluyla bir takım mukaddimelerden çıkardıkları zanlardır. Hıristiyanların bu çeşit zanları ikiye ayrılır: İlme dayalı zanlar, kudrete dayalı zanlar.

⁵⁷⁷ Âl-i 'İmrân, 3/64.

⁵⁷⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 80-81.

İkincisi ise, ilzami bazı mukaddimelerden çıkardıkları zanlardır.⁵⁷⁹

Şimdi Hıristiyanların bu zanlarına ve Fahreddîn er-Râzî'nin bu zanlara verdiği cevaplara bakalım:

a) Hz. İsa'nın Tanrılaştırılmasında Hıristiyanların İlme Dayalı Zanları ve Fahreddîn er-Râzî'nin Bu Zanlara Verdiği Cevaplar:

Fahreddîn er-Râzî'nin eserinde yer verdiği Hıristiyanların ilme dayalı zanları şöyledir: Hz. İsa (a.s) gaybtan haber vererek, “bir kimseye sen evinde şunu yedin” başka birine “sen evinde şunu yaptın.” diyordu. İşte bu tür haberler Hıristiyanların ilme dayalı zanlarına dayanak olmuştur. Yani Hz. İsa (a.s)'ın gaybtan haber verme mucizeleri Hıristiyanlar tarafından onun Tanrılığına dayanak olarak kabul edilmiştir.

Müfessirimiz Hıristiyanların ilme dayalı zanlarına şöyle cevap vermiştir: Hıristiyanlara göre “Hz. İsa (a.s) gaybtan haber verdiği için onun ilah olması gerekir.” Cenab-ı Allah'ın – Necran Hıristiyanları ile Hz. Muhammed (s.a.v) ile münazara yapmaları münasebetiyle nazil olan Âl-i 'İmrân 3/5 ayetinde- “*şüphesiz ki ne yerde ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.*”⁵⁸⁰ demesi Hıristiyanların bu iddialarına en güzel cevaptır. er-Râzî'ye göre bu ayetin Hıristiyanların ilme dayalı zanlarına cevap olması şöyledir: “Hz. İsa (a.s)'ın gayba dair bazı bilgileri bilmesi, bu bilgilerin Cenab-ı Allah tarafından kendisine vahyedilmiş olması ya da Cenab-ı Allah'ın bu bilgileri ona öğretmiş olması ihtimalini taşıırken; onun bazı gaybi bilgileri bilmekle beraber bazı gaybi halleri de ihata edememesi onun bir ilah olmadığını gösterir. Çünkü ilah olan zattan ne yerde ve ne de göklerde hiçbir şey gizli-saklı kalmaz. İlah olan; aynı zamanda yaratıcıdır da. Yaratıcı olanın da yarattıklarından haberdar olması gerekir. Kesin olarak biliniyor ki, Hz. İsa (a.s) bütün bilgileri ve ilmi halleri bilmiyordu. Çünkü Hıristiyanlar, Hz. İsa (a.s)'ın ölümden dolayı acı çektiğini ve feryat ettiğini söylemişlerdir.⁵⁸¹ Eğer o bütün gaybı bilseydi; Yahudilerin kendisini yakalayıp öldüreceklerini ve kendisinin bundan elem duyacağını, acı çekeceğini bilir, daha Yahudiler yanına gelmeden o Yahudilerden kaçardı. O halde Hz. İsa (a.s) bu gaybı bilmediğine göre, onun bütün bilgileri ve gaybı bilmediği ortaya çıkmıştır. Halbuki ilah olan zattan hiçbir bilgi gizli kalmaz. Demek ki Hz. İsa

⁵⁷⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 7, s. 153.

⁵⁸⁰ Âl-i 'İmrân, 3/5.

⁵⁸¹ Bkz. Matta, 46-50; Markos, 34-37; Luka, 46.

(a.s)’in ilah olmadığına kesin olarak hükmetmek gerekir. Çünkü bir kısım gaybi haberleri bilmek ilah olma hususunda yeterli bir delil değildir. Zaten gaybın bir kısmını bilmemek de, o kişinin ilah olmadığına delildir.⁵⁸²

b) Hz. İsa’nın Tanrılaştırılmasında Hıristiyanların Kudrete Dayalı Zanları ve Fahreddîn er-Râzî’nin Bu Zanlara Verdiği Cevaplar:

Müfessirimize göre Hıristiyanların Hz. İsa (a.s)’ı Tanrılaştırmada kudrete dayalı zanları ise şöyledir: Hz. İsa (a.s) ölüleri diriltir; âmâları ve alacalı hastaları iyileştirir ve Allah’ın izniyle çamurdan yaptığı kuş suretine benzer bir çeşit kuş yaratıp ona üfler; o da uçardı. Hz. İsa (a.s)’ın gösterdiği bu mucizeler, Hıristiyanların onu tanrılaştırmada kudrete dayalı zanlarına mesnet olmuştur.⁵⁸³

Er-Râzî’nin Hıristiyanların kudrete yönelik zanlarına verdiği cevapları da şöyle sıralayabiliriz:

1) Yahudiler, Hz. İsa (a.s)’a düşmanlık yapıyor ve ona kötü davranıyorlardı. Buna rağmen Hz. İsa (a.s) onlara bir zarar veremiyordu. Havârîleri ve dostları onu seviyorlardı, ama buna rağmen onlara bir yarar sağlayamıyordu. Öyleyse fayda sağlamaktan ve zarar vermekten aciz olan biri nasıl ilah olabilir?⁵⁸⁴

2) Er-Râzî, Cenab-ı Allah’ın – yine Necran Hıristiyanları ile Hz. Muhammed (s.a.v) ile münazara yapmaları münasebetiyle nazil olan Âl-i ‘İmrân 3/6 ayetindeki- “Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O’dur...”⁵⁸⁵ şeklindeki sözlerini Hıristiyanların kudrete dayalı zanlarına cevap olarak kabul etmiştir ve bu ayetin tefsirinde şunları söylemiştir: Hz. İsa (a.s)’ın birtakım mucizeler göstermesi Allah’ın bir ikramı olarak değerlendirilmelidir. O halde Hz. İsa (a.s)’ın sözleriyle, bazı suretleri öldürmesi veya diriltmesi onun ilah olduğunu göstermez. Bir de o, bazı suretleri öldürmede veya diriltmede aciz kalmıştır. Bu acizlik onun ilah olmadığına göstergesidir. Çünkü Cenab-ı Allah, çok değişik ve çok garip bir karışımından müteşekkil olan bir damla nutfeye ana rahminde şekil vermeye kadirdir. Hz. İsa (a.s) ise bu şekil bir diriltme veya öldürme gücüne sahip değildir. Eğer buna gücü yetseydi; (Hıristiyanların iddia ettiklerine göre) onu yakalayan Yahudileri öldürürdü. O zaman Hz. İsa (a.s)’ın sadece bazı sözlerine uygun öldürme ve diriltmeyi

⁵⁸² er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 7, s. 153-154.

⁵⁸³ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 7, s. 153; bkz. *Münâzâra*, s. 25.

⁵⁸⁴ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 12, s. 54.

⁵⁸⁵ Âl-i ‘İmrân, 3/6.

gerçekleştirmesi onun ilah olmadığına açık delilidir. Diriltme veya öldürme eyleminin Hz. İsa (a.s.)'ın sözüne uygun olarak başka suretlerde gerçekleşmemesi de onun ilah olmadığını göstermektedir.⁵⁸⁶

3) Âsânın yılanı dönüştürülmesi, ölünün diriltilmesinden daha uzak bir ihtimaldir. Çünkü dirinin bedeni ile ölünün bedeni arasındaki benzerlik, tahta parçası ile yılanın bedeni arasındaki benzerlikten daha fazladır. O halde Hz. Musa (a.s.)'ın âsâyı yılanı çevirmesi, Hz. Musa (a.s.)'ın tanrı veya tanrının oğlu olmasını gerektirmediğine göre, Hz. İsa (a.s.)'ın ölüleri diriltmesinin onun ilah olduğuna delalet etmemesi daha evladır.⁵⁸⁷

4) Hıristiyanlara göre, Yahudiler Hz. İsa (a.s.)'ı yakalayıp öldürmek istediler. Hz. İsa da onlardan kaçmaya ve saklanmaya çalıştı. Sonra Yahudiler Hz. İsa (a.s.)'ı yakalayıp çarımha gerdiler; onu diri olarak çarımha bıraktılar; sonra da onun kaburgalarını parçaladılar. Yahudiler, Hz. İsa (a.s.)'a bu muameleleri yaparken Hz. İsa (a.s.) büyük bir acı hissetti.⁵⁸⁸ Müfessirimiz Hıristiyanların itiraf ettikleri bu sözleri kullanarak Hıristiyanların kudrete dair şüphelerine cevap vermiştir. O, bu hususta şöyle demiştir: Şayet o (İsa) bir ilah idiyse veya onda ilahlık özelliği bulunuyor idiyse ya da ilahtan bir cüz' kendisinde var idiyse neden Yahudileri kendisinden uzaklaştıramadı? Hangi ihtiyaca binaen onlardan elem çekti ve saklanmaya yeltendi? Ve neden Yahudiler onu bütünüyle helak ettiler? Müfessirimiz çarımha hadisesine dayanarak Hıristiyanları tenkid etmeyi sürdürmüş ve onlara karşı, sözlerine şu şekilde devam etmiştir: “Eğer alemin ilahı bir cisim (İsa) olsa, Yahudiler onu öldürdüklerinde, alemin tanrısını öldürdük demeleri gerekirdi. O zaman alem ilah olmaksızın nasıl devam ederdi? Hem sonra insanların en zelili ve en alçakları Yahudilerdir. O halde Yahudilerin öldürdüğü Tanrının son derece aciz biri olduğunu söylemek gerekir.”⁵⁸⁹

Müfessirimiz, Hıristiyanlara verdiği bu cevaplardan sonra, onların içinde buldukları durumun vahametini şu sözlerle ifade etmiştir: “Allah'a yemin ederim

⁵⁸⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 153-154.

⁵⁸⁷ er-Râzî, *Münâzâra*, s. 26; bkz. Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 194-195; *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 74-75.

⁵⁸⁸ Hz. İsa (a.s.)'ın çarımha gerilmesi ve çarımha gerilmesi esnasında yaşananlarla ilgili geniş bilgi için bkz. Matta, 27/32-56; Luka, 23/26-47; Markos, 15/21-40; Yuhanna, 19/17-

37.

⁵⁸⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 195.

ki, aklın açık bir şekilde yanlışlığını gördüğü bir şeyi, akıl sahibi bir insan nasıl söyler ve bunun doğruluğuna nasıl inanır? Hayret ediyorum!”⁵⁹⁰

İmam- ı Gazali (ö. 505/1111)’nin şu önermesi de Hz. İsa (a.s)’ın Tanrılığının imkansızlığına dair er-Râzî’nin delillendirmesiyle benzerlik göstermektedir:

İsa Haça gerildi.

Haça gerilen bir şey ilah değildir.

Öyleyse İsa (a.s)’ın ilahlıkla bir ilişkisi yoktur.⁵⁹¹

Fahreddîn er-Râzî, Hz. İsa (a.s)’ın zaafını izhar eden şu yönlerin de onun tanrı olamayacağına göstergesi olduğunu söylemiştir:

1) Er-Râzî, *Münazara fi’r-Redd ‘ale’n-Nasârâ* adlı eserinde Hıristiyan din adamıyla kendisi arasında geçen münazarada, Hıristiyan din adamının Hz. İsa (a.s)’ın Allah’a ibadetteki ve taattteki üstün gayretinin tevatürle sabit olduğunu iddia etmesi üzerine, bu iddiayı Hz. İsa (a.s)’ın ilah olmadığına dair delil olarak kullanmıştır. Müfessirimize göre, eğer İsa (a.s) bir ilah olsaydı, onun ibadet etmesi imkansız olurdu.⁵⁹² Oysa Hz. İsa (a.s)’ın halleri, rabliğinden ziyade onun kulluğuna işaret eder. Çünkü ibadet ancak kulların yaptıkları hareketlerdir. Hz. İsa (a.s) da ibadet için evini terk edecek kadar zahit bir insandı.⁵⁹³

Alemin ilahının kendisi dışındaki her şeyden müstağni olması gerekir. Dolayısıyla her şeyin de kendisine muhtaç olması gerekir. Eğer Hz. İsa (a.s) böyle olsaydı neden Allah’a ibadet etmiş olsun? Halbuki ilah olan zat, hiç kimseye ibadet etmez. Hz. İsa (a.s) ancak kul olması halinde Allah’a ibadet eder. Onun ibadette ve itaatte son derece devamlı biri olduğu hususu tevatürle sabit olunca, onun bu ibadetleri yapması, menfaat sağlama ve zararı defetmede kendisi dışındaki birine muhtaç olduğunu anlarız. Böyle olan birisi de kullara nasıl fayda verir ve onlardan zararı nasıl uzaklaştırabilir? O zaman Hz. İsa (a.s) da diğer kullar gibi bir kuldur ve ayette Hz. İbrahim (a.s)’ın babasına hitaben, “ *Babacığım! Duymayan, görmeyen ve*

⁵⁹⁰ er-Râzî, *Münâzâra*, s. 23; er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 73-74.

⁵⁹¹ Ebû Hamid Hucetü’l-İslâm Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Hıristiyanlık Üzerine Değerlendirmeler*, thk. ‘Abdullah Şarkavî, çev. Osman Cilacı, İstanbul, Beyan Yay., 1998, s.136.

⁵⁹² er-Râzî, *Münâzâra*, s. 24-25; er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 74.

⁵⁹³ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 21, s. 195.

*sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?*⁵⁹⁴ şeklindeki sözleri bu sözlerimize en güzel delildir.⁵⁹⁵

Hz. İsa (a.s)’ın Allah’a ibadet etmesiyle ilgili Kur’an’da yer alan “*Ne Mesîh ve ne de Allah'a yakın melekler, Allah'ın kulu olmaktan geri dururlar. O'na kulluktan geri durup büyüklenen kimselerin hepsini (Allah) yakında huzuruna toplayacaktır.*”⁵⁹⁶ ifadesini de müfessirimiz şu şekilde değerlendirmiştir: Mukarreb melekler gaybı bilme hususunda Hz. İsa (a.s)’dan daha üstündürler. Çünkü onlar levh-i mahfuzdan haberdardırlar. Yine mukarreb melekler güç ve kudret bakımından da Hz. İsa (a.s)’dan üstündürler. Çünkü koca arş, büyüklüğüne rağmen bu meleklerden sekizi tarafından taşınmaktadır. İşte bu melekler ilim ve kudretleri yönüyle bu kadar mükemmel olmalarına rağmen Cenab-ı Allah’a ibadet etmekten geri durmuyorlarsa, ilim ve kudret yönüyle onlardan daha düşük olan İsa (a.s) Allah’a ibadet etmekten nasıl geri durabilir?⁵⁹⁷ Demek Hz. İsa (a.s) ibadet etmekten geri durmamıştır. Bir de (yukarıda da geçtiği gibi) Hz. İsa (a.s) Yahudiler tarafından katledilecek kadar zayıf bir varlıktır. O halde bu denli zayıf biri nasıl Rab olur?⁵⁹⁸

2) “*Meryem oğlu Mesîh ancak bir resûldür. Ondan önce de (birçok) resûller gelip geçmiştir. Anası da çok doğru bir kadındır. Her ikisi de yemek yerlerdi. Bak, onlara delilleri nasıl açıklıyoruz, sonra bak nasıl (haktan) yüz çeviriyorlar.*”⁵⁹⁹

Müfessirimiz Maide Suresi’nin 75. ayetinde geçen “*anası da çok doğru bir kadındır. Her ikisi de yemek yerlerdi.*” ifadesini ele alırken, Hz. İsa (a.s)’ın bu ayette geçen beşeri yönlerini nazara vererek onun ilah olamayacağını ortaya koymuştur. Buna göre:

a) Her kim bir anneden doğmuşsa; o yoktan var edilmiştir. Böyle yoktan yaratılan kimse de ilah olamaz.

b) Hem Hz. İsa (a.s) hem de annesi, ikisi de muhtaçtırlar. Çünkü onların en çok ihtiyaç duyduğu şeylerden birisi yemek yemedir. Hâlbuki ilah olan zat bütün ihtiyaçlardan müstağnidir. O zaman Hz. İsa (a.s)’ın ilah olduğunu akıl nasıl kabul eder?

⁵⁹⁴ Meryem, 19/42.

⁵⁹⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 54.

⁵⁹⁶ Nisa, 4/172.

⁵⁹⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 11, s. 98.

⁵⁹⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 195.

⁵⁹⁹ Maide, 5/75.

c) Bazı alimler şöyle demişlerdir: Cenab-ı Allah'ın: “*Her ikisi de yemek yerlerdi...*” sözü abdest bozmadan kinayedir. Çünkü yemek yeme abdest bozmayı gerektirir. Fahreddîn er-Râzî, bunun zayıf bir görüş olduğunu şu delillerle ortaya koymuştur:

1) Her yemek yiyenin abdest bozma şartı yoktur. Çünkü Cennetlikler yemek yiyecekleri halde abdest bozmayacaklardır.

2) Yeme-içme, bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç da Hz. İsa (a.s)’ın ilah olmadığına en kuvvetli delillerden biridir. O zaman bu ihtiyacı başka bir şeyden kinaye saymaya ne gerek var?

3) İlah olan zatın yaratma ve icad etmeye gücü yeter. Eğer Hz. İsa (a.s) bir ilah olmuş olsaydı, yeme-içme olmadan açlık elemi kendinden alırdı. Açlık elemi bile kendinden kaldıramayan birinin alemilerin ilahı olduğunu akıl nasıl kabul eder?⁶⁰⁰

İlah olan zat, cisim olmadığından, yer kaplamadığından ve araz olmadığından, zatı gereği Vacibu'l-Vücuddur. Yani varlığı zorunludur. İsa (a.s) ise, beşeri, cismani bir şahıstan ibaret olup, yokluktan sonra var olmuştur. Sizin söylediğinize göre diriyken öldürülmüştür. O önce bir çocuktur. Sonra büyüdü ve genç oldu. O, yer-içer, konuşur ve uyurdu. Sonradan var olanın, öncesiz olması akla mantığa sığmaz. Muhtaç birinin (aynı anda) zengin olması, mümkünin vacip olması ve değişken birinin daimi olması da akla mantığa sığmaz.⁶⁰¹

Fahreddîn er-Râzî, (bahsi geçen münazarada) Hıristiyanların Hz. İsa (a.s)’ın ilahlığına dayanak olarak kabul ettikleri Hz. İsa (a.s)’ın göğe kaldırılması, günümüze kadar diri olarak kalması, nutfesiz olarak yaratılması, nefsin hazlarından sıyrılması, kutsal huzurla iştilgal etmesi ve ona ruh ve kelime denmesi gibi özelliklerin onun ilahlığına değil; faziletine işaret ettiğini de söylemiştir.⁶⁰²

c) Hz. İsa'nın Tanrılaştırılmasında Hıristiyanların İlzama Dayalı Zanları ve Fahreddîn er-Râzî'nin bu zanlara Verdiği Cevaplar:

Fahreddîn er-Râzî, Hıristiyanların ilzama (söz ve fikirde galip gelmek) dayalı zanlarının iki çeşit olduğunu beyan etmiştir:

⁶⁰⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 53-54.

⁶⁰¹ er-Râzî, *Münâzâra*, s. 22-23.

⁶⁰² er-Râzî, *Münâzâra*, s. 63-64.

Birincisi: Müfessirimiz Hıristiyanların şöyle bir iddialarının olduğunu söylemiştir: “Ey Müslümanlar! Siz Hz. İsa (a.s)’ın beşer olarak bir babasının olmadığı hususunda bizimle aynı kanaatesiniz. Bu durumda onun babası Allah’tır.” Müfessirimize göre, Cenab-ı Allah’ın – Necran Hıristiyanlarıyla münazara üzerine nazil olmuş bir ayette- *“Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O’dur...”*⁶⁰³ buyurması Hıristiyanların bu iddialarına karşı bir cevap hükmüne geçmiştir. Zira bu ayette geçen şekil verme işi Cenab-ı Allah’ın yaptığı bir iş olduğu için, O dilerse (insanı) bir babanın nutfesinden şekillendirir; dilerse de babanın nutfesi olmadan direkt şekil verir.

İkincisi: Yukarıda da değindiğimiz Necran Hıristiyanları ile Hz. Muhammed (s.a.v) arasında geçen bir münazarada, Hıristiyanların önde gelen alimlerinden biri Hz. Muhammed (s.a.v)’e: “Sen Hz. İsa (a.s)’ın Allah’ın ruhu ve kelimesidir demedin mi? O halde İsa Allah’ın oğludur.” demişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.v) de “Evet” cevabını verince, Allah, Hıristiyanların sözüne cevap olmak üzere Âl-i ‘İmrân Suresi’nin 7. ayeti olan şu ayeti indirmişti:

*“Sana Kitab’ı indiren O’dur. Onun (Kur’an’ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab’ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Halbuki Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak akl-ı selim sahipleri düşünüp anlar.”*⁶⁰⁴

Müfessirimiz bu ayetin Hıristiyanların sözüne cevap olma yönünü şöyle açıklamıştır: Ayette geçen *“sana Kitab’ı indiren O’dur. Onun (Kur’an’ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab’ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir...”*⁶⁰⁵ kısmı lâfzî bir ilzamdır. Lafız da hakikat olabildiği gibi; mecaz da olabilir. Eğer lafız akli delillerle çelişecek bir biçimde varid olursa, bu lafız hakikat değil, mecazdır. O zaman bu lafzın te’vil edilmesi gerekir. Dolayısıyla ayetle kastedilen manayla Hz. İsa (a.s)’ın ne bir ilah ne de ilahın bir oğlu olmadığı meselesi vuzuha kavuşmuştur.⁶⁰⁶

⁶⁰³ Âl-i ‘İmrân, 3/6.

⁶⁰⁴ Âl-i ‘İmrân, 3/7.

⁶⁰⁵ Âl-i ‘İmrân, 3/7.

⁶⁰⁶ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 154.

Fahreddîn er-Râzî, bu anlattıklarından sonra herhangi bir mütekellim veya müfessirin sözüne hacet kalmadığını savunmuştur. Yukarıdaki ayetin (Âl-i ‘İmrân, 3/7.) Hıristiyanların ilzama dayalı zanlarında, hangi mes’ele, hangi zan, hangi soru ve hangi cevap varsa hepsini kapsadığını söylemiştir.⁶⁰⁷

1.6. Hıristiyanların Hz. İsa’yı Allah’a Oğul İsnad Etmeleri Hakkında Fahreddîn er-Râzî’nin Değerlendirmeleri

Hıristiyanların Hz. İsa (a.s)’ı Tanrı’nın Oğlu olarak kabul ettiklerini bildiren ayetleri yukarıda sıralamıştık.⁶⁰⁸ Hıristiyanlar Hz. İsa (a.s)’ı neden Tanrı’nın Oğlu olarak kabul ederler? Bunun en büyük sebebi, kanaatimizce Hz. İsa (a.s)’ın babasız yaratılmasıdır. Yukarıda da geçen Hz. Muhammed (s.a.v) ile Necran Hıristiyanlarından müteşekkil bir heyet arasında yapılan bir münazarada, bu heyetin önde gelenleri Hz. İsa (a.s)’ın Tanrı’nın oğlu olmasını onun beşer olarak bilinen bir babasının olmamasına bağlamışlardı.⁶⁰⁹ er-Râzî’nin naklettiği Armiyusiyye adlı Hıristiyan bir fırkanın görüşüne göre de Allah’ın Hz. İsa (a.s)’ı oğul edinmesinden maksadı, onu şerefliendirmektir.⁶¹⁰

Müfessirimiz Hıristiyanların Hz. İsa (a.s) hakkında kullandıkları “Oğul” (Tanrı’nın Oğlu) lafzıyla ilgili fikrini şöyle beyan etmiştir: “Bana göre İncil’de geçen “Oğul” kelimesi, Hz. İbrahim (a.s) hakkında teşrif amaçlı kullanılan “Halil” (dost) kelimesi gibi Hz. İsa (a.s)’ı teşrif amacıyla kullanılmıştır.⁶¹¹ Sonra da Hıristiyanların Yahudilere karşı olan düşmanlıklarından ve her iki tarafın birbirlerine karşı haddi

⁶⁰⁷ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb* Cilt 8, s. 155.

⁶⁰⁸ Bkz. Tevbe, 9/30-31; Maide, 5/17; Maide, 5/75.

⁶⁰⁹ Bu münâzaranın tamamı için bkz. er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 7, s. 145; *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 75; ayrıca bkz. et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt 6, s. 154; el-Bağavî, *Meâ’limü’t-Tenzil*, Cilt 1, s. 406-408.

⁶¹⁰ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 21, s. 195.

⁶¹¹ Yeni Ahit’in çeşitli yerlerinde Tanrı ile Hz. İsa arasında “Babalık-Oğulluk” münasebetlerinin varlığını gösteren ifadeler vardır. Bu ifadelerin bazıları şunlardır: “Bana, ‘Ya Rab, ya Rab!’ diye seslenen herkes Göklerin Egemenliği’ne girmeyecek. Ancak göklerdeki **Babam**’ın isteğini yerine getiren girecektir.” Matta, 7/21; “İsa ona, “Ne mutlu sana, Yunus oğlu Simun!” dedi. “Bu sırrı sana açan insan değil, göklerdeki **Babam**’dır.” Matta, 16/17; “Ben ve **Baba** biriz.” Yuhanna, 10/30; “O günü ve o saati, ne gökteki melekler, ne de Oğul bilir; **Baba**’dan başka kimse bilmez.” Markos, 13/32; “**Baba**’m bana nasıl bir egemenlik verdiyse, ben de size bir egemenlik veriyorum.” Luka, 22/29; “Ben **Baba**’dayım; **Baba** da bendedir.” Yuhanna, 14/10 -11; “Her şey bana **Baba**’m tarafından verildi. Oğlu **Baba**’dan başka kimse bilmez. **Baba**’yı da oğuldan başkası bilmez...” Matta, 11/27; Ayrıca Tanrı’nın Yeni Ahit’te “Baba” olarak kabul edildiği yerler için bkz. Matta, 6/1,4,6,8,9,14,15,18,26,32; 7/11,21; 10/29,32-33.; Markos, 8/38; 11/25-26; Luka, 6/36; 9/26; 10/21-22; 11/12 -13; Yuhanna, 1/35; 4/21,23,53;5/19 -23; Rasullerin İşleri, 1/4,7; 2/33; 12/32-33. Tanrı’nın “Baba” olarak kabul edildiğini Yeni Ahit’in bütün mektuplarında da görmek mümkündür. Mesela; Romalılara Mektup, 1/7; 6/4; Korintlilere I. Mektup, 11/1-3; 5/6. vb.

aşacak derecedeki taşkınlıklarından dolayı Hıristiyanlar zamanla “Oğul” kelimesini hakiki manada tefsir etmişlerdir. Cahil olan Hıristiyanlar da buna inanmışlar ve böylece bu bozuk fikir Hz. İsa (a.s)’ın müntesipleri arasında yayılmaya başlamıştır.⁶¹²

Fahreddîn er-Râzî Allah’ın, Hıristiyanların iddia ettikleri gibi bir oğul edinmesinin mümkün olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Ona göre Hıristiyanların Hz. İsa (a.s)’ın Allah’ın Oğlu olduğuna dair iddiaları, şu üç ihtimale mebnidir.

1) Allah, Hz. İsa’yı bir baba ve nutfesi olmaksızın ibda (benzersiz olarak yoktan yaratma) yoluyla yaratmıştır.

2) Allah, herkesçe bilinen mutad bir yolla çocuk sahibi olmuştur. Yani nasıl ki her çocuğun bir babası vardır; öyle de Hz. İsa’nın babası vardır ve o baba Allah’tır.

3) Hz. İsa’nın oğul olmasıyla ilk iki mefhuma muhalif, üçüncü bir mefhum anlaşılabilir.

Fahreddîn er-Râzî’ye göre, birinci ihtimal batıldır. Er-Râzî bu ihtimalin batıllığını da şöyle ortaya koymuştur: Her ne kadar Allah (cc) bu aşağı alemdeki hadiseleri bilinen bazı sebepler ve özel bazı vasıtalarla ihdas ediyorsa da, Hıristiyanlar bu aşağı alemin muhdes (sonradan yaratılan) olduğunu kabul ediyorlar. İş böyle olunca onların, Allah’ın gökleri ve yeri herhangi bir madde ve müddet olmadan yaratmış olduğunu da kabul etmeleri gerekir. Bu durumda Allah’ın gökleri ve yeri yaratması yoktan yaratma olmuş olur. Öyleyse, eğer Allah’ın Hz. İsa (a.s)’ın yaratıcısı ve mucidi olması onun babası olması sonucunu doğursaydı; yerlerin ve göklerin yoktan yaratıcısı olarak Allah’ın bunların babası olması da lazım gelirdi. Bunun da ittifakla batıl olduğu malumdur. O halde Cenab-ı Allah’ın Hz. İsa (a.s)’ın yoktan yaratıcısı olarak onun babası olmadığı sabit olmuştur. İşte Allah’ın “*O, göklerin ve yerin benzersiz olarak yoktan yaratıcısıdır.*”⁶¹³ sözüyle kastettiği mana budur. Burada O sadece semavat ve yerden bahsetmiş; onlarda bulunanlardan bahsetmemiştir. Çünkü göklerde ve yerde yaratılanlar ibda (benzersiz olarak yoktan yaratma) yoluyla yaratılmamıştır. Ancak göklerin ve yerin yaratılması ibda

⁶¹² er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 16, s. 30.

⁶¹³ Bakara, 2/117; En’am, 6/101.

yoluyladır. Karşı fikrin delilini çürütme, semavat ve yerin zikredilmesiyle hasıl olmuş; artık onlarda bulunanlardan bahsetmeye lüzum kalmamıştır.⁶¹⁴

Müfessirimiz ikinci ihtimal (Allah, herkesçe bilinen mutad bir yolla çocuk sahibi olmuştur. Yani nasıl ki her çocuğun bir babası vardır; öyle de Hz. İsa'nın babası vardır ve o baba Allah'tır.) hakkında şunları söylemiştir: Bu durum da doğum yoluyla çocuk sahibi olmayı gerektirir. Böyle doğum şu yönlerden geçersiz ve batıldır:

a) Böyle bir doğum ancak eşi ve şehveti olan ve kendisinden bazı parçalar ayrılıp bu parçaların eşinin rahminde bir süre beklemesi şeklinde olanlar için söz konusudur. Bu haller ise ancak; birleşip ayrılabilen, hareket edip durabilen, bir had ve nihayeti olan, lezzet alan ve şehvet duyabilen maddeler hakkında mümkündür. Bütün bunlar alemlerin yaratıcısı hakkında muhaldir. Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerim'de: *"O'nun eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir!"*⁶¹⁵ sözüyle bu gerçeği ifade etmiştir.

b) Doğum yoluyla bir çocuk sahibi olmak, ancak bir defada halk ve icad ve tekvine gücü yetmeyen kişi hakkında söz konusu olur. Böyle biri, bir çocuk sahibi olmak istediğinde bu çocuğu birden yapma hususunda aciz olduğundan, bu çocuğa mutad yolla (bilinen normal doğum yoluyla) sahip olur. Oysa mümkün olan her şeyin yaratıcısı, her şeyi yaratmaya kadirdir. O, bir şeyi yaratmak istediğinde, ona: "Ol! der; o da hemen oluverir." İşte kim bu sıfat ve vasfa sahipse ondan bir çocuğun doğum yoluyla yaratılması imkansız olur. Cenab-ı Allah ayette, *"Her şeyi O yaratmıştır"*⁶¹⁶ demekle bunu kast etmiştir.

c) Bir çocuk ya kadim olur ya da sonradan yaratılmış olur. Kadim olması mümkün değildir. Çünkü kadim olanın, zatı gereği Vacibu'l-Vücut olması gerekir. Zatı gereği Vacibu'l-Vücut olanın da başkasına ihtiyacı olmaz. O zaman (zatı gereği Vacibu'l-Vücut olanın) başkasının çocuğu olması da imkansız olur. Öyleyse geriye şöyle bir durum kalır: Eğer o bir çocuksa; onun muhdes olması lazımdır. O halde biz de deriz ki, Allah bütün malumatı bilendir. O bir çocuk sahibi olmadan kendisinin, kemalinin ve menfaatinin olduğunu veya olmadığını bilir. Eğer Allah çocuk sahibi

⁶¹⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 13, s. 102-103.

⁶¹⁵ En'am, 6/101.

⁶¹⁶ En'am, 6/101.

olmada kendisinin, kemalinin ve menfaatinin olduğunu bilirse, bu ihtimale göre Allah'ın bu çocuğu yaratmayı planladığı hiçbir vakit yoktur ki, bu çocuğu yaratmaya götüren sebep o vakitten önce bulunmasın. Her ne vakit o çocuğu yaratmaya götüren sebep çocuktan önce hasıl olursa, çocuğun o vakitten önce bulunması gerekir. Bu da çocuğun ezeliyetini gerektirir. Bu ise muhaldir.

Eğer ikinci ihtimal (yani O'nun, bir çocuk sahibi olmadan kendisinin, kemalinin ve menfaatinin olmadığını bildiği) nazara alınsa o zaman Allah'ın çocuk sahibi olmada kendisi için bir kemalin bulunmadığını ve uluhiyet mertebesini ziyadeleştirmedini bildiği sabit olmuş olur. Hal böyle olunca Allah'ın hiçbir zaman bir çocuk sahibi olmak istemediği kesinlikle bilinmiş olur. Ayette geçen “*ve her şeyi hakkıyla bilen O'dur.*”⁶¹⁷ sözüyle de bu mana kastedilmiştir.⁶¹⁸

Fahreddin er-Râzî, doğum yoluyla çocuk elde etmeyle ilgili şu farklı açıklamayı da yapmıştır: Alışılmış yolla çocuk elde etmek ancak şehvetin giderilmesiyle olur. Oysa şehvetin giderilmesi lezzeti gerektirir. Lezzet ise zatı gereği talep edilen şeydir. Eğer lezzetin zatı gereği talep edilmesi Allah hakkında doğru olmuş olsaydı o zaman şunu demek gerekirdi: Hiçbir vakit yoktur ki, Allah lezzeti elde etmenin, kendisini o vakitten önce o lezzeti elde etmeye çağırdığını bilmesin. Çünkü Allah bütün malumatı bilen zat olunca, bu mananın da O'na malum olması gerekirdi. Durum böyle olunca Onun bu lezzeti ezelden elde etmiş olması gerekirdi. O zaman elde edeceği çocuk da ezeli olmuş olurdu. -Bunun da muhaliyetine değinmiştik.- O zaman Ceneb-ı Allah'ın kendisi, ezeli olmakla beraber bütün malumatı bildiği sabit olunca, Onun için bir çocuk düşünmek de imkansız olur. İşte “*ve her şeyi hakkıyla bilen O'dur.*”⁶¹⁹ sözüyle kastedilen diğer bir mana da budur.⁶²⁰

Üçüncü ihtimale gelince (Hz. İsa'nın oğul olmasıyla ilk iki mefhuma muhalif, üçüncü bir mefhum anlaşılabilir.) bu da batıldır. Çünkü böyle bir şey aklen ne tasavvur edilebilir; ne de anlaşılabilir. Öyleyse tasavvur edilemeyen bir ihtimal

⁶¹⁷ En'am, 6/101.

⁶¹⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 13, s. 103.

⁶¹⁹ En'am, 6/101.

⁶²⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 13, s. 103-104.

üzerine bina edilmiş Allah'ın çocuk sahibi olma sözünün isnadı, cehalete dalmaktan başka bir şey değildir. Bu da batılın ta kendisidir.⁶²¹

Müfessirimizin Meryem Suresi'nin 30. ayeti münasebetiyle yaptığı diğer bir delillendirmesi ise şöyledir: Çocuklar babalarının cinsinden olurlar. Öyleyse eğer Cenab-ı Allah'ın bir çocuğu olsaydı mutlaka O'nun cinsinden olması gerekirdi. Bu durumda da Cenab-ı Allah ile çocuğu bazı durumlarda ortak olurlardı. Eğer o ikisinden her biri diğerinden hiçbir yönüyle ayırt edilip fark edilemiyor olsaydı, bu da ikisinden her birinin diğeri olduğunu gösterirdi. Eğer aralarında fark bulunsa, farklılığın sebep olduğu şey, ortaklığın sebep olduğu şeyden başkadır. Bu durumda Cenab-ı Allah'ın zatının mürekkep olduğunu söylemek gerekirdi. Halbuki her mürekkep mümkündür. O halde vacip olan aynı zamanda mümkün de olmuş olur ki, bu da akla mantığa ters düşen muhal bir şeydir.⁶²²

1.7. Hıristiyanlara Göre Hz. İsa (a.s)'ın Tabiatı ve Fahreddîn er-Râzî'nin Bunu Tenkidi

İslami kaynaklarda Hz. İsa (a.s)'ın Allah ile birleştiğini ifade etmek için ittihad kelimesi kullanır. Nitekim Fahreddîn er-Râzî Hıristiyanların ittihad anlayışını açıklarken, Kelime'nin (Allah'ın ilminin), nasut (Hz. İsa için beşeri yön) ile suyun içkiyle karışması ve kömürün ateşle imtizaç etmesi gibi birbiriyle karışması şeklinde ifade etmiştir⁶²³

Hulûl kelimesi ise, ilahi zatın veya sıfatların, mahluklardan birine veya tamamına geçip onlarla birleşmesi anlamına gelmektedir. Hıristiyan literatüründe ittihad ve –özellikle- hulûlü ifade etmek için “incarnation” (inkarnasyon) kelimesi kullanılır. Bu kelime de Latince'de “et” anlamındaki “caro” kelimesinden türetilmiştir. Dolayısıyla incarnation kelimesi “uluhiyetin bedenleşmesi” anlamına gelmektedir. Hıristiyan İncancına göre Tanrı, insanlığı kurtarmak maksadıyla İsa'nın bedenine bürünmüştür.⁶²⁴

Söz ittihad ve hulûl meselesine gelmişken, çalışmamızın Giriş Bölümünde tafsilatlı olarak ele aldığımız Hz. İsa (a.s)'ın tabiatı hakkındaki görüşlere burada özetle temas etmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

⁶²¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 13, s. 104.

⁶²² er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 195.

⁶²³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 192.

⁶²⁴ Kürşat Demirci, “Hulûl”, *DİA*, İstanbul: 1998, Cilt 18, s. 340-341.

Roma Piskoposu Dionisyus (ö. 259 – 296)’a göre İsa ezeli bir Oğul’dur ve Baba ile aynı cevheri taşımaktadır.⁶²⁵ Bunun dışında aşağıdaki görüşler de Hz. İsa (a.s)’ın tabiatına yönelik ileri sürülen görüşlerdir:

a) Apollinicilik: Mesih, insan bedenine sahipti; ancak o, insan zihni ve bedeni yerine Tanrı’nın doğasını taşıyordu.⁶²⁶

b) Nasturilik: Bu grubun müntesipleri iki ekol halinde fikir beyan etmişlerdir. Bu ekollerden Antakya İlahiyat Okulu Hz. İsa (a.s)’ın insan tabiatını ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla bunlar, Hz. İsa hakkında insan-Allah inancını benimsemişlerdir. İskenderiye Okuluna göre ise, Allah, İsa’nın bedeninde şahıslaşmıştır. Bu ekole bağlı olanlar İsa’nın uluhiyetini ön plana çıkarmışlardır.⁶²⁷

c) Monofizitçilik: Mesih’in insani doğası tanrısal doğa tarafından emilerek ortadan kaldırılmıştır. Böylece her iki doğa da değişmiş, üçüncü bir doğa ortaya çıkmıştır.⁶²⁸ Bu fikir Hıristiyan mezheplerinden Yakubiyye mezhebinin de fikridir.⁶²⁹

Dönem dönem toplanan Hıristiyan konsillerinde de İsa (a.s)’ın tabiatına yönelik farklı sonuçlara varılmıştır. Bu konsiller ve bu konsillerde Hz. İsa (a.s)’ın tabiatına yönelik yapılan değerlendirmeler şöyledir:

1) İznik Konsili (325): “Oğul” (İsa), “Baba” (Tanrı)’dan doğmuştur ve ikisinin cevheri birdir.

2) Efes Konsili (431): İsa’da uluhiyet ve insaniyet, tek bir uknum halinde birleşmiştir.

3)Kadıköy Konsili (451): İsa’da ilahi ve insani olmak üzere birbirine karışmayan iki farklı tabiat vardır. Bu konsilde ayrıca iman esasları şöyle formüle edilmiştir: Biz, Rabbimiz İsa Mesih’in hem insan hem Tanrı olduğuna, onun gerçek Tanrı ve gerçek insan olduğuna, onun ruh ve vücuttan meydana geldiğine, Tanrılıkta Baba ile aynı cevherden, insanlıkta bizimle aynı cevherde olduğuna, günah dışında bize benzediğine, Tanrı olarak ezelden beri Baba’da bulunduğu, insan olarak bizim kurtuluşumuz için, Tanrı’nın annesi bakire Meryem’den doğduğuna iman ederiz. Tanrının iki tabiatlı yegane oğludur. Bu iki tabiat birbirine karışmamıştır. Birbirine

⁶²⁵ Sarıkçioğlu, s. 335.

⁶²⁶ Grudem, s. 256.

⁶²⁷ Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 217.

⁶²⁸ Grudem, s. 258.

⁶²⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Cilt 3, s. 195.

dönüşmemiştir. İki öz yapısının özellikleri muhafaza edilmiş, bir araya gelerek tek bir insan (prosopon) ve tek bir varlık (hypostatis) meydana getirmiştir. İsa Mesih iki farklı şahsiyete ayrılmış ve bölünmüş değildir.⁶³⁰

4) II. İstanbul Konsili (553): İsa tek şahıstır; ancak ilahi ve insani olmak üzere iki farklı tabiata sahiptir.

5) III. İstanbul Konsili (680) Mesih'te ilahi irade ile insani irade birleşmiş tek bir irade haline gelmiştir.⁶³¹

Hz. İsa (a.s.)'ın tabiatı hakkında Hıristiyanların ortaya attıkları iddialar ve konsillerde vardıkları sonuçlara göre Hz. İsa (a.s) diğer insanlardan farklı bir varlık olarak karşımıza çıkmıştır. Asıl itibarıyla ortaya çıkan yeni İsa profili, Tanrı'nın bir insanda bedenleşmesi (incarnation) şeklinde olmuştur. Müfessirimiz, Hıristiyanlarca Hz. İsa (a.s) hakkında ortaya konan bu tabiatı ittihad ve hulûl çerçevesinde değerlendirmiş ve Hıristiyanların bu fikirlerinin geçersizliğini ortaya koymuştur.

1.7.1. Fahreddîn er-Râzî'ye Göre Hıristiyanlar'ın Allah'ın Hz. İsa'yla İttihad Ettiğine Dair İddiaları ve Bu İddiaların Çürütülmesi

Bazı Hıristiyanlarda ittihad fikrinin varlığından bahseden er-Râzî, onların bu fikirlerini şu şekilde çürütmüştür:

Hıristiyanlar, Allah'ın bir mekanda yer kapladığına ya inanırlar ya da inanmazlar. Eğer onlar Cenab-ı Allah'ın bir mekanda yer kapladığına inanıyorlarsa biz bunu, cisim olan varlıkların sonradan yaratıldığına dair deliller getirerek çürütürüz. Böylece onların bu hususta dayandıkları bütün deliller de geçersiz olur. Şayet onlar Cenab-ı Allah'ın bir mekanda yer kapladığına inanmıyorlarsa o zaman Hıristiyanlardan bazılarının kelimenin, nasut (Hz. İsa için beşeri yön) ile suyun içkiyle karışması ve kömürün ateşle imtizaç etmesi gibi birbiriyle karıştığı şeklindeki inançları geçersiz olur. Çünkü iç içe karışma ancak cisimlere has bir özelliktir. Öyleyse nasut, bir cisim olmadığına göre, böyle bir karışma da mümkün değildir.

Yine müfessirimiz ittihadın imkansızlığını şu şekilde ortaya koymuştur:

İki şey birleştiklerinde, bu iki şeyden ya ikisi vardır; ya ikisi de yoktur; ya da iki şeyden biri var diğeri yoktur. Eğer iki şey birleştiklerinde ikisi de varsa bu

⁶³⁰ Grudem, s. 259; Aydın, *Reddiyeler*, s. 107.

⁶³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. s. 32-34.

durumda ittihattan bahsedilemez, çünkü burada bir değil iki vardır. O halde bu fikir batıldır. Eğer birleşmeden sonra her iki şey de yok oluyorsa, o zaman üçüncü bir şey ortaya çıkar ki bu da batıl olur. Yok eğer birleşmeden sonra iki şeyden biri varlığını sürdürüp diğeri yok oluyorsa, o zaman yok olanın var olanla birleşmesi imkansızdır. Çünkü yok olanın bizzat var olan o şey olduğunun söylenmesi mümkün değildir. İşte bu apaçık delillerden sonra ittihadın muhal olduğu ortaya çıkmıştır.⁶³²

Müfessirimiz, Hıristiyanlarda var olduğunu iddia ettiği ittihad meselesine fazla değinmemiştir. Ancak hulûl meselesini uzun uzadıya ele almıştır.

1.7.2. Fahreddîn er-Râzî'ye Göre Hıristiyanlar'ın Allah'ın, Hz. İsa veya Hz. Meryem'e Hulûl Ettiğine Dair İddiaları ve Bu İddiaların Çürütülmesi

Fahreddîn er-Râzî, Hıristiyanların hulûl inancına sahip olduklarını şu şekilde ortaya koymuştur:

1) Hıristiyanlar, Allah'ı üç sıfatla nitelenen bir zat olarak görüyorlar. Her ne kadar onlar bu üç şeye sıfat deseler bile, aslında bunların her biri birer zattır. Bunların sıfat değil de zat olduğuna dair delil ise, Hıristiyanların, bu sıfatların bizzat hem Hz. İsa (a.s)'a hem de Hz. Meryem'e hulûl ettiğini kabul etmeleridir. Eğer onlar bunu kabul etmeselerdi, bu sıfatların başka bir varlığa hulûl etmesini ve başka bir seferde de ondan ayrılmasını uygun görmezlerdi.⁶³³

2) Bazen Tanrı'nın tamamen ona (İsa'ya) hulûl ettiğini söylüyorlar.

3) Bazen de Tanrı'nın Hz. İsa'ya kısmen hulûl ettiğini ve İsa'da Tanrı'dan bir cüz' olduğunu söylüyorlar.⁶³⁴

4) Fahreddîn er-Râzî'nin *Münazara fi'r-Redd 'ale'n-Nasârâ'* da geçen Hıristiyan din adamı ile kendisi arasında yapılan münazarada, Hıristiyan din adamı hulûlu kabul etmiştir.⁶³⁵

Müfessirimiz Hıristiyanlarda hulûl fikrinin varlığını bu şekilde ortaya koymuş ve bu fikri çürütmek için de gayet makul cevaplar vermiştir. Müfessirimizin verdiği cevaplar şöyledir:

⁶³² er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 192.

⁶³³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 11, s. 96

⁶³⁴ er-Râzî, *Münâzâra*, s. 24.

⁶³⁵ er-Râzî, *Münâzâra*, s. 26.

Tasdik tasavvurdan sonra gelir. Hulûlün Allah Teâlâ hakkında caiz olup olmadığını anlayabilmemiz için öncelikle hulûlün ne olduğunu bilmemiz gerekir. Er-Râzî, burada kim olduklarını belirtmeden, alimlerden hulûlün farklı tanımlarını ve bu tanımlar doğrultusunda Allah'ın hulûlünün imkansızlığını şu şekilde nakletmiştir:

a) Hulûl, gül suyunun gülde, yağın susamda ve ateşin kömürde bulunduğu gibi bir şeyin başka bir şey içinde bulunmasıdır. O halde eğer Cenab-ı Allah bir cisim olursa onun hakkında hulûl geçerli olmuş olur. Halbuki Hıristiyanlar Cenab-ı Allah'ın cisim olmadığı hususunda bizimle hemfikirdirler. Öyleyse Cenab-ı Allah'ın hulûl etmesi batıldır.

b) Hulûl, bir cisimdeki rengin o cisimde bulunması gibi, bir şeyin bir şeyde olmasıdır. Buna göre biz de deriz ki: “Renk cisme tabi ise, o rengin o yerde (cisimde) bulunmasına tabi olarak bir mekanda yer aldığını gösterir. Böyle bir durum da cisimlerin bir özelliği olduğuna göre, Cenab-ı Allah için böyle bir şey geçersizdir.”

c) Hulûl, zatlara izafe edilen sıfatların o zatlarda bulunması gibi, bir şeyin bir şeyde bulunmasıdır. Bu da batıldır. Çünkü bu tabi olma bir şeyin bir şeye olan ihtiyacını gösterir. Eğer burada söylendiği gibi Cenab-ı Allah bir şeye dahil olmuş olsaydı, dahil olduğu o şeye muhtaç olmuş olurdu. Bu durumda da o vacip bir varlık değil mümkün bir varlık olmuş olurdu. Mümkünün de bir müessire (yaratıcı birine) ihtiyacı vardır. Demek ki Cenab-ı Allah hakkında hulûlün varlığından bahsetmek imkansızdır.

Müfessirimiz hulûlün yanlışlığını savunmak için -isim vermeden- bazı alimlerden şu sözleri nakletmiştir: Eğer Cenab-ı Allah, hulûl etmek isteseydi; mutlaka hulûl ederdi. Bu hulûl ediş ya vacip olacaktı ya da mümkün olacaktı. Cenab-ı Allah hakkında bu iki çeşit hulûl da batıldır.

Allah'ın bir varlığa vacip olarak hulûl etmesi durumunda, Allah'ın hadis (sonradan yaratılan) olmasını ya da hulûl ettiği mahallin (yer veya kişinin) başlangıçsız (ezeli) olmasını gerektirir. Her iki ihtimal de batıldır. Çünkü Cenab-ı Allah Kadim (başlangıçsız), cisimler ise muhdestir. Yani sonradan var edilmiştir. Zira Cenab-ı Allah'ın hulûl etmesinin vacip olduğunu kabul edersek o zaman da bir mahalle ihtiyacı olur. Başka birine muhtaç olmak da vacip olmayı değil; muhdes olmayı gerektirir. Eğer Cenab-ı Allah'ın hulûlünü mümkün kabul edersek bunun da doğru olmadığını söyleriz. Çünkü Cenab-ı Allah zatı gereği Vacibü'l-Vücut'tur.

Hulûl edeceği mahal ise mümkün bir şeydir. O zaman nitelik olarak vacip olanla mümkün olan bir araya gelmiş olur. Bu durumda onun mümkün bir mahalle hulûl etmesi için Cenab-ı Allah'ın vacip zatına ilaveten mümkün bir özelliğinin olması gerekir. Buna binaen de hulûlün Cenab-ı Allah hakkında geçersiz olduğunu söyleyebiliriz. Cenab-ı Allah'ın bir yere hulûl etmesi zatına ilave bir özellik olunca, o eklenen şeyin hulûl etmesi, Cenab-ı Allah'ın zatına ilave edilmiş bir şey olur ve bu da teselsülü doğurur. İşte bu da muhaldir.⁶³⁶

Fahreddîn er-Râzî, hulûlun batıl olduğuna dair kendi fikirlerini de şöyle açıklamıştır:

Hıristiyanlara göre Hz. İsa (a.s)'a hulûl eden "kelime"dir. "Kelime"den kasıt (Allah'ın) ilmidir. Eğer O'nun ilmi Hz. İsa (a.s)'a hulûl etmiş ise, o zaman Cenab-ı Allah'ın kendi zatında ya ilim kalmıştır veya kalmamıştır, denilir. Cenab-ı Allah'ın zatında ilminin kaldığı kabul edilirse, bu durumda tek bir sıfatın iki ayrı mahalde bulunması gerekir. Bu da akla-mantığa sığmaz. Şayet Hz. İsa (a.s)'a hulûl eden ilmin Cenab-ı Allah'ın zatındaki ilimle aynı olduğu kabul edilse, o zaman bu durumun Hz. İsa (a.s) dışında kalan insanlar için de geçerli olduğu neden kabul edilmesin? Böylece her insanda bulunan ilim Cenab-ı Allah'ın zatındaki ilimle aynı olmuş olur. Eğer Cenab-ı Allah'ın ilminin Hz. İsa (a.s)'a hulûlünden sonra Allah (cc)'ın zatında ilmin kalmadığı kabul edilse, Allah'ın alim olmadığı kabul edilir. Böyle bir kabulü de akl-ı selim sahibi hiç kimse yapmaz.

Hz. İsa (a.s) da diğer insanlar gibi hayat safhalarını geçirmiş; diğer insanlara arız olan şeyler ona da arız olmuştur. Öyleyse o muhdestir. Yani mahluktur. Mahluk da ancak kul olur. Muhdesin kadim olan uluhiyet sıfatına mahal olması düşünülemez.⁶³⁷

Müfessirimiz, yukarıda saydığımız Hıristiyanların hulûlu kabul ettiklerini gösteren ikinci maddedeki iddialarına şöyle cevap vermiştir: Tanrı'nın bütünüyle Hz. İsa (a.s)'a hulûl ettiği iddiası yanlıştır; batıldır. Çünkü Tanrı, bir cisim veya arız olmadığından onun bir cisme hulûl etmesi imkânsızdır. Eğer Tanrı bir cisim olsa, bu sefer de Tanrı'nın cisminin parçalarının bu şahıstakilerle karışması söz konusudur.

⁶³⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 192-193; hulûlun batılığı hakkında daha fazla bilgi için bkz. *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 193-194.

⁶³⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 194-195.

Bu da Tanrı'nın cüzlerinin ayrılmasını gerektirir. Eğer araz olsa, yer ihtiyacı olur ve Tanrı başkasına muhtaç hale gelir. Bütün bunlar imkânsızdır ve küfürden başka bir şey değildir.

Müfessirimizin üçüncü maddedeki iddiaya cevabı da şöyledir: Tanrı'nın bir bölümünün veya parçalarının İsa (a.s)'a hulûl ettiği görüşü de muhaldir. Eğer bu parçalar ilah sayılsa ondan ayrıldığı vakit Tanrı'nın Tanrı olarak devam etmemesi gerekir. Eğer bu parçalar Tanrı'nın parçalarından sayılmazsa, o zaman Hz. İsa (a.s)'a hulûl eden bu parçalar da ilah sayılmaz. O zaman Hıristiyanların bu sözü de batıl olmuş olur.⁶³⁸

Yukarıda Fahreddîn er-Râzî ile Hıristiyan din adamı arasındaki münazarada, Hıristiyan'ın hulûlu kabul ettiğini söylemiştik. Bu münazarada er-Râzî, Hıristiyan'a, Hz. İsa (as)'nın ilahlığını gösteren delillerin ne olduğunu sormuş; o da; ölüleri diriltme, anadan doğma âmâ ve alacalı hastaları iyileştirme gibi mucizeler onun ilahlığının delilleri olduğunu ve bu gibi hallerin ancak bir ilahın kudretiyle mümkün olabileceğini söylemişti.

Müfessirimiz ise, Hıristiyan'ın söylediklerinin geçersizliğini şöyle savunmuştur:

Delilin yokluğunun, medlulün (hakkında delil getirilen şeyin) yokluğunu gerektirmediğini kabul ediyor musun, yoksa kabul etmiyor musun? Eğer bunu kabul etmiyorsan, ezelde alemin yok olması hasebiyle Sani'in (Yaratıcının) de yok olduğunu kabul etmen gerekir. Delilin yokluğunun, medlulün (hakkında delil getirilen şeyin) yokluğunu gerektirmediğini kabul ediyorsan ben de derim ki: Sen, Tanrının Hz. İsa (a.s)'ın bedenine hulûlünü kabul ediyorsan, benim bedenime, senin bedenine, bütün hayvan, bitki veya cansız varlıkların bedenine hulûl etmediğini nerden bileceksin?

Hıristiyan: Aradaki fark çok açıktır. Çünkü tanrının İsa'ya hulûl ettiğini İsa'nın eliyle gerçekleşen mucizelerden anlıyorum. Halbuki bu mucizeler ne benim ne de senin elinle gerçekleşebiliyor. İşte bundan ben biliyorum ki Tanrı bize hulûl etmemiştir.

⁶³⁸ er-Râzî, *Münâzâra*, s. 24-25.

Fahreddîn er-Râzî: Senin “delilin yokluğunun, medlulün (hakkında delil getirilen) yokluğunu gerektirmediğini” sözümü anlamadığın anlaşılıyor. Meydana gelen mucizeler Tanrı'nın Hz. İsa (as)'a hulûl ettiğini gösteriyorsa, bende veya sende bu mucizelerin bulunmaması bizde bu delilin bulunmadığını gösteriyor. Delilin yokluğunun medlulün yokluğunu gerektirmediğinin açıklanması durumunda; benden, senden bu mucizelerin meydana gelmemesi, Tanrı'nın bana, sana, belki de köpeğe, kediye fareye bile hulûl etmemesini gerektirmez.⁶³⁹

1.8. Fahreddîn er-Râzî'nin Teslisin Bir Unsuru Olan “Ruhu'l-Kudüs” (Kutsal Ruh) İle İlgili Değerlendirmeleri

Teslis'in üçüncü unsuru “Ruhu'l-Kudüs” (Kutsal Ruh)'dur. “Ruhu'l-Kudüs” unsurunun tam olarak ne anlam ifade ettiği bilinmemekle beraber, İsrail'de (Kutsal) Ruh, Tanrı soluğu olarak kabul edilir. Bu Ruh, insan yüzlü bir devdir. Bütün varlıkların başlangıcından beri sular üzerinde kımıldanmış ve tufan zamanında toprağı kurutmuştur. İlk dönem Hıristiyanlarına göre ise, bu Ruh bazı imtiyazlı varlıkları idare eden Tanrı soluğudur. Hıristiyanlığa dahil olmuş putperestlere göre Kutsal Ruh, (bir put olan) Jupiter'in, kuğu kılığına girmiş (diğer bir put olan) Leda'ya yaklaşması gibi, güvercin kılığına girmiş bir soluk olarak Meryem üzerinde, onu doğurtan işlemi yapmıştır. Felsefe kültürüne sahip Hıristiyanlar için Ruh, Kelam'ın bir lakabıdır.⁶⁴⁰

Kur'an-ı Kerim'in dört ayetinde “Ruhu'l-Kudüs” terkihi geçmektedir. Bu ayetlerden biri müstesna, diğer üçünde bu terkip Hz. İsa (a.s) ile alakalı olarak zikredilmiştir.

“...Meryem oğlu İsa'ya da deliller verdik. Ve onu, Rûhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik.”⁶⁴¹

“O gün Allah, şöyle diyecek: "Ey Meryem oğlu İsa! Senin üzerindeki ve annen üzerindeki nimetimi düşün. Hani, seni Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile desteklemiştim.”⁶⁴²

⁶³⁹ er-Râzî, *Münâzâra*, s. 26-27.

⁶⁴⁰ Challenge, s. 195.

⁶⁴¹ Bakara, 2/87; 253.

⁶⁴² Maide, 5/110.

Fahreddîn er-Râzî bu ayetlerde geçen *Ruhu'l-Kudüs* ile ilgili olarak – alimlerden bir kısmının isimlerini vermeden- alimlerin ihtilaflarına değinmiştir. Bu ihtilafları şöyle sıralayabiliriz:

1) “Ruh” Cebrail (a.s)’dır. “Ruh”un Cebrail (a.s) olduğunun alametleri şunlardır:

a) *Ruhu'l-Kudüs*’ten maksat, Er-Ruhu’l-Mukaddese’dir. Cenab-ı Allah, Cebrail (a.s)’ı şereflelendirmek ve kendi katında yüce bir mertebede olduğunu açıklamak için bu ismi kullanmıştır.

b) Cebrail (a.s)’ın baskın yönü onun ruhani yönüdür. Diğer melekler de böyledir; ancak Cebrail (a.s) bu konuda diğer meleklerle göre daha mükemmeldir.

c) Cebrail (a.s) ne bir erkeğin sulbünden ne de bir annenin rahminde barınan bir varlık olmadığından “Ruh” ismiyle isimlendirilmiştir.

d. Beden nasıl ruh ile hayat buluyorsa, din de Cebrail (a.s) ile hayat bulmuştur. Çünkü peygamberlere vahiy getiren melek odur. İşte bu yüzden Cebrail (a.s)’ “Ruh” ismi verilmiştir.

2) *Ruhu'l-Kudüs*’ten maksat İncil’dir. Kur’an için “*Ve işte sana böyle emrimizden biz ruh vahyettirdik...*”⁶⁴³ ayetinde “Ruh” kelimesi kullanıldığı gibi, İncil de bu isimle tesmiye edilmiştir. Çünkü din onunla hayat bulmuş ve dünyevi düzenler onunla sağlanmıştır.

3) Müfessirimizin İbn ‘Abbâs (ö. 68/687-688) (r.a) ve Said b. Cübeyr (ö. 95/714)’den naklettiğine göre “Ruh” Hz. İsa (a.s)’ın kendisiyle ölüleri dirilttiği isimdir.⁶⁴⁴

4) Ayette geçen “Ruh”, Hz. İsa (a.s)’a üflenen ruhtur. “Kudüs” de Allah’tır. O, Hz. İsa (a.s)’ı ta’zim etmek ve şereflelendirmek için ona bu ismi vermiştir. Nasıl ki “Allah’ın evi” “Allah’ın devesi” tabirleri kullanılır; burada da böyle bir kullanım vardır.⁶⁴⁵ Fahreddîn er-Râzî, eserinin başka bir yerinde ise “Ruh” Cebrail (a.s), “Kudüs” ise “Allah’tır” demiştir.⁶⁴⁶

Müfessirimiz yukarıdaki ihtilafları sıraladıktan sonra kendi fikrini de şöyle beyan etmiştir: “Ruh” kelimesi Cebrail (a.s), İncil veya İsm-i A’zam yerine

⁶⁴³ Şura, 42/52.

⁶⁴⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 3, s. 173; bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt 2, s. 320-321.

⁶⁴⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 3, s. 173.

⁶⁴⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 109.

kullanılmaktadır; ancak bu kullanım mecaz yoluyla. Çünkü “Ruh” insanların damarlarında ve vücudunun belli yerlerinde dolaşan havadır. Oysa Cebrail (a.s), İncil ve İsm-i A’zam böyle değildirler. Bu üçüne de, bu isim teşbih yoluyla verilmiştir. Çünkü nasıl “Ruh” insanlara hayat veriyorsa, aynı şekilde Cebrail (a.s) da ilimler vasıtasıyla kalplerin dirilmesine; İncil, şer’i hükümlerin ortaya çıkmasına ve hayat bulmasına sebeptir. İsm-i A’zam ise maksatların gerçekleşmesine vesiledir. Müfessirimiz “Ruh” kelimesinin Cebrail (a.s) için kullanılmasının daha evla olduğunu söylemiş ve bunu aşağıdaki görüşlerle desteklemeye çalışmıştır:

a) Cebrail (a.s) nurani ve latif bir havadan yaratılmıştır. Bu yüzden onunla “Ruh” arasındaki benzerlik daha tam ve mükemmeldir. Öyleyse “Ruh” isminin Cebrail (a.s)’a verilmesi daha uygundur.

b) Cebrail (a.s)’a “Ruh” isminin verilmesi İncil veya İsm-i A’zam’a göre daha açıktır.

c) Allah, “*ve onu, Rûhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik ...*”⁶⁴⁷ demiştir. Bu desteklemeden maksat, Hz. İsa (a.s)’a yardım etmektir. Yardımın Cebrail (a.s)’a isnad edilmesi, İncil veya İsm-i A’zama isnad edilmesinden daha uygundur. O halde Cebrail (a.s) için hakiki, diğerleri için ise mecazi anlamıyla kullanılmıştır.

d) Hz. İsa (a.s)’ın Cebrail (a.s) ile desteklenmesi başka hiçbir peygambere nasip olmayacak derecede fazla olmuştur. Hz. İsa (a.s)’ın doğacağı müjdesini annesine veren odur. Yine Hz. İsa (a.s)’ın meydana gelmesi de Cebrail (a.s)’ın üflemesiyle olmuştur. Hz. İsa (a.s)’ı terbiye eden de odur. Hz. İsa (a.s) nereye gitse, Cebrail (a.s) de oraya giderdi. Hatta göğe kaldırılırken bile Cebrail (a.s) onunla beraberdi.⁶⁴⁸

2. İncil’in Tahrif Edilmesi

2.1. İncil’in Mahiyeti

Kur’an-ı Kerim’de Hz. İsa (a.s)’a İncil adında müstakil bir kitabın verildiği bilgisi yer aldığı için Müslümanlar, bu hususta herhangi bir şüphe içinde değildirler.

⁶⁴⁹ Yani Kur’an-ı Kerim’in verdiği bilgiye göre İncil tek bir kitaptır. Zaten Kur’an-ı

⁶⁴⁷ Bakara, 2/87;253.

⁶⁴⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 3, s. 173.

⁶⁴⁹ Kuzgun, s. 92.

Kerim’de İncil’le ilgili ayetlerin hiçbirinde İncil’in çoğulu olan *Enâcil* kullanılmamıştır.⁶⁵⁰ İslâm alimleri Kur’an-ı Kerim’in bahsettiği İncil ile bugün Hıristiyanlarda bulunan İncilleri bir olarak görmezler. Yani günümüzde Hıristiyanların elinde bulunan Matta, Markos, Luka ve Yuhanna kitapları Kur’an’ın bahsettiği ilahi kitap olan İncil değildir. Bunlar Hz. İsa (a.s)’ın göğe yükselmesinden uzun zaman sonra dört ayrı yazarın kaleme aldıkları kitaplardır. Zaten yazarları da bunları tarih ve siyer kitabı olarak yazdıklarını ifade etmişlerdir.⁶⁵¹ Thomas Michel de, İncilleri asırlar boyu derlenen kutsal kitaplar dizisi olarak niteler.⁶⁵² Hıristiyanlar da Hz. İsa’nın yeryüzünden ayrılırken geride İncil adında yazılı bir eser bıraktığını kabul etmezler.⁶⁵³ Onlar Hz. İsa’nın kendi eliyle yazdığı ya da havâîlerinden birine yazdırdığı kaynak bir İncil arayışında da değildirler.⁶⁵⁴ Çünkü Hıristiyanlar tam ve mükemmel bir açıklamanın kutsal bir kitapta değil, bir insanda (İsa’da) gerçekleştiğine inanırlar.⁶⁵⁵ Onlara göre Tanrı, nasıl ki diğer dinlerde sözlerini ses ve harfler kalıbına dökerek bir kitaba yüklemişse, aynı surette sözünü beden ve kişilik kalıbına dökerek bir insana (İsa’ya) yüklemiştir.⁶⁵⁶

Bugün Hıristiyanların elinde bulunan ve kutsal olarak kabul edilen kaynakların dili de, sıhhatini gölgeleyen nedenlerdendir. Zira Hz. İsa (a.s), Yahudilere gönderilmiş ve kendisi de Yahudi olan bir peygamberdi. Buna rağmen İncil’lerin dil olarak Yunanca yazıldıklarını görmekteyiz. Eğer İncil’ler, Hz. İsa veya Havâîlerinin yazdıkları eserler olsaydı, bu eserlerin Yunanca olmamaları gerekirdi. Renan, Yahudilerin Yunancadan nefret etmedeki titizliklerini, yasak saydıkları domuz etinden kaçınmalarına benzetir. Öyleyse o gün kullanılan dilin İbranice olması şarttı. Demek ki, günümüzde mevcut kitaplara kutsal kitap diyemeyiz. Sadece İsa’dan yıllar sonra yazarları bile kesin belli olmayan kişiler tarafından kaleme alınmış kitaplardır, diyebiliriz.⁶⁵⁷ Ancak M.S. II. yüzyılda yaşamış bazı Hıristiyan yazarlara göre, dört İncil’in teşekkülünden önce Hıristiyanların elinde Matta

⁶⁵⁰ İsmail Taşpınar, *Hacı ‘Abdullah Petrici’nin Hıristiyanlık Eleştirisi*, İstanbul, İnsan Yay., 2008, s. 96.

⁶⁵¹ Taşpınar, s. 83.

⁶⁵² Michel, s. 21.

⁶⁵³ Fuat Aydın, *Dinleri Tarihleriyle Okumak*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2007, s. 83.

⁶⁵⁴ Michel, s. 39-40.

⁶⁵⁵ Michel, s. 17.

⁶⁵⁶ Carlos Madrigal, *Üçü Birlik Ne Demektir?*, İstanbul, Müjde Yay., 1994, s. 32-33.

⁶⁵⁷ Ziya Kazıcı, *Kur’an-ı Kerim ve Garp Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, İstanbul, Bahar Yay., 1971, s. 18-19/24. fazla bilgi için bkz. Aynı eser, 20-24; Kahraman, s. 264.

tarafından yazılmış *Logia* adında bir metin mevcuttu. Bu metin İbranice-Aramice yazılmıştı. Matta sonradan bu metni genişleterek Yunanca olarak günümüzde mevcut olan eserini yazmıştır.⁶⁵⁸

Kur'an-ı Kerim'de yer alan bilgilere göre Hz. İsa (a.s.)'a İncil adında müstakil bir kitap verilmiştir. Eğer İncil adında müstakil bir kitap indirilmişse bu kitap neden yazdırılmadı? Ya da eğer bu kitap yazıldı veya yazdırıldıysa nüshaları neden korunamadı? Bu durum iki nedenden kaynaklanmış olabilir:

1) Hz. İsa o günün baskın şartları altında bu kitabı yazma veya yazdırma fırsatı bulamamıştır.⁶⁵⁹ İsa (a.s.)'a verilen İncil'in kaybolmasının sebebi Yahudi din adamlarının kıskanç ve dessasane tavırlarıdır. Yahudi din adamlarının bu tavırları Roma imparatorlarını daha Hıristiyanlığın ilk günlerinden itibaren Hz. İsa ve havâîlerine karşı kıskırtmış ve onlara çok zor anlar yaşatmıştır. Böyle bir ortamda İncil ayetlerinin yazılması, derlenmesi ve muhafaza edilmesi imkansız hale gelmiştir. Hz. İsa (a.s.)'a inananların hafızalarında sadece hikmet, mesel ve tavsiye niteliğindeki sözler kalmıştır.⁶⁶⁰

2) Çok yakında ortaya çıkması beklenen Mesih devleti beklentisi, geriye yazılı bir eser bırakma ihtiyacını hissettirmemiştir. İsa (a.s.)'ın öğrencileri, üç yıl gibi kısa bir süre aralarında durduktan sonra çarmıha gerilen üstadlarının tekrar geri döneceğine inanıyorlardı. Bu yüzden Hz. İsa (a.s.)'ı yazıyla anlatma ihtiyacı duymamışlardı. Havâîler, yeni Hıristiyan olmuş kişilere ve çocuklara, İsa hakkında duyduklarını ve onun hatıralarını sözlü olarak aktarıyorlardı. Beklentilerin aksine İsa (a.s.)'ın bir türlü geri gelmeyişi, cemaat içinde vaftiz olanların ölmeye başlaması ve Hz. İsa'yı bizzat görenlerin azalmaya başlaması ilk Hıristiyan cemaat önderlerini harekete geçirdi. Bunun neticesinde değişik bölgelerde, İsa (a.s.)'ı ve onun vaazlarını anlatan eserler te'lif edilmeye başladı.⁶⁶¹

Hıristiyanlığın ilk asrında sayıları oldukça fazla olan İncil'ler önce yetmiş sonra da dörde düşürülmüştür.⁶⁶² Günümüzde Hıristiyanlık inancına temel teşkil eden bu dört İncil (Matta, Markos, Luka, Yuhanna), Resullerin İşleri ve 22 kitap

⁶⁵⁸ Kuzgun, s. 95.

⁶⁵⁹ Sarıkçıoğlu, s. 311.

⁶⁶⁰ Kuzgun, s. 94; Yıldırım, s. 135.

⁶⁶¹ Sarıkçıoğlu, s. 311.

⁶⁶² Yıldırım, s. 129; Woodhead, s. 16.

Hıristiyanlarca kanonik (sahih) olarak kabul edilirken, bazı İnciller de apokrif (uydurma) olarak kabul edilmiştir.⁶⁶³ Apokrif olarak kabul edilen İncil'lerin en önemlileri, *Ebionitler*, *İbraniler* ve *Barnaba*⁶⁶⁴ İncilleridir. Bu İnciller günümüz Hıristiyanlığından farklı görüşleri savunmuşlardır. Bunlarda Allah'ın bir olduğu, Hz. İsa (a.s)'ın O'nun kulu ve elçisi olduğu ve Hz. İsa'nın tanrı olamayacağı fikirlerine yer verilmiştir. Hz. İsa ve Meryem'le ilgili kıssaları Kur'an'daki Âl-i 'İmrân ve Meryem Sureleriyle benzer şekilde anlatan *Yakub İncili* ve *İbrani Tomas İncili* de Hıristiyanlarca reddedilen kaynaklar arasında yer alır. Reddedilenlere *Filip ve Petrus İncillerini* de ekleyebiliriz.⁶⁶⁵

2.2. İncil'in Muhtevası

Kur'an-ı Kerim'in Hıristiyanlık ve kutsal kitabı İncil hakkında verdiği bilgiler eldeki mevcut İncil(ler)'in muhtevası hakkında bizlere bir takım ipuçları vermektedir. Buna göre Kur'an'ın ayetleri doğrultusunda İncil'e baktığımızda, Hıristiyanlığın temel iman esaslarından olan teslis inancının Kur'an tarafından şiddetle reddedildiğini görmekteyiz. Teslisi reddeden ayetlerin birinde Hıristiyanlar'ın Tanrı üçtür demekle dinlerinde aşırı giderek Allah hakkında

⁶⁶³ Sarıkçıoğlu, s. 312.

⁶⁶⁴ Barnaba, Kıbrıslı bir Yahudi'dir. Pavlus'tan sonra Hıristiyanlığı kabul etmiştir. O, havârîlerin en eski talebelerinden biri sayılır. Markos'un amcasının oğludur. Hıristiyanlığı yaymada önceleri Pavlus'la beraber fedakârca çaba sergilemiş ve Yahudi olmayan ilk Hıristiyan cemaatini kurmuştu. O da Yahudi olmayan Hıristiyanların Musa'nın şeriatını tatbik etmede hür olduğunu savunarak Pavlus'la aynı fikirde olmuş; ancak daha sonraları Pavlus'la araları bozulmuş ve bundan sonra adı tarihten silinmeye başlamıştır. Tarihin ileriki dönemlerinde 1530 yılında Milano'da Barnabasçılar veya Barnabitler adında Barnaba'nın görüşleri doğrultusunda bir tarikat kurulmuştur. Günümüzde ise İtalya ve Avusturya'da 35 kadar manastırla faaliyetleri vardır. Cilacı, *Genel Hatlarıyla Dinler Tarihi*, s. 156-157.

Havârîlerden biri olarak da sayılan Barnaba, Hz. İsa (a.s)'ın risaleti süresince yanından hiç ayrılmamıştır. Barnaba'ya göre inanç esasları şunlardır:

1. Allah birdir. Doğurmamış ve doğrulmamıştır. Allah'ın ne eşi ve ne de benzeri vardır.
2. İsa Allah'ın kulu ve elçisidir.
3. İsa çarmıha gerilmemiştir. Allah O'nu himaye etmiş ve dünyaya yeniden dönecektir.
4. İsa Allah'ın oğlu olamaz, ancak Meryem'in oğludur.
5. İsa peygamber olarak sadece Yahudilere gönderilmiştir.
6. İsa'dan sonra bir peygamber daha gelecektir, O da Muhammed'dir.
7. İnsan doğduğunda günahkar değildir; ancak hayatı boyunca yapacağı amellere bağlı olarak günah kazanabilir.
8. Allah'a mahsus olan günahları affetme yetkisi hiçbir insana verilemez.
9. İsa (a.s)'ın kanı ve bedeniyle ilişkilendirilen ekmek ve şarabın böyle bir bağlantısı söz konusu değildir.
10. Bütün peygamberler günahsızdırlar ve Allah'tan kitap almışlardır.
11. Hesap günü vardır ve bu günde İsa sadece bir şahittir. Kahraman, s. 272-274.

⁶⁶⁵ Sarıkçıoğlu, s. 316-317.

gerçekten başkasını söyledikleri⁶⁶⁶, diğerinde ise Allah için üçüncüsüdür diyenlerin kafir oldukları⁶⁶⁷ haber verilmektedir. Buna göre Kur'an'da geçen teslisi reddeden ayetler, İncil'in tahrif edilmeden önceki muhtevasında teslisle ilgili bölümlerin olmadığına delalet etmektedir. Öyleyse mevcut İncil(ler)'de yer alan teslis ile ilgili kısımlar doğru değildir. Bu bağlamda Hz. İsa (a.s)'ın Allah olduğunu söyleyelerin kafir olduğunu ifade eden ayetler⁶⁶⁸ ile Onun Allah'ın Oğlu olduğunu iddia eden Hıristiyanların yanlışlığını ifade eden ayetlere⁶⁶⁹ baktığımızda, İncil'in tahrifinden önce Hz. İsa (a.s)'ı Allah olarak gösteren ve onu Allah'ın Oğlu olarak bildiren bölümlerinin mevcut olmadığını anlarız. Öyleyse mevcut İncil(ler)'de yer alan Hz. İsa (a.s)'ı Allah ve Allah'ın Oğlu olarak gösteren yerler doğru değildir.

*“Hatırla ki, Meryem oğlu İsa: Ey İsrail oğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim, demişti. Fakat o, kendilerine apaçık deliller (mucizeler) getirince: Bu apaçık bir büyüdür, dediler.”*⁶⁷⁰ ayeti, İncil'in muhtevasında, tahrifinden önce Hz. Muhammed (s.a.v)'in geleceğini haber veren yerlerin bulunduğu işaret etmektedir. Aşağıda da ele alacağımız gibi müfessirimiz Hz. Muhammed (s.a.v)'in geleceğini haber veren yerlerin mevcut İncil(ler)'de de bulunduğunu ortaya koymuştur.

Fahreddîn er-Râzî'ye göre bu ayette geçen, *“Ben size Allah'ın elçisiyim...”* ifadesiyle sanki Hz. İsa (a.s) şöyle demek istemiştir: Ben, Tevrat'ta vasfı geçen bir Peygamberim. Tevrat da Allah'ın bütün kitaplarını, O'nun gelmiş ve gelecek bütün peygamberlerini tasdik eden bir kitaptır. O halde hem benim tasdik ettiğim hem de Tevrat'ın müjdelediği Allah'ın bir Resulünün olduğunu hatırlayınız. Ve sanki ona: *“Peki onun ismi nedir?”* diye sorulmuş o da: *“İsmi Ahmed'dir.”* demiştir.⁶⁷¹ Bu açıklamalardan sonra Fahreddîn er-Râzî, Hz. İsa (a.s)'ın İncil'in birçok yerinde Hz. Muhammed'in gelişiyile ilgili haberler verdiğiinden bahsetmiştir; şimdi bunları zikredelim diyerek, Yuhanna İncili'nden aşağıdaki cümleleri nakletmiştir:

1) Yuhanna İncili'nin 14. babında şöyle bir ifade yer almaktadır: Ben sizin için Baba'dan isteyeceğim. O, ebediyete kadar sizinle olacak Faraklit'i size

⁶⁶⁶ Nisa, 4/171.

⁶⁶⁷ Maide, 5/73.

⁶⁶⁸ Maide, 5/17; 5/72.

⁶⁶⁹ Tevbe, 9/30-31.

⁶⁷⁰ Saf, 61/6.

⁶⁷¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 29, s. 288.

bağışlasın, size versin.⁶⁷² Faraklit kelimesi İncil'den Arapçaya, “yakın olan hakkın ruhu” olarak tercüme edilmiştir.⁶⁷³

2) Faraklit, Baba'nın benim isimle gönderdiği Ruhu'l-Kudüs'tür ki, O size her şeyi öğretecek; size her şeyi bağışlayacak ve size söylediklerimi hatırlatacaktır.⁶⁷⁴

3) “Ben bunu, size meydana gelmeden önce haber verdim ki, bu olduğunda (yani O geldiğinde) iman edersiniz.”⁶⁷⁵

4) “Ben size şu an hak ve gerçeği söylüyorum. Sizden ayrılmam sizin için daha hayırlıdır. Eğer Babama gitmezsem size Faraklit gelmez. Şayet gidersem, Onu size göndereceğim. O geldiğinde dünyaya fayda sağlayacak, (insanları) dine yöneltecek, (onlara) ihsanda bulunacak, günahın iyiliğin ve dinin ne olduğunu anlatacaktır.⁶⁷⁶

5) “Size daha çok söyleyeceklerim var; ancak şu anda siz bunlara katlanamazsınız. Oysa “Gerçek Ruh” size geldiğinde, size ilhamda bulunacak ve sizi hak ile destekleyecektir. Çünkü o kendiliğinden konuşmayacaktır.”⁶⁷⁷

Müfessirimiz Yuhanna'dan yukarıdaki cümleleri aktardıktan sonra bir iddia ortaya atarak cevabını da yine kendisi vermiştir. O, şöyle demiştir: Eğer (yukarıdaki) bu sözlerde geçen Faraklit ile, - ki bu sözlere göre o, geldiği zaman insanları hakka ileteceği ve onlara şeriati öğreteceği için- Hz. İsa (a.s)'ın çarmıhtan sonraki gelişi kastedilmiştir denilse, Biz de şöyle deriz: Havârîler İncil'in sonlarında şunları söylemişlerdir: “İsa çarmıhtan sonra geldiğinde hiçbir şey zikretmeyecek; insanlara ahkamla ilgili hiçbir şeyi öğretmeyecektir ve onların yanında çok az duracak; onlarla çok az konuşacaktır. Mesela o, sadece: “Ben Mesih'im. Beni ölü zannetmeyin; bilakis ben Allah katında kurtuldum. Size bakıyorum ve bundan sonra size vahy etmeyeceğim.” diyecektir.⁶⁷⁸

⁶⁷² Yuhanna, 14/16.

⁶⁷³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 29, s. 289. Er-Râzî'nin verdiği bu manadan farklı olarak Mukatil b. Süleyman'ın tefsirinde Faraklit, “Ahmed isminin Süryanicedeki karşılığıdır.” el-Belhî, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, Cilt 4, s. 316.

⁶⁷⁴ Yuhanna, 14/26.

⁶⁷⁵ Yuhanna, 14/29.

⁶⁷⁶ Yuhanna, 16/7-9.

⁶⁷⁷ Yuhanna, 16/12-13.

⁶⁷⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 29, s. 289.

2.3. Fahreddîn er-Râzî'ye Göre İncil'in Tahrif Edilmesi

Kur'an-ı Kerim'de Tevrat'ın tahrif edildiğiyle ilgili ayetler⁶⁷⁹ mevcut iken İncil'in tahrif edildiğini gösteren açık bir ayet yoktur. Ancak aşağıdaki ayetlerden gerek remzen ve gerekse Ehl-i Kitap kavramına dahil edilmek kaydıyla Hıristiyanların da kitaplarında tahrifat yaptıkları sonucunu çıkarabiliriz. Böyle bir sonucu çıkarabilmemizin esas sebebi ise özellikle Hıristiyanların teslis inancını ve Hz. İsa hakkında uydurulan Tanrı'nın Oğlu (Baba-Oğul) yakıştırmasını açıklayan ayetlerdir.⁶⁸⁰ Bu iki hususu anlatan Kur'an ayetlerinin perspektifinden mevcut İncillere bakmamız bile İncillerdeki tahrifi gözler önüne sermek için yeterli sebeptir. Zira açık bir ifadeyle olmasa da İncillerde yer alan teslis inancı⁶⁸¹ ve açık bir şekilde İncillerin birçok yerinde geçen "Baba-Oğul" münasebeti⁶⁸² Kur'an'ın bu tespitini doğrular niteliktedir.

*"Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi (âhir zaman Peygamberinin vasıflarını) gizleyip onu az bir paha ile değişenler yok mu, işte onların yiyip de karınlarına doldurdukları, ateşten başka bir şey değildir. Kıyamet günü Allah ne kendileriyle konuşur ve ne de onları temize çıkarır. Orada onlar için can yakıcı bir azap vardır."*⁶⁸³

*"O azabın sebebi, Allah'ın, kitabı hak olarak indirmiş olmasıdır. (Buna rağmen farklı yorum yapıp) kitapta ayrılığa düşenler, elbette derin bir anlaşmazlığın içine düşmüşlerdir."*⁶⁸⁴

*"Ey Ehl-i Kitap! Neden doğruyu eğriye karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?"*⁶⁸⁵

"Onlardan (Ehl-i Kitaptan) bir kısmı da, aslında kitaptan olmadığı halde, Sizin kitaptan zannetmeniz için, Okurken ağızlarını dillerini eğip bükerek (bazı kelimelerin telaffuzunu değiştirirler). Bir şeyler söyleyip, 'Bu Allah tarafındandır.'

⁶⁷⁹ Tevrat'ın tahrif edildiğini açıklayan ayetler için bkz. Nisa, 4/46; Maide, 5/13, 41.

⁶⁸⁰ Teslis İnancını reddeden ayetler için bkz. Nisa, 4/171; Maide, 5/73, 116; Hz. İsa (a.s.)'ın "Tanrı'nın Oğlu" olduğunu reddeden ayetler için de bkz. Tevbe, 9/30-31; Maide, 5/17,72.

⁶⁸¹ Teslis İnancı için bkz. Yuhanna, 1/1-4.

⁶⁸² "Baba-Oğul" münasebeti için bkz. Matta, 7/21, 11/27, 16/17; Markos, 13/32, Luka, 22/29; Yuhanna, 10-30, 14/10-11; Romalılara Mektup, 1/7, 6/4; Korintlilere Mektup; 11/1-3, 5-6. vb.

⁶⁸³ Bakara, 2/174.

⁶⁸⁴ Bakara, 2/176.

⁶⁸⁵ Âl-i İmrân, 3/71.

derler. Halbuki o, Allah tarafından değildir. Bile bile Allah adına yalan uydururlar.’⁶⁸⁶

“Ey Ehl-i Kitap! Resûlümüz size Kitap'tan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklamak üzere geldi; birçok (kusurunuzu) da affediyor. Gerçekten size Allah'tan bir nur, apaçık bir kitap geldi.”⁶⁸⁷

Fahreddîn er-Râzî, bu ayetlerin bir kısmını Yahudilerin Tevrat'ı tahrif etmelerine yönelik tefsir ederken bir kısmını da hem Tevrat'ın hem de İncil'in tahrifine yönelik tefsir etmiştir. Aşağıda tefsirlerine de yer vereceğimiz, Maide, 5/15; Bakara, 174, 176 ayetleri er-Râzî'nin Tevrat ve İncil'in tahrif edildiğine yönelik tefsir ettiği ayetlerdir.

Er-Râzî, İncil'in tahrifiyle ilgili Urve b. Zübeyr'den şunları nakletmiştir: Hıristiyanlar İncil'e yapacaklarını yaptılar. İncil'den olmayan şeyleri İncil'e dahil ettiler. Hak ve din üzere sadece bir alimleri kaldı ki, o da “Kıssis” isimli biriydi. Onun yolu ve dini üzere olan herkes Kıssis'tir.⁶⁸⁸ Bu rivayet es-Sa'lebi'nin eserinde de vardır. Ancak bu rivayette İncil'i tahrif edenlerin isimleri de zikredilmiştir: Luka, Markos, Yuhanna ve Matta.⁶⁸⁹

Müfessirimizin “Ey Ehl-i Kitap! Resûlümüz size Kitap'tan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklamak üzere geldi; birçok (kusurunuzu) da affediyor. Gerçekten size Allah'tan bir nur, apaçık bir kitap geldi.”⁶⁹⁰ ayeti hakkındaki beyanını şöyle verir: Cenab-ı Allah bu ayette Yahudi ve Hıristiyanlara “Ey Ehl-i Kitap!” hitabında bulunarak, onları Hz. Muhammed (s.a.v)'e iman davet etmiş; sonra da “Resûlümüz size Kitap'tan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklamak üzere geldi; birçok (kusurunuzu) da affediyor.” ifadesiyle Muhammed (s.a.v)'in muttasıf olduğu iki hali ortaya koyarak, onlara şöyle demek istemiştir:

1) Hz. Muhammed onlara, gizledikleri birçok şeyi açıklamıştır. İbn-i ‘Abbâs (r.a) şöyle demiştir: Onlar Hz. Muhammed (s.a.v)'in sıfatlarını gizlediler. Zinada recm cezasını uygulama emrini gizlediler. Ne bir kitap okumuş ne de bir tahsil hayatı

⁶⁸⁶ Âl-i ‘İmrân, 3/78.

⁶⁸⁷ Maide, 5/15.

⁶⁸⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 59.

⁶⁸⁹ es-Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân* Cilt 6, s. 100.

⁶⁹⁰ Maide, 5/15.

Hız. Muhammed (s.a.v), onların bu gizlediklerini mucizevi bir tarzda onlara beyan etti.

2) Ayette “birçok (kusurunuzu) da affediyor...” ifadesi geçiyor. Yani (O) sizin gizlediklerinizden birçoğunu ortaya koymaz demektir. O, bu şeyleri dinen bir fayda sağlamadığı için ortaya koymamıştır. Buna değinmenin faydası da, Hız. Muhammed (s.a.v)’in onların bütün gizlediklerini bildiğini onlara bildirmektir. Burada amaç onların rezilliklerinin ortaya çıkmaması için artık gizleme işinden vazgeçmeleri gerektiği hususunu ortaya koymaktır.⁶⁹¹

Fahreddin er-Râzî, “Allah’ın indirdiği kitaptan bir şeyi (âhir zaman Peygamberinin vasıflarını) gizleyip onu az bir paha ile değışenler yok mu, işte onların yiyip de karınlarına doldurdukları, ateşten başka bir şey değildir. Kıyamet günü Allah ne kendileriyle konuşur ve ne de onları temize çıkarır. Orada onlar için can yakıcı bir azap vardır.”⁶⁹² ayetinde geçen “gizlemenin” keyfiyeti hususuna değinmiştir. Er-Râzî’nin İbn ‘Abbâs (ö. 68/687-688) (r.a)’tan naklettiğine göre, bu “gizleme” Tevrat ve İncil’in tahrifi şeklinde olmuştur. Ancak kelamcılara göre bu iki kitap üzerinde tahrif yapmak mümkün değildir. Çünkü bu iki kitap, üzerinde herhangi bir tahrif yapılamayacak kadar şöhrete kavuşmuştu. Belki de onlar, bu iki kitapta bulunan te’villeri gizliyorlardı. Çünkü Hıristiyan din adamlarından Hız. Muhammed (s.a.v)’in nübüvvetine delalet eden ayetleri bilenler, bu ayetleri batıl bir şekilde te’vil ediyorlardı. Hız. Muhammed (s.a.v)’in nübüvvetine sahih bir şekilde işaret eden ayetleri başka manalara hamlediyorlardı. O zaman yukarıdaki ayetten: “Allah’ın kitabındaki şeylerin anlamlarını gizleyenler” anlamı çıkar.⁶⁹³

Hıristiyan din alimlerinin Allah’ın kitabındaki bazı gerçekleri gizlemelerinin nedeni neydi? Müfessirimiz bu hususta alimlerden iki farklı görüşü aktarmıştır:

a) Hıristiyan din alimlerinin kendi kitaplarındaki şeyleri gizlemelerindeki maksat, halktan ve kendilerine tabi olanlardan mal almaktır.

⁶⁹¹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 11, s. 160.

⁶⁹² Bakara, 174.

⁶⁹³ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 5, s. 26. Bkz. Ebû Muhammed ‘Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. el-Münzir İbn Ebî Hâtim, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-‘Azîm li İbn-i Ebî Hâtim*, thk. Esa’d Muhammed et-Tayyib, Suud-i Arabistan, 3. baskı, Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1419; Cilt 1, s. 285.

b) Onların kendi kitaplarındaki şeyleri gizlemelerindeki maksat, bu görüşe destek veren büyüklerinden ve zenginlerinden mal almaktır.⁶⁹⁴

“O azabın sebebi, Allah'ın, kitabı hak olarak indirmiş olmasıdır. (Buna rağmen farklı yorum yapıp) kitapta ayrılığa düşenler, elbette derin bir anlaşmazlığın içine düşmüşlerdir.”⁶⁹⁵ Fahreddîn er-Râzî'ye göre bu ayette geçen “ kitap” kelimesi ya Hz. Muhammed (s.a.v)'in bi'setini içeren, Tevrat ve İncil'e ya da Kur'an'a hamledilebilir. Eğer Tevrat ve İncil'e hamledilirse mana şöyle olur: “o kitaplarını tahrif ve te'vilde ayrılığa düşenler uzak bir ayrılık içindedirler. Eğer Kur'an'a hamledilirse mana şöyle olur: “Kur'an'ın hak bir kitap olup Allah tarafından indirildiği hususunda ihtilafa düşenler uzak bir ayrılık içindedirler.”

Peki, burada ihtilaf halinde olduğu söylenenler kimlerdir? er- Razi'ye göre ihtilaf edenler Kur'an hakkında ayrılığa düşen bütün kâfirlerdir; ancak Hz. Muhammed (s.a.v)'in gelişini müjdeleyen Tevrat ve İncil'e hamletmek daha uygundur. Çünkü Yahudiler ve Hıristiyanlar bu müjdeden haberdarlardı. Ancak bunu gizliyor; kitaplarının te'vil ve tefsirlerini tahrif ediyorlardı.⁶⁹⁶

Müfessirimize göre Yahudi ve Hıristiyanların kitapları hakkında ihtilafa düşmelerinin nedeni de, Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamberliğine delalet eden kısımlardır. Yahudi ve Hıristiyanlardan her biri bu hususta farklı ve bozuk te'villerde bulunmuşlardır. Çünkü bir şey hak olmadığı halde kabulü gerekirse; herkes kendi dışındakilerin görüşüne aykırı olan bir görüşü zikretme zorunluluğu altına girer. İşte Yahudi ve Hıristiyanların kitapları hakkında düştükleri ihtilaftan maksat da budur.

Sonuç olarak Fahreddîn er-Râzî, İncil'in tahrif edildiğini kabul etmiş; ancak bu tahrifin sadece manada olduğunu ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in nübüvvetine dair ayetlerin gizlenmesiyle sınırlı olduğunu söylemiştir.⁶⁹⁷

Fahreddîn er-Râzî ve bazı İslâm alimlerinin Tevrat ve İncil gibi semavi kitapların tahrifinin manalarıyla sınırlı kaldığını kabul ederlerken; İslâm alimlerinin

⁶⁹⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 5, s. 27.

⁶⁹⁵ Bakara, 176.

⁶⁹⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 5, s. 33.

⁶⁹⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 5, s. 26, 33; *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 17, s. 137.

çoğunluğu bu kitaplardaki tahrifin hem lafız hem de manada olduğunu kabul etmişlerdir.⁶⁹⁸

Müfessirimizin İncil'in tahrif edilmesini sadece Hz. Muhammed (s.a.v)'in nübüvvetine dair ayetlerin gizlenmesiyle sınırlı olduğunu söylemesi doğru değildir. Eğer İncil'in tahrifi bu sınırlı çerçevede kabul edilirse, Hıristiyanlığın birçok bozuk akidelerinin de hak olduğu sonucu ortaya çıkar. O zaman, teslis, –ki er-Râzî tesliste özellikle Hz. İsa'nın Tanrılaştırılmasını şiddetle reddeder.- çarmıh ve asli günah gibi birçok meseleyi hak kabul etmemiz gerekir.

2.4. Fahreddîn er-Râzî'ye Göre Allah'ın Hıristiyanlara “İncil İle Hükmetmeler” Emrinin Anlamı

Kur'an-ı Kerim'de yer alan şu ayette Allah, İncil'e inananlara bu kitapla hükmetmeyi emretmektedir:

*“İncil'e inananlar, Allah'ın onda indirdiği (hükümler) ile hükmetmeler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıklardır.”*⁶⁹⁹ Eğer İncil tahrif edilmiş ise, tahrif edilmiş bir kitapla nasıl hükmedilir? er-Râzî de Kur'an indikten sonra, İncil'le hükmetmek nasıl caiz olur? sorusunu sormuş ve bu soruya üç farklı yönden cevap vermiştir.

1) Müfessirimizin el-Asam (ö. 236/839)'dan rivayet ettiğine göre İncil'le hükmetme ifadesinden maksat: “Cenab-ı Allah'ın İncil'de ifade ettiği Hz. Muhammed (s.a.v)'in nübüvvetine delalet eden delillerle hükmetmeler” emridir.

2) Bu ayet Hıristiyanlara, “Allah'ın İncil'de emrettiği ve Kur'an tarafından da neshedilmeyen hükümlerle hükmetmeler.” şeklinde hitapta bulunmuştur.

3) *“İncil'e inananlar, Allah'ın onda indirdiği (hükümler) ile hükmetmeler.”* ifadesinden maksat, Yahudilerin Tevrat'ın hükümlerini değiştirdiklerine dikkati çekerek Hıristiyanları İncil'deki hükümleri tahrif ve tağyir etmekten menetmektir. *“hükmetmeler.”* ifadesiyle, “İncil'e inananlar, Allah'ın İncil'de emrettiği değişmeyen hükümler üzerinde sabit kalsınlar” manası kastedilmiştir.⁷⁰⁰

⁶⁹⁸ Suat Yıldırım, *Mealim Hakkında Hezeyanlar*, Yeni Ümit Dergisi, S. 71; 2006, s. 5.

⁶⁹⁹ Maide, 5/47.

⁷⁰⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 10.

Kanaatimize göre er-Râzî'nin verdiği bu cevaplardan ilk ikisi isabetli olabilir. Ancak son madde doğru değildir. Eğer bu maddeyi doğru kabul edersek İncil'in Hz. Muhammed (s.a.v)'in Peygamberliği dönemine kadar hiç bozulmadığını kabul etmiş oluruz. O zaman yeni bir şeraite ne gerek vardı? Kaldı ki Fahreddîn er-Râzî'nin de şiddetle karşı çıktığı teslis inancının varlığı dahi İncil'in tahrif edildiğinin en büyük delilidir.

3. Hıristiyanlıkta Asli Günah ve Keffaret Meselesi

Hıristiyanlığın temel inanışlarından biri de “asli günah” veya ”asli suç” ya da ve Hz. İsa'nın buna keffaret olarak ızdırıp çekmek suretiyle çarmıha gerilmesi veya kendini kurban etmesi meselesidir. Aziz Pavlus'un ortaya attığı, Augustinus'un kavramsallaştırdığı asli günah inancının Hz. Âdem'in işlediği günaha dayandırılması dayanaktan yoksundur. Zira ne Peygamberlerde ne Mezmurlarda ne de İncillerde asli Hz. Âdem'in işlediği günah, asli günahın kaynağı olarak gösterilmemiştir. Hz. İsa'nın da bu konuda herhangi bir iması olmamıştır.⁷⁰¹

Hz. İsa (a.s)'ın asli günaha keffaret olması için kendisini feda etmesiyle ilgili malumat Yeni Ahit'in birçok yerinde mevcuttur. Örneğin; Yeni Ahit'in “Romalılara Mektup” kısmında konuyla ilgili şu ibarelere yer verilmiştir:

*Tanrı İsa (a.s)'ı –kanına iman edenlerin benimsemesi için- günahları gideren bir bağışlamalık olarak sundu. Bu, Tanrı adaletinin kesinlikle açıklanması içindir. Çünkü katlanışından ötürü, Tanrı daha önce işlenmiş günahlara göz yummuştu. Böyle davranmasının nedeni, adaletinin şimdiki dönemde açıklanması içindir. Hem kendi doğruluğu hem de İsa (a.s)'a iman edeni doğrulukla donattığı kanıtlanсын diye.*⁷⁰²

*İsa, bizim suçlarımız için ölüme teslim edildi ve doğruluğumuz için ölümden dirildi.*⁷⁰³

Biz daha güçten yoksunken, gerekli dönemde Mesih, Tanrı saymazlar yerine öldü. Doğru kişi yerine başka kişinin ölmesini düşünmek güçtür. Yararlı insanın yerine belki başka biri ölme yürekliliğini gösterebilir. Ama biz daha günahlıyken Mesih bizim yerimize öldü. Tanrı bize sevgisini, bununla kanıtlıyor. İsa (a.s)'ın kanı

⁷⁰¹ Challenge, s. 196.

⁷⁰² Romalılara Mektup, 3/25-26.

⁷⁰³ Romalılara Mektup, 4 /25.

*aracılığıyla şu anda doğrulukla donatılmışsak, O'nun aracılığıyla Tanrı'nın gelecek olan öfkeli yargısından kurtuluş bulacağımız daha kesindir.*⁷⁰⁴

*Bundan böyle, İsa Mesih bağlılığında olanlara suçlu çıkarılma yoktur. Çünkü Mesih İsa bağlılığında yaşam veren Ruh'un yasası, beni günah ve ölüm yasasından özgür kıldı.*⁷⁰⁵

Hıristiyanlıkta birçok bid'anın mimarı olan Pavlus, asli günah meselesinin de mimarıdır. Pavlus'a göre, her doğan çocuk, Âdem'in yediği yasak meyvenin suçuyla dünyaya gelir. İnsanlardaki suç, dünyada işlediklerinden değil; kirli ve günahkâr tabiatlarındandır. Yani insan dünyaya potansiyel suçlu olarak gelmektedir. Bütün insanların bu günahtan kurtulması için, İsa kendini kurban etti. Ancak İsa tekrar dirildi ve keffaretin ölüm üzerindeki zaferini bizlere sundu. Âdem ve İsa, beşerin iki temsilcisidir. Âdem insanlığa günahı getirmiş, İsa da bu günahı giderecek yolu sunmuştur. İnsanların kurtuluş yolu da vaftizdir.⁷⁰⁶

Hıristiyanlara göre Hz. Âdem ve Havva cennetteyken yasak meyveyi yemişler ve bununla ezeli günahı işlemişlerdir. Bu da kendilerine ve zürriyetlerine ölümü getirmiştir. Tanrı da bu ezeli günahtan insanlığı temize çıkarmak için önce Eski Ahit Şeriatını insanlığa göndermiş; ancak bu, insanlığın kurtuluşunu sağlayamamıştır. Bunun üzerine Tanrı, kelamını ezeli ve Tanrısal varlık olan İsa'da göstermiştir. Yani İsa (a.s.)'a vahyetmiştir. İsa da kendisini çarmıhta feda edip, insanlığı bu asli suçtan arındırmıştır.⁷⁰⁷

Geleneksel Hıristiyan teolojisinde keffaret problemi üç ana yoruma dayanır:

1) Erken Dönem Hıristiyanlarının Düşüncesi: Bu düşünce "*Christos Victor*" (Muzaffer Mesih) olarak bilinir. Bu düşünce de kendi içerisinde iki farklı yoruma tabi tutulmuştur. Bu yorumların birincisi şöyledir: Şeytan, insanların ruhlarını esaret altına almış, böylece insanları ölüme ve günahlara bağımlı hale getirmiştir. Tanrı da şeytanın ruhlar üzerindeki tahakkümüne son vermek için İsa (a.s.)'ı şeytana fidye olarak vermiş; şeytan da onu çarmıhta öldürerek zafer elde etmiştir. Bununla insanların ruhları şeytanın egemenliğinden kurtulmuştur; ancak Tanrı'nın şeytana karşı zafer kazanması da İsa (a.s.)'ın dirilmesiyle olmuştur. İkinci kanaate göre de,

⁷⁰⁴ Romalılara Mektup, 5/6-9.

⁷⁰⁵ Romalılara Mektup, 8/1-2; ayrıca bkz. Romalılara Mektup, 8/3, 8/32; Yuhanna, 2/1-2; 4/10.

⁷⁰⁶ Tümer-Küçük, s. 234-235.

⁷⁰⁷ Sarıkçıoğlu, s. 345.

şeytanla Tanrı arasında kâinatın yönetimi konusunda bir savaş söz konusudur. Bu savaşta önce şeytani güçler Tanrı'nın oğlunu öldürmüş; ancak oğlunun tekrar dirilmesiyle Tanrı şeytana karşı zafer kazanmış ve kâinatın yöneticisi olduğu ortaya çıkmıştır.⁷⁰⁸

2) St. Anselm ve Takipçilerinin Görüşü: Bu görüşe göre Âdem'in işlediği günah Tanrı'yı rahatsız etmiş, bu yüzden Tanrı kâinatın düzenini bozmuştur. Bu yüzden Tanrı'nın memnuniyeti için Oğul İsa (a.s)'ın beşer suretinde ölmesi gerekiyordu. Bu yüzden İsa, kendini günahkârların yerine ölüme mahkûm etmişti. Protestanlar ise İsa (a.s)'ın ölümünün günahkârlara karşı bir cezalandırma olduğu görüşündedirler.

3) Üçüncü görüş de şöyledir: İsa (a.s)'ın ölümü, Tanrı'nın bize karşı olan sevgisinin göstergesidir. Tanrı bize karşı olan sevgisini en kıymetli varlığı olan öz oğlunu öldürmek suretiyle göstermiştir.⁷⁰⁹

Hıristiyan mezheplerinin asli günah telakkileri birbirlerinden farklıdır. Katoliklere göre Âdem, Cennetten çıkarılmasına sebep olan günahı işlemeden önce, insan iyi ve mukaddes bir varlıktı. Bunun sebebi de Âdem'in Tanrı'nın dostu olarak yaratılması ve O'nun inayetine mazhar olmasıydı. Fakat Âdem söz konusu günahı işledikten sonra, insanın mahiyetindeki asıl iyilik kaybolmuş, Âdem'in günahı insanlığa miras kalmıştır. Reformculara göre asli günah insanın tabiatını bütünüyle bozmamıştır. Bununla birlikte insanın iradesindeki hassasiyetin kaybolmasına sebep olmuştur. Asli günah ve günlük işlenen günahlardan temizlemek için vaftiz olmak şarttır. Protestanlar ise asli günahla beraber insanın tabiatının tamamıyla bozulduğunu ve hür iradesinin kaybolduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre insanın kurtuluşu tamamen Tanrı'nın inayetine bağlıdır. Doğu kiliseleri ise asli günah meselesine fazla önem vermemiştir. Ortodokslara göre kurtuluş, asli günahtan kurtulmak değil, ölümden ve yok olmaktan kurtulmaktır. Sosiniyenler ise asli günah inancını kabul etmezler.⁷¹⁰

İnsan sadece kendi hür iradesiyle yaptığı amellerle mi kurtulur yoksa sadece Tanrı'nın inayetiyle mi kurtulur? Aziz Yakup'a isnad edilen bir mektuba göre,

⁷⁰⁸ Gündüz, s. 73-74.

⁷⁰⁹ Gündüz, s. 74.

⁷¹⁰ Günay Tümer, "Asli Günah" *DİA*, Cilt 3, s. 496.

İbrahim kendi ameliyle kurtulmuştur. Amel olmadan kurtuluşa dair beslenen inanç ölü bir inançtır. Miladi V. Asırda Pelagios adlı Britanyalı bir keşiş, asli günah inancına karşı çıkarak, hürriyet fikrini savunmuştur.⁷¹¹

Sonuç olarak şunu diyebiliriz: İncil’lerde Hz. İsa (a.s)’ın çarmıha gerildiği ve bununla, insanlığa bulaşmış günah kirlerini temizlediği iddialarına yer verilmiştir. Hatta O, İncillerde dünyanın günahını kaldıran tanrı kuzusu olarak takdim edilmiştir.⁷¹² Hâlbuki Hz. İsa (a.s)’ın insanlığın günahını affettirmek için canını feda ettiğini söylemek sadece bir te’vilden ibarettir. Eğer durum Hıristiyanların iddia ettikleri gibiyse O, neden Allah’tan ölümü kendisinden uzaklaştırmasını talep etmiş? ve Haça gerilirken neden: “*ya rab! Niçin beni terk ettin, bana zulmettin?*”⁷¹³ diye bağırarak sızlanmıştır.⁷¹⁴ Bir de eğer Hz. İsa Tanrı’nın oğlu ise ve O da Tanrıysa neden Tanrı oğluna bu zulmü reva görsün? Hem de biricik oğluna (!)

Fahreddîn er-Râzî’nin, ne tefsirinde ne de *Münazâra fi’r-redd alâ’n-Nasara* adlı eserinde asli günah meselesine doğrudan temas ettiğine dair bilgiye rastlamadık. Onun sözü geçen eserlerinde asli günah ve keffaret meselesini doğrudan ele almamasını şu sebeplere bağlayabiliriz:

1) Kur’an-ı Kerim’de Hıristiyanlıktaki asli günahı doğrudan ifade eden bir ayetin bulunmaması. Böyle bir ayet bulunmayınca tefsirinin de bulunmaması son derece tabiidir.

2) Müfessirimiz, *Münazâra fi’r-Redd ‘alâ’n-Nasârâ* adlı eserinde münazara tarzında hareket ettiğinden, bu tarz gereği sadece muhatabının iddialarını çürütmüştür. Dolayısıyla muhatabı, asli günah hakkında bir iddiada bulunmayınca müfessirimiz de bu konu hakkında fikir beyanında bulunmamıştır. Tefsirinde de konuyla alakalı bilginin bulunmaması bu madde kapsamında değerlendirilebilir. Zira er-Râzî *Mefatihü’l-Gayb*’da Hıristiyanlık’tan bahsettiği zamanlar, genelde münazara tarzı gitmiş ve daima Hıristiyanların ortaya attıkları iddiaları çürütme gayretinde

⁷¹¹ Challenge, s. 197.

⁷¹² Yuhanna, 1/29.

⁷¹³ Matta, 27/46.

⁷¹⁴ Takiyuddîn el-Hilâlî, *Hz. İsa İnsandır, Allah Değil*, çev. Osman Cilacı, İstanbul, İrfan Matbaası, 1997, s. 15.

olmuştur.⁷¹⁵ Muhtemelen müfessirimizin yaşadığı dönemde asli günahı savunarak karşısına çıkan kimse olmadığı için, o da konuyla ilgili fikir beyan etmemiştir.

3) Müfessirimizin gerek tefsirinde ve gerekse *Münazâra fi'r-Redd 'alâ'n-Nasârâ* adlı eserinde asli günah meselesine doğrudan temas etmemesi, asli günahın temelini teşkil eden Pavlus, çarmıha gerilme hadisesi, teslis ve teslisin bir unsuru olan “Oğul” (İsa)’dan yeteri kadar bahsetmesinden kaynaklanmış olabilir.

4) Fahreddîn er-Râzî’nin, tefsirinde iki defa⁷¹⁶ yer verdiği, Ebu Hureyre (r.a.) tarafından rivayet edilen ve Hz. Âdem ile Hz. Musa arasındaki münazarayı anlatan şu hadis de, asli günahın dayandığı temelin çürüklüğünü ortaya koymuştur:

(Hz. Âdem’e hitaben) Hz. Musa (a.s): - *İnsanları bedbaht yaparak cennetten çıkmalarına sebep olan sen değil misin?*

Hz. Adem (a.s): - *Sen, Allah’ın risaletiyle ve kendisiyle konuşmak için seçtiği ve Tevrat’ı verdiği kişisin. Ben daha yaratılmadan benim hakkımda takdir edilen şeyi Tevrat’ta görmedin mi?*

Hz. Musa (a.s)’ın verdiği cevap “evet” olduğu için Hz. Muhammed (s.a.v) bu münazaraya üç defa tekrarlamak suretiyle şu yorumda bulunmuştur: “*Âdem Musa’yı ilzam etti.*”⁷¹⁷ Yani Hz. Âdem (a.s), Cennet’ten kovulmamış, kader gereği çıkmış ve insanların dünyadaki bedbahtlığına sebep olmamıştır.

Er-Râzî, tefsirinin muhtelif yerlerinde asli günah anlayışının yanlışlığına doğrudan olmazsa bile dolaylı yoldan temas etmiştir. Er-Râzî bazı ayetlerde geçen; “*Hiçbir günahkâr diğerinin günah yükünü yüklemes.*”⁷¹⁸ ifadesine binaen suçun şahsi olduğunu; birinin işlemiş olduğu günahın başka bir insanı bağlamadığını ve bu suçtan ötürü başka bir insanın cezalandırılmayacağını ifade etmiştir.⁷¹⁹ Öyleyse Hıristiyanların iddia ettikleri gibi, Hz. Adem (a.s)’ın işlemiş olduğu suçtan dolayı hiçbir insan sorumlu tutulamaz.

⁷¹⁵ er-Râzî’nin *Mefâtihu'l-Gayb*’da Hıristiyanlıkla ilgili fikir beyanında bulunurken münâzâra tarzı hareket ettiğine dair birçok yer mevcuttur. Bkz. *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 50, 74-75, 153-155; Cilt 13, s. 103-104; Cilt 21, s. 194-195, 199.

⁷¹⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 1, s. 116; Cilt 2, s. 49.

⁷¹⁷ Ebû ‘Abdillah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zühayr b. Nasirü'n-Nâsir, b.y.y., Dâru Tavki'n-Necât, 1422, Tefsir, Cilt 6, s. 96; Kader, Cilt 8, s. 126; Müslim Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbakî, Beyrut, Daru İhyai Tûrasi'l-'Arabi, t.y., Kader, Cilt 4, s. 2042.

⁷¹⁸ İsra, 17/15; Fatır, 35/18; Zümer, 39/7; Necm, 53/38.

⁷¹⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 20, s. 144; Cilt 26, s. 13-14; 228; Cilt 29, s. 15.

Müfessirimiz “*Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.*”⁷²⁰ ayetinin tefsirinde de şöyle demektedir: Başkasının günahından dolayı, nasıl diğer bir insan cezalandırılmıyorsa, aynı şekilde başkasının yaptığı iyilik de, başka bir insana fayda vermez.⁷²¹ O halde, Hıristiyanların iddia ettikleri gibi Hz. İsa (a.s)’ın insanlığın günahını affettirmek maksadıyla yapmış olduğu “kendini feda etme” iyiliği(!) de başkasına hiçbir fayda vermeyecektir.

⁷²⁰ Necm, 53/39.

⁷²¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 29, s. 15.

3. BÖLÜM

FAHREDDİN ER-RÂZÎ’NİN HİRİSTİYANLARI YEREN VE ÖVEN AYETLERLE İLGİLİ YORUMLARI

1. Hıristiyanları Yeren Ayetler ve Fahreddîn er-Râzî’nin Yorumları

Kur’an-ı Kerim’de Hıristiyanları yeren birçok ayet mevcuttur. Ancak Kur’an-ı Kerim’deki bu yergileri tüm Hıristiyanlara teşmil etmemek gerekir. Zira ileride ele alacağımız başka bir konuda, bu kez Kur’an-ı Kerim Hıristiyanlardan (yine tüm Hıristiyanlardan değil de, Hıristiyanların bir kısmından) övgüyle bahsetmektedir. Hıristiyanları yeren ayetlerde geçen, Hıristiyanların yerilmelerine sebep hasletler çerçevesinde konuyu –Fahreddîn er-Râzî’nin yorum ve değerlendirmeleriyle birlikte- şu başlıklar altında sıralayabiliriz:

1.1. Hıristiyanların Dalalete Düşmeleri (Din Konusunda Sapmaları) ve Dinde Haddi Aşmaları

Bu başlık altında *وَلَا الضَّالِّينَ* “...sapıkların (yoluna) değil.”⁷²² ayeti gibi Hıristiyanların dalalete gittiklerini (Hak yoldan saptıklarını) bildiren ayetlerin tefsirine yer vereceğiz.

Fahreddîn er-Râzî, Fatiha Suresi’nin 7. ayetini tefsir ederken şunları söylemiştir: Meşhur olan görüşe göre “*gazaba uğrayanlar*” (...*el-mağdûbi ‘aleyhim*) Yahudilerdir. “...Daha önce gelip geçenlerden hem kendisi sapmış, hem bir çok insanları da saptırması olan atalarının ve şimdiki durumda da doğru yoldan sapan birtakım kimseler...”⁷²³ bu ayete istinaden “*sapıklar*” (*dâllîn*) ise Hıristiyanlardır. Bazı alimler, yaratıcıyı inkar edenler ve müşrikler din bakımından Yahudilerden ve Hıristiyanlardan daha pistirler. Bu yüzden onların dinlerinden sakınmak daha evladır diyerek “*gazaba uğrayanlar*”ı Yahudiler olarak görmenin ve “*sapıklar*”ı Hıristiyanlar olarak görmenin zayıflığını ortaya koymaya çalışmışlardır. Buna

⁷²² Fatiha, 1/7.

⁷²³ Maide, 5/77.

karşılık er-Râzî'nin cevabı da şöyle olmuştur: Evla olan, “gazaba uğrayanlar”ı zahiri amellerde hatalı davrananlara (fasıklara), “sapıklar”ı da inanç yönünden hatalı davrananlara hamletmektir. Zira burada lafız ‘ammıdır. ‘Amm olan lafzı kayıtlamak, temel kaideye zıt hareket etmektir.⁷²⁴

Hıristiyanların dalalete gittiklerini (Hak yoldan saptıklarını) bildiren ayetlerden birincisi şöyledir:

*“Andolsun ki “Allah, kesinlikle Meryem oğlu Mesîh'tir” diyenler kâfir olmuşlardır. Halbuki Mesîh “Ey İsrail oğulları! Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a kulluk ediniz. Biliniz ki kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram kılar; artık onun yeri ateştir ve zalimler için yardımcıları yoktur” demişti.”⁷²⁵ Er-Râzî, bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: Cenab-ı Allah bu ayette, Hıristiyanlardan bir grubun: “Allah, kesinlikle Meryem oğlu Mesîh'tir” dediklerini nakletmiştir. Bu söz de Ya’kubiyye Mezhebinin sözüdür. Çünkü onlar: “Meryem bir ilah doğurdu” demişlerdi. Belki de bu mezhebin fikri: “Allah, İsa (a.s)’ın zatına hulûl etti ve onun zatıyla ittihat etti” demelerinden ortaya çıkmıştır. Cenab-ı Allah, Hıristiyanlardan bir grubun bu sözlerini zikrettikten hemen sonra Hz. İsa (a.s)’ın söylediklerini (*Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a kulluk ediniz...*) aktarmıştır. Hz. İsa (a.s) söylediklerine bakıldığında, Hıristiyanların sözünün bozuk olduğu kesin bir şekilde ortaya çıkar. Çünkü Hz. İsa (a.s) kendisi için hudus delilinin kesin olduğu hususunda, kendisiyle başkası arasında bir ayırım yapmamıştır.⁷²⁶*

Hıristiyanların dalaleti, diğer bir ayette şöyle ifade edilmiştir:

“Andolsun ki ‘Allah, kesinlikle Meryem oğlu Mesîh'tir’ diyenler kâfir olmuşlardır. De ki: Öyleyse Allah, Meryem oğlu Mesîh'i, anasını ve yeryüzündekilerin hepsini imha etmek isterse Allah'a kim bir şey yapabilecektir (O'na kim bir şeyle engel olabilecektir)! Göklerde, yerde ve ikisi arasında ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah'a aittir. O dilediğini yaratır ve Allah her şeye tam manasıyla kadirdir.”⁷²⁷

Müfessirimiz bu ayette geçen: “Şüphesiz Allah, Meryem oğlu Mesîh'dir” diyenler andolsun ki kâfir olmuşlardır sözü ile ilgili şöyle bir soru sormuştur:

⁷²⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 1, s. 233.

⁷²⁵ Maide, 5/72.

⁷²⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 52.

⁷²⁷ Maide, 5/17.

“Hıristiyanlardan hiçbiri “Allah, Meryem oğlu Mesih'dir” demediği halde, Allah bunu, nasıl onlar söylemiş gibi onlardan nakletmiştir? Müfessirimizin bu soruya cevabı da şöyle olmuştur:

Hulûliyeden olanların birçoğu, Allah'ın muayyen bir insanın bedenine hulûl ettiğini söylerler. Hal böyle olunca Hıristiyanlardan bir grubun bu fikri benimsediklerini söylemek uzak bir ihtimal değildir. Bilakis bu görüş, diğer Hıristiyanların takip ettikleri görüşle karşılaştırıldığında, onların söylediklerinin yanında hafif düşer. Çünkü onlar: “Kelime uknumu Hz. İsa (a.s) ile birleşmiş” demektedirler. Oysa kelime uknumu ya zat ya da sıfat olabilir. Eğer zat olsa Allah'ın zatı Hz. İsa (a.s)'a hulûl etmiş ve onunla birleşmiş olur. Buna göre Allah, İsa (a.s)'ın kendisi olmuş olur. Şayet uknumun sıfattan ibaret olduğu söylense, sıfatın bir zattan başka bir zata intikal etmesi makul sayılmaz. Şayet biz “ilim” sıfatının Allah'tan Hz. İsa (a.s)'a intikal ettiğini farz etsek, o zaman Allah'ın zatı ilimsiz kalır. Alim olmayan ilah da olamaz. O zaman onların görüşüne göre Allah Hz. İsa (a.s)'ın kendisi olmuş olur.⁷²⁸

Ayette geçen “*De ki: Öyleyse Allah, Meryem oğlu Mesih'i, anasını ve yeryüzündekilerin hepsini imha etmek isterse Allah'a kim bir şey yapabilecektir (O'na kim bir şeyle engel olabilecektir)!*” ifadesi de Hıristiyanların sözlerinin bozukluğunu ortaya koymuştur. Er-Râzî'nin ayette geçen bu ifadeyle ilgili açıklamaları şöyledir: Bu cümle (ayetin bu kısmı) bir şart cümlesidir ve ceza, şartından önce gelmiştir. O halde ayetin bu kısmına takdiri olarak şöyle bir mana verilir: “Eğer Cenab-ı Allah, Meryem oğlu İsa Mesih'i, annesini ve yeryüzündekilerin hepsini helak etmek isterse, onu bu isteğinden ve bu takdirinden kim alıkoyabilir?” Cenab-ı Allah, “*yeryüzündekilerin hepsi*” ifadesini kullanmıştır. Bu da şu anlamı kapsamaktadır: Hz. İsa (a.s), suret, yaratılış, cisim, terkip, sıfatlarının ve hallerinin değişmesi yönüyle, yeryüzündeki diğer insanlar gibidir. Yani siz Allah'ın her şeyin yaratıcısı ve idarecisi olduğunu kabul ettiğinize göre, Hz. İsa (a.s)'ın yaratıcısı olduğunu da kabul etmeniz gerekir.

Müfessirimiz ayette geçen “*O dilediğini yaratır ve Allah her şeye tam manasıyla kadirdir.*”⁷²⁹ sözü hakkında da şu görüşleri beyan etmiştir:

⁷²⁸ er-Râzî, *Meñâtihu'l-Gayb*, Cilt 11, s. 161.

⁷²⁹ Maide, 5/17.

1) “*O dilediğini yaratır.*” Yani Allah, bazen insanı alışlagelen adet üzere bir erkek ve bir dişiden yaratır; bazen Hz. Âdem (a.s)’ı yarattığı gibi, hem babasız hem de annesiz yaratır; bazen de Hz. İsa (a.s)’ı yarattığı gibi, annesi olduğu halde babasız yaratır.

2) “*O dilediğini yaratır.*” Yani Hz. İsa (a.s) balçıktan kuş suretini yaptığıında, Allah onun bir mucizesi olarak, o kuş sureti için, et, hayat ve uçma kudretini yaratır. Bazen da onun bir mucizesi olarak ölüleri diriltir; körü ve alacalıyı iyileştirir. Allah’ın yaptığı hiçbir fiiline itiraz edilemez.⁷³⁰

Kur’an-ı Kerim’de dalalete sapmak suretiyle dinlerinde haksız yere haddi aşan ehli Ehl-i Kitaba (Yahudilere ve Hıristiyanlara) yönelik ikazlar bulunmaktadır. Genelde Ehl-i kitaba yönelik yapılan bu ikazları, özelde Hıristiyanlara yönelik ele aldığımızda, Hıristiyanlar şu hususlarda dinlerinde haddi aşmışlardır:

a) Hıristiyanlar Hz. İsa (a.s)’ı ilah kabul etmekle dinde haddi aşmışlardır. Allah, dinlerinde haddi aşan Yahudi ve Hıristiyanlara hitaben şöyle buyurmuştur:

“*De ki: Ey Kitap ehli! Dininizde haksız yere haddi aşmayın. Daha önceden sapan, birçoklarını saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluma uymayın.*”⁷³¹ Fahreddîn er-Râzî, Allah’ın Ehl-i kitabı, dinde aşırı gittikleri hususunda ikaz eden bu ayetle ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur:

Müfessirimize göre dinde haddi aşmak iki şekilde olur:

1) Hakta taşkınlık yapmak: Bu, hakkı yerleştirip desteklemede aşırı gitmektir.

2) Batılda taşkınlık yapmak: Bu da, ortaya şüpheler atıp delilleri gizleme hususunda külfet altına girmek, zorlanmak şeklinde olur.

Er-Râzî’ye göre bu ayette sözü geçen “haddi aşma” Allah’ın laneti üzerlerine olasıca Yahudilerin, Hz. İsa (a.s)’ın gayr-i meşru bir çocuk olduğunu söylemelerine ve Hıristiyanların ise Hz. İsa (a.s)’ın ilah olduğunu iddia etmelerine binaen zikredilmiştir.⁷³²

b) Hıristiyanlar Hz. İsa (a.s)’ı ta’zim etmede ve Allah hakkında gerçekten başkasını (ittihad ve hulûl iddiası) söylemekle haddi aşmışlardır.

⁷³⁰ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 11, s.161-162.

⁷³¹ Maide, 5/77.

⁷³² er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 12, s. 55.

Yukarıda Ehl-i kitabın geneline yapılan dinlerinde haddi aşma ikazı şu ayette özel olarak Hıristiyanlara yapılmıştır:

*“Ey Hıristiyanlardan olan Ehl-i Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin. Ve Allah hakkında, gerçekten başkasını söylemeyin Meryem oğlu İsa Mesîh, ancak Allah'ın resûlüdür...”*⁷³³

Fahreddîn er-Râzî'ye göre *“Dininizde aşırı gitmeyin.”* ikazı Hıristiyanlar için *“Mesih'i ta'zimde ifrat etmeyiniz.”* anlamındadır Cenab-ı Allah bu ayette, Yahudilerin Hz. İsa (a.s)'ı ta'n etmede, Hıristiyanların ise onu ta'zimde aşırı gittiklerini ve bu hususu abarttıklarını ifade etmiş ve bundan dolayı her iki dinin müntesiplerini kınamıştır.

Müfessirimize göre ayette geçen *“Allah hakkında, gerçekten başkasını söylemeyin...”* ifadesiyle, Allah Hıristiyanlara seslenmiş ve onlara sanki şöyle demek istemiştir: Ey Hıristiyanlar! Allah'ı insan bedenine veya ruhuna geçtiğine dair hulûl ve ittihadla vasfetmeyin ve onu bu hallerden tenzih edin. Böylece Cenab-ı Allah onları aşırı gitmekten alıkoyunca, onları hak olan yola iletmek istemiştir. Bu da ayetin devamında ifade edilen Meryem oğlu Mesih İsa (a.s)'ın resul olduğu gerçeğidir.⁷³⁴

c) Hıristiyanlar Hz. İsa (a.s)'ı ve Hz. Meryem'i ilah edinerek dinde haddi aşmışlardır. Hıristiyanların İsa (a.s)'ı ve Hz. Meryem'i ilah edindikleri hususu Kur'an-ı kerim'de şöyle ifade edilmiştir:

*“Allah, kıyamet günü şöyle diyecek: Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, Allah'ı bırakarak beni ve anamı iki ilâh edinin, dedin?”*⁷³⁵

Bu ayette Hıristiyanlara yapılmış zımni bir yerme söz konusudur. Müfessirimiz bu ayetteki ifadeleri soru-cevap şeklinde değerlendirmiştir. Ona göre Allah, Hz. İsa (a.s)'ın böyle bir şey (*Allah'ı bırakarak beni ve anamı iki ilâh edinin, dedin?*) demediğini biliyordu. O halde neden ona bu surette hitap etmiştir?

O, şöyle der: Eğer siz bundan maksat Hıristiyanların azarlanması ve kınanmasıdır dersenez; biz de deriz ki: *“Hıristiyanlardan hiç kimse Allah'ın ilahlığını*

⁷³³ Nisa, 4/171.

⁷³⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 11, s. 96.

⁷³⁵ Maide, 5/116. Bu ayetin Hz. Meryem'i teslisin bir unsuru olarak görmediğini, ancak onun sadece tanrılaştırıldığına dair bilgi verdiğine değinmiştik. Bkz. s. 119-120.

bırakarak Hz. İsa (a.s) ve Meryem'in ilah olduğunu kabule yanaşmamışlardır. Onlardan hiçbiri böyle bir sözü söylemedikleri halde, bu söz onlara nasıl nispet edilir?"

Müfessirimizin bu sorulara verdiği cevaplar da şöyledir: İlah olan zat yaratıcılık vasfına sahiptir. Hıristiyanlar da Hz. İsa (a.s) ve Hz. Meryem'in eliyle meydana gelen mucizelerin Allah tarafından yaratılmadığını kabul etmişlerdir. Dolayısıyla onlar mucizelerin Hz. İsa ve Annesi tarafından yaratıldığına inanmışlardır. Böyle olunca Hıristiyanlar: "Bu mucizelerin yaratıcısı Allah değil; Hz. İsa (a.s) ve Hz. Meryem'dir" demişlerdir. Bununla da onlar Allah'ın bazı şeylerde ilah olmadığını, bu şeyleri yaratanın Hz. İsa (a.s) ve Hz. Meryem olduğunu kabul etmişlerdir. Dolayısıyla Hz. İsa ve annesini ilah edinmek bu yolla olmuştur.⁷³⁶

d) Hıristiyanların Allah'a eş ve çocuk yakıştırmakla dinde haddi aşmışlardır. Şu ayet Hıristiyanların Allah'a eş ve çocuk yakıştırdığına dair bilgi içermemesine rağmen müfessirimiz bu ayetin tefsirinde, Hıristiyanların Allah'a eş ve çocuk yakıştırdıklarına dair açıklamalarda bulunmuştur.

*"Allah'ın peygamberleri toplayıp da 'Size ne cevap verildi' dediği gün, Onlar: 'Bizim hiçbir bilgimiz yok, şüphesiz gizlilikleri hakkıyla bilen ancak sensin! diyeceklerdir. O gün Allah, şöyle diyecek: "Ey Meryem oğlu İsa! Senin üzerindeki ve annen üzerindeki nimetimi düşün. Hani, seni Ruhul-Kudüs (Cebrail) ile desteklemiştim. Beşikte iken de, yetişkin iken de insanlara konuşuyordun. Hani, sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı, İncil'i de öğretmiştim. Hani iznimle çamurdan kuş şekline benzer bir şey yapıyordun da içine üflüyordun, benim iznimle hemen bir kuş oluyordu. Yine benim iznimle doğuştan körü ve alacalıyı iyileştiriyoordun. Hani benim iznimle ölüleri de (hayata) çıkarıyordun. Hani sen, İsrailoğullarına açık mucizeler getirdiğin zaman, ben seni onlardan kurtarmıştım da onlardan inkâr edenler, 'Bu, ancak açık bir büyüdür' demişlerdi."*⁷³⁷

Müfessirimize göre, Cenab-ı Allah'ın buradaki ilk ayette peygamberlere: "Size ne cevap verildi?" şeklindeki sorusundan maksadı, küfürde diretip isyan eden ümmetleri kınamaktır. Ümmetlerin içinde kınamayı ve azarlamayı en çok hak eden ümmet de Hz. İsa (a.s)'a uyduklarını iddia eden Hıristiyanlardır. Çünkü diğer

⁷³⁶ er-Râzî, *Meftâihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 117.

⁷³⁷ Maide, 5/109-110.

ümmelelerin hataları kendi peygamberlerini tenkit etmekle sınırlı kalmıştır. Ancak bu mel'un ümmet (Hıristiyanlar)⁷³⁸ ise aklın vasıflandırmaya yanaşamayacağı bir surette, Allah'ın Kibriya ve celalini tenkit edecek derecede haddi aşmışlardır. Allah'a yakıştırdıkları şey de, eş ve çocuk olmuştur. İşte bu yüzden Cenab-ı Allah, -ikinci ayette- diğer peygamberlerin huzurunda Hz. İsa (a.s)'a verdiği nimetleri birer birer saymıştır.⁷³⁹ Bu nimetleri saymadaki maksat da, Hıristiyanların dillendirdikleri batıl sözlerine karşı onları kınamak ve azarlamaktır. Burada Hz. İsa (a.s)'a verildiği zikredilen nimetler de onun bir ilah olmadığını; aksine bir kul olduğunu gösterir. Ayette bu durumun anlatılmasının sebebi de, ayetin nüzülü sırasında bulunan Hıristiyanların dikkatlerini sözlerinin çirkinliğine ve itikadlarının bozukluğuna çekmektir.⁷⁴⁰

e) Hıristiyanlar din adamlarını ilahlaştırmak suretiyle dinde haddi aşmışlardır. Kur'an-ı Kerim'in Tevbe suresinin 31. ayetinde verdiği bilgiye göre Hıristiyanlar rahipleri ve Hz. İsa (a.s)'ı rabler edinmişlerdir.

Fahreddin er-Râzî'nin bu ayetle (Tevbe, 9/31) ilgili görüşlerini naklettiği müfessirlerin çoğuna (ki o, bu müfessirlerin isimlerini vermemiştir) göre ayette geçen "rabler" kelimesinden maksat, Yahudi ve Hıristiyanların kendi din adamlarını alemin tanrısı olarak görmeleri değildir. Bilakis Yahudi ve Hıristiyanların, bu din adamlarının ihdas ettikleri her türlü emir ve yasaklarına uymalarıdır.

Müfessirimizin kimden rivayet ettiğini belirtmeksizin tefsirinde yer verdiği bir rivayete göre Adıyy b. Hatim, daha Hıristiyan iken bir gün Hz. Muhammed (s.a.v)'in yanına gitti. O sırada Hz. Muhammed (s.a.v), Berâe (Tevbe) suresini okuyordu. Tam bu ayete (Tevbe Suresi'nin 31. Ayeti) gelince; Adıyy, Hz. Muhammed (s.a.v)'e: "Biz onlara tapmıyoruz ki!" dedi. Hz. Muhammed (s.a.v) de ona: "Onlar Allah'ın helal kıldıklarını haram kıldıklarında; siz de bunları haram kabul etmiyor muydunuz? Hem onlar Allah'ın haram kıldıklarını helal kıldıklarında;

⁷³⁸ Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde Yahudiler lanetlendiği halde (Nisa 4/46-46; Maide 5/1, 64, 78 vb.), Hıristiyanları lanetleyen bir ayet bulunmamaktadır. Buna rağmen müfessirimizin Hıristiyanları mel'un ümmet olarak vasfemesi, bu dinin mensuplarının inanç bakımından düştükleri hatanın büyüklüğünü göstermek içindir. Bir de eserinde genelde münazra tarzı hareket ettiği için, bu sözü celallenme anında söylemiş olabilir.

⁷³⁹ Maide, 5/110.

⁷⁴⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 108-109.

siz de onları helal kabul etmiyor muydunuz?” dedi. Adıyy: Evet deyince, Hz. Muhammed (s.a.v) de: “İşte bu onlara tapmandır.” dedi.⁷⁴¹

Müfessirimiz, bu ayetle ilgili er-Rebi'den de şu haberi nakletmiştir: “Ben Ebu'l- Aliye'ye böyle bir rab edinme meselesi İsrailoğulları hakkında nasıl olur ki?” diye sordum. O da bana şöyle cevap verdi: Onlar (Yahudi ve Hıristiyanlar) çoğu zaman Allah'ın kitabında (Tevrat ve İncil'de) ruhbanlarının ve ahbarlarının (kendi din adamlarının) sözlerine muhalif sözler görüyorlardı. Buna rağmen onların sözlerini alıp Allah'ın kitabındaki ahkamı kabul etmiyorlardı.⁷⁴²

Er-Râzî ayetle ilgili olarak kendi fikrini de şöyle beyan etmiştir: Sonuç olarak burada (Tevbe Suresi'nin 31. Ayetinde) geçen “rab” edinmeden maksat, (ehli kitabın) din adamlarının Allah'ın hükmüne muhalif olan sözlerine itaat etmeleri olabildiği gibi; ruhbanların küfre yönelik çeşitli sözlerini kabul edip Allah'ı inkar etmeleri de kast edilmiş olabilir. Bu durum da sanki onların Allah'ın yerine din adamlarını rab edinmiş oldukları anlamına gelir. Yine burada Yahudi ve Hıristiyanların, Allah'ın kendi din adamlarına hulûl ettiği veya onlarla ittihad ettiği şeklindeki inançları da kastedilmiş olabilir. Bu dört husus Hz. Muhammed (s.a.v)'in ümmetinde bile görülmüştür. Yahudilerde ve Hıristiyanlarda neden görülmesin?⁷⁴³

Fahreddîn er-Râzî, Âl-i 'İmrân Suresi'nin 64. Ayetini tefsir ederken ayette geçen “Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmasın.”⁷⁴⁴ ifadesi hakkında şunları nakletmiştir:

1) Onlar (Hıristiyanlar), helal ve haram hükümler hususunda din adamlarına itaat ediyorlardı.

2) Onlar din adamlarına secde ediyorlardı.

3) Müfessirimizin naklettiğine göre, Ebu Müslim bu hususta şunları söylemiştir: Onların (Hıristiyanların) mezhebine göre, Nefis terbiyesi ve mücadele konusunda kemale erenlere lâhutun (Tanrılık özelliğinin) hulûl ettiğinin eseri görünürdü. Kendisinde bu eser görülen kimselerin, ölüleri dirilttiğine, körü ve

⁷⁴¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 16, s. 32-33; bkz. et-Tirmizî, *Sünen*, Ebvâbu Tefsiri'l-Kur'an, Cilt 5, s. 278; Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Musa el-Horasani Ebu Bekr el-Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed 'Abdulkadir 'Ata, 3. baskı, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003, Kitâbu Âdâbi'l-Kadi, Cilt 10, s. 198.

⁷⁴² es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân* Cilt 5, s. 34-35;

⁷⁴³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, , Cilt 16, s. 33.

⁷⁴⁴ Âl-i 'İmrân, 3/64.

alacalıyı iyileştirdiğine inanılırdı. Hıristiyanlar her ne kadar bu kişilere “Rab” demeseler bile, o kişiler hakkında tanrılık manasının ortaya çıktığını kabul ediyorlardı.

4) Onlar din adamlarının işledikleri günahlarda da din alimlerine uyuyorlardı.⁷⁴⁵

Fahreddîn er-Râzî Âl-i ‘İmrân Suresi’nin 98. ayetini ele alırken, ayette Ehl-i kitaba hitaben “*niçin Allah'ın âyetlerini inkâr edersiniz?*”⁷⁴⁶ şeklinde geçen ifade hakkında şöyle demiştir: Bundan (bu hitaptan) anlaşılıyor ki, Ehl-i Kitap bazen kendisi sapık olur; bazen de kendisi sapık olmakla beraber başkalarını da saptırır. Bu ayetle Ehl-i Kitap bu iki hal ile nitelendirilmişlerdir.⁷⁴⁷ Yukarıda Hıristiyanların sapıklıklarına (dalalete düşmelerine) değindik. Aşağıdaki başlık altında da onların başkalarını saptırmalarına yer vereceğiz:

1.2. Rahiplerden Birçoğunun Haksız Yollarla İnsanların Mallarını

Yemesi ve İnsanları Allah Yolundan Saptırmaları

Kur’an-ı Kerim, insanların mallarını haksız yollardan yiyen ve insanları Allah yolundan saptıran (engelleyen) Yahudi ve Hıristiyan din adamlarına yönelik elem verici bir azabı müjdelemektedir.⁷⁴⁸

Fahreddîn er-Râzî, Yahudi ve Hıristiyan din adamlarını cehennemle müjdeleyen yergi içerikli bu ayetle ilgili şunları söylemiştir: Cenab-ı Allah, kibirli ve zorba olma, ilahlık taslama, insanlardan kendilerini üstün görme gibi vasıflarla Yahudi ve Hıristiyanların önderlerinden bahsedince; onların kibirli davranmalarından, zorbalık yapmalarından ve ilahlık taslamalarından maksatlarının, halkın mallarını haksız bir yolla almak olduğuna dikkatleri çekmek için, bu ayette onların, insanların mallarını almada çok tamahkâr ve hırslı olduklarını açıklamıştır. Hâlbuki Yahudi ve Hıristiyan din adamlarının hallerine bakıldığında sanki hiç dünyaya rağbet etmedikleri, dünyadaki hiçbir şeyle kesinlikle alakadar olmadıkları; temizlik ve günahsızlıkta sanki mukarreb melekler oldukları zannedilir. Bu halleri bir menfaat anına kadar devam eder. Ancak basit bir menfaat esnasında bu din

⁷⁴⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, , Cilt 8, s. 81.

⁷⁴⁶ Âl-i ‘İmrân3/98.

⁷⁴⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, , Cilt 8, s. 144.

⁷⁴⁸ Tevbe, 9/34.

adamlarının onu elde etme uğruna ölüme gitme pahasına, ortaya atılarak zillet ve alçaklığın bile altındaki bir seviyeye inmeye razı oldukları görülür.⁷⁴⁹

Müfessirimiz ayrıca Yahudi ve Hıristiyan din adamları hakkında şunları söylemiştir: İnsanların dünyadaki yüksek gayeleri mal ve makam sahibi olmaktır. Cenab-ı Allah, ruhban ve ahbarların kalplerinin bu iki şeyle yanıp tutuştuğunu açıklamıştır. Cenab-ı Allah'ın "*İnsanların mallarını haksız yollardan yerler...*"⁷⁵⁰ sözüyle onların mala olan düşkünlükleri, "*Ve (insanları) Allah yolundan engellerler...*"⁷⁵¹ sözüyle de makama olan düşkünlükleri anlaşılır. Çünkü onlar Hz. Muhammed (s.a.v)'in hak din üzere olduğunu kabul etselerdi; ona tabi olmaları gerekirdi. O zaman da onların insanlar üzerindeki hakimiyetleri ortadan kalkar; halkın onlara gösterdiği hürmet olmazdı. İşte onlar, bu korku ve endişeden dolayı Hz. Muhammed (s.a.v)'e ittibayı engellemek, ortaya şüpheler atmak, çeşitli hile ve tuzaklar kurmak ve halkı Hz. Muhammed (s.a.v)'in hak dini ve doğru yolundan saptırmak için var güçleriyle çaba sarf etmişlerdir.⁷⁵²

Şu ayet de Ehl-i kitabın (Yahudi ve Hıristiyanların) Müslümanları saptırdığını ifade etmektedir:

*"De ki: Ey Ehl-i Kitap! (Gerçeği) görüp bildiğiniz halde niçin Allah'ın yolunu eğri göstermeye yeltenerek müminleri Allah yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan habersiz değilsiniz."*⁷⁵³

Bu ayetin tefsirinde Fahreddîn er-Râzî isim vermeden bazı müfessirlerden şunları nakletmiştir: Ehl-i Kitap zayıf Müslümanların kalplerine şek ve şüphe sokmak ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in sıfatlarını kendi kitaplarında inkar etmek suretiyle Müslümanları yoldan saptırıyorlardı.⁷⁵⁴

1.3. Hıristiyanların Ruhbanlığı İhdas Etmelerine Rağmen Buna Gereği Gibi Uymamaları

"Sonra bunların izinden ardarda peygamberlerimizi gönderdik. Meryem oğlu İsa'yı da arkalarından gönderdik, ona İncil'i verdik; ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet vermiştik. Uydurdukları ruhbanlığa gelince, onu biz yazmadık."

⁷⁴⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 16, s. 36.

⁷⁵⁰ Tevbe, 9/34.

⁷⁵¹ Tevbe, 9/34.

⁷⁵² er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 15, s. 37.

⁷⁵³ Âl-i 'İmrân, 3/ 99.

⁷⁵⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 145; bkz. es-Semerkândî, *Tefsiru's-Semerkândî*, Cilt 1, s. 233; el-Maverdî, *Tefsiru'l-Maverdî*, Cilt 1, s. 412; el-Vâhidî, *el-Vesît*, Cilt 1, s. 471.

Fakat kendileri Allah rızasını kazanmak için yaptılar. Ama buna da gereği gibi uymadılar. Biz de onlardan iman edenlere mükâfatlarını verdik. İçlerinden çoğu da yoldan çıkmışlardır."⁷⁵⁵ ayeti, Hıristiyanların ihdas ettikleri ruhbanlığa gereği gibi uymadıklarını ifade etmektedir.

Bu ayetin baş tarafında ruhbanlığı ihdas edenlerden övgüyle söz edilmiş, ayetin sonunda ise ruhbanlığa hakkıyla uymayanlar yerilmiştir. Er-Râzî'ye göre bu yerginin birkaç nedeni vardır:

1) Ruhbanlığı ihdas edenler, buna hakkıyla uymadılar. Bilakis bu ruhbanlığa teslis ve ittihad inancını karıştırdılar.

2) Cenab-ı Allah ruhbanlığı kendi rızasına vesile olması maksadıyla farz kıldı. Ancak onların (ruhbanların) bir kısmı Allah'ın rızasını göz ardı ederek ruhbanlığı dünyayı elde etme ve gösteriş amacıyla kullandılar.

3) Bu ruhbanlığa hakkıyla uymayanlar, Hz. Muhammed (s.a.v) dönemine ulaştıkları halde ona iman etmeyenlerdir. Bunlar da fasık olarak nitelenmişlerdir.

4) Hz. İsa (a.s)'ın ümmetinden salih insanlar ruhbanlığı ihdas edip ömürlerini bu uğurda tükettiler. Ancak sonradan onlara fiilen tabi olmayıp sözde uyanlar oldu. Bunlar da ruhbanlığa hakkıyla uymadıklarından ayette zemmedilmişlerdir.⁷⁵⁶

1.4. Hıristiyanların Kendilerinin Allah'ın Oğulları ve Sevgilileri Olduklarını İddia Etmeleri

Kur'an-ı Kerim bir ayette Hıristiyan ve Yahudilerin kendilerini Allah'ın oğulları ve sevgilileri olarak gördüklerini haber vermektedir. Onların bu iddialarının asılsızlığı da ayette "*öyleyse günahlarınızdan dolayı size niçin azap ediyor? Doğrusu siz de O'nun yarattığı insanlardansınız.*" şeklinde ortaya konulmuştur.⁷⁵⁷

Er-Râzî, ayetle ilgili şu soruyu sorarak ayeti açıklamaya çalışır: "Yahudiler kendileri için kesinlikle biz Allah'ın sevgilileri ve oğullarıyız dememişlerdir. Hıristiyanlar da böyle bir sözü kendileri için değil; Hz. İsa (a.s) için kullanmışlardır. O halde Cenab-ı Allah'ın onlardan bu şekilde sözü nakletmesinin sebebi nedir?"

⁷⁵⁵ Hadid, 57/27.

⁷⁵⁶ er-Râzî, *Me'âtil-hu'l-Gayb*, Cilt 29, s. 233.

⁷⁵⁷ Maide, 5/18.

O, bu soruya cevap olarak –isim vermeden- bazı müfessirlerin görüşlerini nakletmiş ve sonunda da kendi görüşünü beyan etmiştir.

1) Ayette izafet tamlaması vardır; ancak bu tamlamanın muzafı hazf olmuştur. Öyleyse ayetin bu kısmının (*Biz Allah'ın oğullarıyız.*) takdiri manası şöyledir: *أَبْنَاؤُا رَسُوْلِ اللّٰهِ* “Biz Allah’ın Resulü’nün oğullarıyız.” Burada *أَبْنَاؤُا رَسُوْلِ اللّٰهِ* “Allah’ın Resulü’nün oğulları” şeklindeki tamlamada *رَسُوْلِ* kelimesi hazf olmuştur. Hakikatte Allah’ın Resulü’ne izafe edilen şey, Allah’a izafe edilmiştir. Bu da Cenab-ı Allah’ın şu sözüne benzer: “*Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler.*”⁷⁵⁸

2) “Oğul” kelimesi insanın sulbünden gelenler için kullanıldığı gibi, evlatlık olarak alınan çocuklar için de kullanılır. Cenab-ı Allah’ın birini oğul edinmesi, ona şefkat ve merhametini tahsis ettiğini gösterir. Yahudi ve Hıristiyanlar Allah’ın inayetinin kendileri hakkında diğer bütün varlıklardan daha tam ve mükemmel olduğunu iddia ettiklerinden; Allah’ın kendi davaları hakkındaki inayetinin tam olduğunu, kendilerini “Allah’ın oğulları” şeklinde niteleyerek ortaya koymuşlardır.

3) Yahudiler’e göre Hz. Üzeyir Allah’ın oğludur. Hıristiyanlara göre de Hz. İsa (a.s) Allah’ın oğludur. Bu durumda Yahudiler Hz. Üzeyir’in, Hıristiyanlar da Hz. İsa (a.s)’ın da kendilerinden olduğunu iddia ettiklerinde, sanki kendileri de Allah’ın oğlu olmuş olurlar. Bu da kralın akrabalarının kendileri dışındaki insanlara karşı: “Biz dünyanın krallarıyız, biz alemin sultanlarıyız” demeleri gibidir. Yahudi ve Hıristiyanların iddiası da aynen bunun gibidir.

4) İbn-i ‘Abbâs (r.a) şöyle demiştir: Allah’ın Resulü (s.a.v), Yahudilerden bir topluluğu Allah’ın dinine davet ederek, onları Allah’ın azabıyla korkuttu. Onlar da biz Allah’ın sevgilileri ve oğulları olduğumuz halde sen, bizi onun azabıyla nasıl korkutursun? dediler.

Er-Râzî, bazı müfessirlerin bu konudaki açıklamalarını verdikten sonra kendi görüşünü de şöyle beyan etmiştir: Hıristiyanlar, kitapları olan İncil’de Hz. İsa (a.s)’ın kendilerine şöyle dediğini okuyorlar: “Benim ve sizin babanıza gidiyorum.”⁷⁵⁹ Bir de, gerek Yahudiler gerekse Hıristiyanlar soylarından peygamberler gelmesi

⁷⁵⁸ Fetih, 48/10.

⁷⁵⁹ Yuhanna, 14/12.

hasebiyle kendilerini diğer insanlardan üstün görüyorlar. Öyle ki kendilerini övmeye çok aşırı gidip, “biz Allah’ın oğulları ve sevgilileriyiz” dediler.⁷⁶⁰

1.5. Hıristiyanların Hz. İbrahim Hususunda Çekişmeleri

“Ey Ehl-i Kitap! İbrahim hakkında niçin çekişirsiniz? Halbuki Tevrat ve İncil, kesinlikle ondan sonra indirildi. Siz hiç düşünmez misiniz?” “İşte siz böyle kimselersiniz! Hadi hakkında bilgi sahibi olduğunuz konuda tartıştınız; fakat bilgi sahibi olmadığınız konuda niçin tartışıyorsunuz! Oysa ki Allah, her şeyi bilir, siz ise bilmezsiniz.” “İbrahim, ne Yahudi, ne de Hıristiyan idi; fakat o, Allah’ı bir taniyan dosdoğru bir Müslüman idi; müşriklerden de değildi.”⁷⁶¹ ayetleri Hz. İbrahim hususunda çekişen Yahudi ve Hıristiyanları zemmeden ayetlerdir.

Müfessirimizin bu ayetlerle ilgili yorumu şöyledir: Cenab-ı Allah Yahudi ve Hıristiyanların Hz. İbrahim (a.s)’ın kendi dinlerinde olduğunu iddia ettiklerini zikretmiştir. Bunun geçersiz bir iddia olduğunu açıklamak için de Tevrat ve İncil’in Hz. İbrahim (a.s)’dan sonra nazil olduğunu bildirerek onlara cevap vermiştir.

Fahreddin er-Râzî, şöyle muhtemel bir soruya da yer verir: Hz. İbrahim (a.s) için, Müslümanlar da aynı iddiada bulunmaktadır.(Yani Yahudiler’in Hz. İbrahim’i Yahudi olarak görmeleri, Hıristiyanların onu Hıristiyan olarak görmeleri gibi Müslümanlar da onu Müslüman olarak görmektedirler.) Hâlbuki İslam Dini Hz. İbrahim (a.s)’den epey zaman sonra yeryüzüne yayılmıştır. Eğer Müslümanların Hz. İbrahim (a.s)’ı kendi dinlerinden saymalarının nedeni temel inanç esaslarının aynı olması yönünden ise, aynı durum Yahudi ve Hıristiyanlar için de söz konusudur. Çünkü bütün ilahi dinlerin temel inanç esasları birdir. O halde Tevrat ve İncil’in Hz. İbrahim (a.s)’dan sonra nazil olması Hz. İbrahim (a.s)’ın Yahudi veya Hıristiyan olması iddiasına ters düşmez. Neden Cenab-ı Allah onların bu iddialarını yalanlamıştır?

Er-Râzî’nin bu soruya verdiği cevap da şöyledir:

Kur’an-ı Kerim, Hz. İbrahim (a.s)’ın Hanif (Tevhid dini) ve Müslüman olduğunu haber vermiştir.⁷⁶² Oysa Tevrat ve İncil’de onun bir Yahudi veya

⁷⁶⁰ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 11, s. 162-163; bkz. et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt 10, s. 150; el-Maverdî, *Tefsiru’l-Maverdî*, Cilt 2, s. 23; el-Vâhidî, *el-Vesît*, Cilt 2, s. 170; es-Sem’anî, *Tefsiru’l-Kur’an*, Cilt 2, s. 24.

⁷⁶¹ Âl-i ‘İmrân, 3/65-67.

⁷⁶² Âl-i ‘İmrân, 3/67.

Hıristiyan olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. O zaman aradaki fark gayet açık olarak ortaya çıkmıştır. Bir de şöyle deriz: “Hıristiyanların Hz. İbrahim (a.s)’ın dinine mensup olmadığı hususu son derece açıktır. Çünkü Hz. İsa (a.s), Hz. İbrahim (a.s) zamanında yoktu. Bu yüzden Hz. İbrahim zamanında Hz. İsa (a.s)’a ibadet edilmiyordu. O zaman Hz. İbrahim (a.s) ile Hıristiyanlık arasında herhangi bir bağlantı yoktur. Demek ki Hz. İsa (a.s)’a ibadet etmek Hz. İbrahim (a.s)’ın dinine uygun düşmez.”⁷⁶³

1.6. Hıristiyanların Allah İle Yaptıkları Antlaşmayı (Misakı) Bozmaları

Kur’an-ı Kerim’de Hıristiyanların Allah ile yaptıkları anlaşmayı bozdukları haber verilmektedir. Bu durum ayette şöyle ifade edilmiştir:

*“’Biz Hıristiyanlarız’ (Nâsârâ) diyenlerden de kesin sözlerini almıştık, ama onlar da kendilerine verilen öğütlerin (veya Kitab’ın) önemli bir bölümünü (حَظًّا: hazzen) unuttular. Bu sebeple kıyamete kadar aralarına düşmanlık ve kin saldık. Yakında Allah onlara yaptıklarını haber verecektir.”*⁷⁶⁴

Fahreddîn er-Râzî, bu ayetle ilgili şunları söylemiştir: Bu ayet ile Hıristiyanların Allah katında, misaklarını bozma hususunda Yahudiler gibi oldukları kastedilmiştir. Ayette, “’Biz Hıristiyanlarız’ (إِنَّا نَصَارَى) diyenlerden...” denilmiş; “Hıristiyanlardan” denilmemiştir. Çünkü bunlar Allah’a yardım ettikleri iddiasıyla kendilerine bu ismi vermişlerdi. Onlar Hz. İsa (a.s)’a: “Biz, Allah yolunun yardımcılarıyız...”⁷⁶⁵ diyenlerdi. Bu isim hakikatte övgü için kullanılır. Allah, bunların kendilerini bu sıfatla niteledikleri halde kendi katında öyle olmadıklarını beyan etmiştir. “kesin sözlerini almıştık...” ifadesiyle, İncil’de Hz. Muhammed (s.a.v)’in peygamberliğine inanmaları gerektiği hususu yazılı olduğu halde Hıristiyanların, bu anlaşmalarını bozdukları kastedilmiştir. Ayette “حَظًّا” bir bölüm” kelimesinin nekre olarak gelmesi de bununla bir tek kısmın kastedildiğini ortaya koyar ki, o da az önce bahsedilen Hz. Muhammed (s.a.v)’e iman kısmıdır. Kendilerine emredilen birçok hususu terk ettikleri halde, Allah Hıristiyanlar

⁷⁶³ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 81-82.

⁷⁶⁴ Maide, 5/14.

⁷⁶⁵ Âl-i ‘İmrân, 3/52.

hakkında, büyüklüğüne ve önemine binaen özellikle bu tek şeyi (Hz. Muhammed (s.a.v)’e iman) zikretmiştir.⁷⁶⁶

Müfessirimiz tefsirinin başka bir yerinde de Yahudi ve Hıristiyanların Hz. Muhammed (s.a.v)’in nübüvvetini inkar ettiklerini söylemiştir. Ona göre Kafirler, Yahudi ve Hıristiyanlara Hz. Muhammed (s.a.v)’in nübüvvetinin doğruluğunu sorduklarında, onlar Tevrat ve İncil’in Hz. Muhammed (s.a.v)’in nübüvvetine delaletini inkar etmişlerdir. Cenab-ı Allah da: “*De ki: Hangi şey şahadetçe en büyüktür? De ki: (Hak peygamber olduğuma dair) benimle sizin aranızda Allah şahittir.*”⁷⁶⁷ buyurarak, onun doğruluğuna ve nübüvvetine şahitlik etmesi, nübüvvetinin sübutu ve tahkiki hususunda yeterli olduğunu açıklamıştır. Bir sonraki ayette ise Allah, “*kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Resûlullah’ı) kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerini ziyan edenler var ya, işte onlar inanmazlar.*”⁷⁶⁸ buyurarak Ehl-i kitabın “biz Muhammed’i tanımıyoruz.” sözleriyle yalan söylediklerini açıklamıştır. Ehl-i Kitap, kendi çocuklarını tanıdıkları gibi, Hz. Muhammedi (s.a.v) de nübüvvet ve risaletiyle tanıyorlardı.⁷⁶⁹

Mefâtihu’l-Gayb’da yer alan ravisiz bir rivayete⁷⁷⁰ göre Hz. Muhammed (s.a.v), Medine’ye geldiği zaman, Hz. Ömer (r.a), Abdullah b. Selam (ö. 43/663-664)’a: “ Allah Teâlâ peygamberine bu ayeti⁷⁷¹ indirdi. Bu tanıma nasıl oluyor?” diye sordu. Abdullah b. Selam (ö. 43/663-664) da: “Ben onu içinizde görür-görmez o kadar iyi tanıdım ki, çocuğumu tanıdığımdan daha iyi tanıdım. Çünkü ben kadınların (eşimin) ne yaptıklarını bilmem. (İhanet edebilirler) ancak şahadet ederim ki, bu peygamber Allah’tan gelen hak bir peygamberdir.” dedi.⁷⁷²

Müfessirimiz, yukarıda geçen En’am, 6/20 ayeti hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur: Bu ayetle ilgili olarak Ehl-i Kitap şöyle diyebilir: Ayetin zahirine göre, Yahudi ve Hıristiyanların evlatlarını tanıdıkları gibi Hz. Muhammed (s.a.v)’i tanımaları gerekir. Bu da şöyle bir soruyu hatıra getirir: Tevrat

⁷⁶⁶ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 1, s. 159-160.

⁷⁶⁷ En’am, 6/19.

⁷⁶⁸ En’am, 6/20.

⁷⁶⁹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 12, s. 156.

⁷⁷⁰ es-Sa’lebî, tefsirinde rivayetin kaynağı olarak el-Kelbî’yi göstermiştir. es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân* Cilt 4, s. 140.

⁷⁷¹ Yani En’am Suresi 20. Ayet.

⁷⁷² er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 5, s. 126; Cilt 12, s. 156; bkz. es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân* Cilt 2, s. 13; IV, 140; el- Bağavî, *Mealimü’t-Tenzil*, I, 180.

ve İncil’de sadece ahir zamanda bir peygamber gelip halkı hakka davet edeceği yazılıdır veya bu kitaplarda gelecek olan bu peygamberin geleceği zaman, mekan; nesebi, sıfatları, şekli ve şemali yazılıdır. Eğer birinci ihtimali göz önünde bulundurursak, bu kadarı o gelecek şahsın Hz. Muhammed (s.a.v) olacağını göstermez. O zaman nasıl oluyor da Ehl-i Kitap kendi evlatlarını tanıyor gibi onu tanıyacaklar? Eğer ikinci ihtimal nazara alınsa, o zaman bütün Yahudi ve Hıristiyanların Tevrat ve İncil’den zorunlu olarak Hz. Muhammed (s.a.v)’in Allah (cc) tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu bilmeleri gerekirdi. (Halbuki bütün Yahudi ve Hıristiyanlar bunu bilmiyorlar.) Bununla beraber büyük bir topluluğun yalan üzerinde birleşmesi de mümkün değildir. Yine biz kesin olarak biliyoruz ki, Tevrat ve İncil bu hususta tam ve ayrıntılı bir haberi içermemektedir. O zaman ya Hz. Muhammed (s.a.v)’in zuhuru esnasında böyle bir ayrıntının Tevrat ve İncil’de bulunduğunu söyleyeceğiz ya da Tevrat ve İncil’in aslı bozulduğu için Hz. Muhammed (s.a.v) peygamber olarak geldiğinde bu bilgiler bu kitaplarda yer almıyordu diyeceğiz.

Bu açıklamaya göre; doğuda ve batıda bütün insanlara ulaşabilecek kadar yaygın olan bit kitapta bulunan böyle tam ve mükemmel bir ayrıntıyı gizlemek mümkün değildir. Böyle bir bilginin gizlenmesi mümkün olmamakla beraber ne o zamanın Yahudileri ne de o zamanın Hıristiyanları Hz. Muhammed (s.a.v)’i kendi oğullarını bildikleri gibi bilmiyorlardı.

“Yahudi ve Hıristiyanların evlatlarını tanıdıkları gibi Hz. Muhammed (s.a.v)’i tanımaları gerekir.” şeklindeki bir yargı batıldır. Çünkü bu takdirde ne o zamanın Yahudileri ne de Hıristiyanları, Hz. Muhammed (s.a.v)’i ve onun peygamberliğini kendi evlatlarını tanıdıkları gibi bilmiyorlardı.

Fahreddîn er-Râzî, yukarıda sıraladığı iddialara şöyle cevap vermiştir: Burada bahsedilen Ehl-i Kitap Yahudiler ve Hıristiyanlardır. Onlar, dikkatle düşünüp olaylara bakabildikleri için istidlalde bulunabiliyorlardı. Onlar, Hz. Muhammed (s.a.v)’in mucizelerini görmüşler ve bu mucizeler vasıtasıyla onun Allah tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu fark etmişlerdi. Dolayısıyla burada kendi

oğullarını bilme benzetmesiyle bu kastedilmiştir. Çünkü iki şey arasındaki benzerlikten dolayı birine bakıp diğerini bilmekten murat budur.⁷⁷³

Hiz. Muhammed'in peygamberliğinin tafsilatlı olarak Tevrat ve İncil'de yazılı olması batıldır. Çünkü şark ve garpta insanların eline ulaşabilecek kadar geniş bir alana yayılmış bir kitapta anlatılan böyle noksansız bir tafsilatın gizlenmesi mümkün değildir, şeklindeki iddia Fahreddin er-Râzî tarafından cevapsız bırakılmıştır. Ancak bu iddiaya cevap vermemesinin sebebi yukarıda geçen şu ifade olabilir: "Tevrat ve İncil'in aslı bozulduğu için Hiz. Muhammed (s.a.v) peygamber olarak geldiğinde bu bilgiler bu kitaplarda yer almıyordu." Er-Râzî, tefsirinin çeşitli yerlerinde Tevrat ve İncil'in tahrifinin, Hiz. Muhammed (s.a.v)'in nübüvvetini gösteren delilleri ayıklamak suretiyle olduğunu söylemiştir.⁷⁷⁴

1.7. Hıristiyanların Allah'ın Ayetlerini İnkâr Etmeleri

*"De ki: Ey Ehl-i Kitap! Allah yaptıklarınızı görüp dururken niçin Allah'ın âyetlerini inkâr edersiniz?"*⁷⁷⁵

Er-Râzî, Allah Tealâ'nın Ehl-i kitabı, ayetlerini inkar etme hususunda yeren bu ayetle ilgili şu yorumları yapmıştır:

Er-Râzî'ye göre Ehl-i kitabın, namazda Kâbe'ye dönmenin ve orayı haccetmenin farziyetiyle ilgili şüpheleri vardır. (Bu ayetlerden bir önceki ayette) onların bu şüphelerine *"Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Mekke'deki (Kâbe)'dir."*⁷⁷⁶ ayetiyle cevap verilmişti. Cenab-ı Allah bu ifadelerle çok güzel bir şekilde delil getirerek, dalalette gidenlerin şüphelerine en uygun cevabı vermiştir. Bununla beraber Cenab-ı Allah yukarıdaki ayetlerin ilkinde, Ehl-i kitaba yumuşak bir hitapla (Mucizeler ortaya çıkıp şüpheler izale olduktan sonra) *"Niçin Allah'ın ayetlerini inkar edersiniz?"* buyurmuştur. Cenab-ı Allah Kâbe'nin faziletlerini ve Haccetmenin farziyetini beyan ettikten sonra, Ehl-i Kitap bu dinin (İslâm'ın) hak bir din olduğunu, bu dine inananların da hak bir ümmet olduğunu öğrenmiş oldular. Buna karşılık olarak da onlara: *"Niçin Allah'ın âyetlerini inkâr edersiniz?"*⁷⁷⁷ şeklinde hitapta

⁷⁷³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 156; Cilt 5, s. 126.

⁷⁷⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 5, s. 26; Cilt 17, s. 137.

⁷⁷⁵ Âl-i 'İmrân, 3/98.

⁷⁷⁶ Âl-i 'İmrân, 3/96.

⁷⁷⁷ Âl-i 'İmrân3/98.

bulunulmuştur. Bundan da anlaşılıyor ki, Ehl-i Kitap bazen kendisi sapık olur; bazen de kendisi sapık olmakla beraber başkalarını da saptırır. İşte Ehl-i Kitap bu iki hal ile nitelendirilmişlerdir.⁷⁷⁸

Müfessirimiz, yukarıdaki ayette (Âl-i ‘İmrân, 3/98.) geçen Ehl-i kitabın kimler olduğuna dair soruya –Hasan el-Basri hariç diğerlerinin isimlerini belirtmeksizin- alimlerin ihtilaflarını zikrederek cevap vermiştir.

Hasan el-Basri (ö. 110/728)’nin bu husustaki görüşü şöyledir: Onlar Hz. Muhammed (s.a.v)’in peygamberliğinin hak olduğunu bilen Yahudi ve Hıristiyan alimleridir. O, Buna da ayette geçen “...(Gerçeği) görüp bildiğiniz halde...”⁷⁷⁹ sözünü delil getirmiştir. Bazı alimler de şöyle demişlerdir: bu ayetle sadece Ehl-i kitabın alimleri değil, bütün Ehl-i Kitap kastedilmiştir. Çünkü Yahudiler ve Hıristiyanlar her ne kadar haklarında ayetlerde geçen suçlamaları bilmiyorlarsa da, deliller onların aleyhinedir. Bunun sebebi de onların getirilen delilleri terk edip taklide yönelmeleridir (yani kitaplarındaki gerçekleri tahrif edip İslam’ı ve İslami şiarları reddetmeleridir.) Bu yaptıklarından dolayı onlar önce bilip sonra da inkar edenler konumuna düşmüşlerdir.⁷⁸⁰

Ehl-i Kitabın inkar ettikleri “Allah’ın ayetleri”nden maksat Cenab-ı Allah’ın Hz. Muhammed (s.a.v)’in peygamberliğine delil olarak gösterdiği mucizelerdir. Onların bu ayetleri inkar etmelerinden maksat ise, bu mucizelerin Hz. Muhammed (s.a.v)’in peygamberliğine olan delaletini inkar etmeleridir. Yani şöyle denmektedir: “Allah yaptıklarınızı görüp dururken...” ve bu yaptıklarınızdan dolayı sizi cezalandıracağı halde, Hz. Muhammed (s.a.v)’in peygamberliğine delalet eden ayetleri siz neden inkar ediyorsunuz?⁷⁸¹

1.8. Ehl-i Kitabın Allah’ın Nurunu Ağızlarıyla Söndürmek İstemeleri

Er-Râzî, “Allah’ın nûrunu ağızlarıyla (üfleyip) söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler hoşlanmasalar da Allah nûrunu tamamlamaktan asla vazgeçmez.”⁷⁸² ayetini de Ehl-i kitabı yeren bir ayet olarak kabul etmiş ve bu ayeti, Ehl-i kitabın İslam’ı iptal etme çabalarına yönelik değerlendirmiştir. Er-Râzî’nin ayet

⁷⁷⁸ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 144.

⁷⁷⁹ Âl-i ‘İmrân3/99.

⁷⁸⁰ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 144.

⁷⁸¹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 8, s. 145; bkz. es-Semerkândî, *Tefsiru’s-Semerkândî*, Cilt 1, s. 233; el-Maverdî, *Tefsiru’l-Maverdî*, Cilt 1, s. 412; el-Vâhidî, *el-Vesît*, Cilt 1, s. 471.

⁷⁸² Tevbe, 9/32.

hakkındaki görüşü şöyledir: Bu ayet Yahudi ve Hıristiyanların önderlerinden sadır olan çirkin fiillerin bir çeşidini daha göstermektedir. Bu da onların önderlerinin Hz. Muhammed (s.a.v)'in nübüvvetini iptal etmeye ve onun şeriatının hak ve dininin kuvvetli olduğunu gösteren delilleri gizlemeye çalışmalarıdır. Ayette geçen “*nûr*” kelimesinden maksat, Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamberliğinin sıdkını gösteren delillerdir. Yahudiler ve Hıristiyanlar bu delilleri görmezden geldiler. Müfessirimize göre onların görmezden geldikleri deliller ise şunlardır:

1) Hz. Muhammed (s.a.v)'in elinde zuhur eden güçlü ve kesinlik ifade eden mucizeler. Mucize, peygamberliğe delalet eden delillerden ise, Hz. Muhammed (s.a.v)'in mucizeleri bunu gayet açık bir biçimde gösterir. Yok eğer mucize peygamberliğe delalet etmiyorsa, Hz. Musa (a.s) ve Hz. İsa (a.s)'ın peygamberlikleri de tehlikeye girer.

2) Hz. Muhammed (s.a.v)'in hayatı boyunca hiçbir tahsil görmemesine (ümme olmasına) rağmen Kur'an gibi bir eserin onun dilinden zuhur etmesi. Kur'an ise onun en büyük mucizesidir.

3) Hz. Muhammed (s.a.v)'in şeriatının temelinde Cenab-ı Allah'ı tazim ve övme, insanları Allah'a itaate sevk etme, nefsi dünya sevgisinden alıkoyma ve ahiret saadetine yöneltme vardır. Akıl da, bundan başka Cenab-ı Allah'a gidecek herhangi bir yolun bulunmadığını kabul eder.

4) Hz. Muhammed (s.a.v)'in şeriatı bütün kusurlardan münezzehtir. Bu şeriatte Cenab-ı Allah'a yakışmayan şeylerin bulunması mümkün değildir. Allah'tan başkasına davet de bu dinde yoktur. Hz. Muhammed (s.a.v)'in tebliğ ettiği din büyük devletlere hakim olduğu halde, onun dünyaya rağbeti ve dünyaya değer vermesinde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Eğer onun gayesi dünya olsaydı yukarıda anlatılanlar olmazdı. İşte bütün bunlar Hz. Muhammed (s.a.v)'in doğru sözlü olduğunun gayet açık ve kati delilleridir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in doğru sözlü olduğunu gösteren bütün bu deliller ve kati burhanlar ortadayken, Yahudi ve Hıristiyanlar bozuk sözleri, basit şüpheleri, türlü türlü hile ve tuzaklarıyla bu delilleri iptal etmek istemişlerdir. Bu durum da aynen güneşin ateşini üflemeyle söndürmeye çalışan kişinin haline benzer. Bu nasıl batıl ve boş bir iş ise, onların bu çabaları da

böyledir. Yani batıldır ve boştur. Cenab-ı Allah bu hususu “*Allah'ın nûrunu ağızlarıyla (üfleyip) söndürmek istiyorlar...*” şeklinde ifade etmiştir.⁷⁸³

1.9. Hıristiyanların Hz. Muhammed (s.a.v) ve Müslümanlar Hakkındaki Olumsuz Düşünceleri

Fahreddîn er-Râzî'nin *Münazara fi'r-Red Ale'n-Nasara* adlı eserinde, Hıristiyan din adamı ile aralarında geçen münazarada, er-Râzî bir noktadan sonra Hıristiyan'ı susturmuş ve onu İslam'a davet etmiştir. O da bunu reddederek, İslam hakkındaki kanaatlerini şöyle açıklamıştır:

“Dinimiz Muhammed'i yalanlama ve ona adavette bulunma kaidesine dayanır. Eğer o, şimdi yaşasaydı; biz onu en kötü şekilde öldürecektik. Şayet Allah bizi onun ümmetinin hükümdarlarına, alimlerine ve önderlerine karşı muzaffer kılsa, biz onları boğazlayarak ve onların abidlerinin, zahidlerinin ve diğer salihlerinin derilerini yüzerek Allah'a yaklaşırdık. Şayet elimizden gelse, Müslümanların ilim, hikmet ve marifetle adlandırılan kitaplarının; tefsir ve hadis kitapları ile Kur'an sayfelerinin tamamını yırtar ve tuvalete atardık (hâşâ). Zaten biz bunu yapmanın ibadetlerin en büyüğü olduğuna ve Allah'a yaklaşmanın en faziletli yolu olduğuna inanmazsak, Hıristiyanlığımız geçerli olmaz ve ondan bir şey elde edemeyiz. Bütün bunlarda biz dinimizde aşırı gider; bu düşüncenin doğru; bunun dışındakilerin de yanlış olduğuna inanırız. İşte bu yüzden biz Muhammed'in suretini bedevi bir çoban şeklinde tasvir ederiz. Biz evlatlarımıza henüz çocukken, Muhammed'e düşmanlıkta bulunmayı ve ondan kaçınmayı öğretir ve onlara Muhammed'e hakaret edip sövmeyi ve yüzüne tükürmeyi öğretiriz. (hâşâ). Bizim her ibadetten sonra yaptığımız şey mutlaka Müslümanlara beddua etmektir ki, biz bu bedduada onların bozguna uğramalarını, er ya da geç, azabın onlara musallat olmasını; memleketlerinin ve yetkilerinin ellerinden gitmesini; kahrolmalarını; kuvvet ve hakimiyetin, hilafet, izzet, emir ve azametini onlardan alınmasını dileriz. Biz ne zaman İslam'a karşı öfkelensek, gizli olarak Müslümanların helakine çalışmak, dinlerine ve peygamberlerine sövmekle bunu gösteririz.⁷⁸⁴

Bir Hıristiyan din adamından sadır olan; “Dinimiz Muhammed'i yalanlama ve ona adavette bulunma kaidesine dayanır.” “Bizim her ibadetten sonra yaptığımız

⁷⁸³ er-Râzî, *Meftâihu'l-Gayb*, Cilt 16, s. 34.

⁷⁸⁴ er-Râzî, *Münâzâra*, s. 52.

şey mutlaka Müslümanlara beddua etmektir.” “Biz ne zaman İslam’a karşı öfkelensek, gizli olarak Müslümanların helakine çalışmak, dinlerine ve peygamberlerine sövmekle bunu gösteririz.” şeklindeki ifadelerine baktığımızda; Hıristiyanların genel kanaatinin İslam Peygamberi ve Müslümanlar hakkında bu yönde olduğu sonucu ortaya çıkar.

2. Hıristiyanların İhtilafa Düşmesi İle İlgili Fahreddîn er-Râzî’nin

Yorumları

2.1. Hıristiyanlarda İhtilafı Bildiren Ayetler Ve Fahreddîn er-Razi’nin Değerlendirmeleri

Hıristiyanların ihtilafa düşerek parçalandıklarını ifade eden ayetlerden birincisi şudur:

*“Dinlerini parça parça edip guruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir.”*⁷⁸⁵

Fahreddîn er-Râzî, bazı alimlerin bu ayet hakkındaki görüşlerini aktarmak suretiyle bu ayeti değerlendirmiştir. Buna göre bu ayette geçen: *“Dinlerini parça parça edip guruplara ayrılanlar”* sözünden maksat, Müslümanlar dışındaki diğer inanç sahipleridir. İbn ‘Abbâs (ö. 68/687-688) (r.a)’a göre bunlar, müşriklerdir. Mücahid (ö. 103/721) ve Katade (ö. 118/735)’ye göre ise *“Dinlerini parça parça edip guruplara ayrılanlar”*dan maksat; Yahudiler ve Hıristiyanlardır. Özellikle Hıristiyanlar parça parça olup firkalara ayrıldılar. Bu firkalardan her biri de kendi dışındaki firkaları tekfir etti.⁷⁸⁶

Hıristiyanların ihtilafa düşüp parçalandıklarını ifade eden ikinci ayet de şudur:

*“Allah nezdinde hak din İslâm'dır. Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler...”*⁷⁸⁷

Müfessirimize göre bu ayette geçen *“Kitap verilenler, ayrılığa düştüler...”* sözünden maksat Hıristiyanlardır. Çünkü Hz. İsa (a.s)’ın Allah Teâlâ’nın kulu ve elçisi olduğuna dair kesin bilgi geldikten sonra Hıristiyanlar ihtilafa düşmüşlerdir.

⁷⁸⁵ En’am, 6/159.

⁷⁸⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 14, s. 7.

⁷⁸⁷ Âl-i ‘İmrân, 3/19.

Başka bir görüşe göre de burada ihtilaf edenler hem Yahudiler hem de Hıristiyanlardır. Çünkü Yahudiler Üzeyr (a.s)'ın Allah'ın oğlu olduğunu; Hıristiyanlar ise Hz. İsa (a.s)'ın Allah'ın oğlu olduğunu iddia ettiler ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in nübüvvetini inkar ederek şöyle dediler: “Biz Kureyşlilerden daha çok Peygamberliğe layık idik. Çünkü onlar ümmidirler; biz ise Ehl-i kitabız.”⁷⁸⁸

Fahreddin er-Râzî Hıristiyanlarda ilk bölünmenin nasıl başladığıyla ilgili bilgiye şu ayetin tefsirinde yer vermiştir:

*“Onlar (Yahudiler) hileye başvurular, Allah da onların tuzağını boşa çıkardı. Allah hileleri boşa çıkaranların en hayırlısıdır.”*⁷⁸⁹

Er-Râzî, Yahudilerin Hz. İsa (a.s)'ı öldürmek istemeleriyle ilgili bu ayeti tefsir ederken kimden naklettiğini belirtmeden bir rivayeti nakletmiştir. Hıristiyanların nasıl bölündüğünü anlatan bu rivayet şöyledir: Yahudilerden bir hükümdar Hz. İsa (a.s)'ı öldürmek istedi. Cebrail (a.s) ise bir an olsun bile Hz. İsa (a.s)'dan ayrılmıyordu. Zaten Bakara Suresinde geçen *“Ve onu, Rûhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik.”*⁷⁹⁰ ifadesinin anlamı da budur. İşte Yahudi hükümdar Hz. İsa (a.s)'ı öldürmek istediği sırada Cebrail (a.s), Hz. İsa (a.s)'a üstünde bacası bulunan bir eve girmesi talimatını verdi. Yahudiler Hz. İsa (a.s)'ın bulunduğu eve girdiklerinde Cebrail (a.s), onu bacadan çıkarıp Hz. İsa (a.s)'ın şeklini (suretini) başkasına verdi. Yahudiler de o kişiyi alıp çarmıha gerdiler. Çarmıh olayının gerçekleştiği sırada orada bulunanlar üç gruba ayrıldılar. Gruplardan biri: *“Allah aramızdaydı gitti.”* dedi. Diğer bir grup: *“O, Allah'ın oğluydu.”* dedi. Üçüncü grup ise: *“O, Allah'ın kulu ve resulüydü.”* dedi. Cenab-ı Allah onu göğe yükseltmekle ona ikramda bulundu, dediler ve her grup farklı bir cemaat oldu. Ta o zamandan Hz. Muhammed (s.a.v)'in Allah tarafından gönderilmesine kadar, kafir olan ilk iki grup, mü'min olan üçüncü gruba üstün geldi.⁷⁹¹

*“İşte, hakkında şüphe ettikleri Meryem oğlu İsa -hak söz olarak- budur.”*⁷⁹²

Müfessirimizin bu ayeti tefsir ederken, yine kimden rivayet ettiğini belirtmeden naklettiği diğer bir rivayete göre ise, Hz. İsa (a.s) göğe kaldırılırken,

⁷⁸⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 7, s. 195.

⁷⁸⁹ Âl-i 'İmrân, 3/54.

⁷⁹⁰ Bakara, 2/87.

⁷⁹¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 62.

⁷⁹² Meryem, 19/34.

Hıristiyanların büyük din adamlarından dördü oradaydı. O dört alimden birincisine: “İsa hakkında ne dersin?” diye sorulduğunda, o da şöyle cevap verdi: “*O bir ilahtır; Allah bir ilahtır ve annesi bir ilahtır.*” Bunun üzerine bazı insanlar bu alime tabi oldular. Bu insanlar da İsrailoğullarından idiler. Dördüncü alime: “Sen ne dersin?” diye sorulunca, o alim: “*O (İsa), Allah’ın kulu ve elçisidir. O, mü’minidir; Müslüman’dır. Ve siz onun yiyip-içtiğini ve uyuduğunu biliyorsunuz. Bunların Allah Teâlâ hakkında uygun şeyler olmadığını da biliyorsunuz.*” diyerek sapıtan gruplarla mücadele etti.⁷⁹³

Müfessirimizin eserinde yer verdiği bu rivayette bir kopukluk söz konusudur. Zira o, bu rivayette dört alimden bahsetmiş fakat burada sadece iki alimin fikrine yer vermiştir. Başka tefsirlere baktığımızda bu rivayetin tamamına yer veren müfessirlerin olduğunu gördük. Mesela Abdurrezzak b. Hemmam, tefsirinde Katade’den nakledeyerek verdiği bu rivayet şöyledir: İsrailoğulları bir araya gelerek aralarından dört grup çıkardılar. Bu dört grubun her biri de aralarından birer alimlerini çıkardılar. Bu alimler Hz. İsa (a.s.) göğe yükseltildince onun hakkında şüpheye düştüler. O alimlerden biri Hz. İsa hakkında şöyle dedi: O, Allah’tır; yere indi; yaratacağını yarattı; öldüreceğini öldürdü; sonra da göğe yükseldi. Bu söz Yakubiyye Mezhebi’ne aittir. Diğer üç alim bu sözü söyleyene: “Sen yalan söyledin.” dediler. Sonra kalan üç alimden ikisi diğerine: “(İsa hakkında) ne dersin?” dediler. O da “o, Allah’ın oğludur.” dedi. Bu söz ise Nasturiyye Mezhebi’ne aittir. İki alim (bu sözü söyleyene): “Sen yalan söyledin.” dediler. Sonra iki alimden biri diğerine “(İsa hakkında) ne dersin?” dedi. O da: “O (İsa), üçün üçüncüsüdür. Allah bir ilahtır; o bir ilahtır; Meryem bir ilahtır.” dedi. Bu söz İsraililerin sözüdür ki, bunlar Hıristiyanların hükümdarlarıdır. Dördüncüsü, ona sen yalan söyledin diyerek kendi fikrini şöyle açıkladı: O Allah’ın kulu, rasulü, ruhu, ve kelimesidir. Bu söz Müslümanlarıdır. Her bir alimin söylediklerine tabi olanlar oldu. Bu gruplar Müslüman grupla çarpışarak ona karşı galip geldiler.⁷⁹⁴

Demek ki Hıristiyanların bölünüp parçalanmalarındaki ilk ve en büyük etken Hz. İsa (a.s.)’ın şahsıdır. Özellikle de onun öldürülmesi ve çarmıha gerilme iddiasıdır

⁷⁹³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 199-200.

⁷⁹⁴ İbn Hemmâm, *Tefsiru 'Abdurrezzâk*, Cilt 2, s. 358. Ayrıca bkz. et-et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt 18, s. 195; İmaduddin Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-'Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selame, 2. baskı, b.y.y., 1420/1999, Cilt 5, s. 231.

ki, bu iddia Hıristiyanlıkta ilk mezheplerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Pavlus'un zeminini hazırladığı teslis inancı tarih içinde sürekli tartışma konusu olmuş ve bu tartışmalar neticesinde çeşitli firkalar ve mezhepler doğmuştur.⁷⁹⁵ Dolayısıyla Hıristiyanlık tarihine baktığımızda birçok bölünme ve parçalanmanın olduğuna tanıklık ederiz. Hz. İsa (a.s) sonrası Yahudi-Hıristiyanlar, Pavlusçu Hıristiyanlar hizipleşmesiyle başlayan bu bölünme zaman içerisinde birçok irili ufaklı mezhebe de zemin hazırlamıştır. Giriş bölümünde değindiğimiz Katolikler, Ortodokslar ve Protestanlar dışında Hıristiyanlıkta mezhep olarak addedilen birçok küçük grup bulunmaktadır. bu gruplar şunlardır:

Katolıklere bağlı olarak; Keldani, Ermeni, Süryani, Maruni ve Kıpti mezhepleri; Protestanlığa bağlı olarak, Lutheryanizm, Kalvenizm ve Anglikanizm mezhepleri dışında, Domatis, Apolyonus Dutan, Menander, Thomas, Dolsinist, Manes, Arius, Korpokrat, Dozite, Sernt, Gnostik, Duest, Valanten, Semuni, Peoj, Vijilans, Bazilit, Sapelin, İon, Bogomil, Marcion, Berdzan mezhepleri ile Yehova Şahitleri bu mezheplerdendir.⁷⁹⁶

İslam alimleri ise Hıristiyan mezheplerini farklı isim ve farklı sayılarda ele almışlardır. Fahreddin er-Râzî'nin de dahil olduğu bir kısım alime göre Hıristiyanların üç mezhebi vardır: **Nesturiyye, Yakubiyye, Melkaniyye.**⁷⁹⁷

Bazı alimlere göre ise dört olan Hıristiyan mezhepleri şunlardır:

Yakubiyye, Melkaniyye, Nasturiyye ve Markusiyye.⁷⁹⁸

Fahredin er-Râzî'ye Göre Teslisin Başlangıcı ve Teslisin Müessisi konu başlığı altında ele aldığımız bir rivayet, Hıristiyan mezheplerinin neye binaen Nesturiyye, Yakubiyye, Melkaniyye şeklinde adlandırıldığına dair bize fikir

⁷⁹⁵ Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Bucaille, s. 61; Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s. 18-19; Sarıkçıoğlu, s. 328; Cilacı, *Genel Hatlarıyla Dinler Tarihi*, s. 142; *Günümüz Dünya Dinleri*, s. 77.

⁷⁹⁶ Cilacı, *Genel Hatlarıyla Dinler Tarihi*, I, 451; 168-180.

⁷⁹⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 27, s. 201; bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt 10, s. 482; es-Sem'anî, *Tefsiru'l-Kur'an*, Cilt 2, s. 23; Muhammed b. Yusuf b. 'Ali b Yusuf b. Hayyân Esîruddin el-Endulusî, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsir*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil, Beyrut, Daru'l-Fikr, 1420, Cilt, 4, s. 207; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-'Azîm*, Cilt 3, s. 47

⁷⁹⁸ el- Bağavî, *Mealimü't-Tenzil*, I, 724; 'Alauddin 'Ali b. Muhammed b. İbrahim b. 'Ömer el-Bağdadî el-Hâzîn, *Tefsiru'l- Hâzîn (Lübâbü't-Te'vil fi Me'ani't-Tenzil)*, thk. Muhammed Ali Şahin, 1. baskı, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415, Cilt 1, s. 451; Ebû'l-Hafs Siracuddin 'Ömer b. 'Ali b. 'Adil el-Hanbelî ed-Dımaşkî en-Nu'mânî, *el-Lübâb fi 'Ulumi'l-Kitâb*, thk. Eş-Şeyh Muhammed 'Ali Mu'avviz, eş-Şeyh 'Adil Ahmed 'Abdu'l-Mevcûd, 1. baskı, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998, Cilt 7, s. 143.

vermektedir. O rivayete göre Pavlus, Hıristiyan olup kendisini Hıristiyanlara iyi bir zat olarak kabul ettirdikten sonra, Nastur ismindeki şahsa İsa-Meryem ve Allah'ın üç ilah olduğunu öğretmişti. Yakub isimli diğer bir şahsa "Lahut"u (Hz. İsa (a.s)'ın tanrısal yönünü) ve "Nasut"u (Hz. İsa (a.s)'ın tanrısal yönünü) öğretmiş; İsa'nın bir cisim veya bir insan olmadığını anlatmıştı. Melk ismindeki şahsa ise, "İlah yok olamaz; İsa da yok olmamıştır." şeklinde fikir vermişti.⁷⁹⁹ Pavlus'un irtibatlı olduğu bu şahıslara nispeten Hıristiyan mezheplerinin isimleri ortaya çıkmıştır.

2.2. Fahreddîn er-Râzî'ye Göre Farklı Hıristiyan Mezheplerinin Ortaya Çıkması

Fahreddîn er-Râzî'ye göre Hıristiyanların mezhep sayısının üç olduğuna yukarıda değinmiştik. Burada da er-Râzî'ye göre bu mezhepler arasındaki görüş ayrılıklarından kaynaklı farklı Hıristiyan mezheplerine temas edeceğiz.

Fahreddîn er-Râzî, *Ve "Allah elçisi Meryem oğlu İsa (a.s)'ı öldürdük."* demeleri yüzünden (onları lânetledik). Halbuki onu ne öldürdüler, ne de astılar; fakat (öldürdükleri) onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında ihtilâfa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler; bu hususta zanna uymak dışında hiçbir (sağlam) bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler."⁸⁰⁰ ayetinde geçen "Onun hakkında ihtilâfa düşenler"den maksadın Hıristiyanlar olduğunu söyler. Buna göre bütün Hıristiyanlar Hz. İsa (a.s)'ın Yahudiler tarafından öldürüldüğüne inanırlar. Müfessirimiz Hıristiyan mezhepleri arasındaki görüş ayrılıklarını Hz. İsa (a.s)'ın Hıristiyanlarca iddia edilen çarmıh hadisesine dayandırmıştır. Ona göre Hıristiyanlıkta üç büyük mezhebin her birisi Hz. İsa (a.s)'ın çarmıha gerilme iddiasıyla ilgili farklı görüşe sahiptir. Bu mezhepler ve konuyla ilgili görüşleri şöyledir:

Nesturiyye, Hz. İsa (a.s)'ın lahuti (ilahi) yönden değil nasuti (beşeri) yönden çarmıha gerildiği görüşünü savunur.⁸⁰¹

Melkaniyye: Bu mezhebe göre Hz. İsa (a.s)'ın öldürülmesi ve çarmıha gerilmesi olayı hissetme ve şuur yoluyla onun lahuti (manevi, ilahi) yönüne temas etmiştir. Yoksa doğrudan doğruya bedenine temas etmiş değildir.⁸⁰²

⁷⁹⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 16, s. 30; ayrıca bkz. es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân* Cilt 5, s. 33; el-Bağavî, *Meâ'limü't-Tenzil*, Cilt 2, s. 338-339; el-İsferâyînî, s. 151-152.

⁸⁰⁰ Nisa, 4/157.

⁸⁰¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 11, s. 84.

Yakubiyye mezhebine göre de, öldürülme ve çarpmıha gerilme fiilleri, iki cevherden tevellüd etmiş bir cevher olan Mesih'in üzerinde meydana gelmiştir. İşte Hıristiyan mezhepleri bu şekilde fikir beyan etmişlerdir ki, Cenab-ı Allah da ayette *“Onun hakkında ihtilâfa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler.”*⁸⁰³ buyurmakla bu hususu ifade etmiştir.⁸⁰⁴

Hz. İsa (a.s.)'ın çarpmıha gerilme iddiasıyla Hıristiyan mezheplerinin farklı görüşleri olduğu gibi, onun şahsı hakkında da her üç mezhebin farklı görüşleri vardır: Yakubiye mezhebine göre Meryemoğlu İsa Allah'tır.⁸⁰⁵ Nasturiyye Mezhebine göre Hz. İsa (a.s) Allah'ın oğludur. İsrailiyye mezhebine (Melkaniyye mezhebi yerine kullanılmış bir isim olma olasılığı vardır.) ise Allah, İsa ve Meryem birer ilahtırlar.⁸⁰⁶

3. Hıristiyanları Öven Ayetler ve Fahreddîn er-Râzî 'nin Yorumları

Kur'an-ı Kerim, Hıristiyanlarda bulunan bazı niteliklerden dolayı onlardan övgüyle bahsetmiştir. Kur'an'da Hıristiyanlar'ın övüldüğü ayetler ışığında Hıristiyanların haiz oldukları nitelikleri şu başlıklar altında ele alabiliriz:

3.1. Havarilerin ve İslam'ın Zuhuruna Kadar Daima Varolan Mü'min Hıristiyan Bir Zümrenin Övülmesi

Aşağıdaki ayetlerin birincisi hem havariilere övgüyü hem de Hıristiyanlardan mü'min bir grubun daima var olacağına dair imayı ihtiva etmektedir. İkinci ayet ise yine Hıristiyanlardan mü'min bir grubun varlığını ifade etmektedir.

“Ey iman edenler! Allah'ın yardımcılar olun. Nitekim Meryem oğlu İsa havârîlere: Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kimdir? demişti. Havârîler de: Allah (yolunun) yardımcılarımız biziz, demişlerdi. İsrail oğullarından bir zümre

⁸⁰² Daha önce de değindiğimiz gibi Melkitler olarak bilinen mezhebin savunduğu Melkit Hıristiyanlığı, resmi Hıristiyanlığın temsilcisi olan düşüncenin savunucusudur. Bu isim monofizitçiler tarafından kendilerine verilmiştir. Bu isim aynı zamanda Roma Hıristiyanlığının da ismi olmuştur. İslami kaynaklarda Melkitlerden, Melkaiyye, Melikiyye veya Milkaniyye isimleriyle söz edilmiştir.⁸⁰² Kadıköy Konsili'nde kabul edilen “iman formülü” Melkit Hıristiyanlığının “iman esasları” ile aynıdır. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Cilt 3, s. 195. Ayrıca bkz. Neşşar, s. 127-132; Aydın, *Reddiyeler*, 107.

⁸⁰³ Âl-i İmrân, 3/54.

⁸⁰⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 11, s. 85.

⁸⁰⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 52.

⁸⁰⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 199-200. Ayrıca bkz. İbn Hemmâm, *Tefsiru 'Abdurrezâk*, Cilt 2, s. 358; et-Taberî, *Tefsiru't-Taberî*, Cilt 18, s. 195; İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-'Azim*, Cilt 5, s. 231.

*inanmış, bir zümre de inkâr etmişti. Nihayet biz inananları, düşmanlarına karşı destekledik. Böylece üstün geldiler.*⁸⁰⁷

*“Sonra bunların izinden ardarda peygamberlerimizi gönderdik. Meryem oğlu İsa’yı da arkalarından gönderdik, ona İncil’i verdik; ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet vermiştik. Uydurdukları ruhbanlığa gelince, onu biz yazmadık. Fakat kendileri Allah rızasını kazanmak için yaptılar. Ama buna da gereği gibi uymadılar. Biz de onlardan iman edenlere mükâfatlarını verdik. İçlerinden çoğu da yoldan çıkmışlardır.”*⁸⁰⁸

Fahreddin er-Râzî bu ayetlerden ilki ile ilgili şunları söylemiştir: Cenab-ı Allah, Hz. İsa (a.s)’ın havâfîlerinin Hz. İsa (a.s.)’a yardım ettiklerini bildirerek, Mü’minlerden de böyle olmalarını ve hak davada Hz. Muhammed (s.a.v)’e yardımcı olmalarını istemiştir. Burada sanki Ensar’a bir hitap söz konusudur. “Yani, ey Ensar! Siz de havâfîler gibi olunuz.” denmiştir.⁸⁰⁹

Müfessirimiz yukarıdaki ayetlerin ilkinde geçen “İsrail oğullarından bir zümre inanmış, bir zümre de inkâr etmişti. Nihayet biz inananları, düşmanlarına karşı destekledik. Böylece üstün geldiler.” ifadesiyle ilgili İbn-i ‘Abbâs (r.a)’dan şunları nakletmiştir: Bu ayette geçen iman edenler de, kafir olanlar da Hz. İsa (a.s) dönemine ait insanlardır. Çünkü Hz. İsa (a.s) göğe yükseltildiğinde, o zamanın insanları üç fırkaya ayrıldılar. Bu fırkalardan biri (Hz. İsa (a.s) hakkında): “O, Allah olduğu için göğe yükseldi” demiştir. İkincisi: “O, Allah’ın oğluydu; Allah onu kendine yükseltti” derken; üçüncü fırka da: “O, Allah’ın kulu ve elçisi olduğu için, Allah onu kendisine doğru yükseltti” demiştir. Bu son fırka Müslüman olan gruptur. Bu fırkalardan her birini benimseyen insanlar oldu. Kafir olan ilk iki fırka birleşerek Müslüman olan fırkayla mücadele ettiler; onlarla çarpışıp onları sürdüler. Bu hal Hz. Muhammed (s.a.v) peygamber olarak zuhur edinceye kadar devam etti; ancak O’nun gelişiyle Müslüman olanlar, kafirlere galip geldiler. Bu durumu Allah (cc), şu sözyle açıklamıştır: *Nihayet biz inananları, düşmanlarına karşı destekledik.*⁸¹⁰ İki Mukatil ve Mücahid ise, Hz. İsa (a.s)’a ittiba edenler *üstün geldiler*, demişlerdir.

⁸⁰⁷ Saf, 61/14.

⁸⁰⁸ Hadid, 57/27.

⁸⁰⁹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb* Cilt 29, s. 293.

⁸¹⁰ Saf, 61/14.

Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: “Hz. İsa (a.s)’a iman edenler, onu inkar edenlere üstün geldiler.”⁸¹¹

Yukarıda da tefsirine değindiğimiz “Onlar (Yahudiler) hileye başvurduklar, Allah da onların tuzağını boşa çıkardı. Allah hileleri boşa çıkaranların en hayırlısıdır.”⁸¹² ayetini çarmıh hadisesiyle ilgili olarak değerlendiren Fahreddîn er Razi’nin naklettiği rivayette de Hıristiyanlardan hak bir mezhebin daima var olduğuna dair bilgi yer almaktadır. Bu rivayete göre çarmıh olayının gerçekleştiği sırada orada bulunanlar üç gruba ayrıldılar. Gruplardan biri: “Allah aramızdaydı gitti.” dedi. Diğer bir grup: “O, Allah’ın oğluydu.” dedi. Üçüncü grup ise: “O, Allah’ın kulu ve resulüydü.” dedi. Cenab-ı Allah onu göğe yükseltmekle ona ikramda bulundu, dediler ve her grup farklı bir cemaat oldu. Ta o zamandan Hz. Muhammed (s.a.v)’in Allah tarafından gönderilmesine kadar, kafir olan ilk iki grup, mü’min olan üçüncü gruba üstün geldi.⁸¹³

Yine yukarıda tefsirine temas ettiğimiz “İşte, hakkında şüphe ettikleri Meryem oğlu İsa -hak söz olarak- budur.”⁸¹⁴ ayetinin tefsirinde de müfessirimizin naklettiği rivayete göre, Hz. İsa (a.s) göğe kaldırılırken, Hıristiyanların büyük din adamlarından dördü oradaydı. O dört alimden birincisine: “İsa hakkında ne dersin?” diye sorulduğunda, o da şöyle cevap verdi: “O bir ilahtır; Allah bir ilahtır ve annesi bir ilahtır.” Bunun üzerine bazı insanlar bu alime tabi oldular. Bu insanlar da İsrailoğullarından idiler. Dördüncü alime: “Sen ne dersin?” diye sorulunca, o alim: “O (İsa), Allah’ın kulu ve elçisidir. O, mü’mindir; Müslüman’dır. Ve siz onun yiyip-içtiğini ve uyuduğunu biliyorsunuz. Bunların Allah Teâlâ hakkında uygun şeyler olmadığını da biliyorsunuz.” diyerek sapıtan gruplarla mücadele etti.⁸¹⁵

Yukarıda geçen Hadid, 57/27 ayetinin tefsirine gelince, Fahreddîn er-Râzî ayette geçen “...uydurdukları ruhbanlığa gelince...” ifadesine dayanarak ruhbanlığın tanımını yapmıştır. Ona göre; ruhbanlık ile: Ruhban olarak anılanların, dine gelecek olan fitnelere kaçarak dağlara çekilmeleri, kendilerini ibadete adayarak kendilerine farz olan ibadetlere ilaveten fazladan bir ibadet külfeti altına girmeleri; halvete çekilmek, sert elbiseler giymek ve kadınlardan uzak durmak

⁸¹¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 29, s. 294. Bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt 23, s. 366-367.

⁸¹² Âl-i ‘İmrân, 3/54.

⁸¹³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 62.

⁸¹⁴ Meryem, 19/34.

⁸¹⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 21, s. 199-200.

suretiyle mağaralar ve kuytu yerlerde ibadet etme külfeti altına girmeleri kastedilmiştir. Bu tanımdan sonra er-Râzî eserinde, İbn ‘Abbâs (ö. 68/687-688)’ın şu (r.a)’ın rivayetine yer vermiştir: Hz. İsa (a.s) ve Hz. Muhammed (s.a.v) arasındaki fetret döneminde krallar Tevrat ve İncil’i değiştirmişlerdi. Fakat bir grup insan bu dönemde yeryüzünü dolaşüyor ve yün elbise giyiyorlardı.⁸¹⁶ Ancak ruhbanlığın ihdasından sonra bazıları, zamanla bu ruhbanlığa teslis ve ittihad inancını eklediler. Buna rağmen, bunlardan bir grup Hz. Muhammed (s.a.v)’in nübüvvetine ulaşana kadar, Hz. İsa (a.s)’ın dininde kalmaya devam etti. Hz. Muhammed (s.a.v) dönemine geldiklerinde de ona iman ettiler. Er-Râzî’ye göre, ruhbanlığı ilk olarak ihdas edenler, Hz. İsa (a.s)’ın ümmetinden salih kimselerdi. Bunlar bu ihdastan sonra ömürlerini bu uğurda tükettiler. Bu salih insanların yaptığı bu işten gayeleri sadece Allah rızasıydı.⁸¹⁷

3.2. Hıristiyanların Sevgi Bakımından Müslümanlara En Yakın İnsanlar Olmaları ve Bunun Sebebi

Kur’an- Kerim’e göre sevgi bakımından Müslümanlara en yakın olan insanlar Hıristiyanlardır. Bunun sebebi de Hıristiyanlarda büyüklük taslamayan rahipler ve keşişlerin (Hıristiyan din adamlarının) bulunmasıdır.⁸¹⁸

Sevgi bakımından Müslümanlara en yakın insanlar olduğunu açıklayan ayetle ilgili *Mefâtihu’l-Gayb*’da şu açıklamalara yer verilmiştir: Cenab-ı Allah ayette Hıristiyanların, Yahudilerden daha yumuşak tabiatlı oldukları için; Müslümanlara daha yakın olduklarından bahsetmiştir. Bu hususta Fahreddîn er- Razi, İbn ‘Abbâs (ö. 68/687-688) (r.a), Said b. Cübeyr, Ata ve es-Süddî’den şunları nakletmiştir: Ayette geçen “*Biz Hıristiyanlarız*” sözüyle Necaşi ve halkı kastedilmiştir. Çünkü onlar Habeşistan’dan gelip Hz. Muhammed (s.a.v)’e iman ettiler. Müslümanlara karşı açık açık düşmanlık yapmalarına rağmen, bu durumu *Onlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da ‘Biz Hıristiyanlarız’ diyenleri bulacaksınız.* ifadesini tüm Hıristiyanlara teşmil etmek yanlıştır.⁸¹⁹

⁸¹⁶ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 29, s. 232.

⁸¹⁷ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 29, s. 232-233.

⁸¹⁸ Maide, 5/82.

⁸¹⁹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 12, s. 58. Ayrıca bkz. et-Taberî, *Câmiu’l- Beyân*, Cilt 10, s. 499; el-Maverdî, *Tefsiru’l-Maverdî*, Cilt 2, s. 58; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, s. 331.

Müfessirimiz, sair dinlerin müntesiplerine karşı davranışları bakımından Yahudilerle Hıristiyanlar arasındaki farkı, eserinde şöyle ortaya koymuştur:

Yahudi mantalitesine göre, dinen kendilerine muhalif olanlara, hangi yolla olursa olsun, mutlaka zarar dokundurmak gerekir. Eğer öldürmeye güçleri yeterse mutlaka öldürürler. Yoksa mallarını gasbetmekle veya çalmakla ya da herhangi bir tuzak, hile ve kurnazlıkla dini bakımdan kendilerine muhalif olanlara bir zarar verirler. Oysa Hıristiyanlar böyle değildirler. Aksine, onların dinlerinde başkasına eziyet etmek haramdır. İşte bu iki dinin müntesipleri arasındaki fark budur.⁸²⁰

Fahreddîn er-Râzî bu iki din arasındaki davranış farklılığının nedenini de şöyle açıklamıştır:

Bu ayrılığın sebebi, Yahudilerin dünyaya karşı şiddetli hırslarıdır. Bunun delili de Cenab-ı Allah'ın: *“Yemin olsun ki, sen onları yaşamaya karşı insanların en düşkününü olarak bulursun. Putperestlerden her biri de...”*⁸²¹ sözüdür. Ayette Yahudiler müşriklerle eşdeğer kabul edilmişlerdir. Hırs kötü ahlakın kaynağıdır. Çünkü kim dünyayı elde etmede hırslı ise, bu uğurda dinini terk eder. Dünyayı elde etme yolunda her türlü tehlike ve harama girmekten geri durmaz. Bir mal ve menfaati kazanma uğruna herkese karşı büyük bir adavet içine girer. (Bunların tamamı Yahudilerin hasletidir.) Halbuki Hıristiyanlar, birçok işlerinde dünyadan yüz çevirip; başa geçme isteğini, büyüklenmeyi, makam sahibi olmayı ve buna benzer şeyleri terk edip ibadete yönelirler. Bu yüzden onlar, insanlara haset etmezler. İnsanlara sıkıntı vermez ve insanlara düşmanlıkta bulunmazlar. Tam tersine, Hıristiyanlar hakkı istemede yumuşak tabiatlı olurlar ve hakka kolayca boyun eğerler. İşte bu iki millet arasındaki fark budur. Cenab-ı Allah'ın: *“Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.”*⁸²² sözünden de bu mana kastedilmiştir.⁸²³

Müfessirimiz yukarıdaki ayetteki farklı bir inceliğe de temas etmiştir. O incelik de şudur: Hıristiyanların küfrü, Yahudilerinkinden daha şiddetlidir. Çünkü Hıristiyanlar ulûhiyet ve nübüvvet hususunda çekişirlerken, Yahudiler sadece nübüvvet hususunda ayrılığa düşmüşlerdir. Birinci küfrün daha şiddetli olduğunda

⁸²⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 58.

⁸²¹ Bakara, 2/96.

⁸²² Maide, 5/82.

⁸²³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 58.

şüphe yoktur; ancak Hıristiyanlar bu ileri aşamadaki küfürlerine rağmen dünyayı elde etmede hırs göstermemişlerdir. Tam tersine kalplerinde ahirete yönelik bir meyil, bir arzu bulunmuştur. İşte bu yüzden Cenab-ı Allah: *“Onlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da “Biz Hıristiyanlarız” diyenleri bulacaksınız.”*⁸²⁴ sözüyle Hıristiyanlara bir değer vermiştir. Halbuki Yahudilerin küfrü Hıristiyanlarınkinden daha hafif olmasına rağmen, Allah onları tardederek; lanetlemiştir. Bunun sebebi de onların dünyayı elde etme yolundaki hırslarından başka bir şey değildir.⁸²⁵

3.3. Hz. İsa (a.s)’a İttiba Edenlerin Kalplerine Şefkat ve Rahmet Konmuş Olması ve Ruhbanlığı İhdas Etmeleri

Kur’an-ı Kerim’de Hıristiyanlardan övgüyle bahseden ayetlerden biri de şudur: *“Sonra bunların izinden ardarda peygamberlerimizi gönderdik. Meryem oğlu İsa’yı da arkalarından gönderdik, ona İncil’i verdik; ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet vermiştik. Uydurdukları ruhbanlığa gelince, onu biz yazmadık. Fakat kendileri Allah rızasını kazanmak için yaptılar. Ama buna da gereği gibi uymadılar. Biz de onlardan iman edenlere mükâfatlarını verdik. İçlerinden çoğu da yoldan çıkmışlardır.”*⁸²⁶

Daha önce de tefsirine değindiğimiz bu ayetle ilgili *Mefâtihu’l-Gayb*’da konuyla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: Er-Râzî’nin Mukatil’den naklettiğine göre, bu ayette geçen “şefkat ve merhamet”in Hz. İsa (a.s)’ın ashâbı arasındaki karşılıklı sevgi olduğunu söylemiştir. Bu sevgi de Hz. Muhammed (s.a.v) ashâbındaki sevgiye benzer ki, başka bir ayette bu: *“...kendi aralarında merhametlidirler...”*⁸²⁷ şeklinde ifade edilmiştir. Ruhbanlıkla ilgili olarak da *Mefâtihu’l-Gayb*’da şu ifadeler yer almaktadır: Ruhbanlığı ilk olarak ihdas edenler, Hz. İsa (a.s)’ın ümmetinden salih kimselerdi. Bunlar bu ihdastan sonra ömürlerini bu uğurda tükettiler. Bu salih insanların yaptığı bu işten gayeleri sadece Allah rızasıydı.⁸²⁸

⁸²⁴ Maide, 5/82.

⁸²⁵ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 12, s. 58.

⁸²⁶ Hadid, 57/27.

⁸²⁷ Fetih, 48/29.

⁸²⁸ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIX, 232-233.

4. BÖLÜM

FAHREDDİN ER-RÂZÎ TEFSİRİNDE HİRİSTİYAN MÜSLÜMAN MÜNASEBETLERİ

1. Hıristiyanlarla Dini Münasebetler

1.1. Ehl-i Kitabın Müşrik Sayılıp Sayılamayacağı Hususu ve Fahreddin er-Râzî'nin Değerlendirmeleri

Fahreddin er-Râzî, “İman etmedikçe müşrik kadınlarla (المُشْرِكَاتِ) evlenmeyin. Beğenseniz bile, müşrik bir kadından (مُشْرِكَةٌ), imanlı bir câriye kesinlikle daha iyidir. İman etmedikçe müşrik erkekleri (المُشْرِكِينَ) de (kızlarınızla) evlendirmeyin. Beğenseniz bile, müşrik bir kişiden (müşrik) inanmış bir köle kesinlikle daha iyidir. Onlar (müşrikler) cehenneme çağırır. Allah ise, izni (ve yardımı) ile cennete ve mağfirete çağırır. Allah, düşünüp anlasınlar diye âyetlerini insanlara açıklar.”⁸²⁹ ayetinde geçen “müşrik” lafzının Yahudi ve Hıristiyanları kapsayıp-kapsamadığına değinmiş, bu hususta alimlerin ihtilaflarını nakletmiştir. Buna göre bazı alimler, “müşrik” lafzının sadece puta tapan insanları kapsadığını ileri sürerken alimlerin ekserisi, lafzın Yahudi ve Hıristiyanları da kapsadığını ileri sürmüş ve görüşlerini şu şekilde savunmuşlardır:

1) Cenab-ı Allah Tevbe Suresi'nin 30. ayetinde Yahudilerin ve Hıristiyanlar'ın kendi peygamberlerinin Allah'ın oğlu olduğunu söylemekle, sözlerini kafir olanların sözüne benzettiğini söyledikten sonra hemen akabindeki ayette, “O, bunların ortak koştukları şeylerden uzaktır.”⁸³⁰ buyurmuştur. Bu da Yahudi ve Hıristiyanların müşrik olduklarına açık bir kanıttır.

2) Cenab-ı Allah, (Nisa, 4/47) ayetinde Ehl-i kitaba seslendikten sonra müteakip “Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, (günahları) dilediği kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah

⁸²⁹ Bakara, 2/221.

⁸³⁰ Tevbe, 9/31.

(ile) *iftira etmiş olur.*”⁸³¹ ayetiyle de şirk dışındaki bütün günahları affedeceğini bildirmiştir. Eğer Yahudi ve Hıristiyanlar şirke girmemiş olsaydı, bu ayetin hükmü gereği Allah Teâlâ'nın onları da bağışlaması gerekirdi. Bu böyle olmadığına göre Yahudilerin ve Hıristiyanların küfürlerinin şirk olduğu ortaya çıkmış olur.

3) Maide Suresi'nde geçen, “*Ant olsun 'Allah, için üçüncüsüdür' diyenler de kâfir olmuşlardır.*”⁸³² ifadesi, teslis inancının küfür olduğunu ve bu inancı savunan Hıristiyanların şirk kapsamında olduğunu gösterir.

4) Hz. Muhammed (s.a.v)'den rivayet edilen şu hadiste de Ehl-i Kitap Yahudiler ve Hıristiyanlar “*müşrik*” lafzı kapsamında değerlendirilmişlerdir:

Hz. Muhammed (s.a.v) bir komutana emir vererek şöyle buyurmuştur: “Müşriklerden bir toplulukla karşılaştığın zaman, onları İslam'a davet et. Şayet onlar senin davetine icabet ederlerse, onlardan (İslam'a girmelerini) kabul et. Şayet onlar yüz çevirirlerse, onları cizyeye ve zimmi olmaya davet et. Şayet senin bu davetine icabet ederlerse, onlardan (cizyeyi ve zimmi olmayı) kabul et ve onlardan elini çek.”⁸³³ Bu hadiste, zimmiden müşrik olarak bahsedilmiştir

5) Fahreddîn er-Râzî'nin naklettiğine göre Ebu Bekr el-Asam (ö. 236/839) da, Hz. Muhammed (s.a.v) olağanüstü mucizeler göstermesine rağmen onu kabul etmeyen Ehl-i kitabın müşrik olduğunu söylemiştir. Çünkü peygamberin elinde zuhur eden mucizeler beşer kudretinin fevkindedir. Ancak Yahudi ve Hıristiyanlar bu mucizelerin Allah tarafından meydana getirildiğini inkar ediyorlardı. Bu mucizelerin birer sihir olduğunu iddia ederek, bunların şeytanlar ve cinler tarafından meydana getirildiğini söylüyorlardı. Bu durumda Yahudiler ve Hıristiyanlar, cinleri ve şeytanları Allah'a şirk koştukları için müşrik olmuş olurlar.⁸³⁴

1.2. Kur'an-ı Kerim'e Göre Ehl-i Kitapla Mücadele Biçimi ve Fahreddîn er-Râzî'nin Değerlendirmeleri

“Eğer seninle çekişirlerse de ki: 'Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah'a teslim ettim.' Ehl-i kitaba ve ümmilere de: 'Siz de Allah'a teslim oldunuz mu?' de. Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Yok eğer yüz çevirdilerse sana düşen, yalnızca duyurmaktır. Allah kullarını çok iyi

⁸³¹ Nisa, 4/48.

⁸³² Maide, 5/73.

⁸³³ Benzer hadisler için bkz. Müslim, *Sahîhu Müslim*, Cihad ve Siyer, Cilt 3, s. 1357.

⁸³⁴ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Cilt 6, s. 52-53.

*görmektedir.*⁸³⁵ ayeti Ehl-i Kitapla mücadelenin biçimi hususunda bilgi vermektedir.

Müfessirimize göre bu ayet Ehl-i Kitapla çekişmekten vazgeçmeyi ifade etmektedir. Çekişmekten vazgeçmeyi isteme sebebi de şudur: Bu ayetin nüzulünden önce Hz. Muhammed (s.a.v) kendi sıdkına delil olacak mucizeleri defalarca ve farklı şekillerde onlara göstermişti. Bu sure de (bu ayetin yer aldığı Âl-i ‘İmrân Suresi) Medeni bir suredir. (Yani Hz. Muhammed (s.a.v)’in peygamberliğinin tam manasıyla sübutundan sonra inmiş bir suredir.) Hz. Muhammed onlara Kur’an-ı Kerim, ağacın davetine icabeti, kurdun konuşması ve daha başka mucizeleri göstermişti. Bir de Cenab-ı Allah bu ayetin nüzulünden önce Hz. Muhammed (s.a.v)’in peygamberliğine delil olacak birçok ayeti indirmişti.⁸³⁶ Zaten Allah bu ayetin (Âl-i ‘İmrân, 3/20) iki ayet öncesinde Ehl-i kitabın yanlış inançlarına karşı *“Allah, adaleti ayakta tutarak (delilleriyle) şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilâh yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de (bunu ikrar etmişlerdir. Evet) mutlak güç ve hikmet sahibi Allah’tan başka ilâh yoktur.”*⁸³⁷ buyurarak, kendisinin bir zıddı, benzeri, eş ve çocuğunun olmadığını açıklamıştır. Bir sonraki ayette *(Allah nezdinde hak din İslâm’dır. Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah’ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah’ın hesabı çok çabuktur.)*⁸³⁸ de, Yahudi ve Hristiyanların haktan yüz çevirmelerinin ve din hususunda ihtilafa düşmelerinin ancak kendi azgınlık ve kıskançlıklarından kaynaklandığını beyan etmiştir. Eğer Yahudi ve Hristiyanlar söylediklerine samimi olsalardı bu (ayetlerdeki) açıklamalar onları hakka yöneltmeye ve deliller üzerinde düşünmeye sevk ederdi.⁸³⁹

İşte Âl-i ‘İmrân Suresi’nin 18 ve 19. ayetlerinde Ehl-i kitabın içinde buldukları durum anlatıldıktan sonra 20. ayette Hz. Muhammed (s.a.v)’e şöyle hitap edilmiştir: *“Eğer seninle çekişirlerse de ki: “Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah’a teslim ettim.”* Müfessirimiz ayette geçen bu hitap ile ilgili şunları söylemiştir: Yani ey Ehl-i Kitap! Ben size yeterince delil sundum ve size yeterince açıklamalarda bulundum. Size düşen de katı kalpliliği ve hasedi bırakmaktır. Bu durumda siz de hidayete ermiş olursunuz. Eğer siz bu delillerden yüz çevirirseniz;

⁸³⁵ Âl-i ‘İmrân, 3/20.

⁸³⁶ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 7, s. 196.

⁸³⁷ Âl-i ‘İmrân, 3/18.

⁸³⁸ Âl-i ‘İmrân, 3/19.

⁸³⁹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 7, s. 196.

Allah sizi cezalandıracaktır. Hakkı savunan bir kişi delilleri reddeden biriyle karşılaştığında ve ona peş peşe deliller sıraladığında nihayetinde şöyle der: “Ben ve bana uyanlarla beraber, biz hakka göre hareket etmekteyiz ve hakka teslim olmuşuz ve Allah’a Teâlâ’ya kul olmayı kabul etmişiz. Bu zikrettiğim delillerden sonra eğer siz de benim üzerinde bulunduğum hakka tabi olursanız; o zaman hidayete erersiniz. Eğer yüz çevirirseniz; bilin ki, Cenabı Allah gözetleyicidir.”⁸⁴⁰

Fahreddîn er-Râzî’ye göre; “*ben kendimi Allah'a teslim ettim...*” sözünde bir çekişme, bir delil getirme söz konusudur. Bu da birkaç şekilde açıklanabilir:

1) Allah’ın varlığını ve onun ibadete layık olduğunu kabul etmelerine karşı sanki Allah’ın Resulü Ehl-i kitaba şöyle demiştir: “Bu hepinizin ittifak ettiği bir konudur. Buna rağmen ben sizin ittifak ettiğiniz kadarına sarılıyorum ve halkı ona davet ediyorum. Ancak aramızdaki ihtilaf bundan öte bir şeydir. Siz de bu konuda müddei (iddiacı) konumundasınız. O zaman sizin, davanızı (Yahudiler tecsim ve teşbihi, Hıristiyanlar, Hz. İsa (a.s)’ın ilahlığını, Müşrikler ise, putlara tapınmayı savunuyorlardı.) ispatlamanız gerekir.” Bana gelince, ben sadece Allah’a itaati ve ona ibadet etmeyi savunuyorum. Bu konuda siz benimle hem fikirsiniz.

2) Müfessirimizin naklettiğine göre Ebu Müslim el-İsbehani şöyle demiştir: Yahudiler, Hıristiyanlar ve putperestler bazı şer’i konular ve ahkam dışında Hz. İbrahim (a.s)’ı büyük bir insan olarak tanıyorlar, onun kendi dininde ve sözünde hak söyleyen biri olduğunu kabul ediyorlardı. Bu yüzden Cenab-ı Allah da Hz. Muhammed (s.a.v)’e, Hz. İbrahim (a.s)’ın dinine tabi olmasını emrederek “*Sonra da sana: “Doğru yola yönelerek İbrahim'in dinine uy! O müşriklerden değildi” diye vahyettik.*”⁸⁴¹ buyurmuştur. Sonra da Cenab-ı Allah Hz. Muhammed (s.a.v)’e bu konuda Hz. İbrahim (a.s)’ın söylediğinin (*Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim.*⁸⁴²) aynısını söylemesini istemiştir. Buna göre Hz. Muhammed (s.a.v)’in “*Ben kendimi Allah'a teslim ettim...*” sözü, Hz. İbrahim (a.s)’ın: *Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim.*” sözü gibidir. Yani ben, Allah dışında bütün mabutlardan yüz çevirdim; sadece ve sadece ona ibadete etmeye yöneldim. Buna göre ayetin takdiri manası şöyle olmuş olur: “Ey Muhammed! Eğer onlar seninle bu

⁸⁴⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 7, s. 196-197.

⁸⁴¹ Nahl, 16/123

⁸⁴² En’am, 6/79.

ayrıntılı hususlarda tartışılırsa sen de şöyle de: Ben İbrahim'in yolundayım ki, siz onun yolunun hak yol olduğunu ve her türlü şüphe ve töhmetten uzak olduğunu itiraf ediyorsunuz.” İşte bu da ilzami bir delildir.

3) Allah, Âl-i ‘İmrân, 3/19’da “*Allah nezdinde(ki) hak dinin İslâm (olduğunu)*” açıkladıktan sonra bir sonraki ayette “*Eğer seninle tartışmaya girerlerse*”⁸⁴³ buyurmuştur. Yani eğer *Allah nezdinde(ki) hak dinin İslâm* olduğu hususunda seninle mücadele eder ve seninle çekişirlerse, sen de şöyle de: “Bunun delili benim kendimi Allah’a teslim etmemdir.” Çünkü burada söz edilen dinden maksat Rububiyetin gereklerini tam olarak yerine getirmektir. Onun Rububiyetinin gereklerini ve ona ibadet etme hususunu gösteren şeyler de yüzümü ona çevirip ona teslim olduktan sonra, onun dışında hiç kimseye ibadet etmemem, onun dışında hiç kimseden hayır beklemem, sadece onun kahr ve heybetinden korkmam ve hiçbir şeyi ona ortak koşmamamdır. İşte bütün bunlarla hak dinin sadece İslam olduğu ortaya çıkar.⁸⁴⁴

4) Ehl-i Kitapla çekişmekten vazgeçmeyi ifade eden ayet (Âl-i ‘İmrân, 3/20) Cenab-ı Allah’ın Hz. İbrahim (a.s)’den naklen buyurduğu: *Babacığım! Hakikaten sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Öyle ise bana uy ki, seni düz yola çıkarayım.*⁸⁴⁵ sözüne de uygundur. Yani ibadet; ancak yarar ve menfaat elinde olan, her işim kendisiyle halledilen ve hükmüm kabza-i kudretinde olan birine yapılır. demektir. İsa da bu hususiyetler yoktur.⁸⁴⁶

Fahreddîn er-Râzî’ye göre Cenab-ı Allah, yukarıdaki ayetle (Âl-i ‘İmrân, 3/20) Hz. Muhammed (s.a.v)’e Ehl-i Kitapla mücadele etmenin yolunu göstermiş, ‘Ankebut Suresi’nde geçen “*Zulmedenleri hariç, Ehl-i kitab ile en güzel olan şeklin dışında bir tarzda mücadele etmeyin ve onlara şöyle deyin: "Biz, hem bize indirilen kitaba, hem size indirilen kitaba iman ettik. Bizim İlahımız da sizin İlahınız da bir ve aynı İlahıdır ve Biz O'na gönülden teslim olduk.*”⁸⁴⁷ ayetiyle de onları doğru yola sevk etmenin yolunu öğretmiştir. Er-Râzî’nin kim olduklarını söylemeksizin görüşlerine müracaat ettiği bazı müfessirler, Cenab-ı Allah’ın bu buyruğu hakkında şöyle demişlerdir: Kendilerine kitap verilen topluluklar iman etmeseler bile, -zalimler ve

⁸⁴³ Âl-i ‘İmrân, 3/20.

⁸⁴⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 7, s. 197.

⁸⁴⁵ Meryem, 19/43.

⁸⁴⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 7, s. 198.

⁸⁴⁷ ‘Ankebut, 29/46.

savaş açanlar dışında- onlarla kılıçla mücadele etmemek gerekir. Yani küfürlerine ek olarak zalim olmadıkları sürece onlarla kılıçlı mücadeleye girişmemek gerekir. Müşrikler kötülük yapınca onlarla en sert biçimde mücadele edip delillerini olabildiğince zayıflatmak gerekir. Oysa Ehl-i Kitap, Hz. Muhammed (s.a.v)’in nübüvveti hariç birçok iyilik yapmışlardır. Mesela onlar, Allah’ın bir olduğunu kabul etmişler; kitapların indirildiğine, nebilerin gönderildiğine ve haşrin vuku bulacağına iman etmişlerdir. Onların bu iyiliklerine karşılık müşriklerin hilafına, Ehl-i Kitapla öncelikle en güzel şekilde mücadele edilir. Fikirleri hafife alınmaz; ataları dalaletle nitelenmez.

Müfessirimiz Ehl-i Kitapla mücadele etmenin en güzel yolunu, (Ehl-i kitabın fikirlerinin hafife alınmamasını ve atalarının dalaletle nitelenmemelerini) bazı müfessirlerin görüşlerine müracaat ederek açıkladıktan sonra, Ehl-i kitabın zalimleriyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: Allah, *“içlerinden zulmedenleri bir yana...”*⁸⁴⁸ ifadesiyle Hz. Muhammed (s.a.v)’e şöyle güzel bir metodu da açıklamıştır: Ehl-i Kitabın zalim olanları Allah’a çocuk isnad ederek ve *“Allah için üçüncüsüdür”* diyerek müşrik olmuşlardır. Onlar bu çirkin sözleri sarf ederek müşriklere benzemiş ve zalim olmuşlardır. Çünkü en büyük zulüm şirkidir. O zaman onlarla mücadele, onların sözlerini açıklamak ve cahillerini açıklamak suretiyle olur.⁸⁴⁹

Sonra da Cenab-ı Allah, en güzel metodun ve en güzel mücadelenin ne olduğunu Ehl-i kitabın güzel yönlerini öne alarak açıklamıştır. *“ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim İlahımız da sizin İlahınız da birdir ve biz O’na teslim olmuşuzdur.”*⁸⁵⁰ O zaman bize düşen de Allah’ın söylediğine tabi olmaktır. Fakat Allah, benim peygamber olduğumu sizin kitaplarınızda açıklamıştır. Bu da sizin, Allah’ın dinine tabi olmanız hususunda aydınlatıcı bir delildir. Cenab-ı Allah sonra da kıyas olabilecek bir delili zikretmiştir. *“(Resûlüm!) İşte böylece sana (önceki kitapları tasdik eden) bu Kitab’ı indirdik...”*⁸⁵¹ Yani sizden önceki peygamberlere indirdiğimiz gibi, sana da kitabı indirdik. Bu bir kıyastır. (Yani

⁸⁴⁸ ‘Ankebut, 29/46.

⁸⁴⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 25, s. 68.

⁸⁵⁰ ‘Ankebut, 29/46.

⁸⁵¹ ‘Ankebut, 29/47.

kendilerine kitap indirilenler peygamber ise, bana da kitap indirildi. O halde ben de peygamberim.)⁸⁵²

Kur'an'ı Kerim şu ayette ise, Ehl-i Kitapla olan münasebetler çerçevesinde onlarla diyalogun nasıl olması gerektiği hususunda bilgi vermektedir:

*“(Resûlüm!) de ki: Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım; O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmasın. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman: Şahit olun ki biz Müslümanlarız! deyiniz.”*⁸⁵³

Müfessirimiz bu ayetle ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur: (Daha önce de bahsi geçen) Hz. Muhammed (s.a.v) ile Necran Hıristiyanlarından müteşekkil bir heyet arasında yapılan münazarada Hz. Muhammed (s.a.v), onlara çeşitli deliller getirmiş; ancak onlar bu delilleri kabul etmeyince, Hz. Muhammed (s.a.v) onları mübahaleye (lanetleşmeye) davet etmişti. Heyetin önderleri korkularından mübahaleye razı olmamış, cizye vermek şartıyla Müslümanların üstünlüğünü, kendilerinin zilletini kabul etmişlerdi. Buna rağmen Hz. Muhammed (s.a.v) Necran Hıristiyanlarının iman etmeleri hususunda çok istekli olunca, bu ayetle Allah sanki ona şöyle demiştir: “Ey Muhammed bu konuşma üslubundan vazgeç! Akl-ı selim ve fitratı bozulmamış her insanın kabulleneceği, mücadeleyi terk etme ve insafılık esası üzerine bina edilmiş başka bir tarza geç. O tarz da *“Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz.”* şeklindeki diyalog çağrısıdır. Yani birbirimize karşı insafılı olduğumuz ve birbirimize zulmetmeye bir meylin dahi olmadığı bir kelimeye geliniz ki, o da *“Allah'tan başkasına tapmamamız ve O'na hiçbir şeyi eş tutmamamızdır.”*⁸⁵⁴

1.3. Kur'an-ı Kerim'in Mü'minleri, Hıristiyanları Velî Edinmekten Nehyetmesi İle İlgili Fahreddîn er-Râzî'nin Yorumları

Arapça ولي kelimesinden türeyen veli (çoğulu evliya), dost, yardım eden, seven, birinin işini üzerine alan, idare eden koruyup gözeten anlamlarına gelir.⁸⁵⁵

Aşağıdaki ayetler Mü'minlerin kâfirleri veli edinmesini nehyeden ayetlerdir:

⁸⁵² er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 25, s. 68.

⁸⁵³ Âl-i 'İmrân, 3/64.

⁸⁵⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 78-79.

⁸⁵⁵ Fikret Karaman ve Diğerleri, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, İstanbul, DİB Yay, 2009, s. 600.

“Müminler, müminleri bırakıp, kâfirleri velî edinmesinler! Kim böyle yaparsa, Allah ile ilişkisini kesmiş olur. Ancak onlar tarafından gelebilecek bir tehlike olursa başka! Allah sizi, Kendisine isyan etmekten sakındırır. Dönüş yalnız Allah'adır.”⁸⁵⁶

“Ey iman edenler! Yahudileri ve Hıristiyanları velî edinmeyin. Zira onlar birbirinin dostudurlar (birbirinin tarafını tutarlar). İçinizden onları dost tutanlar, onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğuna yol göstermez.”⁸⁵⁷

Fahreddîn er-Râzî bu ayetlerden birincisini değerlendirirken, Mü'minlerin kafirleri velî edinme şekillerini şöyle açıklamıştır:

1) Mü'min'in, kafirin küfrüne rıza göstererek onu velî edinmesi: Mü'minin, kafiri bu şekilde dost edinmesi yasaktır. Çünkü böyle yapan bir mü'min kafirin küfrünü tasvip olmuş olur. Oysa kafirin küfrünü tasvip etmek küfürdür. Küfre rıza göstermek küfürdür.

2) Dünyevi münasbetlerde zahiri de olsa kafire karşı hüsnü muaşeret göstermek. Mü'minlerin böyle bir münasebeti yasaklanmamıştır.

3) Bu iki şeklin ortası sayılan bir şekil daha vardır. O da şöyledir: Mü'minin ister akrabalık münasebetiyle olsun; isterse kafirin dininin hak olmadığını bildiği halde ona muhabbet etme münasebetiyle olsun kafire yardım etmesi, ona destek çıkması küfür değildir. Ancak bu tür bir velî edinmeden de mü'minler men edilmişlerdir. Çünkü mü'minin bu çeşit bir velî edinişi, mü'minin kafirin dinine ısınmasına sebep olabilir. Bu da mü'minin dinden çıkmasına sebep olabilir.⁸⁵⁸

Müfessirimiz Mücadele Suresi'nin 22. ayetinin tefsirinde kafirleri velî edinme hususunda şöyle bir soru sormuş ve soruya cevabı da yine kendisi vermiştir:

(Kafirlerle) bir araya gelmenin, onlarla karşılıklı bir takım muamelelerde bulunmanın ve onlarla muaşeret etmenin cevazı hususunda İslam alimleri icma etmişlerdir. O halde yasaklanan ve haram görülen velî edinme (şekli) hangisidir? diye sorulsa biz de şöyle deriz: Bu (yasaklanan ve haram görülen velî edinme şekli)

⁸⁵⁶ Âl-i 'İmrân, 3/28.

⁸⁵⁷ Maide, 5/51.

⁸⁵⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 11- 12.

veli edindiği kişi kafir olduğu halde, onun dini ve dünyevi yönden menfaatlerini istemektir. Bunun dışında kâfirleri veli edinmenin herhangi bir sakıncası yoktur.⁸⁵⁹

Mefâtihu'l-Gayb'da ikinci ayetle ilgili olarak da müfessirimizin şu açıklamaları mevcuttur: Yahudileri ve Hıristiyanları veli edinmenin emri, onlardan yardım istemeyin ve onlara muhabbet etmeyin anlamındadır. İbn 'Abbâs'a göre Cenab-ı Allah bununla şunu kastetmiştir: "Sanki o (onları veli edinen), onlar (Yahudi ve Hıristiyanlar) gibidir." Cenab-ı Allah ayetteki bu emirle, şiddetli bir te'kidle din hususunda muhalif olan kimselerden uzaklaşmayı istemiştir. Sonra da Cenab-ı Allah: "Şüphesiz Allah, zalimler topluluğuna yol göstermez."⁸⁶⁰ buyurmuştur. Bu hususla ilgili müfessirimiz Ebu Musa el-Eş'ari (ö. 44/664)'den şunları nakletmiştir: Ben Hz. Ömer (r.a)'e, benim Hıristiyan bir kâtibim var deyince; o da: "Hay Allah canını alasıca sana ne oluyor? Sen bir Mü'min'i kâtip olarak alamaz mıydın? Sen Allah'ın: "Ey iman edenler! Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmeyin." Sözüne işitmedin mi?" Ben de: "Onun dini kendisine, bana onun kâtipliği lazım." dedim. Hz. Ömer: "Allah'ın hor-hakir gördüğüne ben ikram etmem; Allah'ın zelil kıldığını ben aziz kılmam; Allah'ın uzaklaştırdığına ben yaklaşmam." dedi. Ben de: Basra'nın işi (idare ettiğim yerin işleri) onunla halloluyor, deyince; Hz. Ömer: "Peki, ya o Hıristiyan ölürse; sen ne yaparsın? dedi ve ekledi: Ölümünden sonra ne yapacaksan şimdi de onu yap; ondan vazgeç; başkasını seç."⁸⁶¹

"Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine Kitap verilenlerden dininizi alay ve oyun konusu edinenleri ve kâfirleri veli edinmeyin. Allah'tan korkun; eğer müminler iseniz."⁸⁶² ayeti de Müslümanlara, Ehl-i kitabı veli edinmemeleri yönünde bir uyarıdır. Cenab-ı Allah bu ayette hem bütün kâfirlerle hem de dinimizi alay ve eğlence konusu yapan Ehl-i Kitapla dost olmayı yasaklamıştır. Fahreddîn er-Râzî'nin bu ayetle ilgili açıklamaları şöyledir:

a) Bu ayet, Ehl-i kitabın kâfirlerden ayrı tutulmasını gerektirir. Çünkü atf, ayrılığı (ayrı tutmayı) gerektirir. Aslında Cenab-ı Allah'ın, "Apaçık delil kendilerine gelinceye kadar Ehl-i Kitaptan ve müşriklerden inkârcılar (küfürden) ayrılacak

⁸⁵⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 29, s. 259.

⁸⁶⁰ Maide, 5/51.

⁸⁶¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 15; bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Cilt 1, s. 642.

⁸⁶² Maide, 5/57.

değillerdi.”⁸⁶³ sözü Ehl-i kitabın kafir olduklarını açık bir şekilde gösteriyor. Öyleyse kafir olanların küfrü ile eEhl-i kitabın küfrü arasında tercih edilecek en doğru yol şudur: “Müşriklerin küfrü daha büyük ve daha açıktır. İşte bu yüzden biz özellikle müşrikleri küfür ile tavsif ediyoruz.”

b) “Sizden önce kendilerine Kitap verilenlerden dininizi alay ve oyun konusu edinenleri ve kâfirleri velî edinmeyin.” ifadesinde geçen Ehl-i kitabın dinle alay etmeleri ve dinle oynamaları, kalpleriyle küfürde ısrar ettikleri halde Müslüman olarak görünmeleri (münafıklık yapmaları) anlamına gelmektedir. Bu ayette sözü geçenler: Diğer kafirler, Yahudiler ve Hıristiyanlardır. Eğer bu üç farklı inanç sahipleri, sizin dininizi alay ve eğlence konusu yaparlarsa, siz de onları velî, yardımcı ve sevgili edinmeyin. Çünkü böyle bir iş (bunları velî edinme) akıldan ve kişilikten sıyrılmayı gerektirir.

Bu ayetten bir sonraki ayette ise Cenab-ı Allah, dini alaya alma ve eğlence konusu yapma çeşitlerinden birini (ezanı) zikretmiştir. “*Namaza çağırduğunuz zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu davranış, onların düşünemeyen bir toplum olmalarındandır.*”⁸⁶⁴

Mefatihü'l-Gayb'de yer alan (kimden rivayet edildiği belirtilmeyen) bir rivayete göre Medine'de, müezzin her ezan okuduğunda “eşhedü enne Muhammeden Resulüllah” dediği zaman, Hıristiyanlardan biri: “Ben bu yalancıyı yakacağım” derdi. Günün birinde bu adamın hizmetçisi elindeki bir meşaleyle içeri girer. Elindeki ateşten bir kıvılcım eve düşüp evde yangına neden olur. Adamın kendisi (Ben bu yalancıyı yakacağım diyen adam), eşi ve ailesi yanıp kül olur.⁸⁶⁵

Cenab-ı Allah Ehl-i kitabın İslam dinini alay ve eğlence konusu yaptıklarını, bu alay ve eğlence konularından biri de ezan olduğunu açıkladıktan sonra, “(Onlara) şöyle de: *Ey kitap ehli! Yalnızca Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilene inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Oysa çoğunuz yoldan çıkmış kimselersiniz.*”⁸⁶⁶ buyurmuştur. Yani bu dinde (İslam'da) hoşunuza gitmeyen şey nedir? Bu dinde alay ve eğlence konusu yapacağınız neyi buluyorsunuz?

⁸⁶³ Beyyine, 98/1.

⁸⁶⁴ Maide, 5/58.

⁸⁶⁵ er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, Cilt 12, s. 29; bkz. es-Semerkândî, *Tefsiru's-Semerkândî*, Cilt 1, s. 402; es-Sem'anî, *Tefsiru'l-Kur'an*, Cilt 2, s. 49; el-Bağavî, *Mealimü't-Tenzil*, Cilt 2, s. 65.

⁸⁶⁶ Maide, 5/59.

Er-Râzî'ye göre Cenab-ı Allah bu ayetle sanki Ehl-i kitaba şöyle demiştir: Bu dini neden oyun ve eğlence konusu yapıyorsunuz? Siz bu dinde Allah'a, Allah'ın Hz. Muhammed (s.a.v)'e indirdiğine ve Hz. Muhammed (s.a.v)'den önceki peygamberlere imandan başka ne buluyorsunuz? Yani bu iman, sizin nefret etmenizi gerektirecek bir şey değildir. Örneğin Allah'a iman bütün itaat çeşitlerinin başıdır. Hz. Muhammed'e ve diğer bütün peygamberlere iman ise haktır ve gerçektir. Çünkü peygamberlerin peygamberlik iddiasında bulunmalarının doğruluğu mucize göstermekten geçince, Hz. Muhammed (s.a.v)'in de mucize gösterdiğini görüyoruz. O zaman, onun da rasul olduğunu kabul etmek gerekir. Peygamberlerin bir kısmını kabul edip bir kısmını kabul etmemek tezatlık teşkil eder. Bu da batıldır. O zaman bizim üzerinde olduğumuz dinin hak din ve dosdoğru yol olduğu sabit olmuş olur.⁸⁶⁷

1.4. Müslümanların Kendilerine Tabi Olmadıkça Ehl-i Kitabı Memnun Edemeyeceklerine Dair Ayetler ve Fahreddîn er-Râzî'nin Yorumları

Kur'an-ı Kerim'de geçen şu ayette Allah, Yahudi ve Hıristiyanların (Müslümanlarca) razı edilmelerinin imkansızlığına vurgu yapmıştır:

*“Yemin olsun ki (habibim!) sen Ehl-i kitaba her türlü âyeti (mucizeyi) getirsen yine de onlar senin kiblene dönmezler. Sen de onların kiblesine dönecek değilsin. Onlar da birbirlerinin kiblesine dönmezler. Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, işte o zaman sen hakkı çiğneyenlerden olursun.”*⁸⁶⁸ Er-Râzî bu ayet hakkında şunları söylemiştir: Bu ayet ehl-i kitabın razı edilmesinin mümkün olmadığını gösterir. Onun için bir Müslüman'ın onları razı etmek ve onlara yaranmak için taviz vermemesi hususunda bir ikazdır.

Ayette geçen *“Sen de onların kiblesine dönecek değilsin.”* ifadesi hususunda müfessiriz şu açıklamalara yer vermiştir:

1) Bu sözle, Ehl-i kitabın bu husustaki beklentilerine (kendi kiblelerine tabi olma beklentisi) son verilmiştir. Çünkü onlar, eğer Hz. Muhammed (s.a.v) bizim kiblemize dönmede sebat ederse, biz de onun beklediğimiz bir dost, bir peygamber olduğu ümidimiz kavileşir. Onlar, Hz. Muhammed (s.a.v)'in kiblelerine dönmesini bekliyordı.

⁸⁶⁷ er-Râzî, *Meîâtîhu'l-Gayb*, Cilt 12, s. 30.

⁸⁶⁸ Bakara, 2/145.

2) Ayetteki bu ifade ile onlara bir karşılık verme söz konusudur. Yani nasıl onlar kendi batıllarından vazgeçecek değilse, sen de hak olanı terk edecek değilsin.

3) Cenab-ı Allah, onların kiblesine yönelmekle onların ıslah edilemeyeceğini kastetmiştir. Çünkü böyle yapmak günahdır.

4) Sen Yahudi ve Hıristiyanlardan bütün Ehl-i kitabın kiblelerine dönecek değilsin. Yahudilerin kiblesi Hıristiyanların kiblesine muhaliftir. Çünkü Yahudilerin kiblesi Beytü'l-Makdis, Hıristiyanlarınki ise Doğu yönüdür. Sen kendi kiblene dön ve onların söylentilerine aldırma.⁸⁶⁹

Ayette geçen “*Onlar da birbirlerinin kiblesine dönmezler.*”⁸⁷⁰ ifadesiyle ilgili olarak da müfessirimizin açıklamaları şunlardır:

a) Onlar tek bir kible üzerinde birleşmedikleri için, sen onların kiblesine uymakla onları memnun edemezsin.

b) Yahudiler ve Hıristiyanlar seni yalanlama hususunda ittifak ettikleri halde, kible hususunda aralarında ayrılık vardır. Öyleyse kendi aralarında ayrılığa düştükleri halde, seni kendi kiblelerine uymaya nasıl davet ederler?

c) Bu, onların, “Ehl-i kitaba uymamak caiz değildir” şeklindeki sözlerini iptal etmektedir.⁸⁷¹

“*Sen dinlerine uymadıkça, ne Yahudiler ve ne de Hıristiyanlar asla senden razı olmazlar. De ki: ‘Allah’ın yolu asıl doğru yoldur.’ Sana gelen ilimden sonra, eğer onların heva ve heveslerine uyacak olursan, bilmiş ol ki, Allah’tan sana ne bir dost, ne bir yardımcı vardır.*”⁸⁷² ayetide ne Yahudilerin ne de Hıristiyanların, Müslümanlarca razı edilemeyeceğini göstermektedir.

Fahreddîn er-Râzî bu ayeti şöyle değerlendirmiştir: Bu ayete göre Ehl-i kitabın batıldaki ısrarları ve inkârdaki inatları o derece ileri ilerlemiştir ki, onlar Hz. Muhammed (s.a.v)’in getirdiği kitabı kabullenmek yerine, ondan kendi dinlerine tabi olmayı isteyecek dereceye ulaşmıştır. İşte ayet bunu ifade ederek Ehl-i kitabın Hz.

⁸⁶⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 5, s. 123-124.

⁸⁷⁰ Bakara, 2/145.

⁸⁷¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* Cilt 5, s. 124.

⁸⁷² Bakara, 2/120.

Muhammed'e (s.a.v)'e ne kadar düşman olduğunu ortaya koymuş ve Hz. Muhammed'in (s.a.v)'in dinlerine tabi olmayacağını açıklamıştır. Ehl-i Kitab'ın Muhammed (s.a.v)'i davet ettikleri şey de doğru yol değil, heva ve heveslerdir. Halbuki “*Allah'ın yolu asıl doğru yoldur.*” O zaman Ehl-i kitabın heva ve heveslerine tabi olan kişi, Allah'ın dostluğunu ve yardımını kaybeder. Öyleyse kim Allah'a itaate devam eder ve O'nun ipine sarılırsa, onu insanlardan koruyacak Allah'tır.⁸⁷³

1.5. Fahreddîn er-Râzî'ye Göre Hz. İsa (a.s)'ın Nüzülü Meselesi

Hız. İsa (a.s)'ın nüzülü meselesi de Müslümanlarla-Hıristiyanlar arasındaki dini münasebete taalluk eden önemli konulardandır. Zira hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlar Hız. İsa (a.s)'ın nüzul edeceğine inanmaktadırlar. Aşağıda da ele alacağımız gibi Hız. İsa (a.s)'ın nüzul ettiğinde, Hız. Muhammed (s.a.v)'in şeriatıyla emel edecek olması, bu nüzulün ayet, hadisler ve İslam alimleri tarafından kıyametin alameti olarak kabul edilmesi ve yine Hız. İsa'nın kıyametin alametlerinden biri olan Deccal'i öldürecek olması gibi hususlar, onun nüzulünün Müslüman Hıristiyan münasebetleri açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Hız. İsa (a.s)'ın nüzülü meselesi Hıristiyanlık için hayati bir mesele konumundadır. Ancak Hız. İsa (a.s)'ın nüzülü meselesini değerlendirirken onun Hıristiyan kaynaklarına göre ölümünü ve hemen akabindeki ilk dirilişini göz ardı etmemek gerekir. Nitekim Yeni Ahit'in birçok yerinde bu konuyla ilgili bilgi mevcuttur. Yeni Ahit, Hız. İsa (a.s) Yahudiler tarafından çarmıha gerilerek⁸⁷⁴ öldürüldüğünü,⁸⁷⁵ ölümünden kısa bir süre sonra dirilerek⁸⁷⁶ havarilerine görüldüğünü⁸⁷⁷ sonra da göğe yükselerek⁸⁷⁸ Tanrı'nın sağında oturduğunu⁸⁷⁹ haber vermektedir. İşte Yeni Ahit'in haber verdiği Hız. İsa (a.s)'ın göğe yükseldiği o günden bu yana, ilk Hıristiyanlardan başlayarak Hız. İsa (a.s)'ın tekrar geri döneceği inancı Hıristiyanlık alemine hakim olmuştur. Hıristiyanlık alemi Hız. İsa'nın

⁸⁷³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 4, s. 31.

⁸⁷⁴ Matta, 27/32-34; Markos, 15/21-32; Luka, 23/26-43; Yuhanna, 19/17-27.

⁸⁷⁵ Matta, 27/45-56; Markos, 15/33-41; Luka, 23/44-49; Yuhanna, 19/28-30.

⁸⁷⁶ Matta, 28/1-10; Markos, 16/1-10; Luka, 24/1-12; Yuhanna, 20/1-10.

⁸⁷⁷ Matta, 28/16-20; Markos, 16/14-18; Luka, 24/36-49; Yuhanna, 20/19-2, Rasullerin İşleri, 1/6-8.

⁸⁷⁸ Markos, 16/19-20; Luka, 24/50-53; Rasullerin İşleri, 1/9-11.

⁸⁷⁹ Markos, 16/19.

yeryüzüne gelmesini ve düşmanı olan Deccal'ı öldürmesini beklemeye başlamıştır.⁸⁸⁰ Hatta bu inanışın bir neticesi olarak Hıristiyanlar arasında Elfiyyun diye bir grup ortaya çıkmıştır. Bunlara göre Mesih (İsa) yeryüzüne inip bin sene yaşayacak ve bu süre içinde tüm dünyaya tam bir barış hali hakim olacaktır.⁸⁸¹

Yeni Ahit'in birçok yerinde Hz. İsa (a.s)'ın nüzulüyle alakalı bilgiler verilmiştir. Hz. İsa'nın nüzulüne işaret eden bölümlerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

“Çünkü İnsanoğlu⁸⁸² Babası'nın yüceliğinde melekleriyle gelecek ve herkese yaptığı işe yaraşan karşılığı verecektir.”⁸⁸³

“İnsanoğlunun gelişi doğuda çakıp batıya kadar her taraftan görülen şimşek gibi olacaktır. Leş nerdeyse akbabalar oraya üşüşecek. O günlerin sıkıntısından hemen sonra, güneş kararacak, ay ışık vermez olacak, yıldızlar gökten düşecek, Göksel güçler sarsılacak. O zaman İnsanoğlu'nun belirtisi gökte görünecek. Yeryüzündeki bütün halklar ağlayıp dövünecek, İnsanoğlu'nun gökteki bulutlar üzerinde büyük güç ve görkemle geldiğini görecekler.”⁸⁸⁴

“İnsanoğlu yüceliği içinde tüm meleklerle birlikte geldiğinde yüceliğinin tahtında oturacak. Bütün uluslar O'nun önünde toplanacak. Çobanın koyunları keçilerden ayırdığı gibi, O da onları birbirinden ayıracak. Koyunları sağına keçileri soluna alacak. Sonra Hükümran sağındakilere, “gelin Babamın kutluları” diyecek, dünyanın kuruluşundan bu yana sizler için hazırlanan hükümranlığı alın.”⁸⁸⁵

“Bunu size Rabb'in bildirisi olarak söylüyoruz: Biz yaşamakta olanlar, Rabb'in gelişine dek bırakılanlar, ‘uyuyanların’ önüne geçmeyeceğiz. Çünkü rab kendisi buyruk çağrısıyla, başmeleğin seslenmesiyle, Tanrı'nın borusuyla gökten inecek ve ilk dirilenler Mesih bağlılığında ölenler olacak. Sonra biz yaşamakta olanlar –bırakılanlar- Rabb'i havada karşılamak için onlarla birlikte alınıp bulutlarda götürüleceğiz.”⁸⁸⁶

⁸⁸⁰ Challenge, s. 197.

⁸⁸¹ Jacques Jomier, *Tevrat İncil ve Kur'an*, trc. Sakib Yıldız, İstanbul, Hareket Yay., 1974, s. 139.

⁸⁸² Hz. İsa (a.s) için kullanılan isimlerden biri de “İnsanoğlu” dur. Michel, s. 60.

⁸⁸³ Matta, 16/27.

⁸⁸⁴ Matta, 24/27-30; Markos, 13/21-26; Luka, 21/25-27.

⁸⁸⁵ Matta, 25/31-34.

⁸⁸⁶ Selanıklilere I. Mektup, 4/15-17.

“Sevgili kardeşlerim, sınanmanız için size giydirilen ateşten gömleği, size garip bir şey oluyormuş gibi yadırgamayın. Tersine Mesih’in acılarına ortak olduğunuz oranda sevinin ki, Mesih’in görkemi görüldüğünde de sevinçle çoşasınız.”⁸⁸⁷

“İşte bulutlarla geliyor! Her göz o’nu görecek, O’nun bedenini deşmiş olanlar bile. O’nun için dövünecek. Evet, böyle olacak! Âmin.”⁸⁸⁸

Kur’an-ı Kerim’de Hz. İsa (a.s)’ın nüzulüne yönelik sarih bir bilgi yoktur; ancak müfessirlerimiz özellikle şu üç ayeti yorumlayarak Hz. İsa (a.s)’ın kıyamet kopmadan önce yeryüzüne ineceği kanaatine varmışlardır:

1) “O, beşikte de, yetişkin çağında da insanlarla konuşacak, Salihlerden olacaktır.”⁸⁸⁹

2) “Ehl-i Kitaptan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir. Kıyamet gününde de o (Hz. İsa), onlara şahit olacaktır.”⁸⁹⁰

3) “Şüphesiz ki o (İsa), kıyametin (ne zaman kopacağıının) bilgisidir. Ondan hiç şüphe etmeyin ve bana uyun; çünkü bu, dosdoğru yoldur.”⁸⁹¹

Bu ayetlerden birincisinden Hz. İsa (a.s)’ın nüzul edeceği sonucunu çıkaran müfessirlerin sayısı sınırlı iken, diğer iki ayetten bu sonucu çıkarma hususunda müfessirler nerdeyse ittifak halindedirler.

Müfessirler ilk ayeti ele alırken özellikle “yetişkin çağında” kelimesi üzerinde yoğunlaşmışlardır. Onlara göre Hz. İsa (a.s)’ın beşikte konuşması vuku bulmuş bir olaydır. Ancak onun “yetişkin çağında” iken konuşması, kıyamet öncesi nüzul edip Deccalı öldürmesi zamanına işaret etmektedir.⁸⁹² el-Beydavi, bu ayeti değerlendirirken Hz. İsa (a.s)’ın ref’ini de göz önünde bulundurarak

⁸⁸⁷ I. Petrus, 4/12-13.

⁸⁸⁸ Vahiy, 1/7. Ayrıca bkz. Yuhanna 4/25-27; Selanıklılar I. Mektup 1/9-10; 5/2; II. Petrus, 3/10; İbraniilere Mektup, 10/37; Korintlilere I. Mektup 15/22-28; Koloselilere Mektup, 3/4.

⁸⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/46.

⁸⁹⁰ Nisa, 4/159.

⁸⁹¹ Zuhruf, 43/61.

⁸⁹² et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt 6, s. 420; es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân* Cilt 3, s. 69; el-Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, Cilt 1, s. 243; Ebu’l Kasım el Huseyn b Muhammed er-Râğib el-İsfehânî, *Tefsiru’r-Râğib el-İsfehânî*, thk. ‘Adil b. ‘Ali’ş-Şiddî, Riyad, 1424/2003, Cilt 3, s. 566; Nizamuddin el-Hasen b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî en-Nisâburî, *Garibu’l-Kur’an ve Reğâibu’l-Furkân*, thk. eş-Şeyh Zekeriyâ ‘Umeyrât, 1. baskı, Beyrut, Daru’l-Kütübîl-‘İlmiyye, 1416, Cilt 2, s. 163; Es-Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, Cilt 2, s. 199.

değerlendirmiştir. Ona göre Hz. İsa (a.s) Yetişkin çağında iken göğe kaldırıldığı gibi, gökten nüzülü ederken de “*Yetişkin çağında*” olacaktır.⁸⁹³

Fahreddîn er-Râzî ise bu ayetle ilgili sadece Hüseyin b. Fadl el Beceli'nin fikrini nakletmekle yetinmiştir. El-Beceli'ye göre “*O, beşikte de, yetişkin çağında da insanlarla konuşacak, Salihlerden olacaktır.*”⁸⁹⁴ ayetinde geçen “*yetişkinlik çağında*” kelimesinin manası şöyledir: Hz. İsa (a.s) ahir zamanda yeryüzüne inecek, insanlarla konuşacak ve deccalı öldürecek. İşte bunlardan sonra o, “*yetişkin çağında*” olacaktır, demiştir. Hüseyin b. Fadl, bu ayette Hz. İsa (a.s)'in yeryüzüne ineceğine dair nassın bulunduğunu da söylemiştir.⁸⁹⁵

İkinci ayete gelince; Ebu Hureyre (r.a.) Hz. Muhammed (a.s)'den: “Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, Meryem oğlu İsa'nın aranızda adaletli bir hakem olarak inmesi çok yakındır. O, haçı kıracak, domuzu öldürecek, cizyeyi kaldıracak ve mal o kadar çoğalacak ki, kimse onu kabul etmeyecektir. İşte o zaman yapılacak tek bir secde dünya ve dünyalıklardan daha hayırlı olacaktır.” hadisini naklettikten sonra “*dilerseniz Ehl-i Kitaptan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir. Kıyamet gününde de o (Hz. İsa), onlara şahit olacaktır.*”⁸⁹⁶ ayetini okuyun” demiştir.⁸⁹⁷

Müfessirlere göre “*Ehl-i Kitaptan her birinin, ölümünden önce ona muhakkak iman etmesi*” Hz. İsa (a.s)'in kıyamet öncesi Deccal'ı öldürmek üzere nüzul etmesi zamanında olacaktır.⁸⁹⁸ İbn Kesir'e göre; bu ayetten önceki ayetlerde

⁸⁹³ el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, Cilt 2, s. 17.

⁸⁹⁴ Âl-i 'İmrân, 3/46.

⁸⁹⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 49.

⁸⁹⁶ Nisa, 4/159.

⁸⁹⁷ el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, Enbiyâ, Cilt 4, s. 168; Büyû, Cilt 3, s. 82; Mezâlim, Cilt 3, s. 136; Müslim, *Sahihu Müslim*, Cilt 1, 135-136; İbn Mâce Ebu 'Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad 'Abdülbaki, Daru İhyai Kütubi'l-'Arabî, Beyrut, t.y., Cilt 2, s. 1363.

⁸⁹⁸ el-Belhî, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, Cilt 1, s. 421; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt 9, s. 379-380; İbn Ebî Hatim, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-'Azîm*, Cilt 4, s. 1113; Mekkî b. Ebî Talib, *el-Hidâye*, Cilt 2, s. 1524; el-Maverdî, *Tefsiru'l-Maverdî*, Cilt 1, s. 544; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, s. 211; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, Cilt 2, s. 108; Ebu'l-Berakât 'Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Hafizuddin en-Nesefî, *Tefsiru'n-Nesefî (Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil)*, thk. Yusuf 'Ali Bedevî, 1. baskı, Beyrut, Daru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998, Cilt 1, s. 414; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, Cilt 4, s. 130; 'Abdullah b. 'Abbâs, *Tenvirü'l Mekâbis min Tefsir-i İbn 'Abbâs*, toplayan: Mecduddin Ebû Tâhir Muhammed b. Yakub el-Firuzâbâdî, Lübnan, Daru'l-Kütubi'l-'İlmiyye, t.y., s. 85; Ebu Zeyd 'Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf es-Sa'lebî, *el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsiri'l-Kur'an* thk. eş-Şeyh Muhammed 'Ali Mu'avviz, eş-Şeyh 'Adil Ahmed 'Abdu'l-Mevcûd, 1. Baskı, Beyrut, Daru İhyâi't-Türasi'l-'Arabî, 1418, Cilt 2, s. 327; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Cilt 1, s. 617.

Yahudiler, Hz. İsa (a.s)’ı çarmıha gerdiklerini söylemiş, cahil Hıristiyanları da bu hususta ikna etmişlerdi. Ancak Allah bu ayetle Yahudilerin iddialarının doğru olmadığını, aksine İsa (a.s)’ı indine yükselttiğini haber vermiştir. Öyleyse Hz. İsa (a.s) diridir ve kıyametten önce nüzul edecektir.⁸⁹⁹

Er-Râzî’ye göre de bu ayet Hz. İsa (a.s)’ın kıyamet öncesi nüzul edeceğini gösterir. O’na göre ayette geçen “*Ehl-i Kitaptan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir.*” ifadesindeki *Ehl-i Kitaptan* maksat, Hz. İsa’nın nüzulu zamanında yeryüzünde mevcut olan Yahudiler ve Hıristiyanlar’dır. Hz. İsa (a.s) nüzul ettiğinde yeni bir din, yeni bir şeriat getirmeyecektir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v)’in peygamber olarak gönderilmesiyle peygamberlik müessesesi son bulmuştur. O zaman Hz. İsa (a.s)’ın Hz. Muhammed’in (s.a.v)’in dinine tabi olması uzak bir ihtimal değildir.⁹⁰⁰

Müfessirlerin Hz. İsa (a.s)’ın nüzulüne yönelik tefsir ettikleri üçüncü ayet de “*Şüphesiz ki o (İsa), kıyametin (ne zaman kopacağına) bilgisidir. Ondan hiç şüphe etmeyin ve bana uyun; çünkü bu, dosdoğru yoldur.*”⁹⁰¹ ayetidir. Müfessirlerin Hz. İsa (a.s)’ın nüzulüne yönelik tefsir ettikleri bu ayeti destekleyen birçok hadis mevcuttur.⁹⁰²

⁸⁹⁹ İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-‘Azîm*, Cilt 2, s. 454; ayrıca bkz. el-Kurtûbî, *Tefsirü’l-Kurtûbî*, Cilt 6, s. 11.

⁹⁰⁰ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 11, s. 87.

⁹⁰¹ Zuhurf, 43/61.

⁹⁰² 1. Huzeyfe b. Esîd el-Gıffari şöyle dedi: Biz (bir konuyu) müzakere ederken Peygamber aniden yanımıza geldi. O, bize: “**Neyi müzakere ediyorsunuz?**” diye sorudu. Kıyameti müzakere ediyoruz denildiğinde, O: “**Siz ondan (kıyametten) önce on alamti görmedikçe o kopmayacaktır.** Sonra (onları) şöyle zikretti: **Duman, Deccal, dabbe, güneşin battığı yerden doğuşu Meryem Oğlu İsa (a.s.)’ın inişi, Ye’cüc ve Me’cüc, biri doğuda, biri batıda, biri de Arap Yarımadası’nda olmak üzere üç yerin batması. Bunların sonuncusu Yemenden çıkıp insanları mahşer yerine sürececek bir ateştir.** Müslim, *Sahîhu Müslim*, Kitâbü’l-Fiten ve Eşratü’s-Sâa, Cilt 4, s. 2225; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Melahim, Cilt 4, s. 114; et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, Cilt 4, s. 477.

2. Hz. Enes (r.a.)’in rivayet ettiğine göre Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “**Ümmetimden bir kısım insanlar Meryem Oğlu İsa (a.s.)’ı idrak edecek ve (onun) Deccal’ı öldürmesini göreceklendir.**” el-Hâkim en-Nisâburî, *el-Müstedrek*, Cilt 4, s. 587.

3. Cabir b. ‘Abdullah (r.a.)’in rivayet ettiğine göre Rasulullah şöyle buyurmuştur: “**Ümmetimden bir taife hak üzer galip olarak kıyamete dek savaşıacaklardır.**” (Sonunda) **Meryem Oğlu İsa (a.s.) nüzul edecek. (o taifenin) emirleri ona: “Haydi gel bize namaz kıldır diyecek!” O da: “Allah’ın bu ümmete bir ikramı olarak kiminiz, kiminizin emiridir.” diyecektir.** Müslim, *Sahîhu Müslim*, İman, Cilt 1,138; eş-Şeybanî, *Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Cilt 23, s. 63.

4. Mücemmi’ b. Cariye el-Ensari, Resulullah (s.a.v.)’tan şunu işittiğini söylemiştir: “**Meryem oğlu, Deccalı Lud Kapsında öldüreceklerdir.**” et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, Fiten, Cilt 4, s. 515; el-Humeydî, *Müsnedü’l-Humeydî*, II, 77; eş-Şeybanî, *Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Cilt 24, s. 63, 209-211. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Melahim, Cilt 4, s. 117; eş-Şeybani, *Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Cilt 15, s. 152-153, 398.

Müfessirlerin ekserisine göre bu ayet, Hz. İsa (a.s)’ın ahirzamanda yeryüzüne nüzul edeceğine işaret etmektedir. Dolayısıyla onun yeryüzüne inmesi kıyamet alametlerindedir.⁹⁰³

Müfessirimiz de ayette geçen “*Şüphesiz ki o, kıyametin bilgisidir...*”⁹⁰⁴ ifadesine göre Hz İsa (a.s)’ın kıyametin bir alameti olduğunu söylemiştir.⁹⁰⁵

Son dönem alimlerinden Bediüzzaman Said Nursi, Hz. İsa (a.s)’ın nüzülü ile ilgili farklı açıklamalarda bulunmuştur. Nursi’ye göre, Tabiat felsefesine bağlı olarak, Allah’ı inkar fikrinin kuvvet bulduğu bir zamanda Hıristiyanlık hurafelerden sıyrılarak aslına dönecek, İslamiyetle birleşecek ve İslamiyete inkılab edecektir. Bu birleşme neticesinde kuvvet bulan İslamiyet-Hıristiyanlık dini Allah’ı inkar etme fikrini yok etmek üzere iken Hz. İsa (a.s) beşeri cismiyle semadan nüzul edecek ve islamiyete inkılab etmiş dinin başına geçecektir.⁹⁰⁶ İsevilik şahsı manevisi Allah’ı inkar fikrinin şahs-ı manevisini öldürdüğü gibi, Hz. İsa da İsevilik şahsı manevisini temsilen, Allah’ı inkar fikrini temsil eden deccalı öldürecektir.⁹⁰⁷

Fahreddin er-Râzî ayrıca “*O (Allah), müşrikler hoşlanmasalar da (kendi) dinini bütün dinlere üstün kılmak için Resûlünü hidayet ve Hak Din ile gönderendir.*”⁹⁰⁸ ayetini ele alırken Hz. İsa (a.s)’ın kıyametten önce nüzul edeceğine dair Ebu Hureyre’den şunları nakletmiştir: “Bu, Cenab-ı Allah’ın İslam Dinini bütün dinlerden daha üstün kılacağına dair bir söz vermesidir. Bu vaadin tamamlanması da kıyamet öncesi Hz. İsa (a.s)’ın zuhuruyla olacaktır.”⁹⁰⁹ Gerek er-Râzî’den önceki

⁹⁰³ el-Belhî, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, Cilt 3, s. 701; et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt 21, s. 631-632; ez-Zeccâc, *Me’ani’l-Kur’an*, Cilt 4, s. 417; İbn Ebî Hatim, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, Cilt 10, s. 3275; Mekki b. Ebi Talib, *el-Hidâye*, Cilt 10, s. 6686; el-Maverdî, *Tefsiru’l-Maverdî*, Cilt 5, s. 235; el-Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, Cilt 3, s. 372; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, s. 988 ve *el-Vesît*, Cilt 4, s. 79; el-İsfahanî, *Tefsiru’r-Rağîb el-İsfahanî*, Cilt 4, s. 222; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Cilt 4, s. 261; el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, Cilt 5, s. 94; en-Neseî, *Tefsiru’n-Neseî*, Cilt 3, s. 279; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, Cilt 9, s. 386; İbn ‘Abbâs, s. 415; es-Suyûtî, *ed-Dürü’l-Mensûr*, Cilt 7, s. 375-377 eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, Cilt 4, s. 643; Muhammed Cemaluddin b. Muhammed Sa’id b. Kasım el-Hellâk el-Kasimî, *Mehâsinu’t-Te’vil*, thk. Muhammed Basel ‘Uyûnu’s-Sevd, 1. baskı, Beyrut, Darü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1418, Cilt 8, s. 396; Seyyid Kutüb İbrahim Huseyn eş-Şaribî, *fi Zilâli’l-Kur’an*, 17. baskı, Beyrut, Kahire, Daru’s-Şuruk, 1412, Cilt 4, s. 3198; Muhammed ‘Ali es-Sabûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 1. baskı, Kahire, Daru’s-Sabûnî, 1417/ 1997, Cilt 3, s. 151.

⁹⁰⁴ Zuhurf, 43/61.

⁹⁰⁵ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 27, s. 200.

⁹⁰⁶ Said Nursi, *Mektubat*, İstanbul, Envar Neşriyat, 2006, s. 57.

⁹⁰⁷ Nursi, s. 7.

⁹⁰⁸ Tevbe, 9/33.

⁹⁰⁹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 16, s. 35.

dönemlerde yazılan tefsirlerde⁹¹⁰ ve gerekse ondan sonraki dönemlerde yazılan tefsirlerde bu ayetin Hz. İsa (a.s)'ın nüzulüne işaret ettiğine dair Ebu Hureyre, ed-Dahhak ve İbn 'Abbâs'tan rivayetleri bulmak mümkündür.⁹¹¹

Fahreddîn er-Râzî, tefsirinde “*onlar ağızlarıyla Allah'ın nûrunu söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler istemeseler de Allah nûrunu tamamlayacaktır.*”⁹¹² ayetinde geçen “*Allah nûrunu tamamlayacaktır.*” ifadesiyle ilgili olarak ise Mücahid'in Ebu Hureyre'den aktardığı şu söze yer vermiştir: “Bu tamamlama işi, Hz. İsa (a.s) gökten nüzul ettiği zaman olacaktır.”⁹¹³

Fahreddîn er-Râzî, “*Allah buyurmuştu ki: Ey İsa! Seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden arındıracağım ve sana uyanları kıyamete kadar kâfirlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte o zaman ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim.*”⁹¹⁴ ayetini tefsir ederken de müfessirlerden, Hz. İsa (a.s)'ın göğe canlı olarak yükseltildiğine, yeryüzüne inip Deccal'ı öldürdükten sonra vefat edeceğine dair bilgi aktarmıştır.⁹¹⁵

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa (a.s)'ın nüzul edeceğini açıkça ifade eden bir bilgi olmamasına rağmen Hadislerde onun nüzul edeceğine dair gayet açık beyanlar bulunmaktadır. Bununla birlikte nerdeyse bütün müfessirler Hz. İsa (a.s)'ın nüzul edeceği hususunda müttefiklerdir. Müfessirimiz de tefsirinde, Hz. İsa (a.s)'ın kıyamet

⁹¹⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt 14, s. 215; es-Semerkândî, *Tefsiru's-Semerkândî*, Cilt 2, s. 54; es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân* Cilt 4, s. 35; Mekki b. Ebi Talib, *el-Hidâye*, Cilt 2, s. 355; *el-Vesît*, Cilt 2, s. 491; es-Sem'anî, *Tefsiru'l-Kur'an*, Cilt 2, s. 304; el-Bağavî, *Mealimü't-Tenzil*, Cilt 4, s. 166.

⁹¹¹ el-Kurtûbî, *Tefsirü'l-Kurtûbî*, Cilt 8, s. 21; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, Cilt 5, s.406; en-Nu'mânî, *el-Lübâb*, Cilt 10, s. 76; el-Mevlâ Ebu'l-Fidâ İsmail Hakki b Mustafa el-İstanbulî el-Halveti, *Rûhu'l-Beyân*, Beyrut, Daru'l-Fikr, t.y., Cilt 3, s. 416.

⁹¹² Saf, 61/8.

⁹¹³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 29, s. 290. Ayrıca bkz. en-Nu'mânî, *el-Lübâb*, Cilt 19, s. 57.

⁹¹⁴ Âl-i 'İmrân, 3/55.

⁹¹⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 63. Ayrıca bkz. el-Belhî, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, Cilt 1, s. 279; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt 6, s. 457; İbn Münzir, Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim, *Tefsiru İbni'l-Münzir* (thk. Sa'd b. Muhammed es-Sa'd), Medine, 1423/2002, I, 222; es-Semerkândî, *Tefsiru's-Semerkândî*, Cilt 1, s. 218; İbn Ebi Zemenîn Ebu 'Abdullah Muhammed b. 'İsa b. Muhammed, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-'Azîz*, thk. Ebu 'Abdullah Huseyn b. 'Ukkâşe, Muhammed b. Mustafa el-Kenz, 1. baskı, Kahire, el-Farûku'l-Hadise, 1423/2002, Cilt 1, s. 291; Mekki b. Ebi Talib, *el-Hidâye*, Cilt 2, s. 1032; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Cilt 1, s. 367; el-Kurtûbî, *Tefsirü'l-Kurtûbî*, Cilt 4, s. 99; el-Hâzîn, *Tefsiru'l-Hâzîn*, Cilt 1, s. 252; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, Cilt 3, s.176; Ebu'l-'Abbâs Şihabuddin Ahmed b. Yusuf b. 'Abduddaim el-Halebî es-Semîn, *ed-Dürrü'l-Mesûn fi 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Ahmed Muhammed Harrât, Dımaşk, Darü'l-Kalem, t.y., Cilt 3, s. 213; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-'Azîm*, Cilt 2, s. 47.

öncesi nüzul edeceğine yönelik rivayetler aktarmış; kendisi de bu doğrultuda fikir beyan etmiştir.

2. Hıristiyanlarla Genel Münasebetler

2.1. İslâm'ın Ehl-i Kitaba Cizye Vermeleri Şartıyla Hayat Hakkı Tanınması ve Fahreddîn er-Râzî'nin Yorumları

Kur'an-ı Kerim Ehl-i kitaba cizye vermeleri şartıyla hayat hakkı tanımıştır. Bu hususu ifade eden ayet şöyledir:

*“Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.”*⁹¹⁶

Fakihlerin görüşlerine göre, savaşılması gereken münkirler üç kısımdır:

1) Arap müşrikler ve mürtedler: Bunlarla Müslüman oluncaya kadar savaşılır. Bunlarla savaşmaktan vazgeçmenin tek şartı İslam Dini'ni kabul etmeleridir.

2) Yahudiler, Hıristiyanlar ve Mecusiler: Bunlarla, İslam'ı kabul edinceye ya da cizye vermeyi kabul edinceye kadar savaşılır. Yahudiler ve Hıristiyanlarla cizye verinceye kadar savaşılması hükmü yukarıdaki ayette yer almıştır; ancak Mecusilerle ilgili hüküm ayetle değil Hz. Muhammed (s.a.v)'in "mecûsîler'e Ehl-i Kitap muamelesi yapınız"⁹¹⁷ hadisiyle sabit olmuştur.

3) Türk ve Hint gibi Arap ve Ehl-i Kitap olmayan Müşrikler: Bunlarla savaşmanın veya bunlardan cizye almanın hükmü hususunda ihtilaf vardır. İmam-ı Şafii'ye (ö. 204/820) göre bunlardan cizye almak caiz değildir. Ebu Hanife (ö. 150/767) ve mezhebindeki diğer alimlere göre ise nasıl ki Mecusilerden cizye alınabiliyorsa, bunlardan da cizye alınabilir.⁹¹⁸

Müfessirimize göre Cenab-ı Allah yukarıda geçen ayette, Ehl-i Kitapla cizye verinceye kadar savaşılmasını, cizye vermeyi kabul etmeleri durumunda ise, Ehl-i kitabın bazı şartlara bağlı olarak içinde buldukları duruma müsaade edilmesini

⁹¹⁶ Tevbe, 9/29.

⁹¹⁷ Mâlik b. Enes b. Mâlik b. 'Amir el-Asbahî el-Medenî, *el-Muvatta*, Beyrut, Daru İhyai Tûrasi'l-'Arabî, 1406/1985, s. 278.

⁹¹⁸ ez-Zeccâc, *Me'ani'l-Kur'an*, Cilt 4, s. 170-171; es-Semerkândî, *Tefsiru's-Semerkândî*, Cilt 2, s. 52.

zikretmiştir. Bu durumda onlar *zimmi ve Ehl-i ahd* olarak adlandırılırlar.⁹¹⁹ Müslümanlara cizye vermeleri karşılığında onların hayatlarının bağışlanması onlar için büyük bir lütuf ve büyük bir nimettir.⁹²⁰

Müfessirimiz bu ayette geçen Ehl-i kitab hakkında değerlendirmede bulunmuş; özellikle de Hıristiyanların inanç bakımından içinde buldukları durumu zikre konu etmiştir. Sonra da cizye vermenin neden Ehl-i kitaba tahsis edildiğiyle ilgili açıklama yapmıştır. Müfessirimize göre, Hıristiyanlar aslında büyük bir şirk ve küfür üzeredirler. Çünkü onlar Cenab-ı Allah'a çocuk isnadında bulunmuşlardır. Kim Allah'a böyle bir iftirada bulunursa O'nu inkar etmiş demektir. Bir de Cenab-ı Allah –her ne kadar şirkin farklı yolları olsa da- Yahudi ve Hıristiyanların şirkte müşrikler gibi olduklarını beyan etmiştir.⁹²¹ Şirkin anlamı ise, bir insanın Cenab-ı Allah'la beraber başka bir varlığı ilah ittihaz etmesidir. O zaman puta tapanların şirki Hıristiyanların şirkinden daha hafiftir. Çünkü putperestler putlarını alemin yaratıcısı olarak görmezlerdi. Belki de putlarını kendilerini Allah'a ulaştıran bir vesile konumuna korlardı. Halbuki Hıristiyanlar, ittihad ve hulûl inancını kabul ederler. Bu gerçekten çok ciddi bir küfürdür. O zaman hulûl inancına sahip olanlarla putperestler arasında bir fark yoktur. Yine de Cenab-ı Allah, Müslümanların cizye almalarını sadece Ehl-i kitaba tahsis etmiştir. Çünkü onlar zahiri de olsa Hz. Musa (a.s) ve Hz. İsa (a.s)'a tabi olduklarını, Tevrat ve İncil'le amel ettiklerini iddia etmişlerdir. İşte bu iki büyük peygamberi ve kitaplarını ta'zim ettikleri için ve hak din üzerinde yaşamış atalarının yüzü suyu hürmetine Cenab-ı Allah bu iki dinin mensubuna cizye verme hakkını tanımıştır. Bu da Hz. Muhammed (s.a.v)'in nübüvvetini anlamaları için onlara bir zaman tanıma anlamını taşır. Yoksa Yahudiler ve Hıristiyanların müşriklerden herhangi bir farkları yoktur.⁹²²

Fahreddin er-Râzî'nin naklettiğine göre İbn Ravendi, Kur'an-ı Kerim'e ta'n ederek şöyle demiştir: “Allah Hıristiyanların inkarı hususunda “*Rahman'a çocuk isnad etmelerinden ötürü, nerdeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp çökecekti! Halbuki çocuk edinmek Rahmân'ın şanına yakışmaz.*”⁹²³ diyerek, inkarlarının ne denli büyük olduğunu açıklamış; buna rağmen, onlardan tek bir dinar

⁹¹⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 16, s. 24.

⁹²⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 16, s. 27.

⁹²¹ Tevbe, 9/30.

⁹²² er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 16, s. 28.

⁹²³ Meryem, 19/90-92.

alınınca, dinlerinde kalmalarına izin verilmiş ve bu küfürlerinde devam etmelerine müsaade edilmiştir.” İbn Ravendi’nin bu söylediklerine karşı er-Râzî şöyle cevap vermiştir: “Onlardan cizye almanın maksadı onları küfürlerinde bırakmak değildir. Bilakis bundaki maksat, Ehl-i kitabın bu süre içinde İslam’ın güzelliklerini ve delillerinin kuvvetini görüp küfürden imana geçmeleri ümidiyle onlara hayat hakkı vermek suretiyle zaman tanımaktır.”

Er-Râzî’ye göre, cizye vermenin yanında, Ehl-i kitabın zimmîlerine küfürlerinden dolayı zillet ve hakirliğin de yaşattırılması gerekir. Bunun sebebi de akıl sahiplerinin tabiatları gereği zillete maruz kalma ve hor görülmeğe nefret etmeleridir. İşte bu yüzden onlara (cizye vermeleri şartıyla zaman tanınsa, onlar İslam’ın izzetini ve hak din olduğunun delillerini görür ve inkardaki zillet ve aşağılanmayı fark ederler. Bu da onların İslâm dinine girmelerine bir saik olur. Bu da cizyenin bir hüküm olarak kabul edilmesine sebep olmuştur.⁹²⁴ Müfessirimiz, cizye ayetinin tefsirinde Hıristiyanlara yaşattırılması gereken zillet ve hakirliğin nasıl olacağını veya ne olduğunu açıklamamıştır.

Fıkıh kitaplarında Müslümanların Ehl-i kitabın zimmilerine zillet ve hakirlik yaşattırmak maksadıyla onlara bir takım görev ve sorumluluklar yüklediğine dair bilgiler yer almaktadır.⁹²⁵

Müfessirimiz eserinde, Müslümanların cizye verme karşılığında Hıristiyanlara hayat hakkı tanıdıklarına dair şu bilgiye yer verir:

Teslis konusunu anlatırken Hz. Muhammed (s.a.v)’in Necran Hıristiyanlarından bir toplulukla münazara yaptıklarını anlatmıştık. Bu münazaranın sonunda Hz. Muhammed (s.a.v) onları mübahaleye (lanetleşmeye) davet etmiş; ancak Orada bulunan Necran Hıristiyanlarının önderleri buna cesaret edememişlerdi. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v) onlara:

—Madem lanetleşmekten vazgeçtiniz; Müslüman olun. Böylece Müslümanların lehine olan şeyler sizin de lehinize olur; onların aleyhine olan şeyler sizin de aleyhinize olur, diyerek bir teklifte bulundu.

⁹²⁴ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 16, s. 28.

⁹²⁵ Bkz. Ebu İshak İbrahim b. ‘Ali b. Yusuf eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb fî Fıkhi’l-İmami’s-Şâfiî*, b.y.y., Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, t.y., Cilt 3, s. 312-315; Ebu’l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. ‘Abdullah İbn Cüzey el-Kelbî, *el-Kavâninü’l-Fıkhiyye*, Beyrut, Dârü’l-Fıkr, t.y., s. 105; Şemduddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni’l-Muhtâc ilâ Ma’rifeti Elfâzi’l-Minhâc*, 1. baskı, Beyrut, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415/1994, Cilt 6, s. 81-82.

Necran Hıristiyanları bunu kabule yanaşmayıp tekliften yüz çevirdiler. Hz. Muhammed (s.a.v) de: “Sizinle savaşıp sizi mahvedeceğim.” dedi.

Bunun üzerine Necran Hıristiyanları: “Bizim Araplarla savaşacak gücümüz yoktur. Biz seninle savaşmamak ve dinimiz üzere devam etmek şartıyla seninle anlaşmak istiyoruz. Buna karşılık olarak da bini Safer ayında bini de Recep ayında olmak üzere sana her yıl iki bin kat elbise ve demirden yapılmış otuz zırh vereceğiz.” dediler. Buna karşılık Hz. Muhammed (s.a.v) onlarla anlaşmaya vardı.⁹²⁶

2.2. Ehl-i Kitapla Evlenme İle İlgili Ayetler ve Fahreddîn er-Râzî'nin Değerlendirmeleri

Ehl-i Kitapla evlilik hususuna ele alan ayetlerden Bakara, 2/221 ayetinin tefsiri bağlamında Ehl-i kitabın “*müşrik*” lafzının kapsamına girip girmediği hususna yukarıda değinmiştik. Müfessirimiz bu ayetin tefsirinde alimlere göre “*müşrik*” lafzının kapsamını ele aldıktan sonra, Ehl-i Kitap bir kadınla evliliğin fıkhi boyutu ile ilgili olarak bazı alimlerin fikirlerine yer vermiştir. Buna göre, yukarıdaki ayette (Bakara, 2/221) geçen “*müşrik*” lafzının kapsamının putperestlerle sınırlı olduğunu ileri sürenler, sadece putperest kadınlarla evlenmenin haram olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak “*müşrik*” lafzının putperest olsun, Ehl-i Kitap olsun bütün kafirleri kapsadığını savunan alimlere göre ise, hem putperest kadınlarla hem de Ehl-i Kitap kadınlarla evlenmek haramdır.

Ehl-i Kitapla evlilik hususunu ele alan ikinci ayet de Maide Suresinde yer alan şu ayettir:

*“Mümin kadınlardan iffetli olanlar (el-muhsenat) ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar (el-muhsenat) da, mehirlerini vermeniz şartıyla, namuslu olmak, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir...”*⁹²⁷

Bakara, 2/221 ve Maide, 5/5 ayetlerinin her ikisini ele alarak değerlendirme yapan İslam alimleri ise Ehl-i Kitap bir kadınla evlenmenin fıkhi boyutu hususunda iki farklı görüş ortaya koymuşlardır.

1) İmamların çoğunluğuna göre Ehl-i Kitap bir kadınla Müslüman bir erkeğin evlenmesi caizdir.

⁹²⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 8, s. 75. Ayrıca bkz. Celaluddin Muhammed b. Ahmed el-Mahalli ve Celaluddin Abdurrahman b. Ebibekr es-Suyûfî, *Tefsiri'l-Celaleyn*, İstanbul, Salah Bilici Kitabevi, ty., s. 54.

⁹²⁷ Maide, 5/5.

2) İbn Ömer, Muhammed b. Hanefiyye ve Zeydiyye imamlarından el-Hadi'ye göre Müslüman bir erkeğin, Ehl-i Kitap bir kadınla evlenmesi haramdır.⁹²⁸

Şimdi bu iki farklı görüşü savunanların dayandıkları delilleri ele alalım.

2.2.1. Ehl-i Kitap Bir Kadınla Evliliğin Mübah Olduğunu Savunanların Delilleri

Fahreddin er-Râzî, cumhurun Maide Suresi'nin 5. ayetini, Ehl-i Kitap kadınla evlenmenin cevazına delil gösterdiklerini söylemiştir. Çünkü cumhura göre, Maide suresinin tümünün hükmü caridir. Yani hiçbir ayeti nesh edilmemiştir.⁹²⁹ İşte bu doğrultuda düşünen fakihlerin çoğu Ehl-i Kitaptan bir kadınla evlenmenin helal olduğu görüşünü benimsemişlerdir.⁹³⁰

Er-Râzî, yukarıdaki ayette (Maide, 5/5) zikredilen Ehl-i Kitaptan murat neden iman etmiş kimseler olmasın? şeklindeki soruyu şöyle cevaplamıştır: “Bundan önce Cenab-ı Allah Mü'min kadınlardan bahsettiği için (*Mümin kadınlardan iffetli olanlar el-muhsenat*) bu yanlış olur. Zira kafir iken iman etmiş olanlar da baştan beri iman etmiş olanlar da “*Mümin kadınlardan iffetli olanlar*” ifadesinin kapsamına girer. “*Kitap verilenlerden iffetli kadınlar*” sınırlaması ise mübahlık halinde bu vasfın bulunmasını ifade eder.

Müfessirimiz Ehl-i Kitap bir kadınla evlenmenin caiz olduğuna dair şu iki rivayeti nakletmiştir:

Bu rivayetlerden birincisine göre, Sahabeler Ehl-i Kitap kadınlarla evleniyorlardı ve kimse de buna karşı çıkmıyordu. Bu da Ehl-i kitabın kadınlarıyla evlenilebileceğine dair bir icmadır. Diğer rivayete göre ise; Huzeyfetü'l-Yemani (r.a) Yahudi veya Hıristiyan bir kadınla evlenmişti. Hz. Ömer (r.a) bu kadını boşaması için ona bir mektup yazdı. Huzeyfe (r.a) da: “Sen bunun haram olduğunu mu iddia ediyorsun?” diye Hz. Ömer (r.a)'a cevap yazdı. Hz. Ömer (r.a) da: “Hayır ancak endişe duyuyorum.” diye karşılık verdi.⁹³¹ Aşağıdaki Hadisler de bu görüşü destekler mahiyettedir:

⁹²⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 6, s. 54.

⁹²⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 6, s. 54.

⁹³⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 11, s. 122; el-Mahalli, es-Suyûtî, s. 96.

⁹³¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 6, s. 54. Ayrıca bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt 4, s. 364.

Cabir b. Abdullah (r.a) Hz. Muhammed (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “*Biz Ehl-i kitabı nikâhlayabiliriz. Ancak onlar bizim kadınlarımızla evlenemezler.*”⁹³²

Abdurrahman b. Avf Hz. Peygamberden şu hadisi nakletmiştir: “*Kadınlarıyla nikahlanmaksızın ve kestiklerini yemeksizin Mecusilere, Ehl-i kitaba davrandığınız gibi davranın.*”⁹³³ Hz. Peygamber burada istisna yaptığına göre Ehl-i kitabın kadınlarıyla evlenilebilir.⁹³⁴

2.2.2. Ehl-i Kitap Bir Kadınla Evliliğin Haram Olduğunu Savunanların Delilleri

Müfessirimiz tefsirinde, Ehl-i Kitap bir kadınla evlenmenin haram olduğunu savunanların delillerini bir bir sıraladıktan sonra, aksi görüştekilerin bu delillere cevap olarak ortaya koydukları delillere yer vermiştir. Biz de Ehl-i Kitap bir kadınla haram olduğunu savunanların her bir delilinden hemen sonra, aksi görüştekilerin o delile verdiği cevabı vereceğiz. Buna göre Ehl-i Kitap bir kadınla evlenmenin haram olduğunu savunanların delilleri ile bunlara verilen karşı cevap niteliğinde ortaya konulan deliller şöyledir:

1) Bakara Suresi'nin 221. ayetinde geçen “*İman etmedikçe müşrik kadınlarla evlenmeyin.*” ifadesindeki “*müşrik*” kelimesi Ehl-i kitabın kadınlarını da kapsamaktadır. Bu ayet Ehl-i kitabın kadınlarıyla evlenmenin de haram olduğuna dair açık bir delildir. Bu ayeti tahsis etmek veya ayetin mensuh olduğunu söylemek zahire muhalefet etmektir. Ayette geçen “*...Onlar (müşrikler) cehenneme çağırır.*”⁹³⁵ ifadesi de Ehl-i Kitap kadınlarla evlenmenin haram olmasına illet olmuştur.⁹³⁶ İbn Ömer (r.a.) da Bakara Suresi'nin 221. ayetini delil göstererek Ehl-i Kitaptan bir kadınla evliliği haram saymıştır. O, bu ayeti delil gösterdikten sonra:

⁹³² er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 6, s. 55. Benzer hadisler için bkz. Bin Hemmam, Ebubekr 'Abdurrezzak, *Musannaf*, 6/83, 7/74, 7/176.

⁹³³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 6, s. 55. İzah ve açıklamaları için bkz. Cemâlüddin Ebû Muhammed 'Abdullah b. Yusuf b. Muhammed ez-Zeylâî, thk, Muhammed 'Avâme, *Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, 1. baskı, Beyrut, Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997, Cilt 3, s. 449.

⁹³⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 6, s. 55.

⁹³⁵ Bakara, 2/221.

⁹³⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 6, s. 55.

“Bir kadının Rabbim İsa’dır. demesinden daha büyük bir şirk tanımıyorum.” demiştir.⁹³⁷

Ehl-i Kitap bir kadınla evlenmenin caiz olduğunu savunanlar da bu söylenenlere şöyle cevap vermişlerdir:

Yahudi ve Hıristiyanların “müşrik” kelimesi kapsamına girmediğini savunanlara göre zaten ortada bir sorun yoktur. Ancak bunun aksini iddia edenlere şöyle cevap verilmiştir: Maide Suresi 5. ayette geçen “...*daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da... size helaldir.*”⁹³⁸ ifadesi, Bakara Suresi’nin 221. ayetinden daha hastır. Buna göre şayet böyle bir haramlığın sabit olup, daha sonra ortadan kalktığına dair rivayetler doğruysa; Maide Suresi’nin 5. ayeti, Bakara Suresi’nin 221. ayetini nesheden bir ayet olarak kabul edilir. Eğer bir haramlık sabit olmamışsa o zaman da Maide Suresi’nin 5. ayeti, Bakara Suresi’nin 221. ayetini tahsis eder. Nesh ve tahsiste de asıl olanın aksine hareket edilir.⁹³⁹

Müşriklerle evlenilmediği gibi Ehl-i Kitapla kadınlarla da evlenilmez. Çünkü “...*onlar (müşrikler) cehenneme çağırır.*”⁹⁴⁰ iddiasına ise şu cevap verilmiştir: İkisinin (müşrik kadınla Ehl-i Kitap kadının) arasında şöyle bir fark vardır: Müşrik kadın dine karşı açıktan bir muhalefet içindedir. Bununla beraber kocası onu sevebilir. Bu yüzden o da kocasını Müslümanlarla savaşmaya sevk edebilir. Ancak bu durum zimmi kadın hakkında söz konusu değildir. Çünkü o başkasının itaati altına girip zillet ve meskenete razı olur. Bir de böyle bir kadınla evlenmek Müslümanlarla savaşmaya götürmez.⁹⁴¹

2) Hz. Ömer (r.a)’a bu mesele (Ehl-i Kitap bir kadınla evlenme meselesi) sorulduğunda O, hem haramlığına hem de helalliğine dair ayetler okumuştur. Onun bu rivayetinden şöyle delil çıkarılır: Ferclerde aslolan haramlıktır. Haramlık ifade eden delil helallik ifade eden delille çatışınca her iki delil de düşer. Yani delil olma özelliğini kaybeder. Böyle olunca da asıl olan haramlık hükmü baki kalır. Aynı konu hakkında Hz. Osman’a iki cariye kız kardeşin bir nikah altında tutulması meselesi

⁹³⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 11, s. 123.

⁹³⁸ Maide, 5/5.

⁹³⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 7, s. 55.

⁹⁴⁰ Bakara, 2/221.

⁹⁴¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 7, s. 55-56.

sorulduğunda; Hz. Osman (r.a) bunun bir âyette helal kılındığını, başka bir ayette ise haram kılındığını söylemiştir.

Bu delile karşı cevap olarak şöyle denilmiştir: Helallığı ifade eden ayetin hass olduğu ve haramlık ifade eden ayetten sonra nazil olduğu hususunda icma vardır. Bu yüzden helallik ifade eden âyetin öne geçirilmesi gerekir. Bu da iki cariye kız kardeşin bir nikah altında bulundurma ile ilgili iki ayetin aksine bir durumdur. Çünkü o iki ayetten her biri bir cihette diğerinden daha hususi bir cihetten de diğerinden daha umumidir. Dolayısıyla bu ayetlerden herhangi birini tercih etmeye yönelik bir sebep yoktur.⁹⁴²

3) Muhammed b. Cerir et-Taberi (ö. 310/923) tefsirinde, Hz. İbn-i ‘Abbâs (r.a) ‘tan rivayetle mü’min kadınların dışında kalan bütün kadınlarla evlenmenin yasak olduğunu söylemiştir. İbn ‘Abbâs’ın buna delili ise ayette geçen “...*Kim (İslâmî hükümlere) inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir. O, ahirette de ziyana uğrayanlardandır.*”⁹⁴³ ifadesidir. Buna göre nikahın haramlığı hususunda müşrik kadın ile mürted (dinden çıkmış) kadın arasında fark yoktur.

Buna cevap olarak da şöyle denilmiştir: Birçok hususta Ehl-i Kitap kadınlarla mürted kadınlar arasında fark olduğu kabul edildiğine göre neden nikah hususunda ikisi arasında bir fark bulunmasın?⁹⁴⁴

4) Rivayete göre Hz. Talha (r.a) Yahudi bir kadınla, Hz. Huzeyfe de Hıristiyan bir kadınla evlenmişlerdi. Hz. Ömer (r.a) da bu duruma çok sinirlenince, onlar da: “Ya emire’l mü’minin! Biz onları boşarız; yeter ki sen bize kızma” dediler. Hz. Ömer (r.a) de: “Eğer onları boşamak caiz olsaydı, onlarla evlenmek de caiz olurdu. Ancak ben onları sizden ayırıyorum.” demiştir. Hz. Ömer (r.a.)’ın bu haberi, Ehl-i Kitap bir kadınla evlenmenin haram olduğunu savunanlar tarafından bir delil olarak kabul edilmiştir.⁹⁴⁵

Ehl-i Kitap bir kadınla evlenmenin caiz olduğunu savunanların buna karşı cevapları da şöyle olmuştur: Ehl-i Kitap bir kadınla evliliğin haram olmadığına dair

⁹⁴² er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 7, s. 56.

⁹⁴³ Maide, 5/5.

⁹⁴⁴ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 7, s. 56.

⁹⁴⁵ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 7, s. 55.

Hz. Ömer ile Hz. Huzeyfe arasındaki diyalog yukarıda geçmişti. Dolayısıyla iki delil arasında bir çatışma varsa ikisi de düşer.⁹⁴⁶

Müfessirimiz, Maide Suresi'nin 5. ayetinde geçen "...sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir."⁹⁴⁷ ifadeyi ele alırken Ehl-i Kitap bir kadınla evlenmenin hükmü hususundaki fikrini de ortaya koymuştur. Müfessirimize göre ayetteki bu sözün ifade edilmesinde şöyle bir fayda vardır: Ehl-i Kitapla Müslümanlar arasında nikah hususundaki cevaz her iki taraf için değil, sadece Müslüman'ın lehine cevaz vardır. Ancak burada Cenab-ı Allah bu ayırımı dikkatleri çekmek için böyle bir ifade kullanmıştır.⁹⁴⁸

Ehl-i Kitap bir kadınla evlenilip evlenilemeyeceği hususunda alimlerin birbirlerine karşı ileri sürdükleri yukarıdaki deliller dışında Fahreddin er-Râzî ayrıca Ehl-i Kitap bir kadınla evliliğin haram olduğunu savunanların şu fikirlerine de yer vermiştir:

a) Ehl-i Kitaptan kadınlarla evlenmenin haram olduğunu savunanlara göre ayette geçen "...Daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar..."⁹⁴⁹ dan maksat iman etmiş olanlardır. Çünkü bir insanın aklına, iman etmiş Yahudi bir kadınla evlenilebilir mi? Sorusu gelebilir. İşte Cenab-ı Allah bu ayetle bunun (iman etmiş Ehl-i Kitap kadınlarıyla evlenmenin) caiz olduğunu açıklamıştır.

b) Atâ'nın şöyle dediği rivayet edilir: Cenab-ı Allah o sıralar (âyetin nüzul zamanı) Müslüman kadın sayısı az olduğu için Ehl-i Kitap kadınlarıyla evlenebilme izni vermiştir. Oysa şimdi mü'min kadın sayısı arttığı için bu izin ortadan kalkmıştır.

c) Allah Teâlâ'nın kafirlerden uzak durmanın gerekliliğine işaret eden ayetleri vardır. Bu âyetlerden bazıları: "*Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dost edinmeyin. Oysa onlar, size gelen gerçeği inkâr etmişlerdir. Rabbiniz Allah'a inandığımızdan dolayı Peygamber'i de sizi de yurdunuzdan çıkarıyorlar. Ben, sizin saklı tuttuğunuzu da, açığa vurduğunuzu da en iyi bilenim. Sizden kim bunu yaparsa (onları dost edinirse) doğru*

⁹⁴⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 7, s. 56.

⁹⁴⁷ Maide, 5/5.

⁹⁴⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 11, s.122.

⁹⁴⁹ Maide, 5/5.

yoldan sapmış olur.”⁹⁵⁰ “Ey iman edenler! Kendi dışınızdakileri sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar size fenalık etmekten asla geri durmazlar, hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Gerçekten, kin ve düşmanlıkları ağızlarından (dökülen sözlerinden) belli olmaktadır. Kalplerinde sakladıkları (düşmanlıkları) ise daha büyüktür. Eğer düşünüp anlıyorsanız, âyetlerimizi size açıklamış bulunuyoruz.”⁹⁵¹ ayetleridir. Kâfirlerden uzak durma gerekliliğinin sebebi de; Ehl-i Kitap bir kadınla evlenen bir Müslüman erkeğin eşine olan sevgisi yüzünden zamanla onun dinine meyletme ihtimalidir. Bir de böyle bir evlilikten doğacak bir çocuğun da annesinin dinine meyletme ihtimalinin kuvvetlidir. İşte bunlara binaen böyle bir evliliğe girişmek kendini tehlikeye atmak demektir.

d) Cenab-ı Allah Maide suresindeki ayetin devamında “...Kim (İslâmî hükümlere) inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir. O, ahirette de ziyana uğrayanlardandır.”⁹⁵² buyurmuştur. Bu ise Ehl-i Kitaptan bir kadınla evlenmenin son derece çirkin bir hareket olduğunun delilidir. Eğer Maide Suresi 5. ayetteki, “...Daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar...” ifadesini Ehl-i Kitaptan bir kadınla evlenilebileceğine delil sayarsak, bu ayetin devamında “...Kim (İslâmî hükümlere) inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir. O, ahirette de ziyana uğrayanlardandır.” ifadesinin getirilmesi bir çelişki olurdu ki, Kur’an için böyle bir şey caiz olmaz.⁹⁵³

Fahreddîn er-Râzî, tefsirinde cariyelerle evlenmenin caiz olup olmadığına da değinmiştir. Bunu da Maide Suresi’nin beşinci ayeti doğrultusunda ele almıştır. Buna göre er-Râzî’nin cariyelerle evlenmenin hükmü konusundaki görüşü şöyledir: “Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin (yahudi, hıristiyan vb. nin) yiyeceği size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz şartıyla, namuslu olmak, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Kim (İslâmî hükümlere) inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir. O, ahirette de ziyana uğrayanlardandır.”⁹⁵⁴ Eğer bu ayette geçen “kadınlardan iffetli olanlar” kelimesinden maksat hür kadınlar ise,

⁹⁵⁰ Mümtebine, 60/1.

⁹⁵¹ Âl-i ‘İmrân, 3/118.

⁹⁵² Maide, 5/5.

⁹⁵³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 11, s. 123.

⁹⁵⁴ Maide, 5/5.

Ehl-i Kitaptan olan cariyeler buna dahil olmaz. Yani Müslüman bir erkek Ehl-i Kitaptan bir cariye ile evlenemez. Eğer bu kelimeden maksat iffetli kadınlar ise, cariyelerle de evlenmenin mübah olduğu ortaya çıkar. Bu durum Şafiiler ve Hanefiler arasında ihtilafli bir konudur. Şafiilere göre Ehl-i Kitap bir cariye ile evlenmek haramdır. Çünkü cariye kadında kölelik ve küfür gibi iki noksanlık beraber bulunur. Ebu Hanife'ye göre ise bu evlilik caizdir. Çünkü Hanefilere göre ayette geçen “kadınlardan iffetli olanlar” kelimesinden maksat “bütün iffetli kadınlardır.”

2.2.3. Ehl-i Kitap Kadınlara Evlenmede Zimmi-Harbi Farklılığı ve Fahreddîn er-Râzî'nin Yorumu

Fahreddîn er-Râzî, tefsirinde Ehl-i kitabın zimmi veya harp halindeki kadınlarıyla evlenmenin cevazını farklı alimlerden nakiller yaparak şöyle açıklamıştır: Said b. Müseyyeb ve Hasan el-Basri (ö. 110/728), ayette (Maide, 5/5) geçen “kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar” ifadesinin hem zimmi hem de harbi Ehl-i kitabın kadınlarını kapsadığını söylemişlerdir. Bununla beraber fukahanın ekserisi, bu ayetin sadece zimmi olan Ehl-i Kitap kadınlarını içine aldığını savunmuşlardır. Bu aynı zamanda İbn ‘Abbâs (ö. 68/687-688) (r.a)’ın da görüşüdür. Çünkü ona göre, kitap ehli olan kadınlardan bize helal olanlar olduğu gibi haram olanlar da vardır. Bunu da cizye verme şartına bağlar. Dolayısıyla cizye verenlerle nikahlanmak helal iken vermeyenlerle evlenmek haramdır.⁹⁵⁵

2.3. Ehl-i Kitabın Yiyeceklerinin Yenmesi Hakkında Fahreddîn er-Râzî'nin Yorumları

*“Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin (Yahudi, Hıristiyan vb. nin) yiyeceği (طَعَامٌ) size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir.”*⁹⁵⁶

Fahreddîn er-Râzî bu ayetteki “yiyecek” (طَعَامٌ) kelimesinin kastettiği manaları şöyle sıralamıştır:

1) “Yiyecek” (طَعَامٌ) kelimesinden maksat boğazlanan hayvanlardır. Yani Ehl-i Kitabın kestikleri hayvanların etlerini yemek bize helaldir.⁹⁵⁷ Cizye hususunda

⁹⁵⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 11, s. 123.

⁹⁵⁶ Maide, 5/5.

Mecusilere de, Ehl-i kitaba yapılan uygulamalarda bulunulmasına rağmen, Mecusilerin kestikleri ve Mecusilerle evlenme hususunda, bu iki ayrı inanç sahibi arasında fark vardır. Hz. Ali'nin Beni Tağlib Hıristiyanlarını bundan istisna tutarak şöyle dediği rivayet edilir: “Onlar Hıristiyan değildir. Onlar, Hıristiyanlıktan sadece içki içme adetini almışlardır.” İmam-ı Şafii de bu görüştedir. İbn ‘Abbâs (ö. 68/687-688) (r.a)’a Ehl-i kitabın kestikleri hayvanların etlerinin yenilip yenilmediği sorulduğunda Onun, “bunda bir beis yoktur.” dediği rivayet edilir. Ebu Hanife (r.a) de bu görüştedir.

2) Zeydiyye mezhebinden bazı alimler ise, “yiyecek” (طَعَامٌ) kelimesinden maksadın ekmek, meyveler ve boğazlanma ihtiyacı duyulmayan yiyecekler olduğunu söylemişlerdir.

3) Buradaki “yiyecek” (طَعَامٌ) kelimesinden maksat (ehli kitaba ait) bütün yiyeceklerdir. Alimlerin büyük çoğunluğu aşağıdaki nedenlerden dolayı birinci görüşü kabul etmişlerdir:

a) Boğazlanan hayvanlar, boğazlanan kişinin fiiliyle yiyecek haline gelir. O halde ayette geçen “...*Kendilerine kitap verilenlerin (Yahudi, Hıristiyan vb. nin) yiyeceği (طَعَامٌ) size helâldir...*”⁹⁵⁸ sözünü “boğazlanan (kesilen) hayvanlar”a hamletmek daha doğru olur.

b) Kesilen hayvanlar dışındaki yiyecekler, hem ehli kitaba ait olmadan önce helaldir. Hem de Ehl-i kitaba ait olduktan sonra helaldir. O halde bu yiyecekleri Ehl-i kitabın yiyecekleri olarak görmek faydasızdır.

c) Bu ayetin öncesinde av ve boğazlama hususlarından bahsedilmektedir. O halde bu ayeti de kesilen hayvanlara hamletmek daha evladır.⁹⁵⁹

Yukarıdaki ayetin devamında Cenab-ı Allah, “...*sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir.*”⁹⁶⁰ şeklinde buyurmuştur. Müfessirimize göre Cenab-ı Allah’ın bu sözünden maksat şudur: Sizin (Müslümanların), onlara (Ehl-i kitaba) kendi yiyeceklerinizden yedirmeniz de helaldir. Çünkü Ehl-i kitaba kestiklerimizden

⁹⁵⁷ Bkz. Muhammed b. Ahmed b. Ebi b. Sehl Şemsü’l-Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, Beyrut, Darü’l-Ma’rife, 1414/1993, Cilt 24, s. 27; Muhammed b. Mahmud Ekmelüddin Ebu ‘Abdullah b. Eş-Şeyh Şemsüddin b. Eş-Şeyh Cemalüddin er-Rûmî, *el-İnaye Şerhu’l-Hidâye*, b.y.y., t.y., Cilt 9, s. 487.

⁹⁵⁸ Maide, 5/5.

⁹⁵⁹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Cilt 11, s. 122.

⁹⁶⁰ Maide, 5/5.

yedirmeyi haram kılmak Allah Teâlâ'ya zor gelmez. Halbuki bu sözün ifade edilmesinde şöyle bir fayda vardır: Ehl-i Kitapla Müslümanlar arasında nikah hususundaki cevaz her iki taraf için değil sadece Müslüman'ın lehine cevaz vardır. Ancak burada Cenab-ı Allah bu ayırımı dikkatleri çekmek için böyle bir ifade kullanmıştır.⁹⁶¹

⁹⁶¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt 11, s. 122.

SONUÇ

Hıristiyanlık günümüz dünyasının en yaygın dini konumundadır. İlahi kaynaklı bir din olan Hıristiyanlığın çok karmaşık ve karanlık bir tarihi vardır. Hz. İsa (a.s)’ın üç sene gibi kısa süreli bir risalet hayatının ardından yeryüzünden muammalı bir şekilde ayrılması, beraberinde birçok tartışmayı ve parçalanmayı getirmiştir. Hz. İsa (a.s) yeryüzünden ayrılırken arkasında havariler denilen on iki kişilik bir mü’min grubu bırakmıştı. Bu grubun üyeleri Hz. İsa’nın tebliğ ettiği tevhid inancına bağlıydılar. Ancak Hz. İsa’nın yeryüzünden ayrılışından kısa bir süre sonra gruba dahil olan sürpriz şahıs Pavlus’la beraber Hz. İsa (a.s)’ın tebliğ ettiği hak dinin mahiyeti değişmeye başladı. Asıl adı Saul olan ve Yahudilerin radikal mezhebi Ferisilik’in sadık bir bağlısı olan Pavlus, dört bir yanı kültürel etkileşime açık olan Tarsus’ta doğmuştur. Yahudi, Grek ve Roma kültürlerinin etkisinde yetişen Pavlus, putperest bir ortamda, felsefeyle hemhal olmuş çok yönlü bir zattır. Pavlus, Hz. İsa (a.s)’ın hayatta olduğu zamanlarda tam bir Hıristiyan düşmanı iken, Hz. İsa’nın yeryüzünden ayrılışının ardından “Şam Yolu Vizyonu” olarak adlandırılan bir asılsız bir iddiayla Hz. İsa’nın dinine tabi olduğunu açıklamış ve havarilerin safına iltihak etmiştir. Dine girişi bile Yahudi entrikasıyla olan Pavlus, kısa bir sürede kendisini kabul ettirmiş ve Hıristiyanlığı farklı bir mecraya sürüklemiştir. Hz. İsa (a.s)’ın tebliğ ettiği saf tevhid dini, teslis istikametinde ilerlemeye başlamıştır.

Pavlus, karşısında durmak isteyen hakiki mü’minleri tek tek saf dışı bırakarak yoluna devam etmiştir. Hz. İsa (a.s)’nın yeryüzünden ayrılışından bir hayli zaman sonra İncil(ler)’in kaleme alınması Pavlus’a dinin te’sisinde büyük fırsatlar sunmuştur. Asli günah, teslis, sünnet olmanın kaldırılması, cumartesi olan kutsal günün Pazar günüyle değiştirilmesi gibi birçok husus Pavlus’un dinde yaptığı değişikliklerdir.

Hıristiyanlık, tarihi seyir içinde Roma İmparatorluğunun şiddetli baskı ve zulümlerine maruz kalmıştır. Özellikle ilk Hıristiyanlardan olan Yahudi-Hıristiyanlar cemaati, Roma imparatorlarının şiddetli baskı ve zulümleriyle sindirilmeye

çalışılmış; bu baskı ve zulümlere karşı duranlar akıl almaz işkencelerle etkisiz hale getirilmişlerdir.

Pavlus'un tohumunu ektiği ancak üstü kapalı olarak ifade ettiği teslis inancı zaman içerisinde farklı dönemlerde toplanan konsillerde meşrulaştırılmıştır. Hıristiyanlık tarihinde, dönem dönem Hz. İsa (a.s)'ın şahsı etrafında münakaşalar vuku bulmuş, bu münakaşalar Hıristiyanlıkta mezhep ayrılıklarına neden olmuştur.

Ortaçağ olarak adlandırılan zaman diliminde Hıristiyanlık, etkisinde kaldığı skolastik felesefe ile adeta bilimsel düşüncenin önüne bir set çekmiş ve düşüncüyü dondurmuştur. Papazların işine gelen bu dönemde kiliseler olağanüstü bir yetkiye sahip olmuştur. Para, mal-mülk karşılığı günah bağışlamalar, insanları dinin dışına çıkarmalar ve işkence yapan engizisyon mahkemeleri bu dönemin en belirgin özellikleridir. Ortaçağ skolastik felsefesinin baskısından bunalan halk, Reform Hareketleriyle nefes alabilmiştir. Martin Luther'in öncüsü olduğu Reform hareketleri Hıristiyanlığın üçüncü büyük mezhebi olan Protestanlığın doğuşuna neden olmuştur.

Uzun ve büyük mezhep savaşlarına sahne olan Hıristiyanlık Tarihi, son iki üç asırdır durgun bir görünüm sergilemektedir.

Bu denli karmaşık ve karanlık olan Hıristiyanlık tarihine bir de Kur'an ve Kur'an tefsiri perspektifinden bakmak istedik. Bu bakış için de İslam Tarihinde büyük üne kavuşmuş ve Fahreddîn er-Râzî lakabıyla meşhur olmuş kelamcı-müfessir Muhammed b. Ömer b. El-Hasan b. El Huseyn b. Ali el-Kureyşi el-Bekri et-Teymi et-Taberistani adlı İslam alimini seçtik.

Hıristiyanlığa bakışını ele aldığımız müfessirimiz Fahreddîn er-Râzî, yaşadığı hicri VI. asrın en önemli ilmi şahsiyetlerinden biridir. Bu önemine binaen birçok alimin takdirini kazanmış olan er-Râzî, ilminin üstünlüğünü ifade eden birçok lakapla tavsif edilmiştir. Bu lakapların en önemlisi de Fahreddîn er-Râzî'dir. Onu hicri VI. Asrın müceddidi olarak kabul edenler de olmuştur. Müfessirimiz, geniş bir ilmi ihataya sahip olduğu için birçok ilim dalında söz sahibi olmuş ve bu ilim dallarıyla ilgili iki yüzü müteceviz eser te'lif etmiştir. Fahreddîn er-Râzî'nin en meşhur olduğu alan Kelam ilmidir. Er-Râzî, felsefeyle de meşgul olmuş; felsefeyi kelam ilmine dahil ederek yeni bir metoda öncülük etmiştir.

Müfessirimiz, tefsirde de öncü konumundadır. Zira o, dirayet tefsirinde zirveye çıkmış ve kendi takipçileri üzerinde çok etkili olmuştur. Şunu da söylemek gerekirse Müfessirimiz, dirayet tefsirinin önemli temsilcilerinden biri olmasına rağmen tefsirinin birçok yerinde rivayetlere yer vermiş; dirayet tefsirini rivayet tefsirinin etkisinde bırakmıştır. Müfessirimiz, tefsirinin muhtelif yerlerinde farklı mezhep müntesipleriyle mücadele ve münakaşa halinde olmuştur. Özellikle Kerramilerle yapmış olduğu mücadele onun hayatına mal olmuştur.

Fahreddîn er-Râzî'nin yazmış olduğu *Mefatihü'l-Gayb* adlı eser de dirayet tefsirinin önemli ve öncü eserleri arasında yer alır. Er-Râzî bu eserin muhtelif yerlerinde Hıristiyanlar ve Hıristiyanlık hakkında önemli açıklamalarda bulunmuştur. Er-Râzî'ye ait *Münâzâra fi'r-Redd alâ'n-Nasârâ* isimli bir eserin bulunması da onun bu hususta söz sahibi olduğunu gösterir. Çünkü bu eser Fahreddîn er-Râzî'nin kendi dininde mütehasıs Hıristiyan bir din adamıyla yapmış olduğu münazaradan bahseder. Bu münazara sonunda Hıristiyan din adamının savunduğu bütün tezlerinin müfessirimiz tarafından bir bir çürütülmesine dayanamayarak İslam'ı tercih etmesi, Fahreddîn er-Râzî'nin Hıristiyanlık hakkındaki ilminin vüs'atini oratya koymada önemli bir göstergedir.

Hz. Meryem'in Beytü'l-Makdis'e adanması, doğumu, Hz. Zekeriyya (a.s)'ın uhdesine verilmesi, büyütülmesi, Hz. İsa (a.s)'a hamile kalması, Yahudilerin Hz. Meryem'e iftira atmaları hususundaki birçok konu er-Râzî'nin eserinde tafsilatlı bir şekilde anlatılmıştır. Ancak Fahreddîn er-Râzî'nin çoğu zaman bu konularda başka eserlerden aldığı bilgileri sadece sıralamış, bu bilgileri herhangi bir değerlendirme ve tenkide tabi tutmamıştır. Bu da sunduğu bazı bilgilerde akli verilerle örtüşmeyen neticelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bununla beraber o, Hz. İsa (a.s)'ın babasız yaratılması hususunda Hıristiyanların delillerini çürüterek böyle bir şeyin olağanüstü bir hal olmadığını ortaya koyarken de akli delilleri kullanmıştır.

Fahreddîn er-Râzî'nin Hıristiyanlara karşı en çok tenkid ettiği konu ise *teslis* konusudur. Sair kaynaklarda teslisin müessisi Pavlus'tur. Müfessirimiz de tefsirinde, Pavlus'un teslisin müessisi olduğunu İslam alimlerinden rivayetle nakletmiştir. Özellikle Hz. İsa (a.s)'ın tanrılaştırılması hususunda Hıristiyanların savundukları bütün deliller müfessirimiz tarafından akli delillerle çürütülmüştür. Er-Râzî'ye göre Hz. İsa (a.s)'ın babasız yaratılması, mucize göstermesi, göğe yükseltilmesi gibi

hususlar onun ilahlığına değil; faziletine işarettir. Hz. İsa (a.s)’ın gösterdiği mucizeler Allah’ın kendisine verdiği izin kadarıyladır ve sınırlı mahiyettedir. Çünkü Fahreddîn er-Râzî’nin dediği gibi Mesela, Hz. İsa (a.s)’ın mucizelerinden olan gaybtan haber vermesi eğer onun ilahlığına delalet etseydi; o zaman neden Hz. İsa (a.s) Yahudilerin kendisini yakalayacaklarını bilememişti ve eğer o bir ilahsa neden Yahudilerin verdiği zararı kendisinden def’ edememişti. Yahudiler gibi menhus bir kavmin öldürdüğü biri nasıl ilah olur ve Hz İsa (a.s) öldürüldükten sonra alem nasıl ilahsız kalır? Er-Râzî, Hz. İsa (a.s)’ın tanrılaştırılması amacıyla ortaya atılan, Baba’nın (Allah’ın) Oğul (Hz. İsa) ile birleştiği (ittihad) ve Baba’nın Oğul’a hulûl ettiğine yönelik Hıristiyanların bütün delillerini akli delillerle çürütmüştür. Er-Râzî, Hıristiyanlar’ın Hz. İsa (a.s)’ı Allah’ın oğlu veya bizzat ilah görme fikirlerini dünyanın en bozuk ve en mantıksız fikri olarak görmüştür. Fahreddîn er-Râzî’ye göre Hz. İsa (a.s) ile ilgili olarak ayetlerde geçen Ruhü’l-Kudüs, Cebrail (a.s)’dir.

Fahreddîn er-Râzî’nin, tefsirinde Hz. İsa (a.s)’ın kıyamet öncesi nüzulünü kabul ettiğini görüyoruz. Ancak Fahreddîn er-Râzî, Hz. İsa (a.s) yeryüzüne yeni şeriat getiren bir peygamber olarak değil; Hz. Muhammed (s.a.v)’in şeriatıyla hükmedecek biri olarak ineceğini ifade etmiştir.

Kur’an-ı Kerim’in münzel bir kitap olan İncil hakkında bize malumat vermesine rağmen Hıristiyanlar Hz. İsa (a.s)’ın İncil adında bir kitap almadığı kanaatine sahiptirler.

Bazı İslam alimlerine göre İncil yeryüzünde geniş bir alana yayılıp şöhret bulan bir kitap olduğundan tahrifi mümkün değildir; ancak olsa olsa İncil’in yorumları (tefsirleri) tahrif edilmiştir. Er-Râzî de dahil olmak üzere birçok İslam alimine göre ise İncil tahrif edilmiştir. Ancak Fahreddîn er-Râzî İncil’lerdeki tahrifi sadece Hz. Muhammed (s.av)’in nübüvvetine delalet eden ayetlerin ayıklanması olarak kabul etmiştir.

Kanaatimizce Hıristiyanların İncil’lerde bulunan Hz. Muhammed (s.a.v)’in nübüvvetine yönelik ayetleri tahrif ettikleri veya yanlış yorumladıkları doğrudur; ancak er-Râzî’nin ifade ettiği gibi İncil’lerdeki tahrif bununla sınırlı değildir. Matta, Markos, Yuhanna ve Luka adında dört ayrı yazarın tarihsel olayları içeren kitaplarının İncil adı altında birleştirilmesi, mevcut İncil(ler)in Kur’an’ın bahsettiği İncil’i yansıtmaktan ne kadar uzak olduğunu göstermektedir. Pavlus’un telakkisi

doğrultusunda şekillenen Matta, Markos, Yuhanna, Luka, Habercilerin İşleri ve bunlara ilaveten 22 ayrı eserin bir kitap halinde (Yeni Ahit) kanonik (sahih) olarak kabul edilmesine rağmen; *Ebionitler, İbraniler ve Barnaba* İncil'leri gibi ilahi vahye yakın içerikleri olan kitapların apokrif (uydurma) olarak kabul edilmesi İncil'in tahrif edildiğini gösterir.

Müfessirimiz Hıristiyanlık için hayati bir önemi olan “Asli Günah” doğrudan temas etmemiştir. Ancak suçun şahsiliğini gösteren ayetleri tefsir ederken dolaylı olarak bu konuya temas etmiştir. Bir de müfessirimiz teslis konusunu ele alırken Hıristiyanlarca iddia edilen Hz. İsa (a.s)’ın tanrılığının ve Hz. İsa ile Allah arasındaki “Baba-Oğul” münasebetinin imkansızlığını ortaya koymakla konuyu “Asli Günah” meselesine kadar uzatmamıştır.

Fahreddîn er-Râzî, Kur’an’da geçen Hıristiyanlara yönelik yergi içerikli ayetleri tefsir ederken, bu ayetler doğrultusunda Hıristiyanların şirke ve küfre düştüklerini açıkça ortaya koymuştur. Bazı yerlerde Hıristiyanların şirkinin putperestlerinkinden daha şiddetli olduğunu da söylemiştir.

Müfessirimize göre, Hıristiyanların müşriklerden bir farkı yoktur; ancak onlar zahiren de olsa Hz. İsa (a.s) gibi büyük bir peygambere ve İncil gibi büyük bir kitaba iman ettiklerinden dolayı Cenab-ı Allah, onlara cizye vermek kaydıyla yaşama hakkını tanımıştır. Fahreddîn er-Râzî’nin Tefsirinde, Kitap Ehli bir kadınla evlenilip evlenilemeyeceği hususunda alimlerin konuyla ilgili ihtilafları ele alınmış ve cumhurun görüşüne göre bir müslümanın kitabi bir kadınla evlenebileceği hükmü ortaya çıkmıştır. Ehl-i kitabın yemeklerinin yenilip-yenilemeyeceği hususunda da, hem kestiklerinin ve hem de sair yemeklerinin yenilebileceği hükmü ortaya konulmuştur.

Bu çalışmamızın sonunda Fahreddîn er-Râzî’nin Müslüman-Hıristiyan münasebetlerini değerlendirirken yaşadığı asrın etkisinde kaldığını müşahade ettik. Bununla beraber onun Hıristiyan inancına yönelttiği tenkitler ve akli delillerle yaptığı değerlendirmeler ile Müslüman-Hıristiyan münasebetlerine dini, ahlaki ve sosyal yönden yaklaşımlarının günümüze de ışık tutabilecek nitelikteki fikirler olduğunu gördük. Fahreddîn er-Râzî’nin çağlar ötesine ışık tutabilecek fikirlerinin varlığı bizi de onun Hıristiyanlara bakışını incelemeye sevkeden en büyük neden oldu.

KAYNAKÇA

- ‘Abdullah b. ‘Abbâs, *Tenvirü'l-Mekâbis min Tefsir-i İbn ‘Abbâs* (toplayan: Mecduddin Ebu Tahir Muhammed b. Yakub el-Firuzabadi), Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- ‘Abdullah, Müsa'id Müslim, *Eseru't-Tatavvuri'l-Fikri fi't-Tefsir fi'l-'Asri'l-'Abbâsi*, çev. Muhammed Çelik, İzmir: Yeni Akademi Yay., 2006.
- ‘Abdülhamid, Muhsin, *er-Râzî Müfessiren*, Bağdad: Dâru'l-Hürriye, 1394/1974.
- ‘Abdü'l-Âl, Hamdi, *el-Mille ve'n-Nihle fi'l-Yahudiyye ve'l-İslâmiyye ve'l-Mesihîyye*, Kuveyt: Daru'l-Kalem, 1409/1989.
- ‘Ali, Emir, *İslâm'ın Özü*, çev. Ömer Rıza Doğrul; sad. ve thk. Musa K. Yılmaz, Ankara: İlahiyat, 2007.
- el-Alûsî, Şihabuddîn Mahmud b. ‘Abdillâh el-Huseynî, *Ruhu'l-Maânî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-'Azim ve-Sebi'l-Mesânî*, thk.'Ali ‘Abdulbarî ‘Atiyye, 1. Baskı, 16 cilt, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- ‘Askalânî, İmam Hafız Ahmed b. Ali b. Hacer, 2. Baskı, 7 cilt, *Lisânu'l-Mîzân*, Beyrut: Müessesetü'l-A'lami, 1390/1971.
- İbn ‘Aşûr, Muhammed Fadıl b. Muhammed Tahir b. Muhammed, *et-Tefsir ve Ricaluhû*, b.y.y: 1417/1997.
- Aydın, Fuat, *Dinleri Tarihleriyle Okumak*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Aydın, Mehmet, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, Ankara: TDV. Yay., 1995.
- _____, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Ankara: TDV. Yay., 1998.
- _____, *Dinler Tarihine Giriş*, 4. Baskı, İstanbul: Din Bilimleri Yay., 2008.

- _____, “Hıristiyanlık,” *DİA İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 1998.
- Aydın, Mahmut, *Tarihsel İsa (İmanın Mesih’inden Tarihin İsa’sına)*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
 - Aydüz, Davut, *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, İstanbul: Işık Yayınları, 2004.
 - el-Bağavî, Muhyi’s-Sünne Ebû Muhammed b. Mes’ud, *Meâ’limü’t-Tenzîl fi Tefsiri’l-Kur’an*, thk. ‘Abdurrezzak el-Mehdi, 1. Baskı, 5 cilt, Beyrut: Daru İhyai Türesi’l-‘Arabi, 1420.
 - Barker, G., *O’nun İzinde: Hıristiyanlık ve Laiklik Tarihi*, İstanbul: Zafer Matbaası, 1985.
 - Bedir, Ahmet, *Kur’an ve Tefsir İlimleri*, Şanlıurfa: HRÜ. İlh. Fak. Yay., 2001.
 - el-Belhî, Ebu’l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdi, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, thk. ‘Abdullah Mahmud Şehate, 1. Baskı, 5 cilt, Beyrut: Dâru İhyai Türesi’l-‘Arabî, 1423.
 - Besnard, Albert M; Oliver Clément ve Roger Mehl, *Hıristiyan İlahiyatı*, çev. Mehmet Aydın, Konya: Arı Basımevi, t.y.
 - el-Beydâvî, Nasiruddîn Ebu Sa’id ‘Abdullah b. ‘Ömer b. Muhammed eş-Şirazi, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, thk. Muhammed ‘Abdurrahman el-Mar’aşlı, 1. Baskı, 5 cilt, Beyrut: Daru İhyai Türesi’l-‘Arabî, 1418/1997.
 - el-Beyhâkî, Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Musa el-Horasani Ebu Bekr, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Muhammed ‘Abdulkadir ‘Ata, 3. Baskı, 10cilt, Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1424/2003.
 - Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2 cilt, 1. Baskı, Ankara: DİB Yay., 1955.
 - Birişik, Abdulhamit, “Hasan-ı Basri” *DİA İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 1997.
 - Bottéro, Jean; Marc-Alain Quaknin ve Jozeph Moingt, *İnancın En Güzel Tarihi*, çev. İsmet Birikan, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2003.

- Bucaille, Maurice, *Kur'an-ı Kerim, Tevrat, İncil ve Bilim, (Çağdaş Bilimlerin Işığında Kutsal Kitapların İncelenmesi, çev. Enver Tahir Rıza, Hamit Kemal, b.y.y: İslam'a Çağrı Cemiyeti, t.y.*
- el-Buhârî, Ebû 'Abdillah Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsirü'n-Nâsir, 1. Baskı, 9 cilt, b.y.y: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.*
- Cerrahoğlu, İsmail, "Fahreddîn er-Râzî ve Tefsiri," *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, S. 2, 1977, 7-57.*
 _____, "Fahreddîn er-Râzî ve Tefsiri," *Tefsir-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım ve diğerleri, 23 cilt, İstanbul: Huzur Yayınları, t.y.
 _____, *Tefsir Tarihi*, 2 cilt, Ankara: DİB Yayınları, 1988.
 _____, *Tefsir Usulü*, 16. baskı, Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- el-Cevzî, Cemâluddîn Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrahmân el-Mehdî, 1. Baskı, 4 cilt, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1422.
- Cezzâr, Fikri Zeki, *Medahilü'l-Müellifin ve'l-A'lâmü'l-Arab Hatta Âm 1215 h /1800 m.*, Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1994.
- Challenge, Félicien, *Dinler Tarihi*, çev. Semih Tiryakioğlu, 1. Baskı, İstanbul: Varlık Yay., 1960.
- Cilacı, Osman, *Genel Hatlarıyla Dinler Tarihi*, Konya: Mimoza, 1994.
 _____, *Günümüz Dünya Dinleri*, Ankara: DİB. Yay., 1995.
 _____, "Havari" *DİA, İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 1997.
- İbn Cüzey el-Kelbî, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. 'Abdullah, *el-Kavânînü'l-Fıkhiyye*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.
- Çalışkan, Mehmet, *Tefsir Bilgileri*, Adana: Nobel Kitabevi, 2005.
- Çetin, Mustafa, *Tefsirde Dirayet Metodu*, b.y.y: t.y.

- Ebû Davûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak b. Beşîr b. Şeddâd b. 'Amr el-Ezdî, *Sünenu Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin 'Abdülhamit, 4 cilt, Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, t.y.,
- ed-Dâvûdî, Hâfız Şemsuddin Muhammed b. 'Ali İbn Ahmed, *Tabâkâtu'l-Müfessirîn*, thk. 'Ali Muhammed 'Ömer, 2 cilt, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1392/1972.
- Demirci, Kürşat, "Hıristiyanlık" *DİA İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 1998.
_____, "Hulûl", *DİA İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 1998.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri, 1963.
- Duman, M. Zeki, *Uygulamalı Tefsir usulü ve Tefsir Tarihi*, Kayseri: Erciyes Ün. Yayınları, 1992.
- Eliade, Mircea, İaon P. Couliano, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş, İstanbul: İnsan Yay., 1997.
- Elmalî, Abdurrahman, *Fahreddîn Râzî'de Esbab-ı Nüzul Değerlendirmesi*, Şanlıurfa: HRÜ. İlh. Fak. Yay., 1998.
- Emin, Ahmed, *Zuhru'l-İslâm*, 4. Baskı, 4 cilt, Kahire: Mektebetu Nahdeti'l Mısriyye, 1996.
- Ebu'l-Fellâh, 'Abdulhayy b, Ahmed, b. Muhammed b. el-'Îmâd el-Akirî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbarin min Zeheb*, thk. Mahmud el Arnavût, 1. Baskı, 11 cilt, Dimaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986.
- el-Ferrâ, Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. 'Abdullah b. Manzûr ed-Deylemî, *Maa'ni'l-Kur'an*, thk. Ahmed Yusuf en-Necati, Muhammed 'Ali en-Neccâr, 'Abdulfettah İsmail eş-Şelebî, 1. Baskı, 3 cilt, Mısır: Darü'l-Mısriyye, t.y.
- Ferruh, Ömer, *Tarihi'l-'Ulum 'İnde'l-'Arab*, Beyrut, 1977.
- Ganieva, S., *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, 1. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2004.
- Gasque, W. Ward, *Hıristiyanlık Tarihi*, çev. Sibel Sel, Levent Kınran, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.

- Grudem, Wayne, *Hıristiyan İlahiyatı*, çev. Levent Kınran, İstanbul: Yeni Yaşam Yay., 2005.
- Gündüz, Şinasi, *Hıristiyanlık*, İstanbul: İSAM Yay., 2006.
- _____, “Pavlus’un Hıristiyan Geleneğindeki Merkeziliği/Belirleyiciliği,” *Dinler Tarihi Araştırmaları III*, Ankara: Dinler Tarihi Derneği yayınları, 2002.
- el-Hâkim en-Nisâburî, Ebû ‘Abdillah Muhammed b. ‘Abdullah b. Muhammed, *el-Müstedrek ‘Ale’s-Sahihayn*, thk. Mustafa ‘Abdulkadir ‘Ata, 1. Baskı, 4 cilt, Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1411/1990.
- İbn Hallikân, Ebü’l-‘Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtu’l-A’yân ve Enbâu Ebnâi’z-Zamân*, thk. İhsân ‘Abbâs, 1.Baskı, 7 cilt, Beyrut: Dâru Sadr, t.y.
- el-Halvetî, el-Mevlâ Ebu’l-Fidâ İsmail Hakki b Mustafa el-İstanbulî, *Rûhu’l-Beyân*, 10 cilt, Beyrut: Daru’l-Fikr, t.y.
- Hanif, N., *Biographical Encyclopedia Of Sufis*, New Delhi: 2002.
- Hansârî, Muhammed Bakır b. Zeynü’l-‘Abidîn b. Ca’fer el-Musevî, *Ravdâtü’l-Cennât fî Ahvâli’l-‘Ulema ve’s-Sâdât*, thk. Esedullâh İsmailîyyân 8 cilt, Tahran: Mektebetu İsmailîyyân, 1392.
- Harman, Ömer Faruk, “Kur’an-ı Kerim’de Hz. İsa,” *Uluslar arası Müslüman-Hıristiyan Diyalog Sempozyumu II*, İstanbul: 2005.
- _____, “Meryem,” *DİA İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: 2004.
- İbn Ebî Hatim, Ebu Muhammed ‘Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. el-Münzir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-‘Azîm li İbn-i Ebi Hatim* thk. Esa’d Muhammed et-Tayyib, 3. Baskı, 9 cilt, Suud-i Arabistan: Mektebetu Nezzar Mustafa el-Bâz, 1419.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. ‘Ali b Yusuf b. Hayyân Esîruddin el-Endulusî, *el-Bahru’l-Muhîr fi’t-Tefsir*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil, 10 cilt, Beyrut: Daru’l-Fikr, 1420.

- el-Hâzîn, ‘Alauddin ‘Ali b. Muhammed b. İbrahim b. ‘Ömer el-Bağdadi, *Tefsiru’l-Hâzîn (Lübabü’t-Te’vil fi Maa’ni’t-Tenzil*, thk. Muhammed Ali Şahin, 1. Baskı, 4 cilt, Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1415.
- İbn Hemmâm, Ebubekr ‘Abdurrezzâk, *Tefsiru ‘Abdurrezzâk*, thk. Mahmud Muhammed ‘Abduh, 1. Baskı, 3 cilt, Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1419. —*Musannaf*, Beyrut: el-Mektebetü’l-İslami, 1983.
- “Hıristiyanlık,” *Meydan Larousse*, İstanbul: Meydan Yay., 1987.
- el-Hilâlî, Takiyuddîn, *Hiz. İsa İnsandır, Allah Değil*, çev. Osman Cilacı, İstanbul: İrfan Matbaası, 1997.
- Huleyf, Fethullah, *Mevs’âtu’l-Hadâreti’l-İslâmiyye*, b.y.y: Müessesetu Âli Beyt, t.y.
- el-Humeydî, Ebubekr ‘Abdullah ez-Zübeyr b. ‘İsa b. ‘Abdullah el-Kureyşi el-Esedî, *Müsnedu’l-Humeydî*, thk. Hasen Selim ed-Daranî, Dimaşk: Daru’s-Sikâ, 1996.
- Iannito, P. Luigi, *Hıristiyan İnanıcı*, İstanbul: Müjde Yay., 1994.
- Ebû Hamîd Hucetü’l-İslâm Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Hıristiyanlık Üzerine Değerlendirmeler*, thk. Abdullah Şarkavî; çev. Osman Cilacı, İstanbul: Beyan Yay., 1998.
- ‘İmran, Mustafa, “İmamü’l-Mütekellimîn,” *Mecelletu’l-Ezher*, S. 47, 1975, 896-901.
- İncil, Ahd-i Cedid Şirketi, İstanbul, 1999.
- el-İsfehânî, Ebu’l Kasım el Huseyn b Muhammed er-Râğıb, *el-Müfredât fi Garîbi’l-Kur’an*, 1. Baskı, Beyrut: Daru’l-Kalem, 1412.
_____, *Tefsiru’r-Râğıb el-İsfehânî*, thk. ‘Adil b. ‘Ali’ş-Şiddî, 1. Baskı, 5 Cilt, Riyad: Daru’l-Vatan, 1424/2003; (4. Cilt, thk. Hind binti Muhammed b. Sa’id Serdar, Ümmü’l-Kurâ: Külliyyetu’d-Da’veti ve Usli’d-Din, 1422/2001.)
- el-İsferâyînî, Ebu’l-Muzaffer Tahir b. Muhammed *et-Tabsîru fi’d-Din ve Temyüzü’l-Fırkati’n-Nâciyeti ‘ani’l-Fırkati’l-Halikîn*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, 1. Baskı, Lübnan: ‘Alemü’l-Kütüb, 1403/1983.

- İzzeddin Efendi, *Hak ve Batıl (Bir Müslüman'la Bir Hıristiyan'ın Mektuplaşmaları)*, çev. Asmai Yusuf Efendi, sad. Osman Cilacı, Konya: Deniz Kuşları Matbaası, 1975.
- Jeffery, Arthur, *The Foreign Vocabulary Of The Qur'an*, Oriental Institute Baroda: 1938.
- Jomier, Jacques, *Tevrat İncil ve Kur'an*, trc. Sakib Yıldız, İstanbul: Hareket Yayınları, 1974.
- Kahraman, Ahmet, *Mukayeseli Dinler Tarihi*, 7. Baskı, İstanbul: Marifet Yay., 1999.
- Karaman, Fikret ve diğerleri, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, İstanbul: DİB Yay, 2009.
- el-Kattân, Mennâ, *el- Vecîz fi Usuli't-Tefsîr* 2. baskı, Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1400/1980.
- el-Kasımî, Muhammed Cemaluddin b. Muhammed Sa'id b. Kasım el-Hellâk, *Mehâsinu't-Te'vil*, thk. Muhammed Basel 'Uyûnu's-Sevd, 1. Baskı, 9 cilt, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.
- Kazıcı, Ziya, *Kur'an-ı Kerim ve Garp Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, İstanbul: Bahar Yay., 1971.
- el-Kermânî, Mahmud b. Hamza b. Nasr Ebu'l-Kasım Burhanddin, *Garâibu't-Tefsîr ve 'Acaibu't-Te'vil*, 2 cilt, Beyrut: Müessesetü 'Ulumi'l-Kur'an, t.y.
- İbn Kesîr, 'İmaduddîn Ebû'l-Fidâ İsmâil b. 'Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15 cilt, b.y.y: Darü'l-Fikr, 1407/1986.
_____, *Kısasü'l-Enbiyâ*, thk. Mustafa 'Abdülvâhid, 1. Baskı, 2 cilt, Kahire: Darü't-Te'lif, 1388/ 1968.
_____, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-'Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selame, b.y.y: 2. Baskı, 8 cilt, Dâru Tayyibe, 1420/1999.

- el-Kıfî, el-Vezir Cemaluddin Ebi'l-Hasan 'Ali Bin Yusuf, *İhbâru'l- 'Ulemâ bi Ahbâri'l-Hukemâ*, thk. Abdul Mecîd Diyâb, b.y.y: Mektebetu İbn Kuteybe, ty.
- *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, çev: Komisyon, Ankara: TDV, yay., 2005.
- el-Kurtûbî, Şemsuddîn Ebu 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebibekr b. Ferahi'l-Ensârî el-Hazrecî, *Tefsirü'l-Kurtûbî (el-Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'an)* thk. Ahmed el-Birdunî ve İbrahim Etfiş, 2. Baskı, 20 cilt, Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.
- el-Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevazın b. Abdülmelik, *Letâifu'l-İşârât (Tefsiru'l-Kuşeyri)*, thk. İbrahim Beysunî, 3. Baskı, 3 cilt, Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l-Kitab, t.y.
- Kuzgun, Şaban, *Hıristiyan Batı Kültürünün Ana Kaynağı Kitab-ı Mukaddes'in Kutsallığı Üzerine: Dört İncil Yazılması, Derlenmesi, Muhtevası, Farklılıkları ve Çelişkileri* İstanbul: Metinler Matbaacılık, 1991.
- İbn Mâce, Ebu 'Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce* thk. Muhammed Fuad 'Abdülakî, 2 cilt, Beyrut: Daru İhyai Kütubi'l-'Arabî, t.y.
- el-Mahallî, Celaluddin Muhammed b. Ahmed ve Celaluddin 'Abdurrahman b. Ebibekr es-Suyûtî, *Tefsirü'l-Celâleyn*, İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ty.
- Madrigal, Carlos, *Üçü Birlik Ne Demektir?*, İstanbul: Müjde Yay., 1994.
- Mâlik b. Enes, İbn Mâlik b. 'Amir el-Asbahî el-Medenî, *el-Muvatta*, Beyrut: Daru İhyai Türesi'l-'Arabî, 1406/1985.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. 'Ali Ebu'l-Fadl, *Lisânü'l-Arab*, 3. Baskı, 15 cilt, Beyrut: Dâru Sadr, 1414.
- Masdusi, Abullah, *Yaşayan Dünya Dinleri*, çev. Mesut Sadak, İstanbul: Kalem Yay., 1981.
- Masumi, Muhammed Saghir Hasan "Imam Fakhr al-Din al-Razi and His Critics" *Islamic Studies*, 1. baskı, İslamabad: 1967.

- el-Maverdî, Ebu'l-Hasen 'Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib el-Basri el-Bağdadi, *Tefsiru'l-Maverdî (en-Nüketu ve'l-'Uyûn)*, thk. es-Seyyid b 'Abdu'l-Maksud b. 'Abdurrahim, 6 cilt, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, t.y.
- Meisami, Julie Scott, Netton, I, *Encyclopedia Of Arabic Literature*, Londra, 1998.
- Mekki b. Ebi Talib, Ebu Muhammed Hammûş b. Muhammed b. Muhtar el-Kaysî el-Kayrevanî, *el-Hidâye ila Büluği'n-Nihâye*, 1. Baskı, 13 cilt, b.y.y: Mecmuatu Buhusi'l-Kitab ve's-Sünne, 1429/2008.
- Michel, Thomas, *Hristiyan Tanrıbilimine Giriş*, İstanbul: Ohan Basımevi, 1992.
- Mücahid b. Cebr, Ebu'l-Hacc Mücahid b. Cebr el-Mahzumî, *Tefsiru Mücâhid* thk. Muhammed 'Abdusselâm Ebu'n-Neyl, 1. Baskı, Mısır: Daru'l-Fikri'l-İslami el-Hadise, 1410/1989.
- İbn Münzîr, Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim, *Tefsiru İbni'l-Münzîr*, 3. Baskı, 15 cilt, Beyrut: Daru Sadr, 1414.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccac el-Kuşeyri, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbakî, 5 cilt, Beyrut: Daru İhyai Tûrasi'l-'Arabi, t.y.
- en-Neccâr, 'Abdülmeccid, "Naşir Abdülmeccid en-Neccâr'ın Mukaddimesi," *Münâzâra fi'r-Redd 'ale'n-Nasârâ*, Beyrut: 1986.
- en-Nesefî, Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Hafizuddin, *Tefsiru'n-Nesefî (Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil)*, thk. Yusuf 'Ali Bedevî, 1. Baskı, 3 cilt, Beyrut: Daru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Neşşar, Ali Samî, *İslam'da Felsefi Düşüncenin Doğuşu*, çev. Osman Tunç, 2 cilt, İstanbul: İnsan Yay., 1999.
- en-Nisâburî, Nizamuddin el-Hasen b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî, *Garîbu'l-Kur'an ve Reğâibu'l-Furkân*, thk. eş-Şeyh Zekeriyâ 'Umeyrât, 1. Baskı, 6 cilt, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1416.

- en-Nu'mânî, Ebû'l-Hafs Siracuddin 'Ömer b. 'Ali b. 'Adil el-Hanbelî ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fi 'Ulumi'l-Kitâb* thk. eş-Şeyh Muhammed 'Ali Mu'avviz, eş-Şeyh 'Adil Ahmed 'Abdu'l-Mevcûd 1. Baskı, 20 cilt, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Nursi, Said, *Mektubat*, İstanbul: Envar Neşriyat, 2006.
- Ahmed Muhtâr 'Abdülhamid 'Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabıyyeti'l-Muasıra*, 1. baskı, 4 cilt, b.y.y: 'Alemü'l-Kütüb, 1429/2008.
- er-Râzî, Fahreddîn, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. El-Hasan b. El-Huseyn b. Ali el-Kureyşî el-Bekri et-Teymi et-Taberistani *Meâlimu Usuli'd-Din*, çev. Nadim Macit, Erzurum: İhtar Yayınları, 1966.
_____, *el Mebâhisu'l-Maşrikiyye fi İlmi'l-İlahiyât ve 't-Teb'ıyyât*, thk. Muhammed el-Mu'tesim Billâh el-Bağdadî, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1410/1990.
_____, *el-Muhassal (Kelama Giriş)*, çev. Hüseyin Atay, Ankara: Ankara Ün. İlahiyat Fak. Yay., 1978.
_____, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsirü'l-Kebir)*, 32 cilt, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1425 – 1426/2005.
_____, *Münazâra fi'r-Redd alâ'n-Nasârâ*, thk. Abdülmecid en-Neccâr, Beyrut: 1986.
- Renan, Ernest, *İsa (a.s)'ın Hayatı* (çev. Ziya İhsan), MEB Basımevi, Ankara, 1945.
- Renan, Ernest, *İsa'nın Hayatı*, çev. Ziya İhsan, 1. Baskı, Ankara: MEB Basımevi, 1945.
- er-Rûmî, Muhammed b. Mahmud Ekmelüddin Ebû 'Abdullah b. Eş-Şeyh Şemsüddin b. eş-Şeyh Cemaluddin, *el-'İnaye Şerhu'l-Hidâye*, 10 cilt, b.y.y: Daru'l-Fikr, t.y
- es-Sâbûnî, Muhammed 'Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1. Baskı, 3 cilt, Kahire: Daru's-Sâbunî, 1417/1997.

- es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvût ve Türkî Mustafâ, 29 cilt, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1420/2000.
- es-Sa'idi, Abdu'l-Müte'al, *el-Muceddidûn fi'l-İslâm mine'l-Karni'l-Evvel*, b.y.y: Mektebetü'l-Âdâb, t.y.
- es-Sa'lebî, Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşf ve'l-Beyân 'An Tefsiri'l-Kur'an*, thk. el-İmam Ebî Muhammed b. 'Aşûr, 1. Baskı, 10 cilt, Beyrut: Daru İhyai Türasi'l-'Arabî, 1422/2002.
_____, *'Araisü'l-Mecâlis*, b.y.y., t.y.
- es-Sa'lebî, Ebû Zeyd 'Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf, *el-Cevâhiru'l-Hisân fi Tefsiri'l-Kur'an*, thk. eş-Şeyh Muhammed 'Ali Mu'avviz, eş-Şeyh 'Adil Ahmed 'Abdu'l-Mevcud, 1. Baskı, 5 cilt, Beyrut: Daru İhyâi't-Türasi'l-'Arabî, 1418.
- Salih, 'Abdulkadir Muhammed *et-Tefsiru ve'l Müfessirûn fi 'Asri'l Hadîs*, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1424/2003.
- Sarıkçioğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 4. Baskı Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002.
- es-Sekûnî, Ebû 'Ömer 'Ali, *'Uyûnu'l-Münazârât*, thk. Sa'd Ğurâb, Tunus: Menşuratu'l-Cami'ati't-Tunus, 1976.
- es-Sem'anî, Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed b. 'Abdülcebbar b. Ahmed el-Mervizî, *Tefsiru'l-Kur'an*, thk. Yasir b. İbrahim, Ganim b. 'Abbâs b. Ganim, Riyad: Daru'l-Vatan, 1418/1997.
- es-Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrahim, *Tefsiru's-Semerkandi (Bahru'l-'Ulum)*, thk. Mahmud Mataracı, Beyrut: Daru'l-Fikr, t.y.
- es-Semîn, el-Halebî Ebu'l-'Abbâs Şihabuddin Ahmed b. Yusuf b. 'Abduddaim, *ed-Dürrü'l-Mesûn fi 'Ulumi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Ahmed Muhammed Harrât, 11 cilt, Dimaşk: Darü'l-Kalem, t.y.
- es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebi b. Sehl Şemsü'l-Eimme, *el-Mebsût*, 30 cilt, Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1414/1993.

- Seyyid Kutûb, İbrahim Huseyn eş-Şaribî, *fi Zilâli'l-Kur'an*, 17. Baskı, 6 cilt, Beyrut, Kahire: Daru's-Şüruk, 1412.
- Sofuoğlu, Mehmet, *Tefsire Giriş*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- es-Suyûtî, 'Abdurrahman b. el-Kemal Celaluddin, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi Tefsiri bi'l-Me'sûr*, 1. baskı, 8 cilt, Beyrut: Daru'l Fikr, 1993.
_____, *Tabakatu'l-Müfessirîn*, thk. 'Ali Muhammed 'Ömer, Kahire: Mektebetu Vehbe, 1396/1976.
_____, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 1. Baskı 4 cilt, Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-'Amme li'l-Kitab, 1394/1984.
- es-Sübkî, Tacuddîn 'Abdulvehhâb b. Takiyyuddîn, *Tabâkâtü's-Şafi'iyyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tenâhî, 'Abdülfettâh Mahmud el Huluv, 2. baskı, 10 cilt, b.y.y: 1413.
- Şelebî, Hind, "er-Râzî," *Mevsua'tu A'lami'l-'Ulemâ ve'l-Udebâi'l-'Arabi'l-Müslimîn*, Beyrut: Dârü'l-Cil, 1427/2006.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. 'Ali b. Muhammed b. 'Abdullah, *Fethu'l-Kadîr*, 1. Baskı, 6 cilt, Beyrut: Daru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414.
- eş-Şeybânî, Ebû 'Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaut, 'Adil Mürşid, 1. Baskı, 45 cilt, b.y.y: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001.
- eş-Şirbinî, Şemduddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Elfâzi'l-Minhâc*, 1. Baskı, 6 cilt, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415/1994.
- eş-Şirâzî, Ebu İshak İbrahim b. 'Ali b. Yusuf, *el-Mühezzeb fi Fıkhi'l-İmami's-Şâfiî*, 3 cilt, b.y.y: Darü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, t.y.
- et-Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub, *el-Mu'cemu'l-Evsat* thk. Tarık b. İvazullah b. Muhammed, 'Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, 10 cilt, Kahire: Darü'l-Hameyn, t.y.

- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğalib el-Âmilî Ebu Cafer, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vili'l-Kur'an (Tefsiru't-Taberî)*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 1. Baskı, 24 cilt, b.y.y: Müessesetü'r Risale, 1420 /2000.
- Tahtavi, Muhammed 'İzzet, *en- Nasrâniyye ve'l-İslâm*, b.y.y: Mektebetü'n-Nur, 1407/1987.
- Taşköprüzâde, 'İsamuddin Ahmed Efendi, *Miftahu's-Sa'ade ve Misbahu's-Siyâde fî Mevdu'ati'l-'Ulûm*, thk. Kâmil Kâmil Bekrî, 'Abdülvehhâb Ebü'n-Nûr, 3 cilt, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, 1968.
- Taşpınar, İsmail, *Hacı Abdullah Petrici'nin Hıristiyanlık Eleştirisi*, İstanbul: İnsan Yay., 2008.
- et-Tirmizî, Muhammed b. 'İsa b. Sevre b 'İsa b. Dahhâk, *Sünenu't-Tirmizî*, thk. İbrahim 'Utve Avviz, 2. Baskı, 5 cilt, Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Babi el-Halebî, 1395/1975.
- Tümer, Günay, *Hıristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*, 2. baskı, Ankara: TDV Yay., 1997
_____, "Asli Günah," *DİA İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 1991.
- Tümer, Günay, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, 2. Baskı, Ankara: Ocak Yayınları, 1993.
- Uludağ, Süleyman, *Fahreddîn Razi, Hayatı, Fikirleri Eserleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1991.
- İbn Ebi Usaybia', Ahmed bin Kâsım es-Sâdi el-Hazrecî, *Uyunu'l -Enbâ fî Tabâkâti'l- Etibbâ*, Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayat, 1965.
- el-Vâhidî, Ebu'l-Hasen 'Ali b. Ahmed b. Muhammed b. 'Ali, *el-Veciz fî Tefsiri Kitabi'l-'Aziz*, thk. Safvan 'Adnan Davudî, 1. Baskı, Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1415.
_____, *el-Vesît fî Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecîd*, eş-Şeyh 'Adil Ahmed 'Abdülmecid, eş-Şeyh 'Ali Muhammed Mu'avviz, ve diğeri, 1. Baskı, 4 cilt, Beyrut: Dârü'l- Kütubu'l- 'İlmiyye, 1415/1994.
_____, *et-Tefsirü'l-Besît*, thk. İbrahim b. 'Ali el-Hasen, 25 cilt, Riyad:

- Camia'tü'l-İmam Muhammed b. Su'ud el-İslâmiyye, 1430,
- Wright, David F., "İlk Hıristiyanlar Neye İnanıyordu," *Hıristiyanlık Tarihi*, çev. Sibel Sel, Levent Kınran, İstanbul: Yeni Yaşam Yay., 2004.
_____, "Konseyler ve İnanç Bildirgeleri," *Hıristiyanlık Tarihi*, çev. Sibel Sel, Levent Kınran, İstanbul, Yeni Yaşam Yay., 2004.
 - Woodhead, Linda, *Hıristiyanlık*, çev. Sevda Çalışkan, Ankara: Dost Kitabevi Yay., 2006.
 - Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Sellam b. Ebî Sa'lebe, *Tefsiru Yahyâ b. Sellâm*, thk. Hind Şelebî, 1. Baskı, 2 cilt, Beyrut: Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1425/2004.
 - Yavuz, Yusuf Şevki, "Fahreddîn er-Râzî" *DİA İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
 - Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, 10 cilt, İstanbul: Feza Gazetecilik, t.y.
 - Yıldırım, Suat, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, 2. Baskı, İzmir: Işık Yay., 1996.
_____, "Hıristiyan Teslisi ve Hz. Meryem," *Yeni Ümit Dergisi*, 1995, sayı, 28, 5-8.
_____, "Mealim Hakkında Hezeyanlar," *Yeni Ümit Dergisi*, 2006, S. 71, 5-8.
 - Zakzuk, Mahmud Hamdi, "en-Nasrâniyye", *el-Mevsu'atu'l-İslâmiyyetü'l-'Amme*, Kahire, el-Meclisü'l-A'la li'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 1422/2001, s. 1400.
 - ez-Zeccâc, Ebu İshak, *Me'ani'l-Kur'an ve İ'râbuhû*, 1. Baskı, 5 cilt, Beyrut: 'Alemü'l-Kütub, 1408/1988.
 - ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, 3 cilt, Kahire: Mektebetü Vehbe, t.y.

- ez-Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, Beşâr Âvvâd Ma'rûf, 1. Baskı, 15 cilt, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1424/2003.
- _____, *Tezkiretü'l-Hüffâz*, 1. baskı, 4 cilt, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- _____, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. eş-Şeyh Şu'ayb el-Arnâvut önderliğindeki heyet, 3. baskı, 25 cilt, b.y.y., Müessesetü'r-Risale, 1405/1985.
- _____, *Mizânü'l-İ'tidâl*, thk. 'Ali Mahmud el-Bicâvî, 1. baskı, 4 cilt, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.
- Ebu Zehre, Muhammed, *Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar*, çev. Akif Nuri, İstanbul: Fikir Yay., 1978.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr b. Ahmed Cârullah, *el-Keşşâf 'an Hakâik-i Ğavâmizi't-Tenzîl*, 3. Baskı, 4 cilt, Beyrut: Darü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.
- İbn Ebî Zemenîn, Ebu 'Abdullah Muhammed b. 'İsa b. Muhammed, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-'Azîz*, thk. Ebu 'Abdullah Huseyn b. 'Ukkâşe, Muhammed b. Mustafa el-Kenz, 1. Baskı, 5 cilt, Kahire: el-Farûku'l-Hadise, 1423/2002.
- ez-Zerkân, Muhammed Salih, *Fahruddîn er-Râzî*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.
- ez-Zeylâî, Cemâlüddin Ebû Muhammed 'Abdullah b. Yusuf b. Muhammed, thk, Muhammed 'Avâme, *Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, 1. baskı, 4 cilt, Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997.
- ez-Ziriklî, Hayruddin b. Mahmud b. 'Ali b. Faris, *el-A'lâm*, 15. Baskı, 8 cilt, b.y.y: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2002.
- ez-Zühaylî, Muhammed, *Merciu'l-Ulumi'l-İslâmiyye: Ta'rifuhâ, Târîhuhâ, Eimmetuhâ, Ulemâuhâ, Mesâdiruha, Kütübuhâ*, Dimaşk: ty.
- ez-Zühaylî, Vehbe Mustafa, "er-Râzî" *el-Mevsu'atu'l-'Arabiyye*, Dimaşk: 2004.

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet Yusuf Yagır 1975 yılında Şanlıurfa'nın Hilvan ilçesinde doğdu. İlköğrenimini Hilvan'ın Aşağı Kucak köyünde tamamladıktan sonra, Siverek İmam Hatip Lisesinde ortaokul ve lise öğrenimini gördü. 1996 yılında yerleştiği Harran Üniversitesi ilahiyat Fakültesinden 2001 yılında mezun oldu. Aynı yıl Temel İslam bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belağatı Bilim Dalında yüksek lisans öğrencisi oldu. 2004'te yüksek lisansı bitirdikten 2005'te Mardin'de kısa dönem erbaş olarak vatani görevini yaptı. 2006 yılında Temel İslam bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalında doktora öğrenimine başladı ve 2013 yılında doktora öğrenimini tamamlayarak doktor ünvanını aldı. Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir okulda müdür yardımcılığı görevini yürüten Mehmet Yusuf Yagır, Arapça ve İngilizce bilmekte olup, evli ve üç çocuk babasıdır.